

Suomalaisten lajien historiallinen kartasto

Toimittaneet

OTTO LATVA

HETA LÄHDESMÄKI

HARRI UUSITALO

NOORA KALLIONIEMI

© Turun Historiallinen Yhdistys ja kirjoittajat

Turun Historiallinen Yhdistys, Turku 2025

ISBN (painettu) 978-952-7045-29-9

ISBN (sähköinen) 978-952-7045-30-5

Kannen suunnittelu, teoksen ulkoasu ja taitto, Anja Karppinen

Kannen kuva: Kansikuvan tiedot: Wright, Magnus von ja Willhelm von Wright. *Svenska fåglar efter naturen och på sten ritade af M. och W. von Wright*. C. von Scheele, Stockholm 1828. Sähköisesti saatavilla Kansalliskirjaston kokoelmissa <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe200901151058%20>. Lisenssi CC0 1.0.

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä, ellei toisin mainita.
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Suurin osa kirjan kuvista on lisensoitu Creative Commons -lisensseillä. Tarkat tiedot eri lisensseistä ja niiden ehdoista sekä erityispiirteistä löytyvät osoitteesta <https://creativecommons.fi/lisenssit>.

Alfred Kordelinin säätiö on tukenut kirjan työstämistä ja sen toteuttamista.

Kiitokset

Idea tähän teokseen ja sen taustalla olevaan *Fauna et Flora Fennica* -tutkimushankkeeseen sai alkunsa 2010-luvulla. Muotoilin ideaa mielessäni jo silloin, kun viimeistelin väitöskirjaani vuosien 2017–2018 paikkeilla. Muistan hyvin, kun mainitsin ideasta tutkijakollegoilleni Heta Lähdesmäelle ja Harri Uusitalolle ravintola Kuoren terassilla Turussa vuonna 2019. Samalta vuodelta on jäänyt mieleen soitto Lajitietokeskukseen, jonka aikana koetin selventää heille hankkeen ideaa. Tästä oli kuitenkin vielä matkaa siihen, että pääsimme tekemään töitä hankkeen ja tämän kirjan parissa. Lopulta hanke sai rahoituksen vuonna 2023, ja siitä alkoi aina keväääseen 2025 kestänyt uurastus, jonka tuloksena on syntynyt muun muassa tämä kirja, eli *Suomalaisten lajien historiallinen kartasto*.

Kaikkein suurin kiitos kuuluu *Fauna et Flora Fennica* -hankkeen työryhmälle, johon kuuluvat Aino Jämsä, Noora Kallionie-mi, Jere Kyyrö, Silja Laine, Heta Lähdesmäki, Heli Rantala, Hannu Salmi ja Harri Uusitalo. Ilman työryhmän laajaa ja monialaista osaamista sekä hankkeen eteen tehtyä mittavaa työmäärää tämä kaikki olisi jäänyt tekemättä tai vähintään puolitiehen. Jere Kyyrölle lisäksi erityiskiitokset hankkeen koodaustyöstä. Suuret kiitokset myös tutkimustyötämme avustaneille tutkijoille Johanna Latvalle, Kirsi Sonck-Rautiolla ja Tiina Tiilikaiselle sekä hankkeessa tutkimusavustajana työskennelleille Nina Sundelille. Yhtä lailla isot kiitokset hankkeessa harjoittelu- ja projektikurssit suorittaneille opiskelijoille Jenna Haanpäälle, Elina Lahdenniemielle, Pelle Lindbergille, Tiina Nissiselle, Henna Rantalalle, Lotta Selinille,

Nina Tiempolle, Sonja Vaskivuorelle, Emilia Morfin Venäläiselle ja Petra Vilkkulalle. Lisäksi kiitos tutkimustyössä avustaneille Verna Laineelle ja Miriam Sauriolle. Eeva Raikkeelle myös kiitos avusta karttojen kanssa ja Ulla Lähdesmäelle kiitos hyödyllisistä vinkeistä arkeologisen tutkimuksen suhteen.

Fauna et Flora Fennica -hankkeen ja sitä kautta myös tämän teoksen valmistumiseen on vaikuttanut hankkeemme yhteistyökumppaneiden antama apu ja asiantuntemus. Kiitokset tästä kuuluvat Turun yliopiston biologeille Ilari Sääksjärvelle ja Timo Vuorisalolle sekä ELY-keskuksen Suvi Järvenpäälle. Lisäksi iso kiitos Lajitietokeskuksen porukalle ja etenkin Anne Koivuselle.

Kiitos Turun Historialliselle Yhdistykselle kirjan kustantamisesta ja erityiskiitokset yhdistyksen julkaisutoimikuntaa vetävälle Topi Artukalle, joka on luotsannut kustantajan puolelta kirjaprojektia. Kiitos myös muille julkaisutoimikunnan jäsenille kirjan käsikirjoituksen oikoluvusta. Isot kiitokset kirjan kauniista ulkoasusta ja kärsivällisyydestä toimitusprosessin kanssa menevät teoksen taitaneelle Anja Karppiselle.

Lopuksi vielä suuret kiitokset Alfred Kordelinin säätiölle *Fauna et Flora Fennica* -hankkeen rahoittamisesta. Oli ilo olla osa säätiön ”Suuret kulttuurihankkeet” -rahoitusohjelmaa, joka tukee kunnianhimoisia ja yhteiskunnallisesti vaikuttavia hankkeita. Sellainen hankkeemme on todellakin ollut, kuten myös tämä käsillä oleva teos.

Turussa 10.3.2025
Otto Latva

Sisältö

Kiitokset	5	Pyrstötiainen	162	Verijuotikas	268
Johdanto	9	Pähkinänakkeli	165	Rakkolevä	271
Nisäkkäät		Ristisorsa	169	Sinilevät	276
Harmaahylje	17	Ruskosuohaukka	172	Puuvartistet kasvit	
Hirvi	23	Sininärhi	176	Hevoskastanja	283
Koivuhiiri	29	Tunturipöllö	180	Hopeasalava	287
Liito-orava	33	Turturikyyhky	185	Kurtturuusu	292
Euroopanmajava	39	Töyhtötiainen	189	Kynäjalava	295
Metsäpeura	43	Varpuspöllö	193	Metsälehmus	298
Metsäsopuli	46	Matelijat ja		Metsäomenapuu	302
Naali	49	sammakkoeläimet		Euroopan-	
Pyöriäinen	54	Kyykäärme	201	pähkinäpensas	306
Supikoira	60	Mölysammakko	206	Sembramänty	310
Susi	65	Rantakäärme	209	Vuorijalava	313
Tammihiiri	79	Rupikonna	214	Ruohovartistet kasvit	
Vaivais-		Rupilisko	217	Horkkakatkero	319
päästäinen	83	Vaskitsa	220	Hämeen-	
Valkohäntäkauris	87	Vesilisko	224	kylmänkukka	323
Vesikko	92	Viitasammakko	227	Isosorsimo	328
Villisika	97	Kalat		Järviruoko	332
Linnut		Ankerias	233	Kangasvuokko	336
Harjalintu	103	Elaska	236	Kimalaisorho	342
Harmaahaikara	107	Monni	239	Maarian-	
Hömötiainen	111	Rantanuoliainen	242	kämmekkä	345
Kattohaikara	116	Toutain	245	Mesikämmekkä	348
Kaulushaikara	121	Hyönteiset ja		Metsänemä	351
Kuningaskalastaja	125	hämähäkkieläimet		Neidonkenkä	355
Laulujoutsen	128	Apolloperhonen	251	Noidanlukot	359
Merimetso	135	Puutiainen	255	Punavalkku	363
Mustatiira	140	Nilviäiset, nivelmadot,		Tikankontti	366
Niittysuohaukka	143	levät ja bakteerit		Työryhmä ja	
Nokkavarpunen	146	Jokihelmi-		kirjoittajat	371
Pikkuvarpunen	150	simpukka	261		
Punasotka	154				
Puukiipijä	158				

Johdanto

Otto Latva, Heta Lähdesmäki, Noora Kallioniemi,
Harri Uusitalo ja Jere Kyyrö

Maapallomme luonnon monimuotoisuus on katoamassa nopealla vauhdilla. Monien eläinlajien määrät ovat pienentyneet hälyttävästi 1970-luvulta lähtien, ja arviolta jopa miljoona lajia on vaarassa kuolla sukupuuttoon lähivuosikymmeninä. Vaikka luontokatoa ehkäisevä tutkimus on kehittynyt hurjasti kuluneiden vuosikymmenten aikana, tietomme maailman biodiversiteetistä on edelleen rajallinen, ja esimerkiksi luonnonsuojelupäätöksiä on tehtävä riittämättömien tietojen perusteella. Verrattuna muun maailman tilanteeseen Suomen luonto ja sen lajimäärissä tapahtuneet muutokset tunnetaan melko hyvin. Tämä pätee kuitenkin vain lähimenneisyyteen. Esimerkiksi aiempaa tehokkaammat menetelmät ja mallinnukset tutkia lajien levinneisyyttä yleistyivät 1900-luvun jälkipuoliskolla, ja lajiston uhanalaisuutta alettiin seurata säännöllisesti jo 1980-luvulta lähtien. Näitä ajankohtia aiemmat tiedot lajien levinneisyydestä Suomessa ovat kuitenkin epävarmemmalla pohjalla.

Useat luonnontieteilijät ovat toki keränneet tietoa erilaisten lajien esiintymisestä ja levinneisyydestä Suomessa 1900-luvun alussa ja tätä edeltäneillä vuosisadoilla, mutta kaikki

tämä työ on tehty ilman tietokoneavusteisia menetelmiä ja työkaluja. Yksi alan uranuurtaja Suomessa oli luonnontutkija Aukusti Juhan Mela. Hänen teoksensa *Vertebrata Fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö* (1882) esitteli kaikki Suomen selkärangaslajit ja koetti luoda myös kokonaiskuvaa näiden lajien esiintymisestä Suomen alueella. Eläintieteilijä Kaarlo Eemeli Kivirikko täydensi ja ajantasaisti Melan teosta myöhemmin 1900-luvulla. Kasvien suhteen voidaan mainita useamman niteen *Pohjolan luonnonkasvit* (1938–1940), jota kasvitieteilijät Kaarlo Linkola ja Heikki Väinänen toimittivat 1930-luvun lopulla. Lukuisat muutkin luonnontieteilijät keräsivät tietoa eri lajien levinneisyydestä ja kirjoittivat näistä teoksia sekä yksittäisiä tekstejä sanoma- ja aikakauslehtien sivuille.

Muun muassa Mela sekä Kivirikko keräsivät lajihavaintoja käyttäen apunaan myös aikakauden lehdistöä ja siellä julkaistuja havaintotietoja eri lajeista. Tämä oli vielä jossain määrin mahdollista 1800-luvun keskivaiheilla, mutta erilaisten julkaisujen määrän kasvettua räjähdysmäisesti 1800- ja 1900-lukujen

vaihteessa havaintotietojen kokonaisvaltainen kerääminen Suomessa julkaistuista suomen- ja ruotsinkielisistä sanoma- ja aikakauslehdistä kävi mahdottomaksi.

Lajihavaintojen kattava kerääminen 1800- ja 1900-lukujen lehdistöaineistosta on tullut mahdolliseksi digitoinnin ja tekstintunnistusteknologian myötä. Tämän vuoksi voimme nykyään etsiä laajoista ja pitkälle ajanjaksolle ajoittuvista aineistoista tietoa esimerkiksi haluamistamme eläin- tai kasvilajeista. Tätä lähestymistapaa olemme hyödyntäneet tämän teoksen toteuttaneessa monitieteisessä historian-, kulttuurin- ja kielentutkimusta yhdistelevässä *Fauna et Flora Fennica* -tutkimushankkeessa, jota Alfred Kordelinin Säätiön Suuret Kulttuurihankkeet -ohjelma on rahoittanut. Hankkeemme on nimetty arvostuksen osoituksena Suomen vanhimman tieteellisen seuran, vuonna 1821 perustetun *Societas pro Fauna et Flora Fennican* mukaan.

Kunnianhimoinen tavoitteemme on ollut uudistaa käsitystä Suomen lajistosta tuomalla esiin aiempaa kokonaisvaltaisempaa tietoa eri lajien historiallisesta esiintymisestä Suomen alueella. Olemme kaivaneet tätä tietoa esiin Suomessa 1800-luvulta aina 1960-luvun lopulle saakka julkaistuista sanoma- ja aikakauslehdistä. Iloksemme huomasimme, että aineisto kätkee sisäänsä lukuisia havaintoja ja kiinnostavaa tietoa ihmisten suhteesta erilaisiin lajeihin. Osa löytämistämme havaintotiedoista on myös sellaisia, joista ei tieteellisessä ja julkisessa keskustelussa ole ollut aiemmin juuri tietoa. Toivommekin, että olemme humanististen alojen näkökulmia hyödyntävällä työllämme voineet jatkaa Melan ja Kivirikon sekä muiden varhaisten luonnontutkijoiden pyrkimyksiä kartoittaa Suomen luonnon monimuotoisuutta 1800-luvun ja 1900-luvun alun osalta.

Työ on ollut käytännössä mahdollista tehdä vasta 2010-luvulta lähtien, jolloin Kansalliskirjaston digitoiman sanoma- ja aika-

kauslehtimateriaalin määrä alkoi olla riittävää näin mittavan tutkimuksen toteuttamiseen. Nykyään Kansalliskirjaston digiarkistossa on digitoituna jo lähes 28 miljoonaa sivua Suomessa julkaistuja sanoma- ja aikakauslehtiä aina suomalaisen lehdistön alkuvaiheilta 1770-luvulta näihin päiviin saakka. Tämä digitoitu kulttuuriperintö on siis konkreettisesti mahdollistanut *Fauna et Flora Fennica* -hankkeemme sekä sen tiimoilta toteutetun *Suomalaisten lajien historiallinen kartasto* -teoksen, jonka sivuilla julkaisemme tutkimuksemme tuloksia. Kansalliskirjaston digitoimien lehtien lisäksi olemme useiden lajien kohdalla etsineet havaintotietoja myös niistä *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehtien numeroista, joita ei vielä löydy Kansalliskirjaston digitaalisesta arkistosta.

Toisin kuin Mela tai Kivirikko, emme ole kuitenkaan voineet tässä teoksessa kirjoittaa kaikista Suomen selkärankaisista tai linnuista, puhumattakaan kaikista Suomen alueella esiintyvistä muista eliöistä. Tämä johtuu siitä, että digitoitu lehdistöaineisto tarjoaa aivan liikaa tietoa käsiteltäväksi kaksi vuotta kestävässä tutkimushankkeessa. Suomessa elää kaikkiaan yli 40 000 eliölajia, ja vaikka näistä rajattaisiin ulkopuolelle sienien, bakteerien ja virusten lisäksi ne, joilla ei ole kuin latinankielinen tieteellinen nimitys, jää jäljelle 13 782 eläin- ja kasvilajia. Olisimme toki voineet keskittyä ainoastaan nisäkkäisiin tai lintuihin, mutta emme halunneet käsitellä vain tunnettuja ja karismaattisia lajeja. Halusimme tehdä kunniaa suomalaisen luonnon monimuotoisuudelle ja sen vuoksi päädyimme tarkastelemaan *Fauna et Flora Fennica* -hankkeessa sekä sitä kautta tässä kirjassa 80:tä eri lajia monesta eri taksonomisesta ryhmästä. Valitsimme käsiteltäviksi lajeiksi etenkin sellaisia, joiden levinneisyydessä tiedetään tapahtuneen muutoksia tai jotka on luokiteltu Suomessa harvinaisiksi, katoamassa oleviksi tai tulokkaiksi. Lisäksi halusimme tarkastella

lajeja, jotka ovat aiheuttaneet keskustelua tai konflikteja joko nyt tai menneisyydessä. Joidenkin lajien tarkastelemiseen saimme innoituksen yhteistyötä hankkeen kanssa tekeville luonnontieteilijöiltä.

Täysin vapaasti emme käsiteltäviä lajeja voineet kuitenkaan valita, sillä lehdistöaineisto asetti meille esteitä. Emme esimerkiksi voineet käydä läpi havaintoaineistoja monesta laajasti puhuttaneesta nisäkäslajista, sillä näistä eläimistä löytyvien lehdistökirjoitusten määrä on niin suuri, ettei isompikaan työryhmä pysty käymään niitä parissa vuodessa läpi. Kun halusimme mukaan laajasti käsitellyn lajin, jouduimme valitsemaan karhun ja suden välillä, sillä kummastakin löytyy satojatuhansia mainintoja lehdistöstä 1800-luvulta 1960-luvun lopulle. Päädyimme lopulta suuteen, jota käsittelevää aineistoa keräsi hankkeelle lopulta kaikkiaan 17 henkilöä. Myös hirvi- ja joutsenhavainnot käsittelevät aineistot olivat hyvin laajoja, minkä vuoksi näiden lajien havainnot on käsitelty vain 1800-luvun osalta. Keskittyminen tämänkaltaisiin lehtitilaa runsaasti saaneisiin karismaattisiin lajeihin olisi myös tarkoittanut sitä, että moni vaatimattomampi tai tuntemattomampi laji olisi jäänyt käsittelemättä.

Vaikka digitoidut lehdistöaineistot mahdollistavatkin siis uusia tapoja tutkia esimerkiksi eri lajien levinneisyyttä, on aineiston käsittely silti nykyisillä menetelmillä hyvin työlästä. Tätä ei helpota myöskään se seikka, että monilla lajinimillä saattaa olla suomen kielessä useita merkityksiä ja käyttötapoja. Esimerkiksi karhuja ja susia käsittelevät osumat eivät kaikki tarkoita useinkaan kyseistä eläintä. Ne voivat olla mainintoja ihmisistä, joiden sukunimi on Karhu, tai vaikkapa urheiluvälinevalmistaja Karhun mainoksia. Kyse voi olla myös susi-sanan toisesta merkityksestä epäonnistuneena tai pilalle menneenä tekeleenä. Oma haasteensa on lisäksi se, että monien lajien nimitykset ovat aikojen saatossa

muuttuneet, ja vanhoissa lehtiaineistoissa vanhoja murteellisia nimityksiä käytetään runsaasti. Asiantuntemus kielihistoriasta ja murteista on siis hyödyksi. Aineiston parissa työskentely voi olla tulevaisuudessa helpompaa, kun digitaaliset tutkimusmenetelmät ja tekoälyn hyödyntäminen kehittyvät tarpeeksi. Tässä hankkeessa piti tehdä kuitenkin paljon myös manuaalista lehdistöaineiston luentaa.

Jos tunnetuista lajeista saatiin kerättyä toisinaan jopa liikaa osumia, esimerkiksi hyönteisten ja joidenkin kasvien täsmällisiä havaintopaikkatietoja löytyi taas suhteellisen vähän. Monet tällaiset lajit olivat sellaisia, että niistä ei selvästikään koettu tarpeelliseksi julkaista havaintotietoja lehdissä 1800-luvulla ja 1900-lukujen alussa. Jotta lajista kirjoitettiin lehtiin, piti sen olla merkityksellinen, arvossa pidetty tai sitten konflikteja herättävä. Hämähäkkieläimistä voidaan esimerkkinä mainita puutiainen, joka sai todella paljon palstatilaa verrattuna muihin hämähäkkieläimiin jo 1900-luvun alussa, koska sen tiedettiin levittävän karjalle vaarallista punatautia. Siitä ei kuitenkaan julkaistu varsinaisia havaintotietoja. Kasveista ja monista muista aiemmin huomiotta jääneistä lajeista alettiin kirjoittaa havainnot, kun niiden tiedettiin käyvän uhanalaisiksi. Esimerkiksi koppisiemeniset kasvit, kuten heinät tai kämmekät, ovat nousseet lehdistössä esiin vasta, kun ne olivat jo vaarantuneita tai uhanalaisia. Siksi näiden kasvilajien kohdalla hankkeen aikarajaus on toisinaan ylitetty ja aineistoa tarkasteltu 2020-luvulle asti.

Erilaisista haasteista huolimatta käsillä olevassa *Suomalaisten lajien historiallinen kartasto* -teoksessa perehdytään 80:n eläin- ja kasvilajin, bakteerin ja levän jaettuun historiaan ihmisten kanssa Suomen alueella. Lehtiaineistosta keräämämme tiedon avulla tuomme esiin, minkä lajien varaan ihmisten luontosuhde on historiallisesti rakentunut. Kerromme myös, missä kaikkialla erilaisia

lajeja on historiallisesti lehtiaineiston perusteella esiintynyt. Havaintotietoja visualisoidaksemme olemme lisänneet lähes kaikkien teoksessa käsiteltävien lajitekstien loppuun havaintokarttoja. Näihin karttoihin on lisätty Suomen vanha ja nykyinen raja sekä vanha pitäjäjako, jotta havaintotiedot on helpompi paikallistaa kartalta. Tekemiemme karttojen pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938 (CC BY 4.0) sekä Suomen valtion nykyinen rajaviiva.

Kartat toteutimme niin, että keräsimme kaikesta löytämästämme lajihavaintotiedosta tietokannan, johon lisäsimme sijaintitietoja osittain automatisoidusti. Kaikki aineistossa esiintyneet paikannimet koottiin taulukkoon, jossa jokaiselle paikalle määriteltiin yhdet GPS-koordinaatit. Näin tekstistä löydetty paikannimi voitiin yhdistää samaan karttapisteseen paikannimien toistuessa. Loimme hankkeessa paikkatietokannan, jossa on yhteensä yli 4000 sijaintitietoa esimerkiksi paikkakunnista, kylistä ja erilaisista maastoista Suomessa sekä sen Neuvostoliitolle luovuttamilla alueilla. Koska sekä paikannimiä että havaintoja oli tuhansia, lisättiin jokaiseen havaintoon GPS-koordinaatit hyödyntäen Python-ohjelmointikielellä kirjoitettua ohjelmointiympäristöä, johon ladattiin paikannimitaulukko sekä tietyn eläin- tai kasvislajin havainnot sisältänyt havaintotaulukko. Ohjelmakoodin suorittamalla saatu koordinaattitaulukko voitiin näin viedä suoraan QGIS-kartantekohjelmaan.

Se, miten yksityiskohtaiset kartat saimme laadittua eri lajeista, riippui pitkälti siitä, miten paljon havaintoja löytyi lehdistöstä. Esimerkiksi 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa tehdyistä susihavainnoista saimme toteutettua hyvin yksityiskohtaiset kartat, joita on myös huomattavasti enemmän kuin minkään muun lajin kohdalla. Monista ruohovartisista kasveista taas ei juurikaan mainittu havaintotietoja lehdistössä, minkä vuoksi näistä teh-

dyissä kartoissa on hyvin niukasti tietoa. Joistakin lajeista emme luoneet karttoja lainkaan, mikäli tarkkoja havaintotietoja ei julkaistu lehdissä tarpeeksi. Tästä huolimatta teoksesamme on kuitenkin poikkeuksellisen laaja valikoima eläin- ja kasvilajien historiallisia esiintymiskarttoja tutkijoiden ja luonnonystävien iloksi. Lisäksi karttojen pohjana toimivat lajihavaintotietokannat tulevat osaksi Suomen Lajitietokeskuksen tietokantaa ja myös internetiin vapaasti kaikkien tarkasteltavaksi ja laadattavaksi.

Laatimiemme karttojen ja havaintotietokantojen suhteen on myös paikallaan korostaa, että suurin osa tämän kirjan havainnoista on tavallisten ihmisten tekemiä ja lehdistöön kirjattuja mainintoja lajihavainnoista, ja vain osa niistä on biologisten varmistamia. Joukossa on toki luonnontieteilijöiden lehdissä julkaisemia virallisempia havaintoja. Olemme kuitenkin kelpuuttaneet aineistoomme myös sellaisia havaintotietoja, joita luonnontieteilijät eivät välttämättä hyväksyisi. Esimerkiksi 1900-luvun lintutieteilijät saattoivat laskea havainnoiksi vain lintulajin pesimisen ja jatkuvan oleskelun. Me sen sijaan olemme kelpuuttaneet havainnoiksi myös pelkän linnusta tehdyn näköhavainnon. Sama pätee muihinkin lajeihin, ja eläinten kohdalla olemme laskeneet havainnoiksi myös jälkien havaitsemisen tai eläimen äänestä tehdyn havainnon. Keräämäämme havaintoaineisto ja kartat eivät siis välttämättä kerro lajin eksaktista levinneisyydestä, mutta antavat paljon uutta tietoa siitä, missä aikalaiset ovat kyseisiä lajeja havainneet ja missä lajin edustajia on lehtien mukaan elänyt ja liikkunut. Teos antaa näin uutta tietoa Suomen lajien historiasta ja lisää ymmärrystä siitä, minkä lajien varaan ihmisten käsitys ympäröivästä luonnosta on historiallisesti rakentunut.

Lajiluvuissa on käsitelty tarpeen mukaan tutkimusaineistosta tai oheiskirjallisuudesta löytyneitä nimityksiä. Joidenkin lajien koh-

dalla nimitysten kirjo on niin suuri, että tekstissä on mainittu vain muutamia esimerkkejä. Vanhoista kasvien ja eläinten suomenkielisistä nimityksistä kiinnostunut lukija voi tutustua Melan ja Kivirikon teosten ohella esimerkiksi Pentti Suhosen kirjaan *Suomalaiset kasvinnimet* (1936) tai Kaisa Häkkisen teokseen *Linnun nimi* (2011). Jokaisessa lajiluvussa kerromme lehtien julkaisemista havainnoista ja siitä, miten lajeja on lehdistössä käsitelty. Annamme myös lajikohtaisesti aiempaan tutkimukseen perustuvaa tietoa ihmisten suhteesta ja suhtautumisesta kyseisiin lajeihin. Lajiluvun lopussa mainitsemme, millä hakusanoilla olemme hakenneet lajeista tietoa digitoiduista sanomalehdistä. Käyttämämme kirjallisuus on mainittu luvun lopussa ja ne lehtikirjoitukset,

joita ei vielä löydy Kansalliskirjaston digitoimasta aineistosta, on kirjattu ylös lähdeluetteloihin. Lajilukujen lopusta löytyvät myös kartat niistä lajeista, joista pystyimme niitä laatimaan.

Suomalaisten lajien historiallinen kartasto on tarkoitettu ennen kaikkea laajalle yleisölle, mutta toivomme sen tarjoavan myös runsaasti uutta tietoa biologeille ja muille Suomen alueella esiintyviä lajeja tutkiville. Toiveenamme on myös, että teos inspiroi humanististen alojen tutkijoita tarttumaan ihmisen ja muun luonnon välistä suhdetta käsitteleviin tutkimusaiheisiin sekä tekemään poikkitieteellistä yhteistyötä luonnontieteilijöiden kanssa.

Kirjallisuus

Aapala, Kirsti. 'Susi hukassa'. *Kielikello* 3/2013. <https://kielikello.fi/susi-hukassa/>. Viitattu 17.2.2025.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2011.

Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, toimittanut E. S. Brondizio, J. Settele, S. Díaz ja H. T. Ngo. IPBES secretariat, Bonn 2019.

Johnson, T. F., A. P. Beckerman, D. Z. Childs, T. J. Webb, K. L. Evans, C. A. Griffiths, P. Capdevila, ym. 'Revealing Uncertainty in the Status of Biodiversity Change'. *Nature* 628, no. 8009 (2024): 788–94.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Latva, Otto, Heta Lähdesmäki, Kirsi Sonck-Rautio ja Harri Uusitalo. 'Introduction – The Human Relationship with the Changing Biodiversity'. Teoksessa *Arrivals and Departures: The Human Relationship with Changing Biodiversity*. Toim. Otto Latva, Heta Lähdesmäki, Kirsi Sonck-Rautio ja Harri Uusitalo. De Gruyter, Berlin 2024, 1–16.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Mela, Aukusti Juhana ja Kaarlo Eemeli Kivirikko. *Suomen luurankoiset. Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1909.

Rantala, Heli. 'Fauna et Flora Fennica -hanke Suomen lajistoa kartoittamassa'. *AURAICA. Scripta a Societate Porthan edita*, 14 no. 1 (2023): 58–64.

Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura, Helsinki 1936.

Vuorisalo, Timo, ja Minna Pappila. 'Luontokato jyrää – nyt tarvitaan uusia konsteja'. *MustRead* 2.5.2023. <https://www.mustread.fi/artikkelit/luontokato-jyraa-nyt-tarvitaan-uuksia-konsteja/>. Viitattu 4.3.2025.

Nisäkkäät

Harmaahylje

Halichoerus grypus

Teksti ja aineistonkeruu: Noora Kallioniemi

Lajista käytettyjä nimityksiä

harmaahylje, halli, kraaseli, gräsäl

Aukusti Juhana Melan *Suomen luurankoiset* -teoksessa (1882) ”harmaata hyljettä” tavattiin Suomen merialueilla Itämeressä, Pohjanlahdessa ja Suomenlahdessa. Talvisin halli oleskeli Melan mukaan meren pohjoisosissa ja muutti kevään tultua taas etelämpään.

1900-luvun alussa harmaahylje nähtiin uhkaksi lohenkalastukselle. Kemiläiset kalastajat harmistuivat, kun Kemin Kruununkalastus-arentiyhtiö aikoi lopettaa maksamansa 10 markan tapporahan, jota oli maksettu vuodesta 1898. Kalastajat perustelivat tapporahaa sillä, että ”kraaseli on pahin vihollinen lohika-

lastukselle, se kun ei ainoastaan syö lohia verkoista merellä, vaan myöskin repii pilalle niistä lohia ja muuten niitä tappaa”. Tämä aiheutti kalastajille luonnollisesti moninkertaiset vahingot, kun he menettivät saaliin lisäksi myös kalastusvälineet. (*Perä-Pohjalainen* 27.4.1905) Vuonna 1911 Simon lohiyhtiö lupasi jo 25 markan tapporahaa kraaselistä, mutta pyytäjiä ei saatu tarpeeksi. Tapporaha oli ilmeisesti liian pieni, sillä harmaahylkeen pyynti oli vaikeaa ja sitoi neljä miestä ja kaksi venettä. (*Liitto* 13.7.1907) Resurssit kannatti siis käyttää muuhun.

1800- ja 1900-lukujen taitteessa keskustelu tapporahasta ja hyljevahingoista oli vilkasta. Nimimerkki Kalastaja kirjoitti mielipidekirjoituksen, jossa hän vaati tapporahaa harmaahylkeille. Kalastajien tulot olivat vähentyneet kalan hinnan laskun ja harmaahyljekantojen kasvun vuoksi. Hylkeet söivät kalaa ja rikkoiivat verkkoja, joten Kalastaja ehdotti, että valtio tukisi kalastusta samalla tavalla kuin maanviljelystä. Hän toivoi, että hallitus määräisi tapporahaksi 25 markkaa harmaahylkeestä ja 10 markkaa mustahylkeestä. (*Haminan Sanomat* 17.10.1899)

Kalastajat ihmettelivät, miksi saukosta, kalalokista ja merilokista maksettiin tapporahaa, mutta ei hylkeestä, vaikka hylkeet aiheuttivat paljon suurempia vahinkoja. He vertasivat hylkeitä susiin ja karhuihin, joista myös maksettiin tapporahaa, ja vaativat samanlaista kohtelua hylkeille. Suursaarella hylkeensaalis oli ollut poikkeuksellisen hyvä, ja Vehkalahden kyläkunta aikoi anoa valtiolta jäänsärkijäläivää, jotta harmaahylkeiden pesiin päästäisiin käsiksi talvella. Tämä oli välttämätöntä, jotta kalastaminen olisi mahdollista, sillä harmaahylkeitä ei muuten saatu hävitettyä. (*Wiipurin Sanomat* 21.8.1900; *Kotkan Uutiset* 9.4.1903; *Koitar* 31.12.1903) Harmaahylje synnyttää helmi-maaliskuussa yhden poikasen jälle, joten sen saalistaminen tässä vaiheessa oli kalastajien kannalta edullisinta.

Vuoden 1911 *Laatokassa* kuvailtiin harmaahylkeiden tekemiä tuhoja verkoille: ”Jos hylkeitä liikkuu verkkojen seuduilla, niin voi kalastaja olla aivan varma tuulisen yön jälkeen, että aamulla saapi norppaa tervehtiä takaräpilästä”. (*Laatokka* 10.1.1911) Teemaa jatkoi *Kalevan* juttu vuodelta 1916:

Kukapa ei, höyryaluksella tai muulla kulkuneuvolla kulkiessaan merellä, olisi sattunut näkemään vedestä nousevaksi mustaa, pyöreätä palloa ja vielä nähnyt, jos pallo lähellä sattuu nousemaan, siinä

kaksi suurta ihmettelevää silmää. ’Hylje se waan kurkistaa’, — sanotaan tavallisesti; moni sanoo sen myös rauhallisesti, mutta pyyntimiehen sisu kuohahtaa ja uhkaus äkäisenä esiin pyrkii: Ollapa pyssyni niin pääsi heti särkein, senkin vintiö. (*Kaleva* 8.6.1916)

Kirjoittajan mukaan kalastajat suhtautuivat hylkeisiin vihamielisesti, koska ne aiheuttivat suurta vahinkoa. Hylkeet kilpailivat kalastajien kanssa samoista kalasaaliista, repivät verkkoja ja rysiä, sekä söivät suuria määriä kalaa, mikä pienensi saaliita merkittävästi. Tämä johti kalastajille taloudellisiin menetyksiin ja teki kalastuksesta vaikeampaa ja vähemmän tuottoisaa. Näiden syiden vuoksi hylkeet nähtiin haitallisina ja ei-toivottuina eläiminä. (*Kaleva* 8.6.1916)

Kuvailipa kirjailija Larin-Kyösti harmaahyljettä jopa ”meren pahaksi pelsepuupiksi”. (*Maailma* 1.10.1925) Huhtikuun 1926 kuvauksessa hylkeenpyyntimatkasta kerrotaan harmaahylkeiden päästävän ”valtavia, sydämeenikäyviä mananääniään”. (*Uusi Suomi* 7.3.1926) Eläin yhdistettiin aikalaiskuvauksissa paholaiseen ja sen pyytäminen nähtiin jopa oikeudenmukaisena rangaistuksena pedolle. Esiteltiinpä lehdistössä 1930-luvulla myös teoriaa, että Loch Nessin hirviö olisikin itseasiassa harmaahylje (*Tammerfors Aftonblad* 8.10.1934, *Nyland* 9.10.1934).

Harmaahylkeestä alettiin maksaa tapporahaa senaatin päätöksellä vuoden 1909 alusta. Vuosina 1909–1918 valtio tuki hylkeenpyyntiä maksamalla nimismiesten kautta viiden markan tapporahan jokaisesta pyydetystä hylkeestä. Tänä aikana vuotuinen hyljesaalis oli keskimäärin 12 616 yksilöä. Vuonna 1924, viiden vuoden tauon jälkeen, tämä palkitsemisjärjestelmä otettiin uudelleen käyttöön eduskunnan päätöksellä, jolloin tapporaha nostettiin 30 markkaan per hylje. Tapporahan saamiseksi pyytäjän tuli toimittaa nimismiehelle tai

Kuva 2. Palomestari Risto Niemisen ampuma 120 kilon painoinen halli Karihaaran paloaseman pihalla. Nieminen ampui hallin Kemin edustalla olevan Sarven läheisyydessä sijaitsevalta karilta 11.8.1961.

maistraatille ammutun hylkeen kuononahka sekä tiedot hyljelajista, iästä, pyyntipaikasta ja -tavasta, jotka viranomaiset välittivät maataloushallituksen kalatalousosastolle. Vuonna 1925 laki muuttui siten, että todisteeksi tuli lähettää nahkan sijaan hallin leukaluu. (*Helsingin Sanomat* 4.3.1925)

Kymin alueen kalastajat pyrkivät käyttämään kaikkia keinoja suojellakseen elinkeinään, sillä vuoden 1911 lopussa Vehkalahden Kuorsalon kalastusseura sai kuvernööriltä luvan käyttää myös ketunmyrkkyä hylkeiden pyytämiseen. (*Karjala* 4.11.1910) Hallintovalta kuuli kalastajien huolet myös muuten, sillä se myönsi jäänsärkijän kalastajien käyttöön. Jäänmurtaja Tarmo Haapasaarelta lähtikin harmaahylkeen pyyntiin kevättalvella 1910 mukanaan 35 hylkeenpyytäjää muun muassa Suursaarelta, Tytärsaarelta, Tammiosta ja Kaunissaarelta. Saaliina he saivat 101 hyljettä, vaikkakaan ei ole ihan varmaa, olivatko nämä kaikki harmaahylkeitä. (*Suomen kalastuslehti* 1.12.1909; *Etelä-Suomi* 22.3.1910; *Suomalainen Kansa* 24.3.1910) Koko vuonna Suomessa tapettiin 19 000 harmaahyljettä. (*Kaleva* 8.6.1916)

Ensimmäinen maailmansota muutti hylkeenpyyntikäytäntöjä, sillä pyynnit katkesivat sodan ajaksi ja samalla katkesi opettamisen perinne. Kevättalvella 1926 Kymin alueen kalastajat elvyttivät perinnettä. Nyt pyssypyynnissä, keväisessä hylkeenammunnassa, ulkosaarelaiset eivät enää käyttäneet apunaan koiraa vaan kiikaria ja pitkää suksen tapaista välinettä, johon oli asetettu tuki ammutta varten. Pyytäjät ryömivät valkeisiin pukuihin pukeutuneina ampumamatkan päähän keväisessä auringossa lekottelevista hylkeistä. Valitettavasti tullialus Aura pelästytti hylkeet monien kilometrien alueelta juuri, kun iltapäiväpyynti oli alkamassa. Ensimmäinen päivä päättyi tuloksettomana Somerin majakan kapteenin vierasvaraiseen kotiin ja ”emännän suloiseen saunaan”. Pääsiäisen hylkeenpyynti alkoi lupaavasti, kun pyytäjät löysivät koskemattomia jäälauttoja ja näkivät useita hylkeitä. Kuitenkin ensimmäinen yritys epäonnistui, kun hylkeet pakenivat ennen ampumista. Myöhemmin yksi pyytäjä onnistui ampumaan suuren hylkeen, ja toinen sai saaliiksi hylkeenpoikasen. Päivän aikana nähtiin monia hylkeitä, mutta useimmat pakenivat tai ammutut eläimet eivät kuolleet heti. Lopulta saaliiksi saatiin muutamia yksilöitä, mutta pyynti oli haastavaa ja vaati paljon vaivannäköä. (*Uusi Suomi* 7.3.1926)

Vuonna 1927 hylkeenpyyntitilastoissa Pohjanlahti ja erityisesti Merenkurkku todettiin parhaaksi hylkeenpyyntialueeksi Suomes-

sa. Harmaahylje, jonka mieluisimmat elinpaikat ovat uloimmilla merijään reunuksilla, esiintyy runsaimpina myös samoilta, keskisen Pohjanlahden osilta, saadussa saaliissa; varsinkin hallin poikasten määrä täältä oli huomattava. (*Suomen kalastuslehti* 1.10.1928)

Harmaahylkeet olivat osa myös eläintarhojen eläimistöä 1930-luvulla. Kesällä 1931 Korkeasaaren eläintarhasta karkasi kaksi harmaahyljettä, jotka seikkailivat Helsingissä. Puolenpäivän aikaan huomattiin, että hyljeaitaus oli tyhjä, ja hylkeet olivat päässeet karuun. Todennäköisesti aitaus oli ruostunut rikki tai irtautunut pohjasta. Hylkeiden nähtiin uivan Palosaarta kohti ja edelleen Kruunuvuoren selälle. Eläintarhan henkilökunta lähti etsimään niitä, mutta hylkeitä ei enää löydetty. Lehdet seurasivat hylkeiden karkumatkaa päivittäin elo–syyskuussa. Hylkeet näyttäytyivät välillä kallioilla paistattelemassa päivää ja toisinaan uiskentelivat satamassa veneiden ja laivojen liepeillä. Eläintarhan intendentti, tri V. Korvenkontio, arveli, että hylkeet palaisivat nälän ja ikävän ajamina, mutta toiveet eivät toteutuneet. Lopulta toinen hylkeistä ammuttiin Porkkalassa, ja se osoittautui Ilo-nimiseksi karkulaiseksi. Tapaus herätti huomiota, koska hylkeet liikkuivat kaupungissa, mikä oli poikkeuksellista ja kiinnitti monen ihmisen huomion. Toista hylkeistä ei koskaan löydetty. (*Ajan Sana* 11.8.1931; *Suomenmaa* 22.8.1931; *Helsingin Sanomat* 23.8.1931 ja 31.5.1964)

1930-luvun mittaan keskusteltiin jo hyljekantojen pienenemisestä. Vuonna 1937 kirjoitettiin, että harmaahylje oli kadonnut miltei tyystin Suomenlahdelta (*Karjala* 26.1.1937) ja seuraavana vuonna sitä saalistettiin aiempaa pohjoisemmassa, Merenkurkun pohjoispuolella (*Vaasa* 25.3.1938). Kannat kuitenkin säilyivät, ja esimerkiksi 1944 keväällä ammuttiin 700 harmaahyljettä Ruotsin rannikolla (*Ilkka* 7.4.1944). Kannan pieneminen kuitenkin huomioitiin lehdistössä, kun uutisoitiin, että huono verkkotilanne on

suuresti vaikeuttanut kalastusta eikä kaikkia pyyntejä ole saatu suoritettua. (*Pohjois-Pohja* 6.7.1944) *Pohjolan Sanomissa* kirjoitettiin muutama vuosi myöhemmin, vuonna 1948, että Perämerellä ei enää tavattu kraaselia, harmaahyljettä, joka ”on monisatakiloinen peto ja oli parikymmentä vuotta sitten suorastaan kalastajien maanvaivana” (*Pohjolan Sanomat* 12.5.1948). Ja totta tosiaan, edellisen vuoden kalastustiedoissa harmaahylkeiden määrä oli 350 (*Ilkka* 26.10.1948), siis puolet vuoden 1944 lukemista.

Kielenkäyttö muuttui 1950-luvulle tultaessa, kuten *Uusi Suomi* kirjoitti lokakuussa 1949: ”Ei puhuta enää kiehkuraishylkeestä ja harmaahylkeestä, vaan sanotaan yksinkertaisesti norppa ja halli” (*Uusi Suomi* 23.10.1949). Uusi vuosikymmen merkitsi harmaahylkeelle myös muunlaisia muutoksia, sillä kannat harvenivat entisestään ja esimerkiksi vuoden 1954 *Karjalaisessa* sitä kuvailtiin jo harvinaisuudeksi. (*Karjalainen* 3.12.1954) Uutiskynnyksen ylittivät 1950-luvulla pääasiassa jättimäiset, kolmesataakiloiset eläinyksilöt (*Etelä-Suomi* 6.5.1952) tai eläinten juuttuminen lohisiimaan tai verkkoihin (*Helsingin Sanomat* 4.2.1958 ja 30.4.1958). Vasta 1960-luvulla havahduttiin siihen, että harmaahylje oli todellakin vähenemässä. Vuonna 1963 keskusteltiin eläinten merkitsemisestä (*Helsingin Sanomat* 17.5.1963) ja mahdollisesta rauhoittamisesta (*Helsingin Sanomat* 20.2.1963).

Vuonna 1969 ahvenanmaalaiset kalastusyhdistykset ehdottivat harmaahylkeen taporahan korottamista kahdestakymmenestä markasta neljäänkymmeneen. Maatalousministeriö ei kuitenkaan pitänyt korottamista aiheellisena, koska harmaahylje oli jatkuvasti vähenemässä keskisellä Itämerellä. Ruotsalaiset, tanskalaiset, saksalaiset ja puolalaiset kalastajat olivat ilmaisseet huolensa vähene- misestä ja ehdottaneet kansainvälisiä suoje- lutoimenpiteitä harmaahylkeen suojelemiseksi. Kiintojäillä oleilevaa norppaa oli edelleen

runsaasti kaikilla merialueillamme, ja sen tapporaha pysyi 40 markassa. Harmaahylje oli erityisesti ajojäistä riippuvainen, ja sen väheneminen oli jatkunut tasaisesti edellisvuosina myös Suomen rannikoilla, vaikkakin vähäisemmässä määrin kuin etelämpänä. Valtion riistantutkimuslaitoksen mukaan tapporahan korottaminen olisi voinut johtaa harmaahyljeiden katoamiseen. (*Maaseudun Tulevaisuus* 20.2.1969)

Lähellä käytiinkin, sillä hylkeen kannat romahtivat pyynnistä maksettujen tapporahojen ja ympäristömyrkkyjen vaikutuksesta vain muutama tuhat yksilöön. Suomessa kanta luokiteltiin silmälläpidettäväksi vuonna 2000 ja vuonna 2010 elinvoimaiseksi. Nykyisin laji on Itämerellä elinvoimainen, ja sen kannan arvioidaan olevan noin 26 000 yksilöä.

Hakusanat

Harmaahyljettä käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *harmaahylje* ja *kraaseli* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *gråsä*. Karaaseli (Gråskäl) on myös saari Oulussa, ja tulokset koskivat pääosin sitä. Hakusana ”halli” rajattiin haun ulkopuolelle, sillä oli mahdotonta rajata aineistoa siten, että osumat olivat koskeneet eläintä erilaisten hallien sijaan.

Kirjallisuus

Hyvärinen, E., A. Juslén, E. Kemppainen, A. Uddström ja U. Liukko. (toim.). *Suomen lajien uhanalaisuus. Punainen kirja 2019*. Ympäristöministeriö & Suomen ympäristökeskus, 2019.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Rassi, P., E. Hyvärinen, A. Juslén ja I. Mannerkoski (toim.). *Suomen lajien uhanalaisuus. Punainen kirja 2010*. Ympäristöministeriö & Suomen ympäristökeskus, 2010.

Kuvalähteet

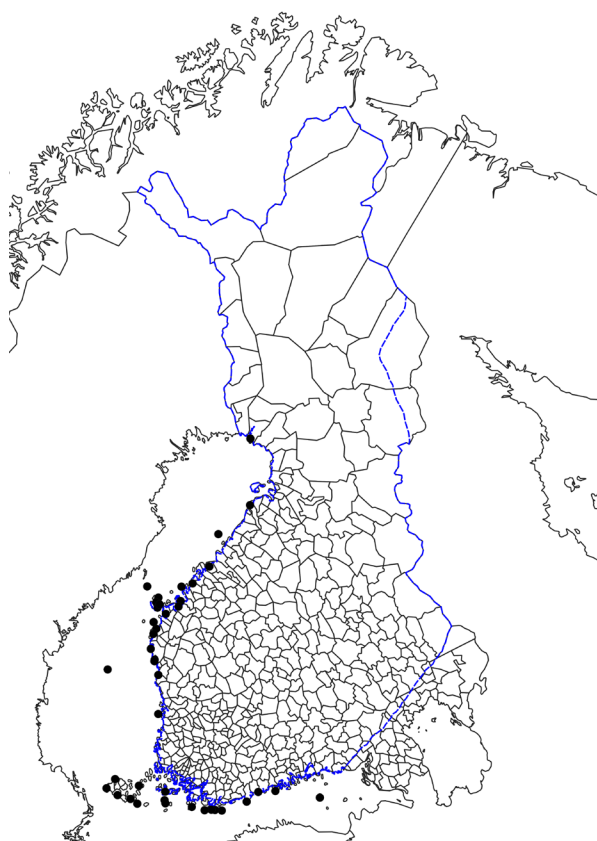
Kuva 1: Lucc77. Two seals in the water, 2019. CC BY-SA 4.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Two_seals_in_the_water.jpg

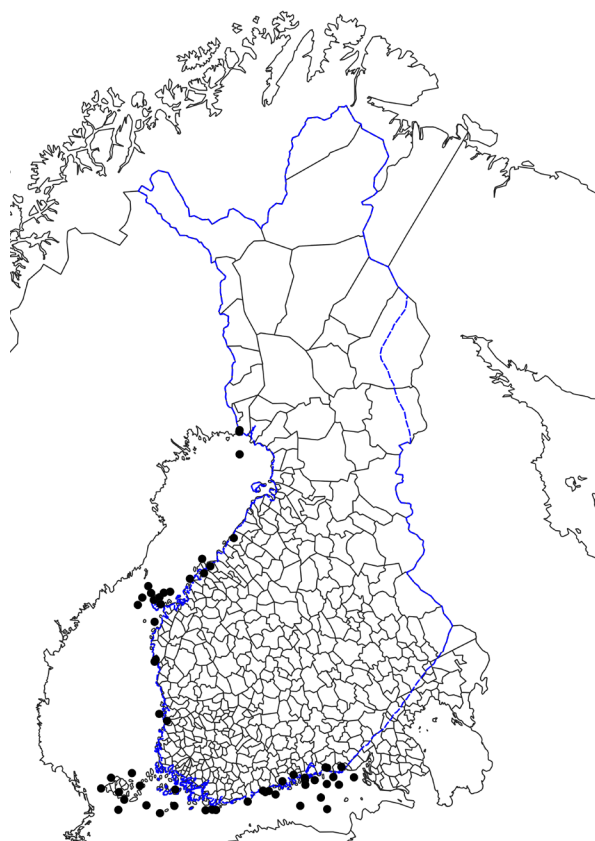
Kuva 2: Ammuttu halli eli harmaahylje. Julkaistu: *Kaleva* 13.8.1961. Museovirasto, JOKA Journalistinen kuva-arkisto. Kaleva. CC BY 4.0.

<https://finna.fi/Record/museovirasto.D7986C3B639FE8D42A73F9896C6E2082?sid=4968552736>

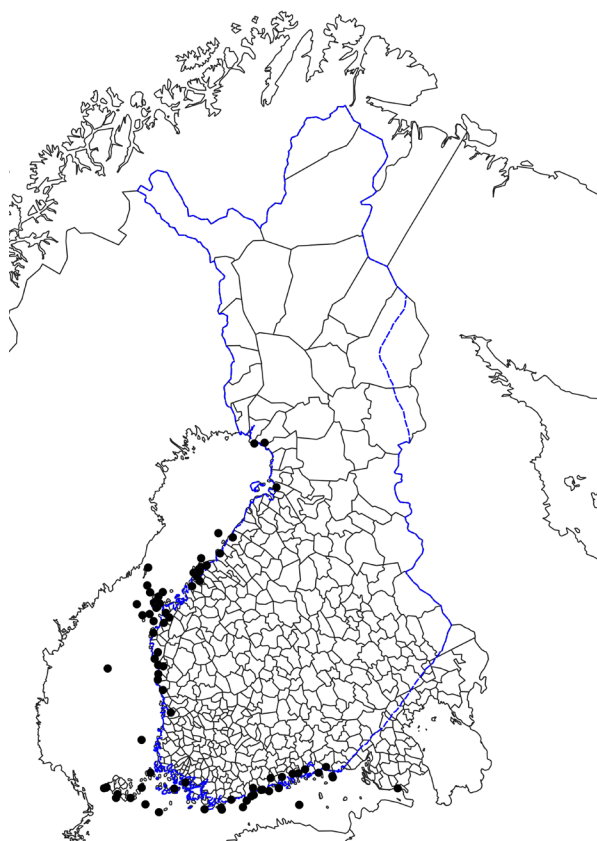
**Harmaahyljehavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa
1800–1969.**

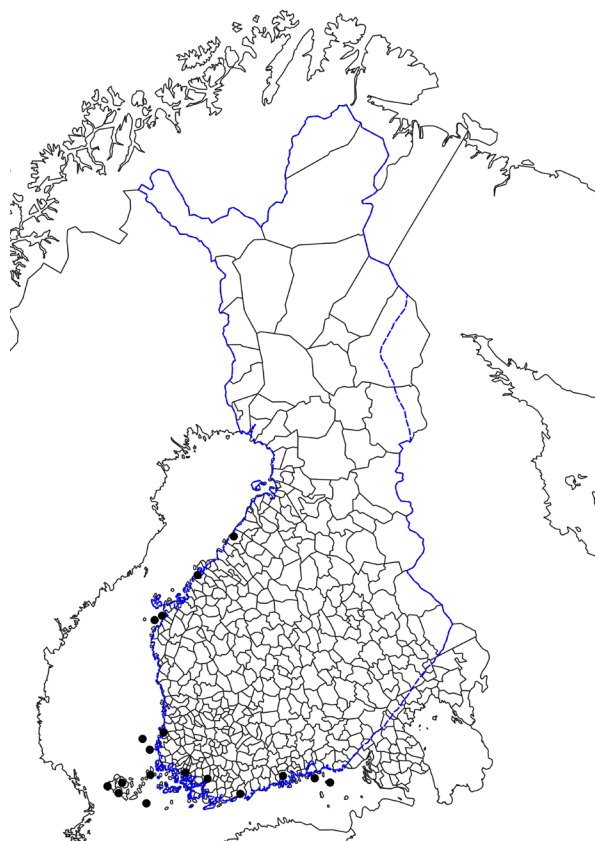
1874–1899

1900–1916

1920–1949

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hirvi

Alces alces

*Teksti ja aineistonkeruu:
Otto Latva ja Heli Rantala*

Lajista käytettyjä nimityksiä
hirvi, älg

Hirvi on monien kauris- ja peuralajien lailla hirvieläin. Se on hirvieläimistä suurikokoisin ja myös Suomen alueella elävistä eläimistä suurin. Nykyisen Suomen alueella on elänyt hirviä jo esihistoriallisella ajalla. Tästä todistavat muun muassa kalliomaalauksiin ikuisitetut hirvifiguurit sekä hirvenluusta valmistetut esinelöydöt. Kirjallisia tietoja hirvistä on 1500-luvulta alkaen, kun Ruotsin valtakunnassa on kirjattu eri alueilta (mukaan lukien Suomesta) saatujen hirventaljojen määriä. On arvioitu, että 1600-luvulla runsaimmat hirvikannat elivät nykyisen Suomen kaakkoisosissa

ja Ahvenanmaalla. 1700- ja 1800-lukujen aikana Suomen hirvikantojen oletetaan vaihdelleen, mutta 1800-luvun puoliväliin mennessä lajia pidettiin harvinaisena.

Aukusti Juhana Mela esittää *Suomen luurankoiset* -teoksen 1. painoksessa (1882) hirven olevan ”Suomessa hyvin harvinainen” mutta antaa tietoja useammasta havainnoista muun muassa 1870-luvulta. Näyttää siltä, että Melan tiedot perustuvat osin sanomalehtiaineistoon, sillä hän mainitsee aivan samoja havaintotietoja, joita olemme löytäneet historiallisesta sanomalehtiaineistosta. Hän mai-

nitsee esimerkiksi Muolaassa ja Johanneksen kunnassa Karjalassa vuonna 1879 tehdyt hirvihavainnot, jotka löytyvät myös keräämätämme havaintoaineistosta.

Fauna et Flora Fennica -hankkeessa hirvihavainnot on kartoitettu 1800-luvun suomenkielisestä lehdistöstä, ja tämän tekstin lopussa esitetyt karttatiedot perustuvat tähän materiaaliin. Ruotsinkielistä lehtiaineistoa ei ollut mahdollista käydä lävitse hankkeen aikana. Tästä huolimatta on syytä mainita, että 1800-luvun lehdistöstä löytynyt varhaisin selkeä hirvihavainto julkaistiin juuri ruotsinkielisessä *Åbo Tidning* -lehdessä jo vuonna 1802. Kyseisenä aikana suomenkielisiä lehtiä ei vielä edes ilmestynyt. Lehdessä kerrottiin Helsingin pitäjässä Nissbackan kartanon mailla oleskelleesta kahdesta nuoresta hirvestä, joista oli tullut kesyjä. Hirvet kävivät ruokailemassa kartanon puutarhassa, ja ne rakastivat erityisesti kaalinlehtiä. (*Åbo Tidning* 24.11.1802)

Varhaisin suomenkielisistä lehdistä löydetty selkeä havaintoraportti on vuodelta 1845, jolloin Säkkijärvellä lähellä Viipuria on nähty hirvipari. Tekstin mukaan alueella olisi tavattu hirviä viimeksi vuonna 1780 (*Kanava* 6.12.1845). Myös monet muut 1800-luvun puolivälin havaintoraportit koskevat tuolloisessa Kaakkois-Suomessa Viipurin alueella nähtyjä hirviä. Tämän lisäksi lehdissä on raportoitu muun muassa Porvoon lähistöllä, Kuopiossa ja Rovaniemellä nähdyistä hivistä. Läntisimmät havaintoraportit koskevat Kemiössä ja Paraisilla tehtyjä hirvihavainnot.

Lehtitietojen perusteella hirvi saattoi ainakin 1800-luvun puolivälin aikoihin olla monelle suomalaiselle outo eläin, jota aikalaiset eivät välttämättä edes varmuudella tunnustaneet. Esimerkiksi *Suometar* (8.4.1853) raportoi Rovaniemellä tapahtuneesta jahdistista, jossa paikalliset talonpojat olivat lähteneet ajamaan takaa eläintä, joka oli ”poron muotoinen” mutta joka osoittautui lopulta hirveksi. Joissain tapauksissa eläintä ei ole varmuudella

tunnistettu lainkaan. Vuonna 1872 *Hämäläinen* kertoi nykyisin Hämeenlinnan alueella sijaitsevan Kalvolan metsissä nähdyn outoja jälkiä. Eräs paikallinen oli tavannutkin metsässä ”kumman suuren” elävän, jota ei tunnistanut. Tämän silminnäkijän mukaan eläin ”nosti päänsä niin korkealle, ettei hän olisi sinne kajoja ulottunut, ja hän luuli sen ulkomaalaisilta näyttelijöiltä karanneen...”. Paikalliset epäilivät outoa eläintä hirveksi, jollaisista vain noin 80-vuotiailla ikäihmisillä oli omia havainnot. (*Hämäläinen* 19.12.1872) Tämänkaltaisia epävarmoja havainnot ei ole kirjattu mukaan karttatietoihin.

Lehtijutuissa painotettiin usein hirvihavainnon harvinaisuutta, ja sama havainto saatettiin uutisoida useissa lehdissä. Hirvi rauhoitettiin 1860-luvulla, mutta lehtitietojen mukaan niitä silti tapettiin. 1870-luvulla useiden havaintoraporttien yhteydessä vedottiinkin erikseen siihen, että tietyllä paikkakunnalla nähty hirvi jätettäisiin rauhaan. Esimerkiksi *Sanomia Turusta* huomautti Mietoissa nähdyistä hirvestä raportoidessaan: ”Me muistutamme siitä kowasta edeswastauksesta, minkä laki säättää tämän harwinaisen eläimen ampuemisesta.” (*Sanomia Turusta* 14.10.1870)

Lehtitietojen mukaan hirviä nähtiin paitsi metsissä, pelloilla ja laitumilla, myös vesistöissä. Useammassa hirvihavaintoa kuvaavassa uutisessa kerrotaan uimassa olleen hirven jahtaamisesta (*Tapio* 12.9.1863; *Ilmarinen* 20.8.1869). Toisaalta *Satakunta*-lehdessä kerrottiin, että Viipurin läänissä Koivistossa kaksi naista oli ottanut hoitoonsa merellä uivan hirven vasan (*Satakunta* 17.20.1874). Lehdissä julkaistujen havaintotietojen perusteella suhtautuminen hirviin oli 1850–1870-luvuilla vaihtelevaa. Osalle aikalaisista hirvi oli saalis ja elanto, jota on jahdattu mahdollisesta metsästyskiellosta huolimatta. Toisille se oli suojelua tarvitseva eläin, jonka metsästämistä paheksuttiin. Joskus hirveä saatettiin vain ihailla. Esimerkiksi *Ilmarinen*-lehdessä kerrottiin

Heinjoella Karjalankannaksella metsänvartijan tuvan läheisyyteen saapuneesta kauniista hirvestä, joka seisoi "katsellen ihmisiä, jotka tuvan edustalla katselivat hänen komeita käänteitään." (*Ilmarinen* 5.12.1877)

Hirvien määrät alkoivat kasvaa Suomen alueella jälleen 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä, mikä oli ehkä ainakin osittain seurausta 1860-luvulla toimeenpannusta asetuksesta hirvien rauhoittamiseksi. Hirvikantojen kasvu keskittyi etenkin Itä-Suomeen ja Karjan kannakselle, minkä vuoksi juuri näillä seuduilla sattui monia erilaisia kohtaamisia hirvien kanssa. Lehdistöstä löytyy esimerkiksi useampi kertomus 1890-luvulta siitä, miten hirvet ovat käyttäytyneet aggressiivisesti niitä kohdanneita ihmisiä kohtaan. Vuonna 1893 sattui kaksi tällaista tapausta, joista toisessa hirven mainittiin juosseen erään miehen päältä lähellä Viipuria ja runnellen tämän pahasti (*Yhdysvaltain Sanomat* 12.4.1893). Toisessa uutisessa kerrottiin, miten joukko miehiä kohtasi Heino-lan Paistjärven kylän lähellä metsässä hirven, jonka toinen etujalka oli pahasti vioittunut. Kun hirvi ei päässyt lähtemään pakoon, se oli hyökännyt yhden miehen kimp-puun. Mies pelastui vierittämällä itsensä lähellä olleeseen puroon (*Uusi Kotimaa* 21.12.1893). Näiden kertomusten ohella *Uusi Kotimaa* -lehdessä kerrottiin vuonna 1895 jopa hieman huvittava tarina siitä, miten eräs mies joutui pakenemaan hirveä puuhun Pukkilas-sa:

Puuhun hirviä pakoon kapusi äskettäin muuan Pukkilan Kanteleen mies. Hän kun jonnain päivänä meni koiransa kanssa metsään, niin alkoi koi-

ra kiiwaasti haukkua, eikä aikaakaan kuin se jo tulla torwaltaa isäntänsä luo suuri kaunis hirvi tuulena perässä jotta pienem-mät puut ja pensaat lakoilee kuin myrskyn siiwissä. Siitäkös miehelle hätä käsiin, kun koira alkaa pyrkiä isäntänsä turwiin; ei muuta kuin suoraa päätä lähimpään puuhun, jottei jalkoihin jäisi. Koiralle ei jäänyt muuta neuwoksi kuin lähteä kiireimmän kautta kotiin, jonne hirvi häntä saattoi oikein herraskyydillä. Koira kuuluu siitä pitäin tulleen aiwan pelkuriksi metsässä, se kun kuulee pienenkin risauksen, niin ei muuta kuin kotiinpäin oikasemaan minkä käpelistä pääsee. (*Uusi Kotimaa* 4.4.1895)

Kuva 2: Richard Freesen piirros hirvistä 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta.

Oli näissä kohtaamisissa hirvien kanssa perää tai ei, lehdistöaineistosta käy hyvin selville, että hirvien määrät selvästi kasvoivat 1800-luvun kahdella viimeisellä vuosikymmenellä ja näitä eläimiä kohdattiin paljon aiempaa enemmän. Yksi merkki tästä oli myös se, että hirviä alkoi ilmestyä kaupunkeihin. Yhden hirven kerrottiin tepastelleen Porin kaupungissa, lauma hirviä oleskeli myös Haminan kaupungin tuntumassa ja Joensuussa hirvi oli tullut jopa aidan taakse seuraamaan reservikomppanian ampuradalla pidettyjä ampumakilpailuja (*New Yorkin Lehti* 15.7.1891; Siirtolainen 17.10.1894; *Päivälehti* 26.8.1898). Oma lukunsa oli hirven vierailu Helsingin keskustassa vuonna 1898:

Harvinainen vieras saapui eilen aamulla kaupunkiamme katsomaan. Hirvi tuli näet noin 4 ja 5 välillä aamulla kulken kallioitten yli Merikadulle ja asettui Korkeanvuorenkadun päähän näkemisiään ihmettelemään. Sattui silloin eräs maistraatin työmies tulemaan siitä ohitse ajaen. Hevonen säikähti kovasti oudon eläimen nähtyään ja lähti hurjana kiittämään pakoon, mutta hirvi hölkkäsi jälessä aina Perämiehenkadulle saakka. Siellä tuli kaksi poliisia vastaan, toinen sai hevosen kiinni ja toinen astui miekka ojennettuna hirven tielle. Mutta kohona lensi hirvi poliisin pään yli ja jatkoi matkaansa Punavuorenkadulle poliisit kintereillään. Vihdoin karkasi pelästynyt eläin erään talon pihalle Punavuorenkatu 21, ja hypäsi sieltä noin kolmen metrin korkuisen aidan yli viereisen talon pihalle mennessuoraan pieneen halkovajaan. Täältä se kumminkin jälkeen syöksyi ulos ja saatiin hätyytetyksi palosolaan, jonka suutukittiin niin, ettei hirvi sieltä mihinkään päässyt. Koko eilisen päivää vaelsi kansaa pihalle outoa suurirakenteista vierasta katsomaan. Eläin tarjotaan korkeasaa-

reen, jonka eläinkokoelmiin se olisi arvokas lisä. (*Päivälehti* 13.7.1898)

Tämä Helsingissä seikkaillut hirvi jouduttiin kuitenkin lopulta tappamaan, sillä se oli korkean aidan yli hypätessään satuttanut jalkansa. Vaikka hirvikannat olivat lisääntyneet Suomen alueella, oli eläin kuitenkin sen verran outo näky kaupunkilaisille, että paljon ihmisiä kävi sitä katsomassa. Kävijöitä oli itse asiassa niin paljon, että talonomistaja, jonka pihalle hirvi oli jäänyt, alkoi pyytää 5 pennin maksua hirven näkemisestä. (*Päivälehti* 14.7.1898)

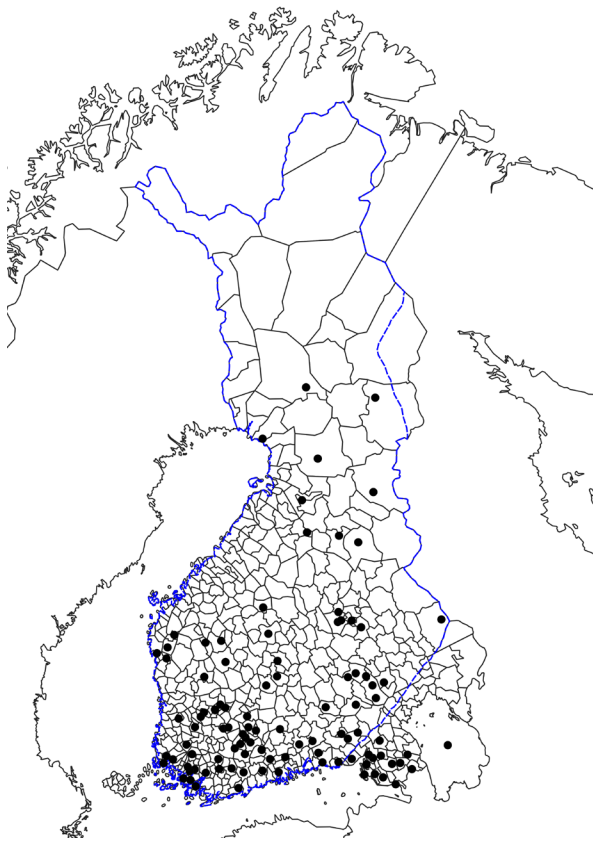
Hirvet löysivät tiensä kaupunkeihin, mutta ne löysivät myös uusia ystäviä etenkin metsässä laiduntavasta karjasta. Pirkkalassa Korvolan kylässä esimerkiksi kerrottiin olleen hirven syksyllä 1879, joka viihtyi karjalauman parissa ja leikki näiden kanssa. *Uusi Suomi* -lehdessä kerrotaan, että karja kuitenkin oudoksui “tätä wierasta ja erään talon iso wihainen sonnikin sai hänen kanssansa niin kyllänsä, että sen täytyi hikeä tippuen ruweta lepäämään” (*Uusi Suomi* 22.10.1879). Samanlaisia havaintoja kirjattiin myös muualla kuten esimerkiksi Tammisaarella vuonna 1899, jolloin pari hirveä oli liittynyt osaksi metsässä laiduntavaa karjalaumaa (*Päivälehti* 2.8.1899).

Vaikka hirvimäärien kasvu toi mukanaan erilaisia kohtaamisia ihmisten ja hirvien sekä muiden eläinten kesken, hirvien runsas lisääntyminen aiheutti närää etenkin maanviljelijöissä. *Uusi Suomi* -lehdessä esimerkiksi uutisoitiin jo vuonna 1889, että “[e]rään hovin työmiehet valittavat, että kun he ladosta heiniä ottavat ja kotiin lähtiessään jättävät ladon oven auki, tapaawat he takaisin tullessaan jo hirviä heinien kimpussa.” (*Uusi Suomi* 16.5.1889). Hirvien “wiljelysmailla tekemät tihutyöt” puhuttivat 1890-luvun alussa jo siinä määrin, että lehdistössä ehdotettiin hirven rauhoituksen lopettamista (*Wiipurin Sanomat* 4.6.1890).

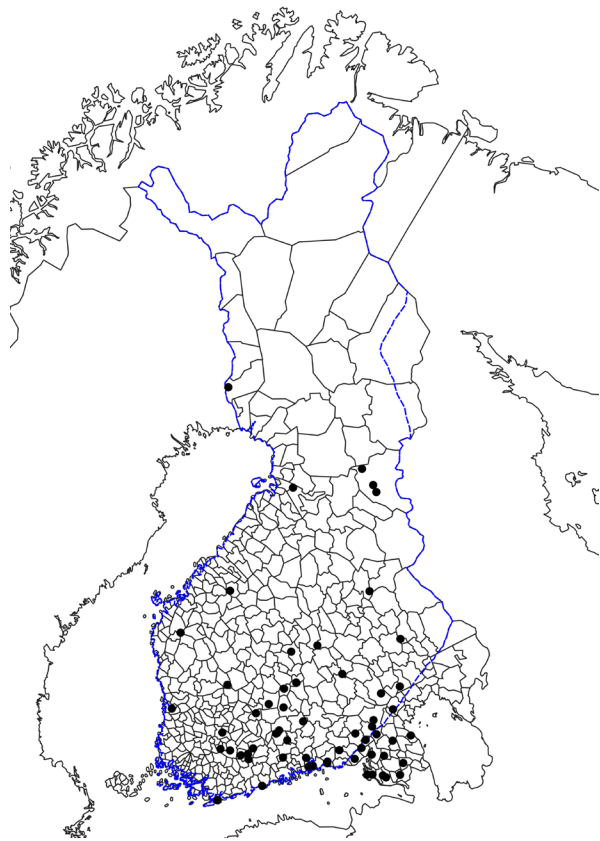
Keskustelu hirvien aiheuttamista tuhoista maanviljelykselle mutkisti aiempaa käsitystä hivistä ja määritteli tämän eläimen ravinnonlähteen ja suojelukohteen ohella vihatuksi eläimeksi. Tämä todennäköisesti toi myös uusia motivaatiota hirven salametsästyksen, sillä hirvien salakaadoista uutisoitiin ehkä jopa aiempaa enemmän 1890-luvuilla (*Yhdysvaltain Sanomat* 12.4.1892; *Siirtolainen* 1.4.1896; *Itä-Karjala* 15.2.1898). Vuonna 1898 annetussa metsästysasetuksessa hirvien osittainen metsästys lopulta sallittiin. Asetuksessa annettiin lupa uroshirvien metsästyksen Viipurin läänin kihlakunnissa ja muualla erillistä kuvernööreiltä saatua lupaa vastaan. *Suomen Urheilulehti* ilmoittikin vuonna 1899, että ”Hirviä ammuttiin tänä syksynä ensi kerran luvallisesti ja lienee niitä kaikkiaan kaadettu yhteensä noin 10 kappaletta” (*Suomen Urheilulehti* 6/1899).

Hirven rauhoituksen osittainen purkaminen johti kuitenkin siihen, että 1910-luvulla näiden eläinten kannat olivat jälleen laskussa ja 1920-luvulla hirvien määrä Suomen alueella oli lähes olematon. Tämän vuoksi hirville säädettiin täysrauhotus vuonna 1923, minkä seurauksena hirvikannat alkoivat kasvaa taas 1930-luvulla. Hirvenmetsästys mahdollistettiin jälleen 1930-luvulla, mutta vain luvanvaraisena. Tällöin aloitettiin myös hirvikannanlaskut ja hirvenkaatotilastot, jotta aiempien vuosikymmenten romahdus hirvikannoissa voitaisiin välttää. Maatalousministeriö tekikin arvion hirvikannasta vuonna 1935, jonka perusteella Suomessa eli tuolloin noin 3 500 hirveä. 1950-luvulla hirvien määrä ylitti jo yli 20 000 yksilön määrän.

Hirvihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1899.

1845–1879

1880–1899

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Hirveä käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta pelkästään 1800-luvulta lajin suomenkielisellä nimityksellä hakusanoilla *hirvi* ja *hirviö*. Hirvihavaintoja ei ole etsitty enää 1900-luvulla julkaistusta sanoma- ja aikakauslehtimateriaalista sen vuoksi, että sanalla *hirvi* löytyy Kansalliskirjaston digiaineistosta lähes 250 000 osumaa. Hakuosumien suuri määrä johtuu muun muassa siitä, että sana *hirvi* esiintyy lukuisissa muissa asiayhteyksissä suomen kielessä kuten paikannimissä ja sukunimissä eikä siis vain kyseisen eläimen nimityksenä. Hakutuloksiin ilmaantuu helposti myös sanaa *hirvi* läheisesti muistuttavia sanamuotoja kuten *hirveä* tai *hirviö*. Näin suurta aineistomäärää ei ollut mahdollista käydä läpi *Fauna et Flora Fennica* -hankkeen puitteissa. Koska suomenkielisistä lehdistä kertyi niin paljon havaintoja, emme voineet käydä läpi myöskään ruotsinkielistä aineistoa. Suomenkieliseen lehdistöön keskittymällä varmistimme kuitenkin aineiston maantieteellisen kattavuuden.

Kirjallisuus

‘Hirvi’. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/3225/hirvi>. Viitattu 19.2.2025.

Mantere, Ville. *The Relationship Between Humans and Elks (Alces alces) in Northern Europe c. 12000-1200 calBC*. Väitöskirja. Turun yliopisto, Turku 2023.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Nygrén, Tuire. *Suomen hirvikannan säätely. Biologiaa ja luonnonvarapolitiikkaa*. Väitöskirja. Joensuun yliopistopaino, Joensuu 2009.

Kuvalähteet

Kuva 1: Charles J. Sharp. Elk (*Alces alces alces*) female, near Oppdal, Norway, 2023. CC BY-SA 4.0. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Elk_\(Alces_alces_alces\)_female_Oppdal.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Elk_(Alces_alces_alces)_female_Oppdal.jpg)

Kuva 2: Richard Freese. *Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary*. Pietari 1890–1907. Public Domain. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alces_alces_par_Richard_Friese.jpg

Koivuhiiri

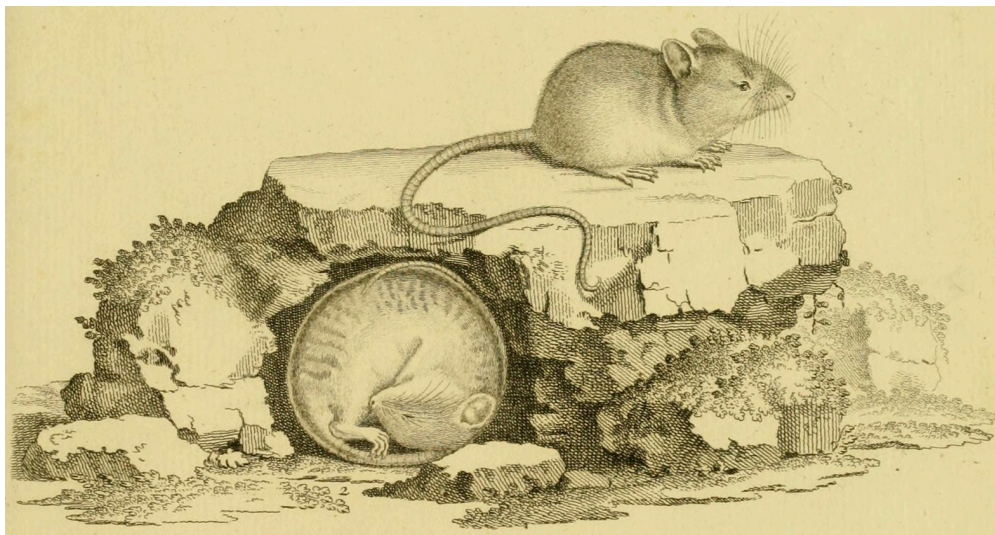
Sicista betulina

Teksti ja aineistonkeruu: Heli Rantala

Lajista käytettyjä nimityksiä
koivuhiiri, buskmus, buskråtta

Koivuhiiri on hyppyrötkien heimoon kuuluva rauhoitettu laji, jota tavataan Oulun korkeudelle saakka Etelä-, Kaakkois- ja Keski-Suomessa. Länsi- ja Lounais-Suomesta tai Pohjanmaalta lajista ei kuitenkaan ole havaintotietoja. Lajitietokeskuksen mukaan koivuhiiren arvioidaan olevan Suomessa harvalukuinen mutta sen esiintymisestä ei ole tarkkaa tutkimustietoa. Tämä koivuhiiren levinneisyyteen liittyvä arvoituksellisuus käy ilmi myös varhaisista Suomen eläimistön kokonaisesityksistä. Aukusti Juhana Mela toteaa teoksessaan *Suomen luurankoiset* (1882) lajista muun muassa seuraavaa:

“Tätä harvinaista hiirtä on tavattu Helsingissä, Tampereella, Jyväskylässä ja Mikkelissä; ja Suojärvellä on se tunnettu eri nimellä.” Kaarlo Eemeli Kivirikko puolestaan mainitsee *Suomen selkärankaisten* -teoksessa (1940), että lajin “levinneisyys on monessa suhteessa arvoituksellinen” vaikka havaintoja on tehty monin paikoin Etelä- ja Keski-Suomesta. Varhaisin koivuhiiren havaitsemisesta kertova lehtimaininta löytyy *Satakunta*-lehdestä, joka uutisoi vuonna 1887 hiirihavainnosta seuraavasti:

Kuva 2. Saksalaisen kuvittajan Johan Nussbiegelin piirros koivuhiirestä Peter Simon Pallasin teoksessa *Novae species quadrupedum* (1778–79).

Harwinainen hiiri (*Sminthus subtilis*), nimeltä koiwuhiiri, joka on ruostekeltainen, mustalla viivalla pitkin selkää ja ruumista paljon pitemmällä hännällä, saatiin tämän viikon alussa Kuuminaisten talon maalla Porin maaseutukunnassa. Tätä harwinaista hiirtä ei ole tiettävästi ennen tavattu maamme länsirannikolla, vaan ainoastaan keski- ja itä-Suomessa sekä etelärannikolla. (*Satakunta* 27.8.1887)

Lehtitieto on sikäli mielenkiintoinen, että se koskee aluetta, jolla lajia ei nykytiedon mukaan ole havaittu. On tietysti mahdollista, että Kuuminaisten talon mailta löydetty hiiri ei sittenkään ollut koiwuhiiri mutta lehdessä annettu eläimen kuvaus on varsin tarkka. Koiwuhiiren erityistuntomerkki, ruumista selvästi pidempi häntä, mainitaan kuvauksessa erikseen. Kuuminaisten hiirihavainto herätti huomiota myös muissa aikalaislehdissä, sillä ainakin *Hämeen Sanomat* (2.9.1887) ja *Kokkolan Lehti* (5.9.1887) raportoivat tahoillaan samaisesta "oudosta hiirestä". Havainnosta ensimmäisenä raportoinut *Satakunta*-lehti palasi tapaukseen vielä seuraavana vuonna julkaistessaan Satakunnan metsästysseuran vuosikokouskertomuksen. Selonteossa mainitaan "eläintieteellisessä suhteessa huwittavana seikkana", että Satakunnassa oli vuoden 1887

aikana tavattu sekä Suomen suurin eläin hirvi, että yksi pienimmistä, koiwuhiiri. Molempien muistutettiin olevan alueella hyvin harvinaisia. (*Satakunta* 17.10.1888)

Pääosa lehtiaineistosta löytyneistä koiwuhiirihavainnoista on 1900-luvulta. Tuolloinkin raportteja julkaistiin harvakseltaan ja enimmäkseen luontoharrastajille suunnatuissa lehdissä. Vuosisadan alussa on myös julkaistu kahdessa Karjalan alueen lehdessä ilmoitus, jossa maisteri Frans Henrik Lundelin tarjoaa viisi markkaa ammutusta lento-oravasta (liito-orava) tai koiwuhiirestä. (*Karjalatar* ja *Pohjois-Karjala* 24.11.1900) Lundelin (1865–1908) toimi Joensuun tyttökoulun opettajana. Vuonna 1911 puolestaan julkaistiin useammassa lehdessä kehoitus kerätä koiwuhiiriä tutkimuskäyttöön (*Helsingin Sanomat* 16.3.1911).

Lehtitietojen joukosta löytyy vielä 1900-luvun puolelta yksi havaintoraportti, jossa koiwuhiiri kerrottiin nähdyn läntisessä Suomessa Ulvilassa. Vuonna 1918 *Luonnon Ystävä* -lehdessä julkaistiin E. W. Suomalaisen lähettämä tieto, jonka mukaan hänen oppilaansa oli tuonut Ulvilassa Koiviston kartanon läheisyydessä pyydystämänsä koiwuhiiren nähtäväksi. Raportin takana on mitä ilmeisimmin Elias Wilhelm Suomalainen (1883–1931), joka toimi Porin lyseon lehtorina. Suomalai-

nen julkaisi luonnontieteellistä kirjallisuutta ja oli mukana myös Suomen Biologian Seura Vanamon toiminnassa. Lehtiraportista käy ilmi, että Suomalainen oli tietoinen vuoden 1887 Kuuminaisten hiirihavainnosta.

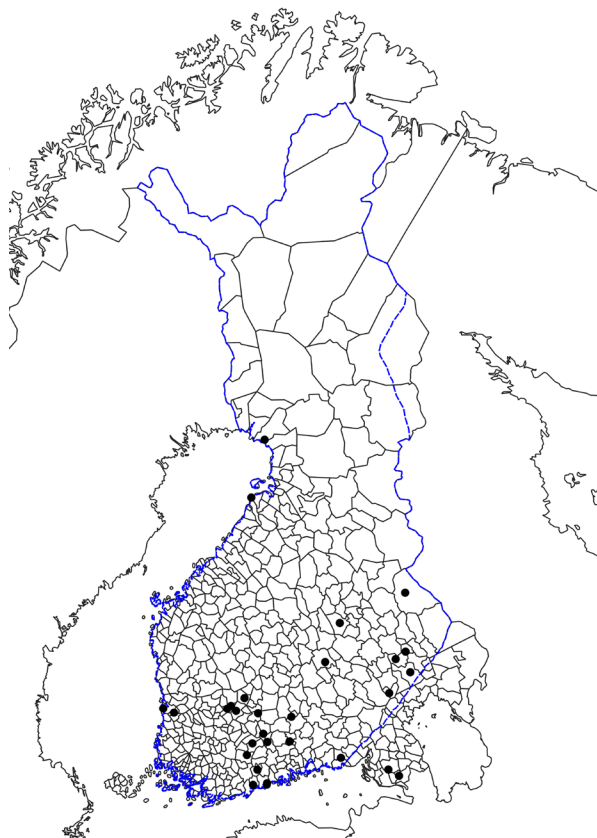
Koivuhiiren kohdalla suomen- ja ruotsinkielisen lehdistön välillä on selkeä ero raportoiduissa havainnoissa. Ruotsinkielisistä lehdistä hiirihavaintoja on ensinnäkin löytynyt vain muutama. Näistä suurin osa ei koske lainkaan Suomessa nähtyjä hiiriä vaan Ruotsissa 1950-luvulla tehtyjä koivuhiirihavaintoja. Kun *Hufvudstadsbladet* julkaisi vuonna 1955 tietoja eräästä ruotsalaishavainnoista, mainitsi lehti jutun yhteydessä, että koivuhiirtä ei tietävästi lainkaan löytynyt Suomesta (*Hufvudstadsbladet* 30.6.1955). Samasta havainnosta raportoinut *Åbo Underrättelser* (30.6.1955) puolestaan totesi lajin löytyvän Suomesta niin kutsuttuna reliikkinä. Ruotsinkielisten lehtien vähäisiä hiirimainintoja selittää ainakin osin maantiede: monet ruotsinkieliset lehdet ovat ilmestyneet läntisillä rannikkopaikkakunnilla

eli alueella, jolla koivuhiirestä ei muidenkaan tietojen mukaan ole tehty havaintoja.

Tekstin lopussa löytyvään havaintokarttaan ei ole merkitty lehdissä raportoituja yksittäisiä havaintoja sellaisilta alueilta, jotka eivät ole koskaan kuuluneet osaksi Suomea. Tällainen tapaus on esimerkiksi vuonna 1944 *Luonnon Ystävä* -lehdessä julkaistu tieto Pohjois-Aunuksen Poventsassa saman vuoden toukokuussa nähdystä koivuhiirestä. Poventsa oli jatkosodan aikaan väliaikaisesti suomalaisten joukkojen hallussa.

Vuonna 1946 *Suomen Kuvalehti* (7.9.1946) julkaisi pyynnön ilmoittaa koivu- ja peltohiirihavainnoista Helsingin yliopiston eläintieteelliseen museoon V. Erkamolle. Mieluiten otettiin vastaan konkreettisia näytteitä, minä vuoksi ilmoitukseen sisältyi hiiren nylkemisohjeet. Myöhemmin samana vuonna lehti julkaisi ”hiiritiedustelun tulokset”. Jutun mukana julkaistiin myös karttamuotoinen esitys koivuhiiren löytöpaikoista (*Suomen Kuvalehti* 30.11.1946).

Koivuhiirihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* 1800–1969.

1887–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Koivuhiirtä käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *koivuhiiri* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *buskråtta* ja *buskmus*. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960-luvuilla julkaistuista aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Kirjallisuus

Autio, Veli-Matti. 'Frans Henrik Lundelin'. *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899*.

<https://ylioppilasmatrikkeli.fi/1853-1899/henkilo.php?id=22573>. Viitattu 9.4.2024.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurangoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurangois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

'Suomalainen, E. W'. *Kirjasampo, suomalaisten kirjastojen kirjallisuusverkko palvelu*.

<https://www.kirjasampo.fi/fi/kulsa/saha3%253Aud51d5fb7-03ff-4041-9cc9-1b773d9ff7c1>. Viitattu 22.1.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Panpanchik. Northern Birch Mouse in Sary-Chelek nature reserve, 2024. CC BY-SA 4.0.

<https://tinyurl.com/3ajjuf5r>

Kuva 2: Peter Simon Pallas. *Novae species quadrupedum. Wolfgangi Waltheri, Erlangae 1778-79, Tab. XXII*.

Public Domain. <https://archive.org/details/novaespeciesqvad00pall/page/n5/mode/2up>

Liito-orava

Pteromys volans

Teksti ja aineistonkeruu: Heli Rantala

Lajista käytettyjä nimityksiä

liito-orava, lento-orava, siipiorava,
flygekorre, flygande ekorre

Uhanlainen liito-orava on nisäkäs, jonka esiintymistä on seurattu Suomessa jo vuosikymmenten ajan ehkäpä tarkemmin kuin minkään muun lajin liikkeitä. Liito-orava luokituu lajeihin, jotka rauhoitettiin jo Suomen ensimmäisessä luonnonsuojelulaissa vuonna 1923. Tämä suojelu ei kuitenkaan ulottunut liito-oravan elinpiirin suojeluun. Huoli liito-oravan elinolosuhteiden heikkenemisestä heräsi Suomessa toisen maailmansodan jälkeen metsätalouden tehostuessa ja avohakkuiden lisääntyessä. Suomen liittyttyä Euroopan Unioniin vuonna 1995 liito-orava liitettiin

Euroopan laajuiseen direktiiviin, jossa lajin suojelu ulottui myös sen elinpiiriin. Tämä voimakkaampi suojelutaso toi liito-oravan liikkeiden seuraamiseen myös uudenlaisen poliittisen julkisen keskustelun tason, sillä liito-oravien elinpiirin suojelusta on seurannut erilaisia kiistoja uusien rakennus- tai hakkuuhankkeiden suunnittelussa ja toteutuksessa.

Liito-orava on siis laji, josta on kirjoitettu Suomessa paljon, jonka kantaa seurataan aktiivisesti ja josta on laadittu myös useampia väitöskirjoja. Suomen lajitietokeskuksen ylläpitämään havaintokarttaan on merkitty lähes

92 000 liito-oravahavaintoa. Hankkeessamme tarkoitus ei ole yrittää tuoda tähän liito-oravaa koskevaan keskusteluun mitään sellaista näkökulmaa, joka muuttaisi ratkaisevasti tietämystämme lajista. Historiallinen lehdistöaineisto tarjoaa kuitenkin ajallisesti lavean perspektiivin siihen, miten liito-oravan ja ihmisen elinpiirit ovat menneisyydessä ristenneet ja miten liito-oravaan on suhtauduttu asiantuntija- tai luontoharrastajapiirien ulkopuolella.

Liito-oravaa kutsuttiin suomenkielisessä lehdistössä 1950-luvulle saakka yleisesti siipioravaksi. Aukusti Juhana Melan *Suomen luurankoiset* -teoksessa (1882) lajin kerrotaan olevan ”sangen harvinainen” mutta esiintyvän silti koko Suomessa Kuusamon korkeudelle asti, runsaimmin maan itäosissa. Mela antaa teoksessaan lajin latinankieliseksi nimeksi *Sciuropterus volans*.

Kaarlo Eemeli Kivirikko puolestaan mainitsee teoksessaan *Suomen selkärankaiset* (1940) siipioravan olevan ”jotenkin yleinen” Etelä- ja Keski-Suomessa. Pohjoisessa sitä on hänen mukaansa tavattu Kuusamossa ja Sallassa saakka. Kivirikko huomauttaa myös, että lajia on saatettu monin paikoin pitää harvinaisempana kuin se todellisuudessa onkaan, koska eläin näyttäytyy harvoin päiväsaikaan.

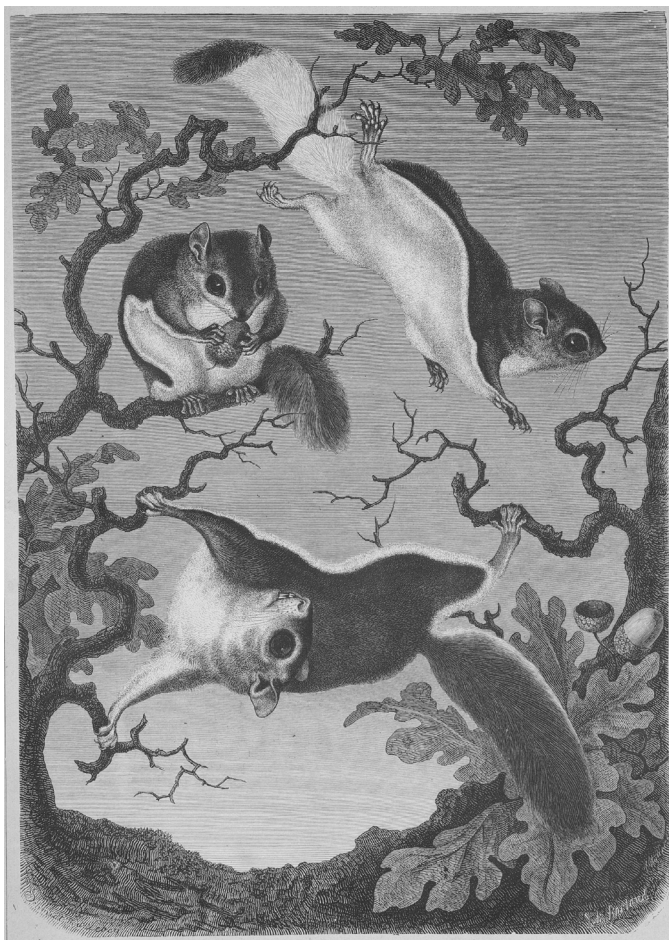
Kansalliskirjaston digitoidusta lehtiaineistosta löytyy mainintoja liito-oravasta 1800-luvun puolivälistä lähtien melko tasaisesti sekä ruotsin- että suomenkielisissä lehdissä. Tämän lisäksi lehdissä on joitain viittauksia myös varhaisempaan aikaan. Vuonna 1892 *Åbo Tidning* -lehti kertoi *Svenska litteratursällskapet i Finland* -seuran julkaisemasta vanhasta matkakertomuksesta vuodelta 1754. Kyseessä oli tanskalaisen Jakob Langebekin Suomen-matkan kuvaus, josta turkulaislehti julkaisi kaupunkia koskevan otteen. Tämä ote sisälsi maininnan Suomesta kuninkaalle lähetetystä harvinaisuudesta, kaksihäntäisestä liito-oravasta, joka ei muutoin ollut Suomessa erityisen harvinainen. (*Åbo Tidning*

26.5.1892) Tämä 1800-luvun lopun lehden viittaus 138 vuotta varhaisempaan tietoon on sinänsä hyvin ylimalkainen mutta toisaalta myös mielenkiintoinen esimerkki siitä, miten sanomalehdistö on ammentanut juttuihinsa aineksia hyvinkin pitkällä aikajänteellä.

Varhaisin selkeän paikkatiedon sisältävä havaintotieto löytyy *Suometar*-lehdessä vuonna 1854 julkaistusta niin kutsutusta paikalliskirjeestä. Kyseessä on Lapualta lehteen lähetetty paikalliskirje, jossa kerrotaan jo edellisenä syksynä löydetyistä siipioravasta. Kirjoittaja selostaa pitäneensä oravaa itsellään muutaman päivän ajan mutta erehtyneensä sitten antamaan eläimen erälle tuttavalle, jonka luona sille syötettiin pannukakkua ja muita herkkuja niin, että orava kuoli. (*Suometar* 7.7.1854)

Ruotsinkielisessä lehdistössä ajallisesti hieman varhaisempi liito-oravamaininta koskee Turun lukion kokoelmiin tehtyjä lahjoituksia (*Åbo Tidning* 5.12.1848), mutta tämä ilmoitus ei sisällä tietoa lahjoitetun eläimen pyydystyspaikasta. Vuonna 1879 liito-oravat nousivat uutisaiheeksi useissa lehdissä, kun Viipurista lahjoitettiin eläviä eläimiä toimitettavaksi Pariisiin luonnonhistorialliseen museoon. Viiden yksilön ”oravaperheen” kerrottiin matkaavan ensin laivalla Lyypekkiin. (*Östra Finland* 16.7.1879)

Useammissa lehtijutuissa viitataan lajihavainnon harvinaisuuteen. Esimerkiksi *Åbo Underrättelser* -lehti julkaisi vuonna 1888 paikalliskirjeen Särkisalosta, jossa kirjoittaja kertoo alueella ammutusta eläimestä ja pohtii lajin harvinaisuutta. Lehden toimitus on lisännyt tähän yhteyteen lisätiedon, jonka mukaan laji olisi melko harvinainen lounaisessa Suomessa mutta yleisempi idässä. (*Åbo Underrättelser* 17.5.1888) Vaikka liito-orava ei ole ollut turkiseläin, jota olisi varta vasten metsästetty, löytyy lehdistöstä mainintoja ammutuista liito-oravista aina 1800-luvulta 1960-luvulle saakka. Joistain jutuista käy ilmi, että eläintä

Kuva 2. Kuvitusta saksankielisessä koko perheelle suunnatussa julkaisussa Die Gartenlaube (1869).

Muutamia tällaisia raportteja löytyy 1900-luvun alun lehdistä. Nykyperspektiivistä käsin on mahdollista arvailla, että ”siipioravaparvet” ovat olleet mahdollisesti lepakkoja.

Lehtitietojen mukaan liito-oravia on tavattu hyvin moninaisissa paikoissa. Useissa jutuissa eläimen kerrotaan oleilleen lähellä ihmisasutusta ja tulleen myös sisään rakennuksiin, esimerkiksi asuintaloon avoimesta ikkunasta tai ovesta (*Helsingin Sanomat* 17.8.1906). Myös tehtaisiin eksyneistä liito-oravista löytyy mainintoja. Varsinais-Suomessa sijaitsevassa Mathildedalissa orava tuli sisään ruukkiin (*Åbo Underrättelser* 21.8.1879), Varkaudessa paperitehtaal-le (*Vapaus* 23.7.1932). Kaupunkien keskusta-alueilla havaituista liito-oravaista löytyy niin ikään useita raporteja.

Vuonna 1913 väkijoukko seurasi Tampereen Hämeenkadulla lähellä Scala-teatteria liikkunutta siipioravaa (*Tampereen Sanomat* 11.3.1913) ja Pietarsaareissa eläin ilmestyi paloasemalle (*Jakobstads Tidning* 6.7.1958).

Kaikkein erikoisin löytöpaikka lienevät kuitenkin sulkavalaisen isännän sarkahousut, joista löytyi siipiorava vuonna 1881. Lehtitiedon mukaan housut olivat roikkuneet kamarin naulassa, ja outo vieras havaittiin, kun isäntä yritti pukea housuja jalkaansa. Eläimen arveltiin päässeensä sisälle avoimesta ikkunasta. (*Savonlinna* 16.4.1881) Erikoisiin löytöuutisiin lukeutuu myös Euran Paneliasta raportoitu havainto. Hiukon sahalla tukkeja sahattaessa yhdestä lahonpuoleisesta kuusesta löytyi siipioravan pesä, jossa oli kaksi oravaa. ”Tukkia sahattiin raamista 2 ½ tuuman lankuiksi ja orawat säilyivät eheinä kumpikin eri lankussa. Wasta kun lankut heitettiin sirkkeli-

on ammuttu ennen sen tunnistamista. Useammassa lehtijutussa kerrotaan myös esimerkiksi ”rottana” tapetusta liito-oravasta. Tällaisesta tapauksesta uutisoi muun muassa *Hufvudstadsbladet* vuonna 1890. Lehti kertoi Kälviän uudella, vuonna 1886 avatulla rautatieasemalla sattuneesta tapauksesta, jossa aseman odotussalin ikkunalta kuului outoa ääntä. Asematyöntekijä lähti tarkistamaan tilannetta ja löysi rotaksi olettamansa eläimen, jonka löi kuoliaaksi merkkilipun kepillä. Vasta tämän jälkeen eläin tunnistettiin liito-oravaksi. (*Hufvudstadsbladet* 25.9.1890)

Historiallisen lehdistöaineiston liito-oravamainintoja etsittäessä on otettava huomioon, että osa ”siipioravina” raportoiduista havainnoista koskee sittenkin jotakin muuta lajia, eli aikalaiset eivät ole tunnistaneet lajia oikein. Alla oleviin karttatietoihin ei ole otettu mukaan esimerkiksi lehtijuttuja ihmisten kimppuun hyökkäilevistä siipioravaparvista.

pyöydälle hyppäsivät orawat pois.” (*Länsi-Suomi* 25.2.1926)

Muutaman havaintouutisen yhteydessä mainitaan erikseen, että metsäneläimen saapuminen ihmisten pariin on tulkittu enteeksi, mahdollisesti huonoksi sellaiseksi. Vuonna 1901 Haminasta raportoitiin kolmesta kaupungilla nähdystä siipioravasta, ja lajin latinankielinen nimi mainittiin jutussa erikseen. Havainnosta kertoneen lehden mukaan taikauskoiset kaupunkilaiset pelkäsivät eläinten ennustavan tulipaloja tai muita onnettomuuksia (*Koitar* 27.7.1901). Vuonna 1915 kerrottiin *Pohjanlahti*-lehdessä Raumalla tehdystä havainnosta. Lehdessä pohdittiin harvinaisen eläimen syytä tulla kaupunkiin: ”Uteliaisuus waiko halu ennustella outoja tapahtumia lie turkkiniekan johdattanut ihmisten ilmoille”, lehti päätti uutisensa. (*Pohjanlahti* 31.8.1915) Tämänkaltaisissa maininnoissa liito-oravalle on annettu kulttuurisia merkityksiä eräänlaisena sanansaattajana, joka tuo ihmisille viestiä.

Liito-orava esiintyy jonkin verran myös lehdistössä julkaistuissa kirjallisissa tarinoissa. 1800-luvun lopulla ilmestyi *Oikeutta kaikille: Suomen elinsuojelusyhdistysten aikakauskirja* -julkaisussa (1/1895) siipioravasta satu, joka on kerrottu oravan näkökulmasta. Vuonna 1914 *Haminan Lehti* julkaisi nimimerkin lehdellemme lähettämän ”metsästysseikkailun”, jossa lajihavainnoksi tulkittavissa oleva tapaus yhdistyy kirjalliseen tyyliin. Jutun kertoja jahtaa puissa pakenevaa siipioravaa ahdistuen sen ampumalla pois pesästään. Kirjoittaja kuvaa omaa ärtymystään, kun orava pääsee kerta toisensa jälkeen pakenemaan, väliin liitäen puusta toiseen. Metsästyskertomus saa jutun lopussa erikoisen käänteen, kun väsynyt eläin kirjoittajan mukaan lopulta laskeutuu puusta alas ampujansa jalkojen juureen.

Olin sangen ihmeissäni, mutta sitten tuli minun paha olla. Pientä raukkaa kävi sää-

li. Se oli varmaan saanut jonkun haulin ruumiiseensa ja oli nyt niin väsynyt, ettei enää jaksanut paeta. Palloksi kiertyneenä se makasi jalkaini juuressa ja katseli minua omituisilla silmillään. Kosketin sitä pyssyni piipulla, mutta viimeiset voimansa ponnistaen iski se hampaansa teräkseen. Ja sitten se taas katsoi niin omituisesti: - Anna, vainohenki, minun edes rauhassa kuolla, tahtoi se varmaan sanoa. Mieli apeana päätin poloisen päivät. (*Haminan Lehti* 5.12.1914)

Lehtiaineiston perusteella liito-oravia on pidetty jonkin verran lemmikkinä. Jo tekstin alussa mainittu tapaus 1850-luvulta, jossa siipioravaa yritettiin syöttää pannukakuilla, viittaa haluun pitää eläintä lemmikkinä. 1900-luvun alusta löytyy Viipurissa ilmestyneen *Karjala*-lehden ilmoituspalstalta tieto, jonka mukaan myytävänä on ”kesytetty siipiorava” (*Karjala* 4.11.1909). Hoitoon otetuista liito-oravien poikasista löytyy lehdistä useita mainintoja. Vuonna 1957 *Helsingin Sanomien* lastenpalstalla julkaistiin myös muistokirjoitus kesylle liito-oravalle (*Helsingin Sanomat* 23.11.1957). *Österbottningen*-lehden (20.10.1961) mukaan lapset pitivät Teerijärvellä liito-oravia toisinaan lemmikkeinään. Lehtijutussa on mukana kuva, jossa lapsijoukon keskellä oleva lapsi pitelee käsissään liito-oravaa.

1950-luvun lehdistöstä löytyy myös juttu, jossa Suomen liito-oravakanta esitellään eräänlaisena ylpeyden aiheena. *Hangö*-lehti huomautti, että esimerkiksi Ruotsiin verrattuna Suomen tilanne oli hyvä. Lehti kertoi hankolaissyntyisen tohtori Tor Karlingin esitelmöineen *Svensk Faunatisk Revy* -tapahtumassa ruotsalaisille kollegoilleen liito-oravan esiintymisestä Suomessa. Karling oli aloittanut esitelmän kertomalla saaneensa kerran liito-oravan pureman peukaloonsa. Lehti spekuloi leikkisästi, että mainittu tieto saattaisi

johtaa ”turistiaaltoon”, kun ruotsalaiset biologian opettajat saapuvat Suomeen liito-oravan pureman toivossa. (*Hangö* 25.11.1954)

Mainintoja liito-oravahavainnoista löytyy lehdistöstä halki koko tarkastelujakson 1800-luvun puolivälistä alkaen. Lukumääräisesti eniten havaintoja on julkaistu 1900-luvun kolmella ensimmäisellä vuosikymmenellä. Tästä ei voi suoraan päätellä, että kyseisenä aikana lajia olisi lopulta havaittu enemmän kuin

muina aikakausina. Näiden havaintotietojen perusteella voidaan kuitenkin todeta, että kyseisenä aikana liito-orava oli kyllin erikoinen eläin tullakseen uutisoiduksi lehdistössä. Toisaalta liito-oravakanta oli mitä ilmeisimmin riittävän runsaslukuinen, jotta myös muut kuin luontoharrastajat saattoivat sen tavata paitsi metsissä, myös asutuksen läheisyydessä ja toisinaan myös kaupunkien keskustassa.

Hakusanat

Liito-oravaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksillä *liito-orava*, *lento-orava*, *siipiorava* sekä ruotsiksi nimityksillä *flygekorre* ja *flygande ekorre* (fraasihaku). Lisäksi aineistoa on etsitty *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -aikakauskirjoista.

Kirjallisuus

Järvi, Jani. 'Liito-orava – *Pteromys volans*'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.48243>. Viitattu 25.2.2025.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

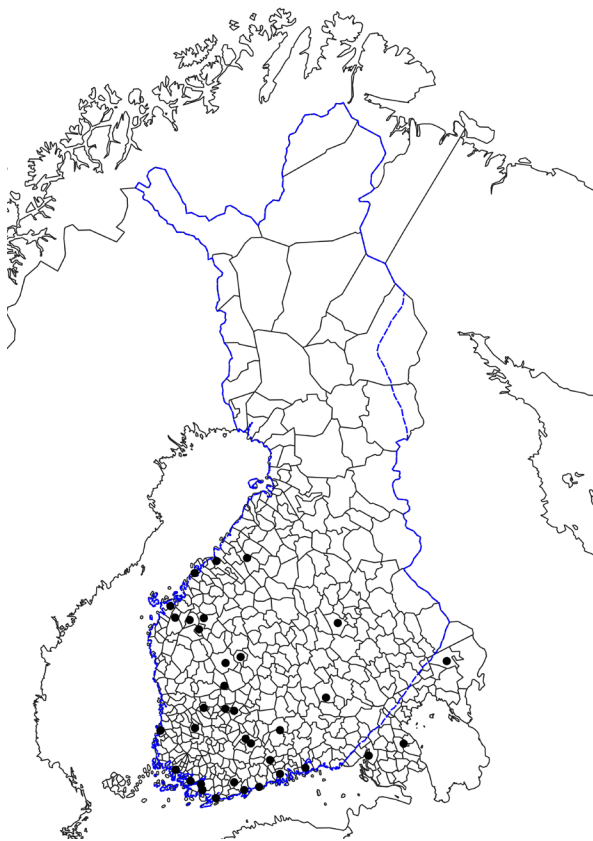
Nygren, Nina. *Liito-oravan suojelun poliittinen prosessi ja suunnitteluvara Tampereen kaupunkiseudulla*. Väitöskirja. Tampere University Press, Tampere 2013.

Kuvalähteet

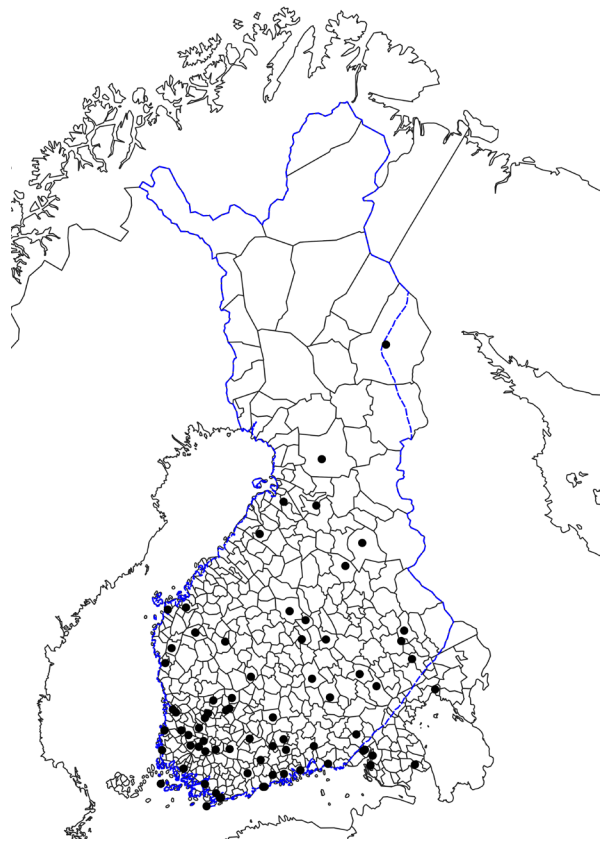
Kuva 1: Andrew Balzyrev. Siberian Flying Squirrel (*Pteromys volans*), 2023. CC BY 4.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pteromys_volans_292232567.jpg

Kuva 2: *Die Gartenlaube*. *Illustriertes Familienblatt*. Ernst Keil, Leipzig 1869. Public Domain. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Die_Gartenlaube_\(1869\)_b_679.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Die_Gartenlaube_(1869)_b_679.jpg)

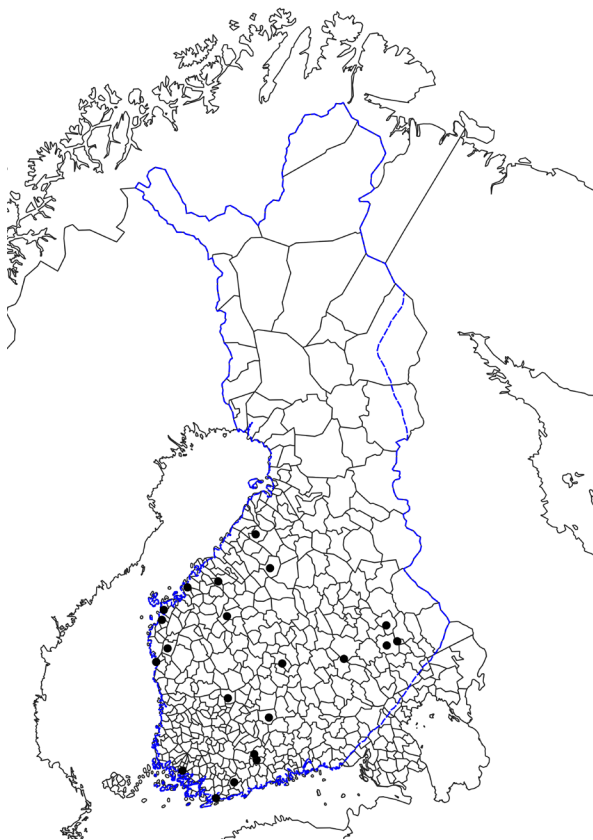
Liito-oravahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa 1800–1969.

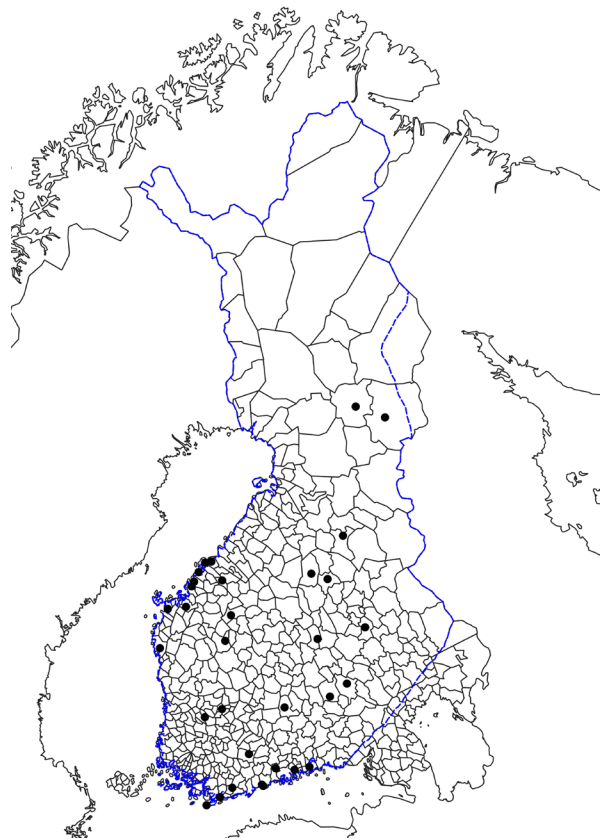
1853–1899

1900–1929

1930–1949

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Bäver. 6.

Euroopan- majava

Castor fiber

Teksti ja aineistonkeruu: Heli Rantala

Lajista käytettyjä nimityksiä
majava, bäver

Euroopanmajava on Suomen ja koko Euroopan suurin luonnonvaraisena elävä jyrsijälaji. Suomessa tätä Euroopan alkuperäistä majavalajia tavataan erityisesti Satakunnassa. Populaatio on pieni, arviolta 3 200–4 400 yksilöä. Huomattavasti suurempi on kanadanmajavan kanta. Lajeja on vaikea erottaa toisistaan, ja ne voivat myös elää samoissa vesistöissä.

Suomessa nykyisin elävät euroopanmajavat eivät ole samaa kantaa kuin se historiallinen populaatio, joka maassa on ollut ennen lajin häviämistä Suomen alueelta, sillä

laji tuotiin uudelleen Suomeen 1930-luvulla. Majavan häviämisen tiedetään tapahtuneen 1800-luvun aikana. Useiden eri lähteiden mukaan viimeinen majavan metsästys tapahtui vuonna 1868. Tämän vuoksi hankkeessa kartoitettiin majavaa koskevia mahdollisia mainintoja Kansalliskirjaston digitoidusta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta ainoastaan aikavälillä 1800–1869. Tarkoituksena oli selvittää, löytyykö 1800-luvun lehdistöstä havaintotietoja niin kutsutun viimeisen majavan pyytämistä edeltävältä ajalta.

Majavahavainnoista kertovien lehtijuttujen löytyminen osoittautui vaikeaksi. Majavaa kyllä käsiteltiin lehdissä mutta pääosin muissa yhteyksissä kuin havainnoiksi määriteltävissä olevilla tavoilla. On syytä huomauttaa, että 1800-luvun alkupuolella Suomen lehdistö oli vielä harvalukuinen, joten lehdissä julkaistujen havaintojen puuttumisesta ei tule tehdä liian voimakkaita johtopäätöksiä. 1800-luvun lehtien majavaa koskeva puhetapa kuitenkin paljastaa, että aikalaiset olivat tietoisia tämän lajin harvinaistumisesta ja/tai häviämisestä Suomesta.

Majava esiintyy aivan vuosisadan alussa julkaistussa matkakertomuksessa yleisenä mainintana osana Lapin eläimistöä. Ruotsinkielisessä *Åbo Tidning* -lehdessä julkaistiin vuosien 1800–1801 aikana pitkää juttusarjaa ”Resebeskrifning öfwer Finland”. Varhaiseksi reportaasiksikin kutsuttavissa olevan juttusarjan takana oli lehden tuolloinen toimittaja ja Turun akatemian professori Frans Michael Franzén, joka oli tehnyt pitkän Suomen-matkan jo 1790-luvulla yhdessä opettajansa Henrik Gabriel Porthanin kanssa. Franzénin matkakertomuksessa majava mainitaan yhtenä Lapin eläinlajeista. Kertomuksessa ei kuitenkaan selosteta konkreettista majavahavaintoa. (*Åbo Tidning* 18.10.1800)

1800-luvun ensimmäisessä suomenkielisessä sanomalehdessä *Turun Wiikko-Sanomissa* julkaistiin vuonna 1823 kaksiosainen majavaa koskeva kirjoitus. Teksti alkaa seuraavasti: ”Niitä merkillisiä eläviä joita Majawiksi kutsutaan löytyi ennen maailmassa paljon Suomesta, koska oli enemmän ja awarampia autiomaita ja vähemmin ihmisiä. Nyt ei niitä löydy enään kuin harwoin pohjaisista maista, asumattomilla paikoilla.” (*Turun Wiikko-Sanomien* 18.1.1823) Tämän jälkeen lehti selostaa varsin yksityiskohtaisesti majavan ulkonäköä, elintapoja ja sen rakennustaitoja. Tekstistä ei käy ilmi, mistä lehti oli tietonsa ottanut. Majavien löytyminen ”asumattomilla paikoilla”

viittaa siihen, että eläimen elinpiiri oli jo tässä vaiheessa tarkan tietämyksen ulottumattomissa.

Tämänkaltaisia viittauksia 1800-luvun lehdistä löytyy useampia. Vuonna 1853 *Oulun Wiikko-Sanomien* kirjoitti majavia löytyvän ”meidänkin kotimaan pohjaisperällä” (*Oulun Wiikko-Sanomien* 18.3.1853). Muutamissa lehdissä mainitaan alueita, joilla majavaa sanotaan vielä esiintyvän 1800-luvun puolivälissä. *Litteraturblad*-lehdessä vuonna 1849 julkaisussa pidemmässä jutussa kerrotaan, että ”ainoastaan Kuolajärven ja Kemikylän alueilla saattaa toisinaan löytää majavien asumuksia” (*Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1/1849). Samassa jutussa mainitaan myös, että vuonna 1829 ”sodankyläläinen talonpoika” olisi myynyt kolme majavan poikasta. Tekstistä ei käy ilmi, mistä tieto oli peräisin.

Epäsuora maininta majavan mahdollisista asuinpaikoista löytyy myös *Wiborg*-lehdestä, joka julkaisi vuonna 1856 matkaaajan kirjeen Lapista. Kirjeen kertomuksessa mainitaan, että Inarissa näkee enää hyvin harvoin majavanpatoja (*Wiborg* 12.12.1856). Muutamaa vuotta myöhemmin sama viipurilaislehti julkaisi toisen Lapin matkakertomuksen. Kirjoittaja mainitsee tavanneensa Lapinmaan (Lappmarken) viimeisen majavanmetsästäjän talvella 1859 (*Wiborg* 14.5.1859). Tämänäköiset hiukan epämääräiset tiedot viittaavat siihen, ettei täsmällisiä havaintoja majavista enää ollut – tai ainakaan mahdolliset majavahavainnot eivät välittyneet sanomalehtien toimittajille asti.

Vuonna 1855 suomenkielinen *Suometar*-lehti yritti jäljittää tietoja mahdollisista majavahavainnoista. Lehti nimittäin julkaisi lukijoilleen pyynnön, joka oli muotoiltu seuraavasti: ”Jos kellä maanmiehellä siis olisi antaa tietoja, milloin ja missä Majawaa meidän Suomessa eli [tai] Lapissa on joko saatu eli [tai] hawaittu, niin pyytäisimme täänkaltaisia tietoja lähettämään Suometaren toimituk-

selle...” (*Suometar* 21.12.1855). Kyseessä on tiettävästi yksi varhaisimpia tapauksia, kun lajihavaintoja on tällä tavoin julkisesti pyydetty lukevalta yleisöltä.

Suomettaren pyyntö liittyi majavaa koskevaan tutkimukseen, jota ”Pietarin tiedeakatemian jäsen, luonnontutkija Brandt” oli tekemässä. Kyseessä oli todennäköisesti saksalainen eläin- ja kasvitieteilijä Johann Friedrich von Brandt (1802–1879). Lehtiaineistosta ei löydy mainintaa siitä, saiko Brandt majavahavaintoja Suomesta. Seuraavan vuoden *Suomettaressa* ilmestyi kuitenkin Sodankylästä lähetetty tiedonanto.

Seuraten pyyntöä viime vuotisen *Sittaren* 51 n:rossa, että *Sittarelle* lähetettäisiin tietoja, milloin ja missä Majawaa meidän Suomessa eli Lapissa on joko saatu eli hawaittu, woin tässä Sodankylän Lapistä kertoa, että muinoin on täällä saatu kosolta Majawia ja wielä nykyisten wanhain lapsuuden ijässä saatiin joitakuita, mutta ne owat sittemmin wuosi wuodelta kadonneet, niin että sitte w. 1842 ei ole yhtään nähty eli kuultu. (*Suometar* 22.2.1856)

Majavannahkaisia vaatteita, muun muassa takkeja ja kauluksia, oli lehti-ilmoitusten perusteella silti myynnissä, tosin ilmoituksissa ei yleensä mainita, mistä turkis oli peräisin. Lehdistä löytyy myös tietoja kadonneista tai varastetuista majavannahkaisista vaatteista.

Esimerkkinä mainittakoon, että huhtikuun lopussa 1865 Helsingin poliisikamari ilmoituksessa varastetun tavarankokoukosta löytyy ”ison Robertinkadun warrella” sijainneesta talosta varastettu ”ruskea majawan nahkainen paltto ja hylkeen nahkainen lakki”. (*Suometar* 26.4.1865)

Vuonna 1867 *Suomalainen Wirallinen Lehti* kertoi Suomen valtiopäivien toiminnasta. Laki- ja talousvaliokunta oli käsitellyt mietintöä metsästys- ja pyyntöasetuksesta, jossa ”hyödylliset otukset”, kuten majava, rauhoitettaisiin. (*Suomalainen Wirallinen Lehti* 8.3.1867) Seuraavan vuoden maaliskuussa virallisessa lehdessä julkaistiin keisarin vahvistama asetus, jossa majava rauhoitettiin (*Suomalainen Wirallinen Lehti* 17.3.1868). Aikalaisilla ei ollut käytössään sitä tietoa, että laji oli tässä vaiheessa jo mitä ilmeisimmin kadonnut Suomesta.

Vuonna 1882 ilmestyneessä Aukusti Juhana Melan *Suomen luurankoiset* -teoksessa majavasta todetaan: ”Tätä somaa elävää Suomen rajojen sisällä tuskin enää löytynee. - - Sallan kirkkokunnassa Kuolajärvellä tapettiin viimeinen majava jo noin 40 vuotta sitte ja Kittilässä noin 48 vuotta takaperin.”

Vuonna 1940 Kaarlo Eemeli Kivirikko totesi puolestaan teoksessaan *Suomen selkärangaiset*, että majava alkoi olla harvinainen maan etelä- ja keskiosissa 1700-luvulla, pohjoisimmissakin osissa 1800-luvun alussa. ”Ja v. 1868 ammuttiin viimeinen yksilö koko maassa Eniönjoella Sallassa.”

Hakusanat

Majavaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1869 suomenkielisellä nimityksellä *majava* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *bäver* ja *bäfver*. Tästä aineistosta ei löytynyt selkeästi paikallistettavia havaintotietoja, joita olisi mielekästä esittää kartalla.

Kirjallisuus

Herrero, Annika ja Iso-Touru, Terhi. *Euroopan- ja kanadanmajavan kanta-arvio vuonna 2023*.

Luonnonvara- ja biotalouden tutkimus 31/2024. Luonnonvarakeskus, Helsinki.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Pietilä, Jyrki. *Kirjoitus, juttu, tekstielementti. Suomalainen sanomalehtijournalismi juttutyyppeiden kehityksen valossa printtimedian vuosina 1771–2000*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2008.

Kuvalähteet

Kuva 1: Wilhelm von Wright. Majava. *Tidskrift för jägare och naturforskare* -lehden kuvitusta, 1834. Kansalliskallio / Ateneumin taidemuseo. CC 0 1.0. <https://www.kansalliskallio.fi/fi/object/413756>

Metsäpeura

Rangifer tarandus fennicus

Teksti ja aineistonkeruu: Heli Rantala

Lajista käytettyjä nimityksiä

metsäpeura, villipeura, suomenpeura,
petra, skogsren

Varhaisissa Suomen eläinlajiston kokonaisesityksissä peuran sukua (*rangifer*) ei varsinaisesti jaotella eri alalajeihin. *Rangifer tarandus* on teoksissa peura eli poro. Kaarlo Eemeli Kivirikko kuitenkin mainitsee ruotsalaisen professori Lönnerbergin tarkemman ryhmittelyn, jossa Suomen villipeurat eli metsäpeurat on nimetty erikseen (*Rangifer tarandus fennicus*). Metsäpeuran tieteellinen nimi pohjautuu tähän Lönnerbergin 1900-luvun alussa tekemään ryhmittelyyn.

Lehdistä löytyneet varhaisimmat, selkeän ajoituksen sisältävät, metsäpeuramaininnat

koskevat 1800-luvun puoliväliä. Osa tiedoista pohjautuu varhaisempaan muistitietoon tai raporttiin. Esimerkiksi *Perä-Pohjolainen* -lehti julkaisi vuonna 1914 riistatilastoja 1800-luvulta, joiden mukaan Juho Kariniemi sai vuonna 1848 Sodankylässä saaliiksi kuusi villipeuraa (*Perä-Pohjolainen* 12.11.1914). Samoin *Luonnon Tutkija* -lehdessä on vuonna 1949 julkaistu juttu, jossa kertoja selosti oman isänsä välittämää muistitietoa Käkisalmen villipeuroista. Tiedon mukaan viimeiset peurat nähtiin alueella noin 1850-luvulla. (*Luonnon Tutkija* 5/1949) Tämänkaltaisia raportteja

voidaan pitää epävarmoina ja sattumanvaraisina. Toisaalta myös metsäpeuraa tutkineet eläintieteilijät ovat hyödyntäneet muistitietoa 1800-luvun peuratilanteen kartoituksessa.

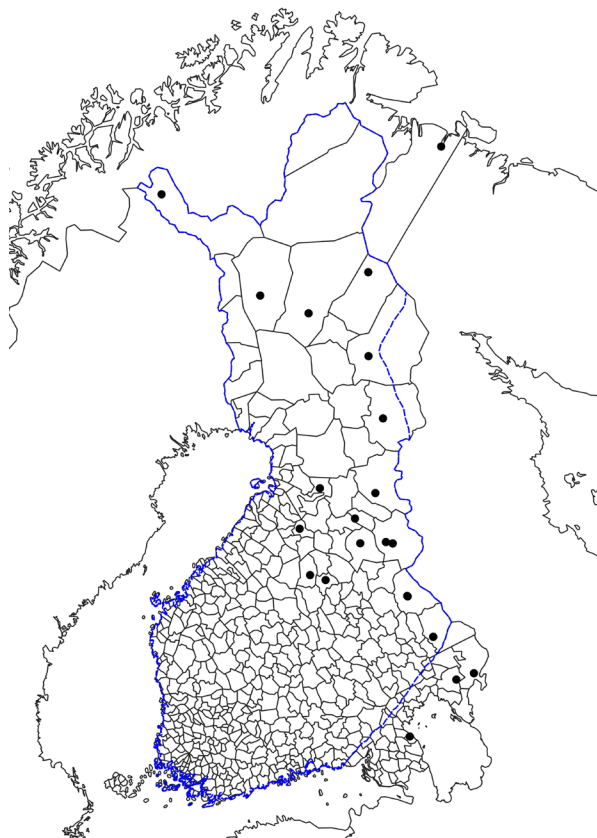
Varhainen täsmällisempi sanomalehtimaininta metsäpeurahavainnosta löytyy vuoden 1865 *Suometar*-lehdestä. Kyseessä on niin kutsuttu paikalliskirje eli lehden toimitukseen toiselta paikkakunnalta lähetetty eräänlainen raportti. Tässä tapauksessa Helsingissä ilmestynyt *Suometar* oli saanut kirjeen Suomussalmelta. Tiedonannossa selostettiin erilaisia kuulumisia ja kerrottiin paikallisista riistahavainnoista, mukaan lukien seuraava tieto: ”metsäpeuroja jonkunmoinen joukko on juossut Wenäjältä yli rajan” (*Suometar* 28.12.1865). Muutamia vuosia myöhemmin Oulussa ilmestynyt lehti raportoi Kainuussa Ristijärvellä nähdystä metsäpeuralaumasta (*Oulun Wiikko-Sanomia* 18.12.1869). Myös 1870- ja 1880-lukujen vaihteessa lehdet ovat raportoineet Pohjois-Pohjanmaalla Kestilässä sekä Iisalmissa ammutuista metsäpeuroista (*Kaiku* 22.3.1879; *Tapio* 26.3.1881). Pohjois-Pohjanmaan Juorkunasta on myös 1890-luvulla raportoitu metsäpeuroista seuraavaa:

Metsäpeuroja tänä talvena kylämme taloille on ilmaantunut tawallista enem-

män, ja ne tekewät heinien syönnillä ja heinäsuowain lewittämisellä suurta wahinkoa, joka tulee wieläkin suuremmaksi kun karja ei tahdo ruweta niitä syömään, niihin kun kerran poro on koskenut. (*Kaiku* 27.2.1895)

Eläintieteilijöiden mukaan metsäpeura metsästettiin Suomesta käytännössä sukupuuttoon 1800-luvun loppupuolella. Peurakanta kuitenkin säilyi Neuvosto-Karjalassa, josta laji hiljalleen palasi Suomen puolelle ensi sijassa Kuhmon seudulle 1960-luvulle tultaessa. Lehdistöaineisto ei varsinaisesti muuta tätä näkemystä metsäpeuran vaiheista. Yksittäisiä mainintoja peurahavainnoista löytyy kuitenkin lehdistä myös 1900-luvun alkupuolelta ennen niin kutsuttua peurojen paluuta Suomeen. Osa tiedoista perustuu aikaisempaan kertomukseen. Esimerkiksi 1930-luvun alun aikakauslehden mukaan Virdnitunturilta (Enontekiön Virninnippa) ammuttiin viimeinen villipeura vuonna 1907 (*Suomen matkailijayhdistyksen vuosikirja* 1931). Ilomantsista on puolestaan raportoitu villipeuralaumahavainnoista 1930- ja 1940-luvuilla (*Helsingin Sanomat* 29.5.1937; *Luonnon Ystävä* 1943). Ensimmäisiä raportteja rajan yli Suomeen Kuhmon ja Lieksan alueille ”palaavista” metsäpeuroista julkaistiin lehdissä 1950-luvun lopulla.

Metsäpeurahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1848–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Metsäpeuraa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *metsäpeura* ja *villipeura*, ja lisäksi ruotsinkielisellä nimityksellä *skogsren* hakutoiminnolla, joka hakee tarkasti annetulla sanamuodolla (niin kutsuttu text.raw-haku), sillä ilman rajausta tulokset sekoittuvat sanaan *skogsranden* (metsänreuna). Hakukone ei pysty erottamaan toisistaan ruotsinkielisiä sanamuotoja samalla tarkkuudella kuin suomenkielisiä sanoja. Hakuosumiin nähden (noin 2 000 osumaa) varsinaisia havaintotietoja aineistosta löytyi niukasti. Aineistoa on haettu lisäksi 1940–1960-luvuilla julkaistuista *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -aikakauskirjoista. *Suomenpeura*-nimityksellä ei tietokannasta löytynyt hakutuloksia. Murrenimityksellä *petra* tuloksia ei ole etsitty systemaattisesti.

Kirjallisuus

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärankaist - Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Pulliainen, Erkki ja Leinonen, Antti. *Petra. Karjalan peura*. Tammi, Helsinki 1990.

Kuvalähteet

Kuva 1: Jaakko Julkunen. Metsäpeura eli suomenpeura eli petra (*Rangifer tarandus fennicus*), kuvattu Kuhmossa 1973. Museovirasto, JOKA Journalistinen kuva-arkisto, Jaakko Julkunen kokoelma. CC BY-ND 4.0. <https://finna.fi/Record/museovirasto.f28248a8-dd05-4ce9-ae4a-7b8982931569>

Metsäsopuli

Myodes schisticolor

Teksti ja aineistonkeruu: Heli Rantala

Lajista käytettyjä nimityksiä
metsäsopuli, skogslämmel

Myyrien heimoon kuuluva metsäsopuli on toinen Suomessa tavattavista sopulilajeista. Kuten tunturisopulilla, myös metsäsopulilla on toisinaan vaelluksia, jolloin eläimiä saataan havaita runsaasti. Nykytietämyksen mukaan metsäsopuli esiintyy lähes koko maassa, tosin harvalukuisena. Metsäsopuli on rauhoitettu laji Suomessa.

Aukusti Juhana Mela kertoo *Suomen luurankoiset* -teoksessaan (1882) metsäsopulista lyhyesti seuraavaa: ”Löydetty Kuopiossa ja Helsingissä. – Norjassa, Ruotsissa ja Ohots-

kan meren rannoilla. Asuu mättäisillä mailla metsissä, joissa se kaivaa itselleen koloja. Elää kasviaineista. Tämänkin lajin on Ruotsissa ja Norjassa huomattu matkustavan suurin parvin.” Melan jälkeen Kaarlo Eemeli Kivirikko (1940) toteaa lajista muun muassa: ”Metsäsopulin esiintyminen on ehkä vielä paljon arvoituksellisempi kuin muiden jyrsijöiden: viime vuosisadan puolivälissä, v. 1845 tai 1846, tavattiin se Suomessa ensi kerran.” Tämä ensimmäinen havaintotieto on myös lehdistössä mainittu W. von Wrightin tekemä löytö Kuo-

piosta 1840-luvulta. *Luonnon Ystävä* -lehti tosin raportoi kyseisestä löydöstä vasta vuonna 1901 (*Luonnon Ystävä* 11–12/1901).

Lehdistöstä löytyneet maininnat metsäsopulihavainnoista vastaavat muutenkin suurelta osin Kivirikon teoksen tietoja lajin löytöpaikoista. Näissä korostuu erityisesti Kuopion seutu 1900-alussa. Etenkin vuonna 1910 alueella tehtiin useita sopulihavaintoja. Myös Kivirikko selostaa tätä runsasta metsäsopuliesiintymää: ”V. 1909 saatiin Karttulasta pari yksilöä, mutta seuraavana vuonna niitä pyydystettiin monia kymmeniä, ja kaikkialta niitä löydettiin kuolleina, ojista, lätäköistä ja Kuopion kaduilta suurin joukoin.”

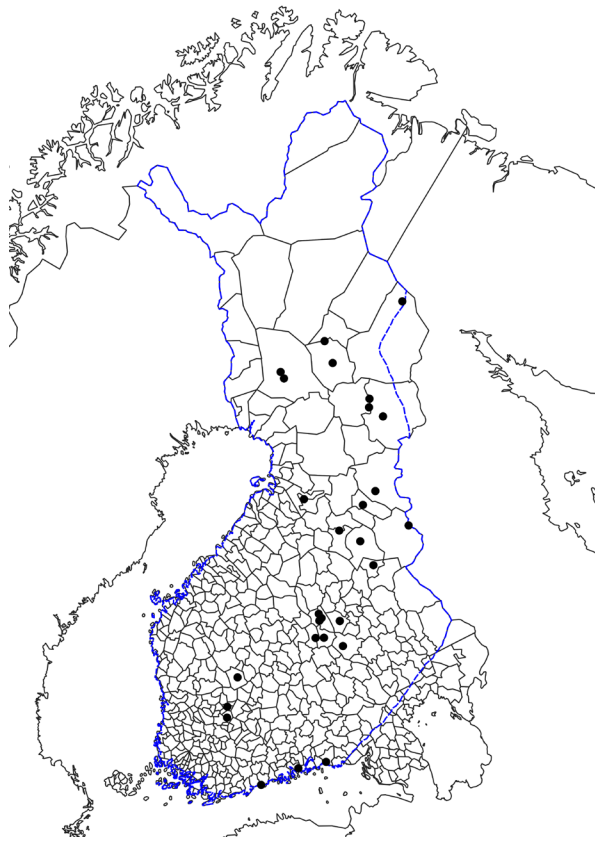
Kivirikko viittaa myös muistitietoon, jonka mukaan Jyväskylän seudulla olisi 1900-luvulla todistettu sopuleiden joukkovaellusta. Paikalliset olivat kuulemma tuolloin nähneet ”mustia hiiriä” metsässä valtavia määriä. Kivirikko selostaa: ”Näkijät joutuivat pian hiirivirran keskelle, jolloin niitä alkoi kavuta heidän päällensä, ja moni hiiri sai silloin surmansa.” Kivirikko arvelee, että eläimet olisivat saattaneet olla metsäsopuleita.

Kivirikon kertomus on mielenkiintoinen, sillä se vastaa lehdistöstä löytynyttä mainintaa, josta kertoi *Ilta-Sanomat* vuonna 1957. Lehti raportoi tuolloin Suomussalmella tehdyistä mahdollisista metsäsopulilaumojen havainnoista. Samassa yhteydessä *Ilta-Sanomat* mainitsi yli 50 vuotta sitten tapahtuneesta vastaavanlaisesta sopulien vaelluksesta Jyväskylän alueella. Lehden mukaan ”silloiset silminnä-

kijät kertovat, että niitä oli niin tuhottomasti, että koko maa kuhisi niitä, ihmiset joutuivat niitten pyörteisiin, ja sopulit juoksivat ihmisten yli.” (*Ilta-Sanomat* 10.8.1957) Vaikka 1900-luvun alun lehdistä löytyykin viittauksia Kivirikonkin mainitsemiin Kuopion seudun sopulihavaintoihin (*Savo* 17.9. ja 27.9.1910), ei aikakauden lehdistä löydy tietoja Jyväskylän kuhisevista sopulijoukoista.

Lehdissä julkaistujen havaintotietojen mukaan metsäsopuleita on 1900-luvun alussa nähty eteläisessä Suomessa esimerkiksi Loviisassa ja Lempäälässä. Yksittäisiä havaintoja on ilmoitettu myös Rautalammita, Ruovedeltä, Suonenjoelta ja Tampereelta. 1930-luvulta Kansalliskirjaston aineistosta löytyi ainoastaan yksi havainto Lapin Tuntisajolta. 1940-luvulta havaintotietoja ei löytynyt lainkaan, 1950-luvulta sen sijaan useita. Mukana on useampia *Luonnon Tutkija* -lehdessä julkaistuja tietoja. Esimerkiksi vuonna 1953 lehdessä raportoitiin Pyhätunturilla tehdyistä löydöistä. Yksi metsäsopuli oli ilmoittajan mukaan löydetty jopa kyyn vatsasta. (*Luonnon Tutkija* 4/1953) Vieläkin erikoisemmasta paikasta metsäsopulin löysivät vuonna 1957 A. Kaikusalo ja U. Skaren, jotka raportoivat hauen vatsasta löytyneestä yksilöstä (*Luonnon Tutkija* 5/1958). Samana vuonna todistettiin metsäsopuleiden vaellusta useammalla paikkakunnalla. Aina-kin Suomussalmella, Rovaniemellä, Kuusamossa, Kemijärvellä ja Utajärvellä oli tuolloin nähty eläimiä liikkeellä joukoittain.

Metsäsopulihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1840–1967

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Metsäsopulia käsittelevää aineistoa on kerätty Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *metsäsopuli* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *skogslämmel* ja *skogslemmel*. Lisäksi aineistoa on etsitty 1940–1960-lukujen *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto*-aikakauskirjoista.

Kirjallisuus

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärankaist - Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

‘Metsäsopuli’. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/3324/metsasopuli>. Viitattu 24.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Jukka Salmela. Metsäsopuli. CC BY-SA 4.0. <https://laji.fi/taxon/MX.48533/images>

Naali

Vulpes lagopus

*Teksti: Noora Kallioniemi ja Otto Latva
Aineistonkeruu: Noora Kallioniemi,
Otto Latva ja Johanna Latva*

Lajista käytettyjä nimityksiä

naali, napakettu, tunturikettu, fjällräv

Naali on hieman kettua pienempi koiraeläin ja kaikkiruokainen pikkupeto, joka käyttää ravinnokseen pikkunisäkkäitä, myyriä, sopuleita, linnunmunia ja erilaisia selkärangattomia. Tämä pieni koiraeläin on tunnettu etenkin värityksestään. Naalilla on kaksi värimuotoa: napaketun turkki on talvisin kokonaan valkoinen ja kesäisin ruskeanharmaa, kun taas turkistarhoille vangituilla naaleilla eli sinike-tuilla turkki on ympäri vuoden tumman sinertävän harmaa.

Nykyään naalien tiedetään elävän pohjoisen pallonpuoliskon tundralla. Esimerkiksi Suomessa naalit elävät tunturialueilla Lapissa. Näin toteaa myös Aukusti Juhana Mela *Suomen luurankoiset* -teoksessaan (1882), jossa hän kertoo, että naalin levinneisyysaluetta on Lappi. Mela kuitenkin mainitsee, että naalia tavataan myös Pohjanmaalla ja Venäjän Karjalassa, ja joskus naalin saattaa tavata jopa Keski- ja Etelä-Suomesta tai aina Ahvenanmaalta asti.

Naali oli siis suhteellisen runsaslukuinen Suomessa vielä 1800-luvulla. Ensimmäiset lehdistössä mainitut havaintotiedot naalista ajoittuvat 1870-luvulle, jolloin näitä koiraeläimiä ilmestyi Pohjois-Pohjanmaan rannikolle. *Uusi Suomi* -lehti kuvaili marraskuussa 1870 kohdattua naalia näin:

Tawaton metsäsaalis saatiin, yksityisen kirjeen mukaan, alussa tätä kuuta liissä, nimittäin naali (*canis lagopus*, ruots. själ-racka). Näitä Lapinmaan eläviä, jotka owat mainioita metsäwiljan surmaajia, nähdään niillä tienoin sangen harwoin. Mutta nyt on niitä suuri joukko tullut (arwattawasti jo kesällä) alas tuntureilta näihin rantamaihin, warsinkin merensaariin, joissa owat häwittäneet kaikki tämän-kesäiset wesilinnun poikuukset, joita sen tähden siellä nyt ei ole nähty ihmeksikään; ellei nuo jo syöneet munatkin pesästä. Olisiko tuo ihmisjoukko, joka kesällä tulwasi Lapin maahan kullankaivajien peljättänyt ja sieltä pakoon ajanut näitä wieraita? (*Uusi Suomi* 17.11.1870)

Lainaus kertoo paljon siitä, miten naaliin suhtauduttiin 1800-luvun lopulla. Sen luontaisena elinympäristönä pidettiin Lapin tuntureita ja etelämmäs levittyään se koettiin harvinaiseksi sekä epätoivotuksi vieraaksi, josta oli syytä hankkiutua eroon. Mielenkiintoinen yksityiskohta on myös tulkinta siitä, että Lapin erämaihin matkanneet kullankaivajat olisivat hätyyttäneet naaleja niin, että näitä olisi alkanut vaelttaa eteläisempään Suomeen.

Mikä ikinä olikaan syy naalien vaelluksen takana, niistä tehtiin useita havaintoja 1800-luvun lopulla Pohjois-Pohjanmaan rannikolla ja muutamia naaleja tavattiin myös Karjalassa sekä Satakunnan rannikolla. Yksi naali esimerkiksi ammuttiin vuonna 1896 Porin Kyläsaaren kylästä, joka tunnettiin tuolloin nimellä Kokemaensaari. Naalia kuvailtiin harvinaisuudeksi näin etelässä, mutta Lapissa sen

kerrottiin olevan hyvin tavallinen. Sen kerrottiin olevan myös ”normaaliala kettua” pienempi, väritykseltään erilainen ja villimpi sekä rohkeampi. Ammuttu naali annettiin apteekkari Juseliukselle, joka lähetti sen täytettäväksi Turkuun. Juselius lupasi lahjoittaa täytetyn naalin Porin suomalaisen lyseon eläinkokoelmaan. (*Satakunta* 16.4.1896)

Toinen merkittävä naalien vaellus etelään tapahtui 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Tällöin naaleista tehtiin lukuisia havaintoja pitkin Etelä-Suomea koko maan leveydeltä. Tämä vaellus noteerattiin myös lehdistössä ja esimerkiksi *Laatokka*-lehdessä kirjoitettiin asiasta näin:

Wuodet 1907—08 näyttävät olleen huonoja ruokawuosia eräälle osalle Lapin eläimistöä, warsinkin sellaiselle, joka suuremmalta osalta elää pikku imettäväisistä (sopuleista, myyristä y. m.). Nämä jyrsivät ilmestyvät nimittäin eri vuosina hywin muutteluwaisesti, toisin vuosin runsaslukuisina, toisin perin niukasti, kuten juuri mainittuna kautena. Niiden ahnaimmilla häwittäjiltä tuolla tuntureilla, lapinpöllöiltä ja naalilta loppuiwat tällöin herkkupäiwät ja ei auttanut muu kuin painautua etelämmäs riistasta rikkaimmille seuduille. Warsinkin wiime talwi näyttää tehneen niille elämän mahdottomaksi ylhäällä Lapissa ja wiime kewättalwesta alkaen on näitä molempia sitten tawattu siellä täällä aina eteläiseen Suomeen saakka. [...] Suurempaa huomiota on herättänyt tuon nelijalkaisen, naalin nykyinen waellus. Tiheään on ollut uutisia milloin mistäkin paikkaa naaleista, jotka hengellään owat saaneet maksaa matkailuintonsa. Ei wät ne ainoastaan talwenajaksi ole pistäyneet seikkailulleen, waan huomanneet kai eteläisemmän alueen kesälläkin ruokaisemmaksi ja owat wiettäneet tämän kauniinkin ajan uusilla mailla; sitä todistawat useat pitkin

viime kesää saadut naalit eri osista maata.
(*Laatokka* 13.2.1909)

Yksi paljon uutisoiduista naalihavainnoista sattui Turussa, jossa kalastaja saivat nykyisen Kaarinan alueelta Kuusiston saarelle uivan naalin elävänä kiinni. Naali vietiin tämän jälkeen Turun Korppolaismäellä sijaitsevaan torppaan, jossa se oli nähtävissä ja ostettavissa. Korkeimman tarjouksen eläimestä tekivät lopulta Korkeasaaren edustajat, ja naali lähetettiin Helsinkiin Korkeasaaren eläinkokoelmiin (*Turun Sanomat* 2.6.1908; 17.6.1908). Korkeasaarella naali oli nähtävästi sijoitettu ketun kanssa samaan ahtaaseen häkkiin, eivätkä nämä ainakaan lehtikirjoitusten perusteella tulleet hyvin toimeen keskenään (*Helsingin Sanomat* 15.7.1908).

Vuosien 1908–1909 jälkeen naalihavaintojen määrä lehdistössä laskee roimasti, ja seuraavat havainnot koiraeläimistä kirjataan Lapissa 1910-luvun jälkipuoliskolla. Aiemmin runsaslukuisen naalin lajimäärän romahduksen keskeinen syy oli turkismetsästys. Naalikannat romahtivat siitakin huolimatta, että näitä eläimiä alettiin vangita turkistarhoille 1920-luvulta lähtien. Koska Suomen luonnosta ei löytynyt tarpeeksi naaleja turkistarhauksen tarpeisiin, niitä kuljettiin Suomeen muun muassa Islannista. (*Turkistalous* 8/1929)

Naaleista tehtyjä havaintoja alettiin lopulta selvittämään 1930-luvulla. Tämän prosessin aikana selvisi, ettei näitä koiraeläimiä enää juuri tavattu Suomessa. Tuolloin todettiin myös laajemmin, että monet pienpedot olivat Suomessa sukupuuton partaalla. Esimerkiksi ilvestä tavattiin hieman enemmän kuin naalia, mutta sen kantaa pitivät elinvoimaisena ilmeisesti Karjalasta ja Ruotsista saapuneet yksilöt. (*Perä-Pohja* 3.4.1930) Naali ja esimerkiksi näätä uhkasivat hävitä Suomesta kokonaan, joten valtion luonnonsuojeluvalvoja ehdotti niiden rauhoittamista viiden vuoden ajaksi. Suomen Metsästäjäliitto kannatti toimenpidettä ja pre-

sidentti vahvasti huhtikuussa 1930, että naali ja näätä olivat Suomessa rauhoitettuja vuoden 1935 loppuun saakka ja niiden nahkojen kaupan pitäminen, myyminen tai ostaminen oli kielletty. Rauhoitusaikana pyydystetyn nädän tai naalin nahan myyminen edellytti nahan näyttämistä poliisiviranomaiselle, joka leimasi tai sinetöi sen asianmukaisesti. Naaleja ei ollut enää monta yksilöä jäljellä, joten rauhoitus oli tarpeen. Rauhoitus uusittiin vuosittain aina vuoteen 1941 asti, jolloin se jäi voimaan. (*Maaseudun Tulevaisuus* 26.4.1930; *Luonnon Ystävä* 1/1937; *Kauppalehti* 22.1.1941)

Vaikka naali rauhoitettiin Suomessa lopullisesti 1940-luvulla, ei sen kanta elpynyt enää entiselleen. Koska turkiseläinten suojelu oli ollut aiemmin vieras käsite metsästyslainsäädännössä ja pikkupetoja oli myös tapettu riistaeläinten vihollisina, oli monien naalin kaltaisten eläinten kannat hävitetty niin, etteivät pelkät rauhoitusmääräykset riittäneet. Tämän vuoksi esimerkiksi turkiskauppaa ja turkistuotantoa alettiin säädellä 1940-luvun aikana (*Suomen ulkomaankauppa* 13.5.1932; *Ajan Suunta* 23.12.1942).

Naalikannan romahtaminen vaikutti 1900-luvun mittaan myös tapaan, jolla näistä pienpedoista kirjoitettiin lehdissä. Naalia ei mielletty enää suomalaiseksi lajiksi, vaan osaksi pohjoisen tai Jäämeren alueen eläimistöä. Tämä ilmeni muun muassa toisen maailmansodan aikaan, kun pohjoisessa toimivat sotilaat kirjasivat ylös havaintoja kohtaamistaan naaleista.

Rintamakirjeenvaihtaja V. A. Koskimäki esimerkiksi kuvasi naalia osana ”Jäämeren eläimistöä”. Paikoista, joissa naaleja nähtiin, rintamakirjeenvaihtaja Koskimäki mainitsee vain Nuorttijärven, nykyisen Venäjän Lapissa Kuolan piirissä sijaitsevan vesistön (*Pohjolan Sanomat* 2.12.1941). Tapa kuvailla Suomen naaleja osana pohjoiskalotin kantaa piti pintansa lehdistössä myös sotien jälkeen. Naali esitettiin leimallisesti ”pohjoisen” tai ”Lapin”

eläimenä, jonka havaintopaikkoja ei välttämättä lehdistössä täsmennetty. Suomen rajojen ulkopuolella naalihavaintoja raportoitiin sanomalehdistössä toistuvasti Norjan Huippuvuorilta, Tanskan Grönlannista, Islannista sekä Kuolan niemimaalta. (*Vasabladet* 21.11.1958)

Vaikka naalien määrät olivat Suomen alueella lähes olemattomat 1950-luvulla, näiden pienpetojen rauhoituksen lopettamista vaadittiin Utsjoella vuonna 1957. Syynä oli se, että riekonpyytäjät kokivat naalien käyttävän heille tärkeitä riekkoja ravinnokseen. (*Maaseudun Tulevaisuus* 2.2.1957) Tähän vaatimukseen ilmestyi kuitenkin nopeasti vastine, jossa pienentyneen riekkokannan syyksi epäiltiin alueella runsaasti esiintyviä kärppiä. Vastineen kirjoittaja toteaa myös, että naaleja oli ”pitäjän alueella vain muutama yksilö”. (*Uusi Suomi* 10.2.1957)

Naalit tulivat lehdistöaineistossa esille vielä 1960-luvulla Oulun yliopiston rehtorin kasvitieteilijä Niilo Söyringin henkilöhaastattelussa huhtikuussa 1965. Juttu oli osa *Tunnettuja suomalaisia tiedemiehiä* -sarjaa. Söyrinki muisteli uransa alkua, kun Helsingin yliopiston kasviopin professori Kaarlo Linkola kannusti toisen vuoden opiskelijaa hakemaan

stipendiä arktisten kasvien tutkimukseen. 1920-luvun viimeisiin vuosiin sijoittunut tutkimusmatka Petsamoon oli Söyringin uran kannalta ratkaiseva, sillä se määrittä hänen tutkimuksensa suuntaa:

Työskentelin tuntureilla yksin kaikki päivät, apumiestä ei köyhällä ylioppilaalla ollut varaa palkata. Asuin geologien kämpissä, joskus teltassa, joskus majataloissa, Kalastajasaarenon taloissa tai kansakoulussa. Vaikka työskentely olikin raskasta, olivat nuo elämäni onnellisimpia aikoja. Eläimistökin tuli minulle tuolla tuntureilla tutuksi, näin karhuja, ahmoja, utelias naali tuli hyvinkin lähelle, koska runsaasti, lisäksi mm. kapustarintoja, hanhia, vesipääskyjä, kiirunoita, tunturi-kiuruja, pulmusia ja piekanoja. (*Maaseudun Tulevaisuus* 29.4.1965)

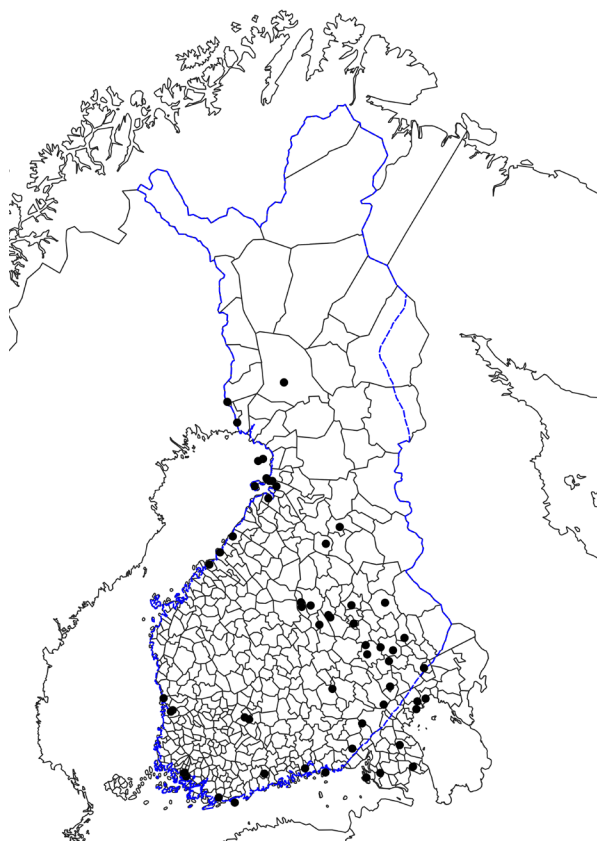
Kasvien lisäksi myös tunturin eläimistö vaikutti Söyringin kokemuksiin niin, että hän muisteli sitä vielä kolmekymmentä vuotta myöhemmin. Monista muista hänen muistelmistaan eläimistä poiketen Suomen tuntureita asuttanut naali eli pitkälti kuitenkin enää vain ihmisten muistoissa 1960-luvulla.

Naali on vielä nykyäänkin äärimmäisen uhanalainen Suomessa ja maassa liikkuu noin 10–20 yksilöä. Suomessa onkin ollut tavoitteena saada naalien kannat kasvuun. Naalin pesintä onnistui Enontekiön tunturialueella vuonna 2022 ja vuonna 2023 raportoitiin neljä onnistunutta pesintää Utsjoella ja Enontekiöllä. Näitä ennen naali pesi Suomessa viimeksi Utsjoen Paistunturilla vuonna 1996.

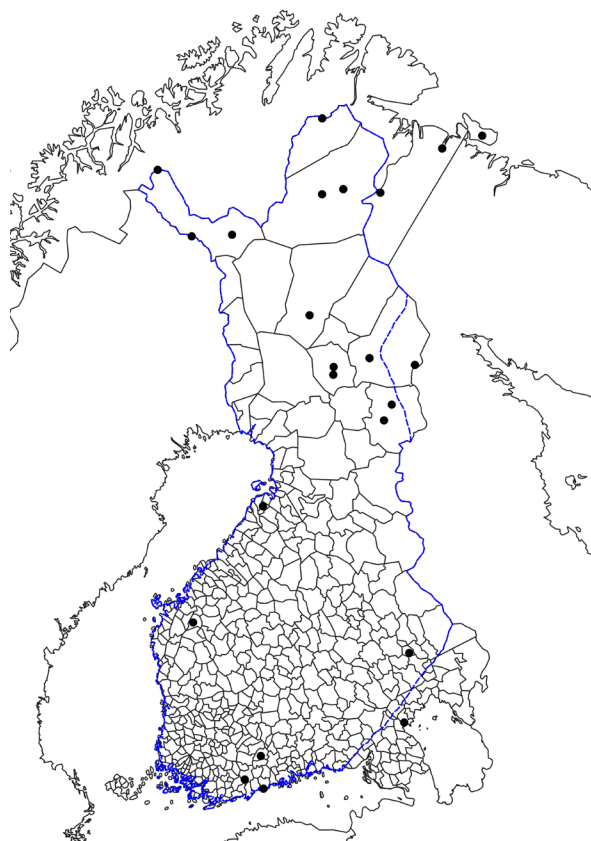

Kuva 2. Naali kuvattuna Ähtärin eläinpuistossa 1980-luvulla.

Naalihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1870–1909

1915–1967

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Naaleja käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 lajin suomenkielisillä nimityksillä *naali*, *napakettu* ja *tunturikettu* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *fjällräven*. Hakuja on pitänyt myös rajata poistamalla tuloksista sanat *vaali* tai *internatio-naali*, joihin sana *naali* sekoittui Kansalliskirjaston digitietokannassa.

Kirjallisuus

Kaski, Liisa ja Otto Latva. ‘Turkiseläin tuotteena 1800-luvun Suomessa’. Teoksessa *Tunteva tuota. Kuinka eläimistä tuli osa teollista tuotantoa?* Toim. Taija Kaarlenkaski ja Otto Latva. Vastapaino, Tampere 2022, 49–71.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

‘Naali’. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/3211/naali>. Viitattu 21.2.2025.

Ohtonen, Kimmo. *Tunturikettu. Pohjolan naalin tarina*. Otava, Helsinki 2023.

Kuvalähteet

Kuva 1: Johnathen Pie. Arctic fox (*Vulpes lagopus*) in winter pelage on the snow, Iceland, 2017. CC 0 1.0. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Iceland-1979445.jpg>

Kuva 2: Teuvo Kanervo. Ähtärin eläinpuiston naali. Museovirasto, Historian kuvakokoelma. CC BY 4.0. <https://finna.fi/Record/museovirasto.4370C75CB36E9CF79DC872C49028865C?sid=4934725679>

Pyöriäinen

Phocoena phocoena

Teksti: Noora Kallioniemi

Aineistonkeruu: Noora Kallioniemi, Aino

Jämsä, Silja Laine, Otto Latva ja Heli Rantala

Lajista käytettyjä nimityksiä

pyöriäinen, merisika, tumlari,
ringari, springari, tumlare

Aukusti Juhana Melan *Suomen luurankoiset* -teoksen (1882) mukaan pyöriäistä tavattiin Itämeressä, mutta sen vierailut Suomen- ja Pohjanlahdella olivat verrattain harvinaisia. Melan listaa 1800-luvun lopulta viisi havaintoa: Oulussa, Vaasassa, Kokkolassa, Porvoossa ja Lavan-saarella. Sanomalehtiaineisto laajentaa kuvaa pyöriäisen levinneisyydestä 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, sillä eläimestä kirjoitettiin sanomalehdissä aina Tornion Viipurin saakka. Sitä havaittiin siis koko rannikolla, kunnes kannat romahtivat 1940-luvulle tultaessa.

Pyöriäinen on yksi pienimmistä hammasvalaista ja ainoa Suomen merialueilla säännöllisesti esiintyvä valaslaji. Melan mukaan se ”rakastaa seuraa ja uipi usein joukoittain”. Sen kannat Itämerellä ovat pienentyneet huomattavasti ja nykyään laji luokitellaan alueella äärimmäisen uhanalaiseksi. 1900-luvun alussa Itämerellä liikkui jopa 20 000 yksilöä, mutta nykyisin niitä arvioidaan olevan vain noin 500. Pyöriäisiä on ollut Suomessa arkeologisten löytöjen perusteella jo noin 7000 vuoden ajan, mutta hajanaisten havaintojen vuoksi tarkko-

jen lajimäärien selvittäminen on ollut vaikeaa. Pyöriäishavaintojen määrät lehdistössä vaihtelevat vielä 1800-luvun vuosikymmenittäin runsaasti, mutta 1900-luvulla ne muodostavat jo yhtenäisen kokonaisuuden, jonka perusteella voidaan esittää arvioita lajin levinneisyydestä. Sanomalehtiaineiston perusteella pyöriäisten määrä alkoi laskea Suomen aluevesillä 1930-luvulla ja 1940-luvulla ne katosivat lehdistä lähes kokonaan, kun niistä siihen asti oli kirjoitettu lähes säännöllisesti koko rannikolta Haaparannasta Pietariin. Sota-aika varmasti rajoitti luontohavaintojen kirjaamista lehtiin, mutta pyöriäiset eivät palanneet lehtien sivuille enää 1950-luvulla.

Pienelle valaalle kohtalokkaita ovat olleet poikkeuksellisen kylmät talvet, jolloin koko merialue saattoi jäätyä. Hyytävien jäätälvien (1939–40, 1941–42 ja 1946–47) seurauksena Itämeri jäätynyt kolmesti kokonaan Skagerrakia myöten ja kerran 88-prosenttisesti, mikä johti lähes koko alueen pyöriäiskannan menehtymiseen. Sen jälkeen Itämeri on jäänytynyt lähes kokonaan seitsemän kertaa, joista kahdella (1955–56 ja 1985–86) olisi saattanut olla lähes samanlainen merkitys Itämeren pyöriäiselle kuin 1940-luvun talvilla. Pyöriäiskannan olisi pitänyt elpyä ankaria jäätälviä seuranneiden leudompien jaksojen aikana, mutta pienet nisäkäskannat, etenkin hitaasti lisääntyvät hammasvalaat, ovat erityisen herkkiä ihmisen toimille. Itämerellä kannan vahvistumista vaikeutti metsästys, kalanpyydyksiin jääminen ja ympäristömyrkyt. Myös tehostunut kalastus on voinut vaikeuttaa pyöriäisen ravinnon-saantia. Uhkana sille ovat myös elinympäristöjen häiriintyminen sekä vedenalaisen melun ja muun häiriön kuten meriliikenteen lisääntyminen.

Pyöriäistä kutsuttiin suomenkielisessä sanomalehtiaineistossa useilla eri nimillä, joista ruotsikielen lainaa ovat tumlari, springari ja ringari. ”Merikäärmettä” ihmetelleet *Turun Lehden* lukijat nimittivät eläintä muun

muassa tumlariksi, vaikka toimitus ei ollutkaan varma oikeasta nimestä: ”Merikäärme tai miksikä sitä woi nimittää on kummitellut Karunan kappelissa olewassa Kärkkeisien salmessä. Muutamat — niin kirjoitetaan meille — nimittäwät sitä tumlariksi ja mikä miksi-kin; mutta warmaa tietoa sen oikeasta nimestä ei ole!” (*Turun Lehti* 9.8.1904)

Myös Koukkusaaren kalastajat kutsuivat eläintä *Kyminlaakso*-lehden mukaan tumlariksi: ”Pyöriäisen eli ’tumlarin’ tapasiwat jotkut Koukkusaaren kalastajat muutama aika takaperin Pukasalmessa. Se oli kuolleena ajautunut rannalle, mutta oli muuten aiwan hywin säilynyt. Raato kuuluu wieläkin olewan jotenkin hywin säilyneenä lähellä löytöpaikkaa.” (*Kyminlaakso* 2.8.1911)

Nimitys springari löytyi *Kaiku*-lehden matkakuvauksesta, jossa kuvataan (kenties hieman kuvitteellisesti) matkaa Tyynenmeren saarille: ”[–] Näistä kuorista annettiin noin 5 mk. edestä tupakkaa, sillä tupakalla täällä ostetaan kaikkea, vaikka heidän oikea rahansa on pyöriäisen (springarin) hampaat, waan niitä käytetään ainoastaan sitten, kun ei tupakka heille enää kelpaa. [–]” (*Kaiku* 23.7.1897) Kymenlaakson saaristolaiset puolestaan käyttivät *Haminan Sanomien* mukaan eläimistä nimitystä ringari. Toimittaja kutsui niitä merisioiksi ja oikaisi ”saarelaisten” käsityksen siitä, että pyöriäiset olisivat kaloja:

Pyöriäisiä (delphinus phocaena) tahi ’ringaria’, niinkuin saarelaisten on tapana niitä nimittää, nähtiin parittain t. k. 3 p:nä Suomenlahdessa Wirolahden Martinsaaren ja Paation wesillä lähellä Tuholman salmea. Koska saarelaiset melkein yleisesti näkywät pitäwän otusta kalana, olkoon mainittu että pyöriäinen, myöskin tunnettu merisian nimellä, kuuluu walassukuun. (*Haminan Sanomat* 10.8.1894)

Merisika oli lehdistössä laajasti käytetty suomenkielinen nimitys pyöriäiselle ja joskus se muuttui jopa metsäsiaksi: ”Pyöriäisiä eli metsäsikoja, jotka owat walaskalan sukua on viime vuosina joukottain ilmautunut Pohjanlahteen. Niin kerrotaan Wasabladissa.” (*Uusi Suometar* 16.8.1876) Pyöriäistä kutsuttiin lehdistössä usein myös delfiiniksi. Monissa tapauksissa termejä käytettiin toistensa synonyymeinä, kuten tässä *Turunmaan* uutisessa kesäkuulta 1928: ”Pyöriäisen eli delfiinin ampui eilen Karunassa Österön saaren lähetyvillä lohkotilallinen Axel Österlund. Tämä harvinainen otus oli 115 sm pitkä ja painoi yli 20 kg.” (*Turunmaa* 26.6.1928) Toisinaan toimittajat havahtuvat termien ristikkäiseen käyttöön. Esimerkiksi *Karjalan Aamulehti* lähetti heinäkuussa 1924 oman edustajansa tarkistamaan, mistä eläimestä onkaan kysymys:

Pyöriäinen ammuttu Viipurinlahdesta. A.L:lle on ilmoitettu, että eräs Vasili-jeff-niminen nuorimies olisi eilisaamuna ampunut Käremäen sillan luota läheltä Viipuria delfiinin. Delfiniä (*Delphinus delfis*) ei ole tiettävästi ennen tavattu rannoiltamme useammin kuin kerran Tammisaaren luona, ja on se tyypillinen lauhkeitten vesien asukas. Edustajamme kävi eilen katsomassa otusta sekä ilmoittaa sen varmasti olevan Suomenlahdessaakin usein tavatun pyöriäisen eli merisian (*phoeaena communis*), joka on levinnyt vielä jäämerelle asti. Valas oli n. 120 cm. pitkä ja painoi 30 kiloa. (*Karjalan Aamulehti* 17.7.1924)

Ilmeisesti asiantuntija totesi, että kyseessä ei ollut Suomen vesillä harvinainen delfini, vaan tuttu pyöriäinen eli merisika. Toisinaan pyöriäinen meni sekaisin muiden merinisäkkäiden kanssa. Nimimerkki E.W.S. kertoi *Luonnon Ystävä* -lehdessä tammikuussa 1920 Sata-

kuntaan suuntautuneella keruumatkalla tekemistään eläinhavainnoista. Hän mainitsi, että Reposaaren ja Mäntyluodon alueen kalastajat ja luotsit olivat nähneet ”suuren, valkoisen tumlarin”, joka kirjottajan mukaan oli todennäköisesti maitovalas. (*Luonnon Ystävä* 1.1.1920) Asiantuntijalla lajit tuskin menivät sekaisin, vaan nimityksiä käytettiin alueellisesti. Maitovalasta nimitettiin suomenkielisessä lehdistöaineistossa myös peluukaksi, venäjän ”belugan” mukaan. (*Savo* 4.6.1883; *Uusi Suometar* 17.7.1886)

Pyöriäinen kiinnosti suomalaisia, sillä se oli harvinaisuus. 1800-luvun lopussa pyöriäisiä löydettiin tukehtuneena rysistä ja verkoista (*Rauman Lehti* 8.7.1882; *Uusi Suometar* 19.5.1884) ja niitä esiteltiin esimerkiksi lauttarannoissa. Syyskuussa 1902 Porin kauppatorilla näytettiin 5 pennin maksua vastaan Yyterin lähistöltä saaliiksi saatua pyöriäistä (*Kansalainen* 1.9.1902). Yleistä oli myös eläinten myynti eläintieteellisiin kokoelmiin, joita oli muun muassa kouluilla, yliopistoilla ja seuroilla. Merirysästä saatu pyöriäinen oli kaupan Rauman torilla toukokuussa 1903 ja se ostettiin Rauman lyseon eläintieteellisiin kokoelmiin (*Rauman Lehti* 26.5.1903). Samoin Porin torilla toukokuussa 1904 kaupiteltu 1,5 metriä pitkä ja 40 kilon painoinen pyöriäinen ostettiin paikallisen kotiseutuyhdistyksen kokoelmiin (*Satakunta* 26.5.1904). Molemmat eläimet oli tarkoitus täyttää. Kenties sama pyöriäinen olikin esillä kotiseutuyhdistyksen syyskokouksessa syyskuussa 1904, kun maisteri I.E. Aro kertoi seuran jäsenille ja paikalle runsaslukuisena saapuneelle koulunuorisolle luonnontieteellisistä tutkimuksistaan. (*Satakunta* 18.10.1904)

Pyöriäinen herätti myös pelkoa sen näheissä. Esimerkiksi korppolaiset pakenivat vesieläintä maalle, kun säikähtivät sitä niin kovasti. (*Aura* 5.8.1887) Käsitykset eivät muuttuneet helposti, sillä myös nelisenkymmentä vuotta myöhemmin, kun maanviljelijä

Reinhold Eriksson ja Siri Lundell olivat nostamassa verkkoja Mellanvikenissä, he luulivat saaneensa kiinni ”merihirviön”, kun verkosta nousi pyöriäinen. (*Åland* 24.11.1934)

1900-alussa useat pyöriäisiä koskeva lehtijutut kiersivät läpi Suomen eri sanomalehdissä, vaikka pyöriäisiä ei olisi edes alueella tavattu. Niissä kiinnostikin lukijoita eläimen harvinaisuus ja meren mystiikka. Tällaisia olivat esimerkiksi Kemissä vuonna 1908 saatu pyöriäinen, jonka talonomistaja Erkki Ruonansuu löysi lohiverkostaan. (*Perä-Pohjolanen* 25.6.1908) Juttu kiersi 15 eri lehdessä. Myös pari kesää myöhemmin Vitikkalassa pyydystetystä pyöriäisestä kiersi juttu sanomalehdistössä:

Toissa maanantaina löysi talollinen Herman Lempiäinen Witikkalasta pyöriäiswalaan, jonka myrsky oli heittänyt rantahiekalle. Teräwän seipään hän iski walaan suuhun ja pienen kamppailun jälkeen saikin hän sen tapetuksi. Walas oli noin 150 cm. pitkä pyöriäiswalas, jollaisia Suomenlahdesta on saatu ennen ainoastaan pari kappaletta. Walas ostettiin Terijoen yhteiskoulun kokoelmiin ja on lähetetty Pietariin täytettäväksi. Sitä paitsi saadaan siitä koulun luurankokokoelmiin walaan luuranko. (*Inkeri* 8.11.1911)

Lehdistössä uutisoitiin noin sadasta pyöriäisestä vuosittain 1800-luvun lopulta 1930-luvun loppuun. Eläimiä havaittiin esimerkiksi toukokuussa 1937 Helsingissä Ruoholahdenrannassa:

Tänä aamuna huomasivat töihinsä kiihuhtavat helsinkiläiset Kalevankadun päässä Ruoholahden altaassa harvinaisen vieraan. Toista metriä pitkä pyöriäinen oli eksynyt meren ulapalta sataman poukamaan, jossa se esitti aamunäytöksen. Ensimmäisten moottoriveneiden lähdet-

tyä satamasta liikkeelle klo 7.30 tienoilla vieras päätti taitoesityksensä ja hävisi ulapalle. (*Ajan Suunta* 15.5.1937)

Muutama vuosi myöhemmin Laajasalon ja Santahaminan välisessä Hevossalmessa ihmeteltiin pyöriäistä, jota yritettiin jahdata:

Santahaminan ja Degerön väliseen Hevossalmeen oli eilen eksynyt pyöriäinen, jonka Santahaminan sotilaat huomasivat salmessa uiskentelevan. He työnsivät veneen vesille ja pääsivätkin n. 10 metrin päähän eläimestä. Arvelujen mukaan oli pyöriäinen noin 170 senttiä pitkä ja yli 350 kilon painoinen. Pyöriäisiä eksyy kesäiseen aikaan Itämereen ja myös meidän rannikollamme on niitä silloin tällöin nähty. (*Uusi Suomi* 14.6.1938)

1940-luvulla havainnot vähenivät, mutta yksittäisistä pyöriäisistä kirjoitettiin vielä 1950-luvulta 1970-luvulle. Pyöriäiset jäivät lohisii-moihin (*Uusi Suomi* 3.6.1959) ja verkkoihin (*Helsingin Sanomat* 1.6.1967). Sen sijaan iloinen kohtaaminen pyöriäisen kanssa oli lautta-saarelaiskoulupojilla 1950-luvun alussa:

Koululainen Harri Seppänen näki eilen klo 8.30 aikaan aamulla neljän toverinsa kanssa pyöriäisen Lauttasaaren Ryssänniemessä. Linturetkelle lähteneet pojat havaitsivat ensin n. 50 metrin päässä rannasta aivan kuin veteen heitetyn kiven aiheuttamia ympyröitä. Yhtäkkiä paikalla pongahti ilmaan noin parin metrin pituinen sukkulanmuotoinen eläin, jonka selkäpuoli oli tumma ja vatsapuoli vaalea. ”Pyöriäinen”, huudahtivat pojat kuin yhdestä suusta. Pojilla oli kiikari mukana ja yksi heistä ennätti sillä lähemmin tarkastella outoa veden elävää, ennen kuin se häipyi jälleen sukelluksiin. Tietosanakirjan mukaan on pyöriäisiä tavattu joka

kesä Suomenlahden rannikolla, mutta lienee sittenkin harvinaista, että tällainen pikkuvalas, toiselta nimeltään merisika, on uskaltanut Helsingin ”kalavesille” asti. (*Helsingin Sanomat* 8.10.1951)

Vaasan saaristossa seikkaili pyöriäinen (*Helsingin Sanomat* 22.6.1965) ja Rauman edus-

talla kalastaja Into Urho näki lahden rannalla ”otuksen, joka ruiskutti vettä ja äänteli”. Maalle nostettu eläin todettiin loukkaantuneeksi pyöriäisen poikaseksi, joka oli kulkeutunut rantamatalikkoon. (*Suomen Sosialidemokraatti* 6.7.1966)

Hakusanat

Pyöriäistä käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *pyöriäinen* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *tumlare*.

Kirjallisuus

Bergman, Göran. *Linnut ja saaristomme*. Söderström, Helsinki 1969.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärankaisten – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

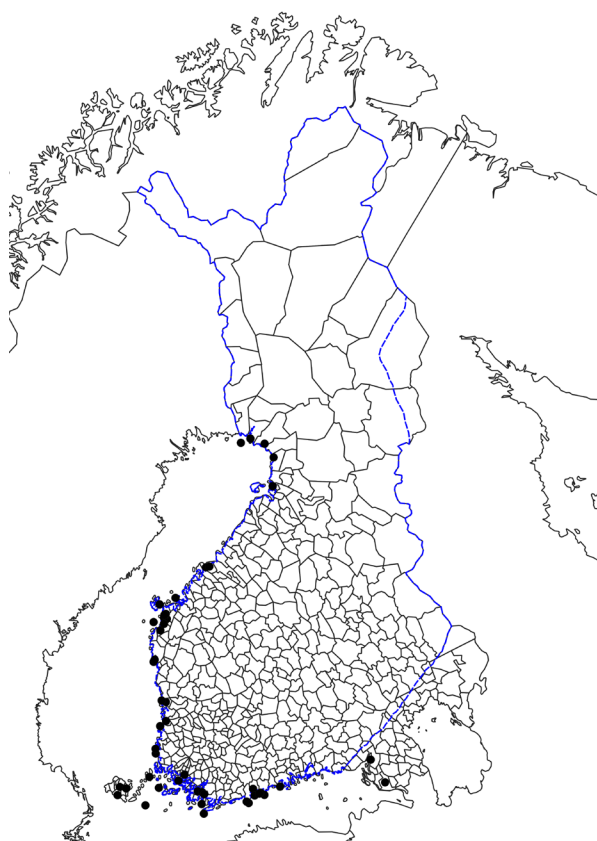
Koschinski, Sven. ‘Current Knowledge on the harbour porpoises (*Phocoena phocoena*) in the Baltic Sea.’ *Ophelia* 55, no. 3 (2001): 167–193.

Pyöriäinen Suomessa. Ehdotus toimenpiteistä pyöriäisen suojelemiseksi Suomessa. Pyöriäistyöryhmän mietintö. Suomen ympäristö 40/2006. Ympäristöministeriö, Helsinki 2006.

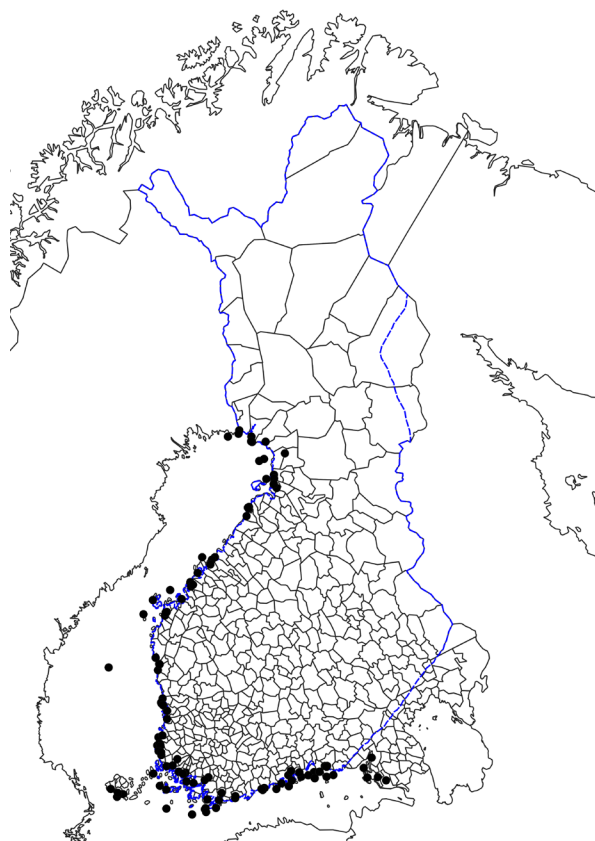
Kuvalähteet

Kuva 1: Erik Christensen. Fjord & Bæltcentret i Kerteminde - Denmark. The Harbor Porpoise (*Phocoena phocoena*) is one of six species of porpoise, 2009. CC-BY-SA 3.0.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Phocoena_phocoena.2.jpg

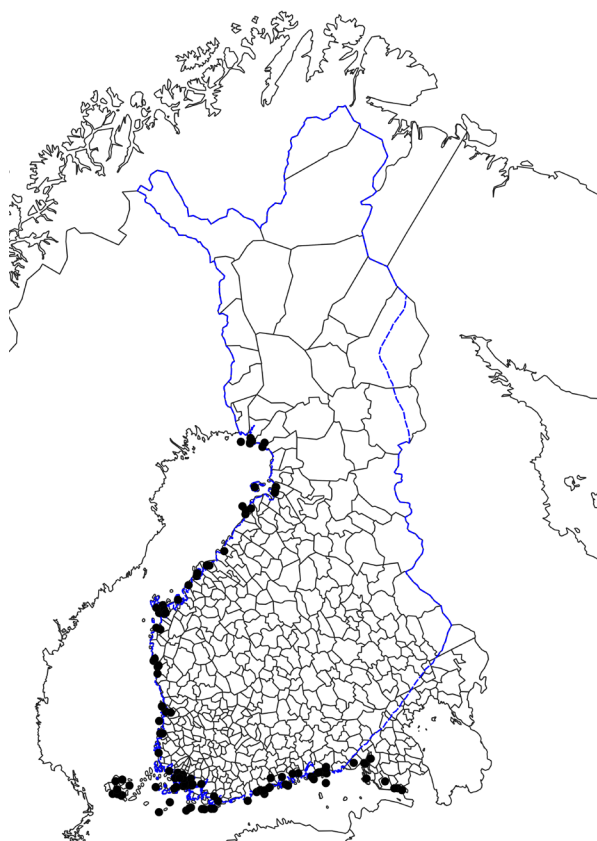
Pyöriäishavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

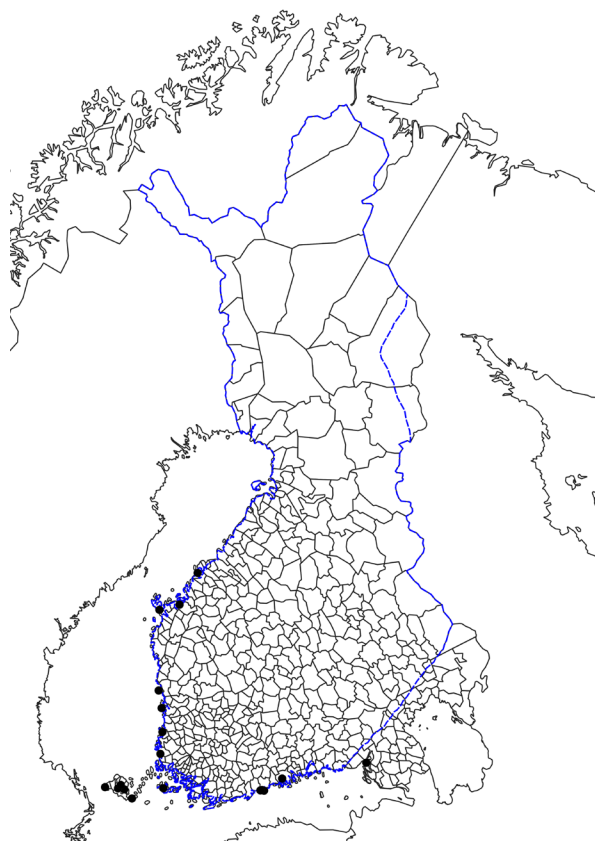
1815–1899

1900–1919

1920–1939

1940–1966

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Supikoira

Nyctereutes procyonoides

Teksti ja aineistonkeruu: Heli Rantala

Lajista käytettyjä nimityksiä
supikoira, näätäkoira, mårhund

Supikoiran suomenkielinen nimitys, samoin kuin lajin tieteellinen nimi, viittaa pesukarhuun eli supiin (*procyon*). Ulkonäöltään lajit muistuttavatkin toisiaan. Koiraeläimiin kuuluvaa supikoiraa tavataan nykyään lähes koko Suomessa pohjoisinta Lappia lukuun ottamatta.

Supikoira on Suomen luonnossa suhteellisen uusi tulokaslaji, joka on säädetty EU:ssa haitalliseksi vieraslajiksi. Säädös tarkoittaa sitä, että supikoiran tappamista ei pidetä metsästyksenä vaan haitallisen lajin hävittämisenä. Supikoiraa saa näin ollen pyytää vuoden

ympäri, myös pesimäaikaan. Sen pyydystämisessä on luvallista käyttää menetelmiä – kuten elektronisia tähtäinlaitteita – jotka on kielletty tavallisessa metsästyksessä, eikä sen tappamiseen ylipäänsä tarvita metsästysoikeutta tai eläinten lopetustaitoja.

Supikoiran haitallisuus liitetään osin sen kantamiin sairauksiin sekä sen tekemään haittaan etenkin vesilinnuille. Supikoiran merkitystä sorsanpesien tuhoajana on myös tutkittu asettamalla luonnonympäristöön keinopesiä, joihin on sijoitettu tarhattujen lintujen munia. Keinopesäkoikeilla ei voi suoraan osoittaa yh-

Kuva 2. Saksassa
valokuvattu supikoira.

teyttä supikoiran ja vähenevien sorsakantojen välillä, mutta kokeissa havaittiin supikoiran käyvän munavarkaissa usein.

Itä-Aasiasta kotoisin olevaa supikoiraa istutettiin 1900-luvun alkupuolella Neuvostoliittoon luonnonturkiseläimeksi. Supikoira-mainintoja on hankkeessamme kartoitettu lehdistöaineistosta ajanjaksolla, jolloin laji oli Suomessa uusi tulokas. Ensimmäisiä havainnot Suomeen puolelle vaeltaneista yksittäisistä supikoirista tehtiin 1930- ja 1940-luvun vaihteessa. Muutamassa vuosikymmenessä supikoira kuitenkin levittäytyi jo laajasti Suomeen. Lehtien havaintotiedot kertovat, että suomalaisilla oli pitkään vaikeuksia tunnistaa tätä vierasta lajia, joka toisaalta muistutti useaa Suomen luonnossa esiintynyttä eläintä.

Kansalliskirjaston digitoidussa lehtiaineistossa on muutamia mainintoja supikoirahavainnoista jo 1930- ja 1940-lukujen taitteesta. Osa havainnoista on kuitenkin tehty Suomen rajojen ulkopuolella, eikä näitä mainintoja ole sisällytetty jäljempänä esitettyihin karttoihin. Varhaisista supikoirahavainnoista kerrotaan myös *Suomen Luonto* -aikakauskirjassa (*Suomen Luonto* 1/1968). Lehdessä ilmestyneen Matti Helmisen laatiman tekstin mukaan ensimmäiset supikoirahavainnot tehtiin Kainuussa 1930-luvulla sekä Forssas-

sa vuonna 1941. (*Suomen Luonto* 1/1968) Nämä tiedot perustuvat Helmisen mukaan *Suomen Riista* -julkaisussa (1958) esitettyihin tietoihin. Koska kyseessä on lähde, joka ei ole kuulunut hankkeessa käytettyyn digitoitujen aineistojen kokoelmaan, näitä tietoja ei ole merkitty nyt julkaistaviin karttoihin.

Lehtiaineistosta löytyy runsaasti osumia, joissa on raportoitu supikoiraksi epäiltyä eläintä koskevista havainnoista. Vielä 1940-luvun lehdistössä tällaisia tapauksia on vain muutamia mutta jo 1950-luvun lehdistä löytyy kymmenittäin juttuja, joissa raportoidaan mahdollisesta supikoirahavainnosta. Kaikissa tapauksissa ei ole mahdollista todentaa, minkä eläimen aikalaiset ovat lopulta nähneet. Esimerkiksi vuonna 1948 Pieksämäellä julkaistussa *Sisämaa-Laatokka*-lehdessä kerrottiin Säämingissä ammutusta eläimestä, jota oli vaikea tunnistaa. Aluksi oli havaittu koiraksi luultu eläin, jota sittemmin epäiltiin suden poikaseksi, ja sitä ryhdyttiin ajamaan takaa. Kun eläin oli ammuttu, huomattiin ettei kyseessä ollut susi. Tämän jälkeen eläintä epäiltiin kettutarhasta karanneeksi hopeaketuksi tai hopeaketun ja punaketun nälkiintyneeksi risteymäksi. Tunnistusvaikeuksien vuoksi paikallinen riistapäällikkö soitti Helsinkiin Riistanhoitosäätiöön, jolloin heräsi

epäily, että eläin saattaa olla supikoira. Lehtitiedon mukaan eläin lähetettiin Helsinkiin. (*Sisämaa-Laatokka* 9.4.1948) Lehtiaineistosta ei ole löytynyt vahvistusta kyseisen eläimen lopullisesta lajinmäärittelystä.

Esimerkistä käy ilmi, että supikoiraksi arvuuteltua eläintä on epäilty myös koiraksi, sudeksi tai ketuksi. Näiden lajien lisäksi supikoira on lehtijuttujen perusteella saatettu sekoittaa myös mäyrään, ahmaan, piisamiin tai kissaan. Useissa tapauksissa lajin tunnistukseen on kuitenkin nähty vaivaa. Eläimiä on toimitettu tunnistettavaksi esimerkiksi paikallisille riistapäälliköille tai opettajille ja niitä on lähetetty myös kauemmas asiantuntijoiden arvioitavaksi. Tulokaslaji on selvästikin herättänyt kiinnostusta, ja lehdet ovat raportoineet myös epävarmoista havainnoista.

1950-luvun lehdistä löytyy myös useampia kannanottoja sen puolesta, että maahan asetumassa oleva uusi laji olisi jätettävä rauhaan. Vuonna 1952 *Suomen Sosialidemokraatti* -lehden Eränkävijäin maailmasta -palstalla ilmestyi kirjoitus otsikolla ”Älä tapa!”. Jutussa käsitellään supikoirahavaintoja. Kirjoitus loppuu seuraavaan vetoomukseen:

Miten sitten meillä on tulokas otettu vastaan? Tietenkin aidolla meikäläisellä tyyllä: missä supikoira on tavattu on se heti tapettu! Tätä hävittämisvimmaa on käytävä jyrkästi vastustamaan. Lakikin (luonnonsuojelulaki) kieltää tuntemattoman eläimen tappamisen. Siis: antakaa supikoiran olla rauhassa, antakaa uuden turkiseläinkannan muodostua maahamme. (*Suomen Sosialidemokraatti* 14.12.1952)

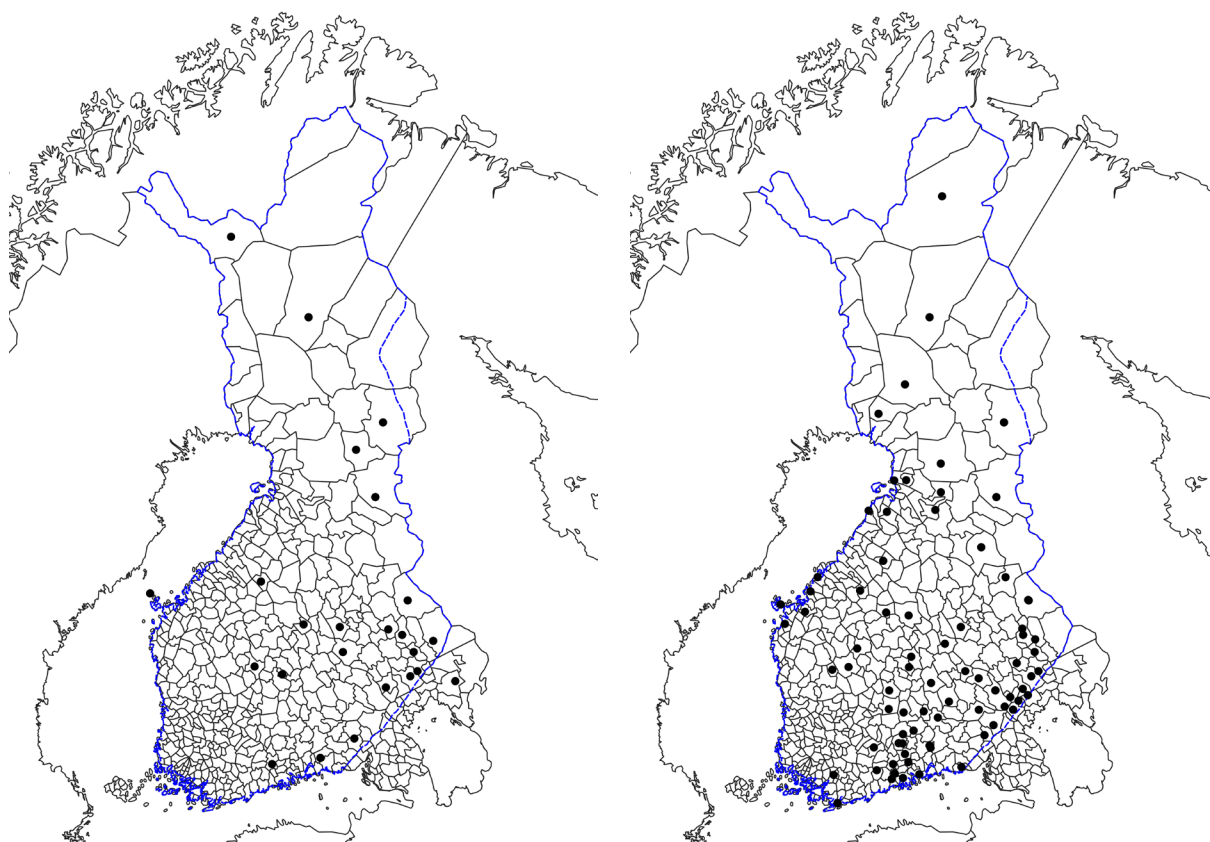
Samankaltainen vetoomus esitettiin *Uusi Suomi* -lehden erämiesten palstalla vuonna 1953.

Kirjoittaja kritisoi ihmisten ”suurta surmaamishalua” ja käsittämätöntä tarvetta ”saada hengiltä kaikki, mikä metsässä liikkuu”. Eri-tyisesti tämä hinku koski kirjoittajan mukaan oudolta näyttäviä eläimiä, kuten supikoiria. (*Uusi Suomi* 8.2.1953)

Marraskuussa 1960 lehdistössä julkaistiin juttuja supikoirista, joita epäiltiin raivotautiksi (*Helsingin Sanomat* 17.11.1960; *Maaseudun Tulevaisuus* 26.11.1960). Tämän epäilyn johdosta joulukuussa uutisoitiin supikoiran rauhoituksen lopettamisesta (*Ilta-Sanomat* 16.12.1960). 1960-luvun aikana lehdistä julkaistiin pikku-uutisia ajoneuvojen alle jääneistä supikoirista. Lehdistä toistuvat myös ammutuista tai koirien tappamista supikoirista kertovat uutiset. Muutamissa tapauksissa supikoira on jäänyt ketunrautoihin tai kuollut ketunmyrkkyyneen.

Lehtijuttujen joukossa on myös kertomuksia kesyntyneistä supikoirista tai vahingoittuneena löydetyistä yksilöistä, joita on pyritty hoitamaan. Esimerkiksi Orimattilassa piisaminrautoihin jäänyttä supikoiraa hoidettiin, jotta se voitaisiin vapauttaa takaisin luontoon (*Maaseudun Tulevaisuus* 25.5.1965). Joutsenossa puolestaan paikallinen metsästäjä piti hoidossaan viittä supikoiran pentua (*Helsingin Sanomat* 8.10.1965). Kiteellä eläinlääkärin metsästyskoirat olivat vahingoittaneet supikoiraa, mutta eläin hoidettiin kuntoon (*Helsingin Sanomat* 11.10.1968). Tämänkaltaiset uutisjutut kertovat siitä, että supikoiriin suhtautuminen oli varsin vaihtelevaa. Tavattaessa eläin saatettiin ampua, hoitaa tai ottaa lemmikiksi.

Supikoirahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Suomen Luonnossa ja Luonnon Tutkijassa 1930–1969.

1930–1959

1960–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Supikoiraa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1930–1969 suomenkielisillä nimityksillä *supikoira* ja *näätäkoira* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *mårdhund*. Lisäksi aineistoa on etsitty *Suomen Luonto*- ja *Luonnon Tutkija* -aikakauskirjoista saman aikarajan puitteissa. Valtaosa havainnoiksi luokiteltavissa olevista lehtimainnoista on löytynyt suomenkielisistä lehdistä. Kartoissa ovat mukana ainoastaan ne havainnot, joissa laji on suurella varmuudella tunnistettu supikoiraksi.

Kirjallisuus

Malila, Ville. 'Ongelmaeläimyyden monet ja muuttuvat määrittelyt. Kehysanalyysi sanomalehtien supikoirakirjoituksista.' *Alue ja Ympäristö* 51 no. 1 (2022): 164–184.

Helminen, Matti. 'Supikoira'. Osana laajempaa 'Muuttuva nisäkäseläimistöämme' -artikkelia. *Suomen Luonto* 1/1968.

'Supikoira'. *Vieraspeto.fi-verkkosivusto*. Suomen riistakeskus.

<https://vieraspeto.fi/vieraspedot/supikoira-elintavat-tunnistaminen-ja-haitallisuus/>. Viitattu 25.2.2025.

'Supikoira'. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/3214/supikoira>. Viitattu 25.2.2025.

'Supikoira on sopeutuva joka paikan munarosvo'. *Ajankohtaista-palsta*. LUKE, 28.7.2021.

<https://www.luke.fi/fi/uutiset/supikoira-on-sopeutuva-joka-paikan-munarosvo>. Viitattu 26.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Марина Садыкова. Mainland Raccoon Dog (*Nyctereutes procyonoides*) in Russia, 2024. CC BY 4.0.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nyctereutes_procyonoides_379771229.jpg

Kuva 2: Bernd Schwabe. Der Marderhund, Tanuki oder Enok (*Nyctereutes procyonoides*), bitte nicht zu verwechseln mit einem Waschbär, hier im Wisentgehege in Springe (Kleiner Deister), 2013. CC BY-SA 3.0.
<https://tinyurl.com/ms4j84wt>

Susi

Canis lupus

Teksti: Heta Lähdesmäki, Otto Latva, Noora Kallioniemi, Harri Uusitalo ja Silja Laine
*Aineistonkeruu: Heta Lähdesmäki, Otto Latva, Noora Kallioniemi, Harri Uusitalo, Silja Laine, Nina Sundell, Tiina Tiilikainen, Johanna Latva, Jenna Haanpää, Verna Laine, Elina Lahdeniemi, Pelle Lindberg, Tiina Nissinen, Henna Rantala, Lotta Selin, Nina Tiempo, Sonja Vas-
kivuori ja Petra Vilkkula*

Lajista käytettyjä nimityksiä

susi, harmaasusi, hukka, varg, ulv

Susi on yksi Suomessa elävästä neljästä maasuurpedosta. Fossiililöytöjen perusteella tiedetään ensimmäisten susien tulleen Suomen alueelle viimeisimmän jääkauden jälkeen. Varhaisimmasta ihmisten ja susien välisestä suhteesta tiedetään vähän, mutta ny-

kykäsityksen mukaan jo kivikaudella turkki on ollut yksi syy susien tappamiseen.

Karjankasvatuksen yleistyttyä ihmisten susisuhde kiristyi. Kilpailu ruuasta ja susien aiheuttamat kotieläinvahingot ovat vaikuttaneet suden nimeämiseen. Karhun tapaan

sudesta on käytetty kiertoilmauksia, sillä pelättyjen eläinten ”oikean” nimen mainitsemisen uskottiin kutsuvat vahingontuottajan paikalle. Häviötä merkitsevä hukka oli yksi suden kiertoilmauksista. Hukka-nimeä on vanhastaan käytetty suomen itä- ja peräpohjalaismurteissa sekä karjalan kielessä.

Etsimme susihavaintoja vuosilta 1800–1969 vain suomenkielisestä lehdistöstä. Kävimme läpi yhteensä yli 300 000 lehtitekstiä, joissa mainittiin susi-sana, ja näiden joukosta löysimme yhteensä yli 6200 susihavaintoa. Koska osumien määrä oli näin valtaisa, ei ruotsinkielisen lehtiaineiston läpikäyminen ollut mahdollista. Todennäköisesti kaikki lehdistössä olevat susimaininnat eivät koske sutta. Epävarmat havaintotiedot, joissa arvuutellaan onko havaittu eläin susi vai ilves, olemme jättäneet pois keräämästämme aineistosta. Valtavan havaintoaineiston ja sen informaatioarvon vuoksi susihavainnoista on luvun lopussa yhteensä 10 karttaa.

Geneettisiin tutkimuksiin ja tapporahatiloihin pohjautuvan arvion mukaan susien määrä on voinut Suomessa olla 1800-luvun alkupuolella jopa 1400 yksilöä. Ensimmäinen suomenkielisestä lehdistöstä löytämämme susihavainto on tosin vasta vuodelta 1820. *Turun Wiikko-Sanomissa* (29.4.1820) ilmestynyt uutinen kertoi susien tappaneen lampaita Viitasaarella. Vaikka susia esiintyi paljon 1800-luvulla, selvästi alle puolet löytämistämme susihavainnoista ajoittuvat 1800-luvulle. Susihavaintoja käsiteltiin ylipäänsä harvoin ennen 1840-lukua. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö susia olisi nähty. Susihavaintojen niukkuus 1800-luvun alun lehdistössä selittyy muun muassa sillä, että suomenkielisiä lehtiä ilmestyi vain vähän, eikä tuolloin runsaslukuisen ja yleisen eläimen kuten suden havaitseminen välttämättä ylittänyt uutiskynnystä.

Kuva 2. Magnus Körnerin näkemys sudesta (1830-1840).

Aiemman historiantutkimuksen mukaan susia eli ennen 1800-luvun loppua lähes kaikkialla Suomessa. Aukusti Juhana Mela kertoo *Suomen luurankoiset* -kirjassa (1882) susia löytyvän ”Etelä-Suomesta Lapin perille asti”. Lehtiaineistomme poikkeaa tästä, sillä 1800-luvulla ei Lapin susihavainnoista juuri-kaan kirjoitettu. Tämäkin johtuu suomalaisen lehdistön historiasta. Ennen Kemissä 1897 ilmestynyttä *Perä-Pohjolainen*-lehteä ei Lapin alueella julkaistu sanoma- tai aikakauslehtiä.

Susia havaittiin lehtitietojen mukaan 1800-luvulla niin maaseudun metsissä, laitumilla ja maatalojen pihilla kuin kaupunkien lähellä ja jopa niiden kaduilla. Esimerkiksi *Sanomia Turusta* (20.2.1855) kertoi, kuinka ”Porin kaupungissa on susi käyskellyt kaduilla ja nikistellyt koiria”. Aiempi tutkimus on painottanut susien tulleen 1800-luvulla ihmisasutuksen lähelle nimenomaan talvisin, mutta tarkastelemamme lehdet kirjoittivat ihmisten lähellä liikkuvista susista kaikkina vuodenaikoina. Esimerkiksi Anjalassa kerrottiin kuinka “[s]usia on ollut laittumillamme

Kuva 3. Poseeraus onnistuneen susijahdin jälkeen 1870- tai 1880-luvulla.

koko kesän sekä owat tehneet wähiä pahojaan” (Aamurusko 13.8.1859).

Monet 1800-luvun lehtien susihavainnoista koskivat susien tappamia kotieläimiä. Kilpailu ruuasta johti usein susien metsästämiseen. Keskiajalta lähtien lait ja asetukset itse asiassa velvoittivat Suomen alueella asuneita ihmisiä susien tappamiseen. Näin oli myös 1800- ja 1900-luvulla. Ennen suojelun alkamista 1970-luvulla sutta sai kuka tahansa ja missä tahansa metsästää. Metsästys näkyy aineistoissammekin läpi tarkasteluajanjaksonne, sillä monet lehtien susihavainnot ovat uutisia susijahdeista tai verekseltään tapetuista susista.

Suomalaiset eivät kuitenkaan ole aina olleet innokkaita sudenmetsästäjiä. Ennen 1800-luvun loppua kyläläisten kerrotaan osallistuneen pakollisiin sudenajoihin haluttomasti tai välinpitämättömästi. Tämän on tulkittu liittyneen siihen, että sutta pidettiin hallitsemattoman luonnonvoiman kaltaisena riesana, josta ei uskottu voivan päästä kokonaan eroon. Ihmisten haluttomuudesta lähteä

susimetsälle kirjoitettiin esimerkiksi Elimäeltä vuonna 1860:

Kukaan ei lähde nyt suden-jahtiin. Sanovat: kukas menee päivänsä hävittämään kun ei saa mitään. Ottakoon susiwoudi kiini, se saapi kapat, ehkä monta mökkinläistä ei ole maksanut sitäkän wähää rahaa, vaikka on lehmä ja hewoinen. (*Suomen Julkisia Sanomia* 31.12.1860)

Lehdistössä kirjoitettiin 1800-luvulla myös susien vaarallisuudesta ihmisille. Näissä teksteissä kerrottiin muun muassa ”hulluista” tai vesikauhuun eli rabieekseen sairastuneista susista. (*Suometar* 2.7.1865) Oma lukunsa olivat susiin liittyvät lastensurmatapaukset 1800-luvulta. Susien kerrottiin tappaneen lapsia 1840-luvulla Karjalankannaksella Kivennavan pitäjässä, 1870-luvulla Tampereen seudulla ja 1880-luvun alussa Turun seudulla.

Lastensurmatapaukset eivät kuitenkaan aiheuttaneet lehdistössä laajempaa keskustelua tai kasvanutta susivihaa ennen 1880-lukua,

mikä kertoo osaltaan aikakauden ilmapiiiristä. Lehtijuttujen perusteella useat susien tappamat lapset olivat esimerkiksi torppien tai muiden tilatoman ja alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvan väestön jälkeläisiä. Vasta Turun seudulla 1880-luvulla tapahtuneiden lastensurmatapausten jälkeen susien hävittämisen tueksi alettiin vaatia sotaväkeä ja tukea hallitukselta (*Hämäläinen* 3.11.1880; *Rauman Lehti* 7.1.1882).

Lastensurmiin liittyvä keskustelu ei kuitenkaan 1880-luvullakaan ollut täysin yksimielistä, vaan siihen liittyi myös politikointia ja eri tahojen syylistämistä. Jotkut tahot esimerkiksi selittivät hiljattain säädetyn koiraveron ajaneen sudet lasten kimppuun, sillä veron myötä ihmisillä ei enää ollut varaa pitää koiria turvaamassa ihmisten elämää (*Uusi Suometar* 27.1.1882). Lastensurmatapauksia koetettiin siis käyttää perusteluna koiraveron hylkäämiselle.

Vaikka susista kirjoitettiin negatiiviseen sävyyn ja niiden kerrottiin olevan ihmiselle vaarallisia, 1800-luvulta löytää myös useita tekstejä, joissa susista kirjoitettiin toisenlaiseen sävyyn. Lehdistöaineisto paljastaa esimerkiksi, että sudenpesistä löytyneitä pentuja otettiin toisinaan taloihin eläteiksi eli lemmikeiksi. Lehdistössä mainittiin esimerkiksi vuonna 1892, että Käkisalmen nimismies Söderström elätti yhtä sudenpennuista, joka löytyi Norsjoen salolta löytyneestä sudenpesästä. (*Wuoksi* 4.6.1892) Toisaalta sudenpentuja myös tapettiin koko tarkasteluajanjaksomme ajan, koska niistäkin maksettiin tapporahaa.

Lehdistössä kerrottiin vielä 1800-luvulla siitä, miten vanha kansa uskoi, että asutuksen keskelle ilmaantuneet sudet saattoivat olla sudeksi noiduttuja ihmisiä. Tarinoita kerrottiin esimerkiksi lammasnavettaan tulleista susista, joita ei hennottu tappaa, koska niiden ajateltiin olevan alkujaan ihmisiä (*Mehiläinen*

Kuva 4. Kansanvalistusseuran kalenterin (1883) näkemys Turun seudulla lapsia tappaneesta sudesta.

10/1839). Samanlainen uskomusperinne päti vielä 1800-luvulla myös karhuihin.

Erilaisista susikäsitksistä huolimatta susien metsästyksen panostettiin aiempaa enemmän Suomessa 1800-luvun lopulla ja erityisesti metsästyksestä sekä riistanhoidosta 1800-luvun loppupuolella innostunut yläluokka alkoi kampanjoida susien hävittämisen puolesta. Tilastojen mukaan susien tappokampanjat tuottivat tulosta, ja susien määrä väheni Suomen alueella jo 1870-luvulta lähtien. Myös susien esiintymistä aiemmin tarkastelleet tutkijat ovat esittäneet, että Suomen susikanta romahti 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alussa. He ovat esittäneet, että susia eli 1900-luvun alussa enää vain muutamia kymmeniä yksilöitä Suomen alueella. Löytämämme lehdistöaineiston perusteella tämä ei kuitenkaan pidä täysin paikkaansa. Susihavainnoista uutisoitiin toistuvasti 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä ja 1900-luvun alussa, minkä voi havaita tämä luvun lopussa olevista kartoista. Havaintojamme tukee myös Aukusti Juhana Melan *Suomen luurankoiset* -kirjan vuoden 1909 painoksessa mainittu yksityiskohta, että susien määrä ”[o]li 1880–1890-luvuilla hyvin

vähentynyt, [...] mutta näyttää taas 1901 lisääntyneen huomattavassa määrässä”.

Susimainintoja löytyy lehdistöstä 1900-luvun ensimmäisten vuosien aikana noin sata vuodessa. Ne eivät kaikki ole toki havaintoja yksittäisistä susista, mutta kertovat siitä, että eläimiä liikkui Suomen alueella ja niistä pidettiin tärkeänä kirjoittaa. Useimmissa jutuissa sudet tappoivat 1800-luvun tapaan ihmisen omistamia eläimiä. (*Louhi* 23.2.1901; *Wiipuri* 12.8.1904)

Susien käytöstä koetettiin ymmärtää ainakin jonkin verran 1900-luvun alussa. Sitä perusteltiin esimerkiksi ”huonoilla vuosilla”, minkä vuoksi susien ilmaantumisen ajateltiin liittyvän nälkään (*Wiipuri* 24.1.1903). Samalla tapaa kuin 1800-luvullakin ankaria pakkasia pidettiin syynä sille, että sudet ilmaantuivat ihmisasutuksen lähelle (*Helsingin Sanomat* 7.1.1914).

Toisinaan yksittäisten susien ilmestymisen pitäjään tuli paikkakuntalaisille yllätyksenä. Esimerkiksi Alavieskassa tehtiin vuonna 1902 useampia susihavaintoja, joissa susi oli tullut lähelle ihmistä, jopa niin lähelle, että eräs mies ”oli vähällä saada kirweellä lyödä petoa”. Kirjoittaja ihmettelikin: ”Mistä ilmestyivät nyt tänne nuo pedot joita ei ole kuulunut kaukaisiin aikoihin? On kohta niin kuin kerrotaan niitä olleen wanhanaikaisina sotaissä aikoina.” (*Kaleva* 22.12.1902) Samoin ihmeteltiin Karjalassa seuraavana vuonna: ”Sudet owat täällä hywin harwinaisia, ei minun täällä oloni aikana, 40 wuoteen, ole tätä ennen kuin yksi susi käynyt, sekin käyntäsellen.” (*Laatokka* 14.2.1903) Nämä 1900-luvun alussa tehdyt havainnot viittaavat siihen, että sudet todellakin olivat saattaneet kadota joiltain alueilta jo 1800-luvun lopulla, tai sitten ihmisten muisti petti sen suhteen, miten kauan viimeisimmistä susihavainnoista oli kulunut aikaa.

Vuoden 1905 tienoilla susihavaintojen määräksi vakiintuu noin 80 vuodessa ja 1910-luvulle tultaessa lehdistömainintojen vuo-

simäärä vähenee noin kolmeenkymmeneen. Näissä havainnoissa oli usein kyse samalla alueella kiertäneestä sudesta tai susilaumasta, jonka liikkeitä seurattiin pitkin vuotta.

Vaikka susien aiheuttamat lastensurmat yhdistetään usein 1880-luvulle, kerrottiin näistä lehdissä myös 1900-luvulla. Kesällä 1907 kirjoitettiin kahdesta tapauksesta, jossa susi oli väitetytsti syönyt lapsen. Esimerkiksi Parikkalan seudulla kerrottiin tarinaa, jossa lapsesta olisi jäänyt ainoastaan luita jäljelle. Tarinan mukaan sudet olivat syöneet Säämingin ja Parikkalan rajamailla 6-vuotiaan pojan niin perusteellisesti, että tästä ei löydetty muuta kuin sääriluu. Jutun julkaissut lehti myönsi kuitenkin, että ei voi sanoa varmuudella onko tarinassa perää (*Työ* 14.7.1907.) Lehdistö ei siis esittänyt juttuja ainakaan täytenä totena. Samana kesänä lehdistössä kiersi laajasti myös uutinen lapsesta, joka tappoi suden:

Suden tappoi kangella 10 wuotias poika Suomussalmella Jaappaan talon aidan takana. Pojalla oli pieni tyttö kumppalina marjassa. Kun peto hyökkäsi tytön kimppeen, niin anteli pieni urhomme kangella sitä niin rajusti, että henkensä heitti otus, joka oli vielä nuorenpuoleinen. Hänestä weti poika vielä saaliinsa talon pihalle ihmettelewien katsojien suureksi kummaksi. (*Kajaanin Lehti* 26.8.1907)

Mielenkiintoinen muutos aiempaan susikirjoitteluun oli se, että lehdistössä pohdittiin susikirjoittelun vaikutusta lapsiin. Vain kaksikymmentä vuotta Turun seudun lastensurmatapausten jälkeen haitallisiksi lapsille koettiin susien sijaan lehtien susiuutiset. Niiden ajateltiin herättävän aiheetonta susipelkoa lapsissa:

Susia Siikajoella on ihmisten mielikuivatuksessa — viime aikoina liikkunut arweluttawan suuressa määrässä, hätyytellen milloin yhtä milloin toista, owatpa mie-

lineet käsiksikin käymään. Warsinaisia wammoja eivät kuitenkaan ole aikaan saaneet, lukuun ottamatta lapsiwäkeen “susijutuista”, tawallisesti karttuwaa, ajattelemttomuudessa istutettua pelkoa, mistä, siwumennen sanoen, seuraukset useinkin owat pitempi-aikaisia kuin yleisesti luullaan. (*Louhi* 24.1.1901)

Jos susista kirjoitettiin lehdistössä vielä paljon 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, vähenivät etenkin susihavaintoja käsittelevät tekstit 1910-luvun aikana. Tämän näkee myös luvun lopussa olevista kartoista. Voi olla, että susien määrä väheni tuolloin entisestään, mutta täytyy myös ottaa huomioon, että monet yhteiskunnalliset myllerrykset kuten sisällissota vaikuttivat lehdistön uutisointiin. Tämän vuoksi susihavainnoista uutisoiminen saatettiin kokea merkityksettömänä asiana suhteessa esimerkiksi yhteiskunnallisiin uutisiin.

Sudet palasivat lehdistössä puitavaksi aiheeksi 1920-luvulla. Uutisointiin vaikutti erityisesti karjalaisten lehtien kasvava lukumäärä ja Karjalaan kohdistuva kiinnostus, sillä Karjalan susista uutisoitiin valtakunnallisesti. Myös Lapin susista kirjoitettiin laajasti. Esimerkiksi Enontekiöllä tuhottiin vuonna 1920 susien pesä:

Susia Enontekiöllä. T.k. alkupuolella löysivät lappalaiset Heikki Mogga ja Juho Näggä sekä talollinen Aukusti Nunnanen sudenpesän Enontekiöllä. Miesten onnistui ottaa hengiltä 8 pesässä ollutta pentua sekä toisen emäsuden, toisen päästessä haavoitettuna pakoon. Pedot olivat viime talvena tehneet paljon tuhoja porojen keskuudessa, joten oli onneksi paikkakunnan karjanomistajille, että ne saatiin hävitettyksi. (*Vapaa sana* 26.6.1920)

Susihavaintoja tehtiin kuitenkin länsirannikolla asti, ja esimerkiksi Liedossa ammuttiin susi vuonna 1920. Liedon suden tapaus kertoo susien kohtaamiseen liittyvästä pitkästä muistista ja osoittaa, että paikalliset vaikuttavat tietäneen välittömästi, miten toimia suden kohdatessaan, vaikkei Liedossa ollut ollut susia vuosiin: ”Eilen aamuhämärissä hawaitsi työmies Konrad Helenius Liedossa akkunastaan, että lähellä hänen asuntoaan pellolla liikkui harwinaisen suuri eläin. Hän sieppasi kiwäärinsä ja juoksi paljain jaloin ulos ampuakseen oudon otuksen.” Paikallisessa *Uudessa Aurrassa* julkaistiin Liedon suden ampumisesta pitkä tarina, jossa miesten neuvokkuuteen ja metsästyksen liittyi moderni elementti, sillä tarina päättyy puhelinnumeroon, jonne voi il-

Kuva 5.
Kuvaus susien metsästystyksestä hiihtäen vuodelta 1831.

moittaa, jos haluaa täytetyn suden. (*Uusi Aura* 5.12.1920)

Itärajalla arveltiin Neuvostoliiton levottomuuksien aiheuttaneen susien määrän lisääntymistä, kun sekä perinteiset metsästysyhteisöt oli myllerretty ja esimerkiksi pohjoisen asukkailta oli viety metsästykseseen käytettyjä aseita. Yhteiskunnallisten muutosten ohella syyksi susien liikehdintään arveltiin metsäpaloja (*Iltalehti* 24.9.1920). Susijahdeista kerrottiin yksityiskohtaisesti lehdistössä 1920-luvulla ja ne saivat paljon palstatilaa. Suojeluskuntia toivottiin usein järjestämään susijahteja, ja onnistuessaan niistä tuli suojeluskunnan voimannäytteitä, kuten esimerkiksi Luumäellä vuonna 1932 (*Kansan uutiset* 16.9.1920; *Karjala* 19.2.1932).

Lehtikirjoituksissa, erityisesti Karjalassa, tulee toistuvasti esiin, että sudet ovat hätyyttelleet lapsia. (*Raivaaja* 9.1.1922) Yksi syy siihen, että juuri lapset olivat 1920- ja 1930-luvulla niin usein susien hyökkäysten kohteena, saattaa olla vuonna 1921 voimaan tullut oppivelvollisuuslaki, jonka myötä lapset joutuivat kulkemaan paljon yksin niilläkin alueilla, joilla susia oli paljon. 1920-luvun alun jälkeen susien määrä väheni huomattavasti sekä Karjalassa että Lapissa. Jälkikäteen susia on tulkittu eläneen Suomessa 1920-luvulla vain muutama yksilö.

Lehdistöaineiston perusteella susien määrä lisääntyi jälleen 1930-luvun lopulla. Vuonna 1937 sanottiin jo, että ”sudet lisääntyvät vuosi vuodelta” (*Kainuun Sanomat* 11.3.1937). Erityisesti Lapissa sudet ahdistelivat poroja niin, että elinkeinon koettiin olevan vaarassa (*Karjalainen* 22.11.1938). Lehdistöstä löytämämme tekstit kertovat siitä, kuinka porotalous tulee ymmärrettäväksi kansallisenä kysymyksenä. Lehdistössä keskusteltiin esimerkiksi, tulisiko valtion maksaa korvauksia susien tekemistä vahingoista (*Maa: Suomen maatalousseurojen aikakauslehti* 3/1936). Vuonna 1939 Lapissa vieraili valtuuskun-

ta, mukanaan myös silloinen sisäministeri Urho Kekkonen, tutustumassa porotuhoihin ja pohtimassa ratkaisua susien aiheuttamiin ongelmiin (*Uusi Suomi* 8.1.1939). Myöhemmin tammikuussa, kun oli valoisampaa, alkoi jahti, jossa käytettiin kiväärien, myrkkujen ja rautojen lisäksi uusia metsästyskeinoja: ”Näinä viikkoina alkaa pohjoisimmissa pitäjissämme Europan ainutlaatuisin susijahti, johon osallistuu satoja miehiä, jopa ilmavoimien lentokoneitakin” (*Maaseudun Tulevaisuus* 28.1.1939). Sotataitoja harjoiteltiin ennen talvisotaa susia vastaan.

Erilaisista susien hävittämiseksi ehdotetuista keinoista huolimatta näiden eläinten määrä kuitenkin lisääntyi etenkin Lapissa ja Laatokan Karjalan pohjoisosissa 1940-luvulla. Lehtihavainnot ovat samassa linjassa Kaarlo Eemeli Kivirikon *Suomen selkäranka*iset -kirjan (1940) kanssa. Teos kertoo Suomessa susien ”asuma-alueen” rajoittuvan Pohjois- ja Itä-Suomen rajaseuduille, mutta lisää, että ”muutama yksilö saattaa lähteä taivaltamaan kauas länteenkin päin”.

Lehtiaineiston perusteella läntiseen Suomeen kulkeneet sudet koettiin harvinaisiksi. Näitä susia jahdattiin kiivaasti ja lehdet kirjoittivat seikkaperäisesti niiden liikkeistä. Kun tällainen susi saatiin tapettua, sitä esiteltiin usein kiinnostuneelle yleisölle. Esimerkiksi vuonna 1950 Padasjoella tapettu susi lähti ”hyväntekeväisyyskiertueelle” eli sitä käytiin näyttämässä maksua vastaan niillä paikkakunnilla, joilla susi oli elävänä liikkunut, ja rahaa kerättiin muun muassa sotainvalidien hyväksi. Tampereella sutta kerrottiin käyneen katsomassa yli 4 000 ihmistä (*Helsingin sanomat* 3.3.1950). Susi siis oli todellakin Suomen eteläisillä alueilla kurioseetti 1900-luvun puolivälin vaiheilla.

Vaikka lehdistölle raportoitiin oikeista su-sihavainnoista, oli joukossa myös useita väärin tulkittuja havaintoja. Esimerkiksi vuonna 1952 kettua jahdattiin sutena Simossa, hirveä

luultiin sudeksi Toholammilla ja koiria susiksi useilla paikkakunnilla. Tyrvällä muun muassa ammuttiin epäilyksiä herättänyt susi, jota osa asiantuntijoista piti sitä sutena ja osa koirana. Kun sudenkaatajalle oli jo maksettu tapporaha, paljastui kallotutkimuksessa, että kyseessä oli saksanpaimenkoira. Vielä seuraavanakin vuonna tapauksesta kirjoitettiin lehdistä:

On epäilty, että eri puolella Länsi-Suomea ja varsinkin Etelä-Pohjanmaalla liikkuneet eläimet eivät olisikaan susia, vaan saksalaisten Suomeen jättämiä Schäfer-koiria. Tämäkään ei pidä paikkaansa, sillä koirien ikä ei juuri nouse kymmentä vuotta suuremmaksi. Saksalaisten tuomien koirien ja susien jälkeläisiä sen sijaan mainitut eläimet voivat olla. (*Uusi Aura* 22.1.1953)

Edellä mainitun tekstin kaltaisiin "uutisankoihin" saattoi olla syynä lehdistön into tarttua susiaiheeseen. Toki taustalla vaikutti myös se, että paikallisten ihmisten kyvyt tunnistaa susi olivat heikentyneet niillä alueilla, joilla susia ei oltu nähty vuosikymmeniin. Koirien luuleminen susiksi ei tosin ollut sekään mikään uusi juttu. Esimerkiksi 1900-luvun alussa uutisoitiin useastakin tapauksesta, joissa koiria oli luultu susiksi (*Suomen Kansa* 16.10.1902; *Kajaanin Lehti* 1.7.1903; *Karjala* 26.4.1911).

Erityisen ajankohdan keräämässämme susiaineistossa muodostaa vuosi 1962, jolloin lehdistössä julkaistiin yli 700 susihavaintoa. Tämä liittyi itärajan takaa Suomen alueelle saapuneiden susien määrän suureen kasvuun 1950- ja 1960-lukujen taitteessa. Havaintoja tehtiin Pohjois-Karjalassa, Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa ja lehdistössä esiintyivät ainakin Kiteen sudet, Kalajokilaakson aavesusi ja Hossan rajantakainen susilauma. Jo vuoden 1962 alussa Etelä-Karjalan Uukuniemellä havaittiin susilauma, jonka seurauksena kou-

lulaisia alettiin suojella aseellisilla partioilla (*Suomen Sosialidemokraatti* 11.1.1962). Kontiolahdelle sijoitettuun Karjalan jääkäripataljoonaan koottiin myös "susiosasto" sen taitavimmista eränkävijöistä. Osasto oli aina hälytysvalmiudessa tukeakseen siviilimetsästäjien susiporukoita sudenajossa (*Helsingin Sanomat* 21.1.1962). "Susiosasto" koettiin tarpeelliseksi, sillä Pohjois-Karjalan alueella oli ammuttu vajaan vuoden sisällä kuoliaaksi 12 sutta. (*Kansan Uutiset* 23.1.1962)

Myös Pohjois-Suomessa rajan yli kulkevat sudet aiheuttivat ongelmia ja hätäannysta vuonna 1962. Kuusamossa ja Suomussalmella sudet tappoivat *Helsingin Sanomien* mukaan 24 poroa muutaman viikon aikana. Lehti kuvaa susia näin:

Pedot ovat selvästikin perillä rajan merkityksestä, sillä ne käyvät vain öiseen aikaan Suomen puolella tekemässä tihutöitä. Poromiehet ovatkin nyt niitten kulkureitien kohdalle vetäneet noin peninkulman pituisen lippusiiman peloitukseksi viirusilmille. Juuri rajan pinnassa on näet poroilla hyvät syönnösmaat, joten niitä ei saa sieltä pysymään poissa. (*Helsingin Sanomat* 22.2.1962)

Susien kohtaamiseen liittyi monia hämmäntäviäkin tapauksia 1960-luvulla. Esimerkiksi siilinjärveläiset ja maaninkalaiset riitelivät siitä, kummat olivat todellisuudessa tappaneet ensin maaninkalaisten ampuman ja sen jälkeen henkiahieverissä siilinjärveläisten ampuuksi joutuneen suden (*Helsingin Sanomat* 15.1.1964). Eräs kuusamolainen taas huumasi tunkiolla jätteitä syövän suden omilla sydän- ja unilääkkeillään, jotta sai sen ammutuksi (*Ilta-Sanomat* 4.11.1965). Suomussalmen Hossassa sudet söivät jopa presidentti Kekkonen porot (*Suomen Sosialidemokraatti* 17.8.1965).

Susien liikkeitä seurattiin pitkin 1960-lukua, ja eri puolilla Suomea kohdattuja susia

Kuva 6. Teuvo Huotarin valokuva Nurkkavaaran veljeksistä ja heidän kaatamastaan sudesta Valtimolla vuonna 1959.

ajettiin tehokkaasti takaa muun muassa mopedeilla, autoin, helikopterein ja lentokonein (*Ilta-Sanomat* 7.1.1964; *Helsingin Sanomat* 17.4.1966). 1960-luvun loppupuolella oltiin jo tilanteessa, jossa susien määrä oli merkittävästi vähentynyt Suomessa. Tämä huomioitiin myös lehdistössä: ”Nykyisinhän on susikantamme käytännöllisesti katsoen kokonaan rajan takaa tulleiden kiertolaisten varassa. Ainoatakaan varmaa pesälöytöä ei viime vuosilta tunneta, joten omaa susikantaamme täytynee pitää miltei sukupuuttoon kuolleena.” (*Suomen Sosialidemokraatti* 17.2.1966)

Vaikka lehdistössä puhuttiin 1960-luvulla siitä, ettei susien pesälöytöjä tunneta edeltäneiltä vuosilta ja nykyinen tutkimustietokin korostaa, että sudet eivät olisi lisääntyneet Suomessa säännöllisesti 1800-luvun jälkeen kuin vasta 1990-luvulla, tutkimusaineistom-

me osoittaa, että pesintää tapahtui 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Kivirikko esimerkiksi kertoo *Suomen selkäranka*iset -teoksessaan (1940) ”viime aikoina” tavatun muutamia pesiä Lapissa. Tarkastelemissamme lehdissä kirjoitettiin silloin tällöin Lapista löytyneistä pesistä (*Vapaa Sana* 26.6.1920; *Luonnon Ystävä* 1–3/1940). Lehtitietojen mukaan pesiä ja suden ”penikoita” löydettiin kuitenkin myös muualla, esimerkiksi Uudellakirkolla Viipurin seudulla (*Heinolan Sanomat* 2.7.1924) ja jopa erään talon alta Kärsämäellä (*Länsi-Suomi* 16.5.1907). Susien lisääntymisestä Suomessa kertoo myös nuorten susien näkeminen. Esimerkiksi *Vaasassa* kerrottiin poromiehen nähneen Sodankylän Saariselän tunturilla susilauman, jossa ”oli koosta päättäen viime kesän pentujakin” (*Vaasa* 21.10.1938).

Aiemmasta tutkimustiedosta poiketen susia siis liikkui paljonkin Suomen alueella 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla ja ne myös lisääntyivät täällä. Tähän tuli muutos vasta 1960-luvun lopulla. Vuonna 1967 julkaistujen petotutkijoiden arvioiden perusteella Norjassa, Suomessa ja Ruotsissa arvioitiin elävän enää yhteensä vain noin 50 susiyskilöä. Asiasta uutisoitiin näin:

Tämä merkitsee susien kuolemista tältä alueelta muutamassa vuodessa ellei ryhdytä nopeasti tehokkaihin suojelutoimiin. Vain Ruotsissa on laji rauhoitettu pari vuotta sitten. Lainsäädännön yhdenmukaistamista pidettiin välttämättömänä. (*Etelä-Suomen Sanomat* 8.11.1967)

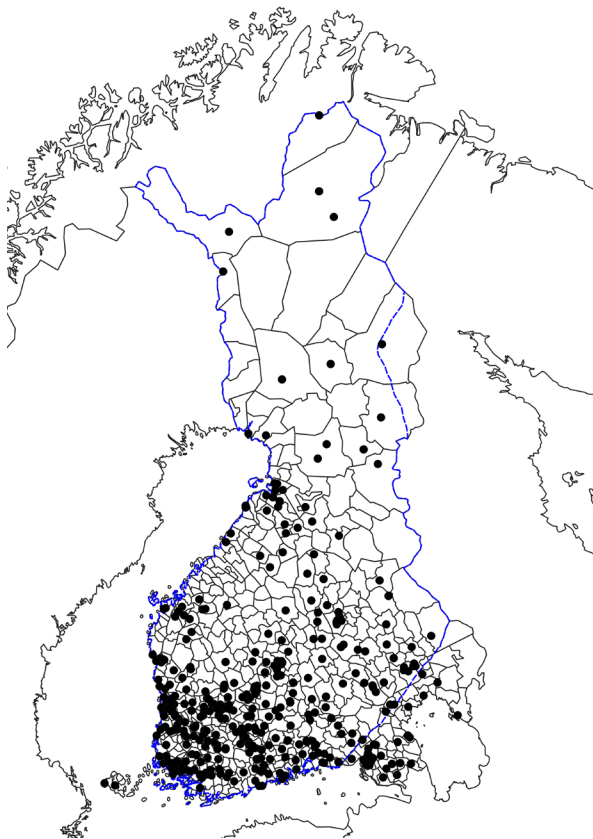
Susi rauhoitettiin Ruotsissa jo vuonna 1966, mutta Suomessa susia metsästettiin vielä niin, että vuoteen 1969 mennessä susi oli tapettu Suomesta lähes kokonaan sukupuuttoon. Sanomalehdissä kerrotaan vain muutamasta yksittäishavainnosta Lapissa ja Itä-Suomessa, ja koko maan kannaksi arvioidaan kymmenkunta sutta (*Helsingin Sanomat* 8.1.1969).

Havahtuminen susikannan pienuuteen käynnisti lopulta keskustelun susien rauhoittamisesta. Keskustelua käytiin myös pohjoismaisella tasolla, sillä Suomen toiminta nähtiin ratkaisevana tekijänä siinä, kuoleeko susi sukupuuttoon koko Pohjolassa. Vuoden loppuun mennessä tehtiin suojelualoitteita, joita kannattivat niin luonnonsuojeluviranomaiset kuin Metsästäjien keskusjärjestökin. Suojelua vastustivat puolestaan ennen kaikkea karjan- ja poronhoitajat. (*Helsingin Sanomat* 29.3.1969; *Helsingin Sanomat* 6.11.1969)

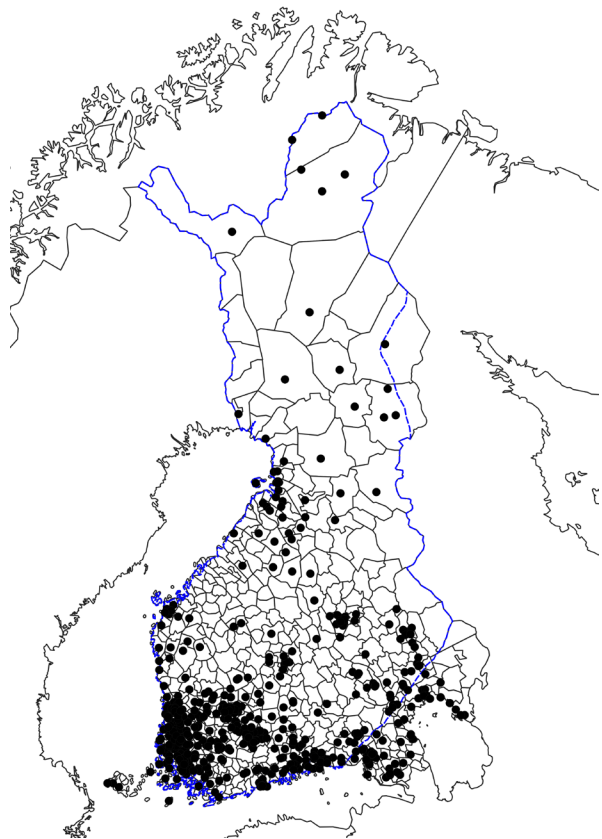
Susien suojelu alkoi tarkasteluajanjaksonne päätyttyä, kun vuonna 1973 annettiin

asetus suden rauhoittamisesta poronhoitoalueen ulkopuolella. Laji luokitellaan Suomessa nykyään erittäin uhanalaiseksi eläimeksi. Keväällä 2024 susia arvioitiin elävän Suomessa lähes 300 yksilöä ja tiedettyjä susireviirejä oli 80. Suurin osa susista elää nykyään Läntisessä Suomessa. Susien voi siis ajatella palanneen historiallisille esiintymisalueilleen. Lappi on nykyään menneisyyteen verrattuna vähäsusisempi, sillä laji ei ole poronhoidon takia siellä tiukasti suojeltu kuten muualla maassa.

Susihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1889.

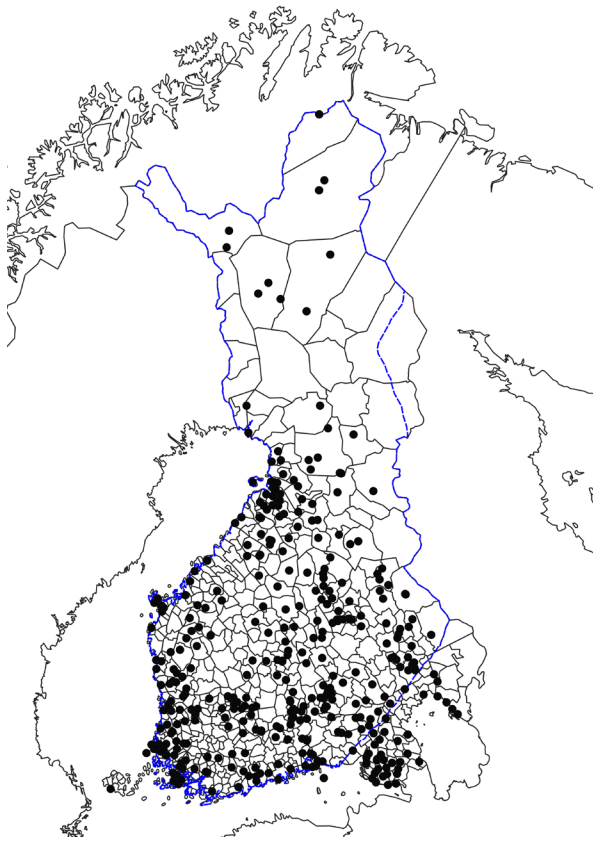
1820–1879

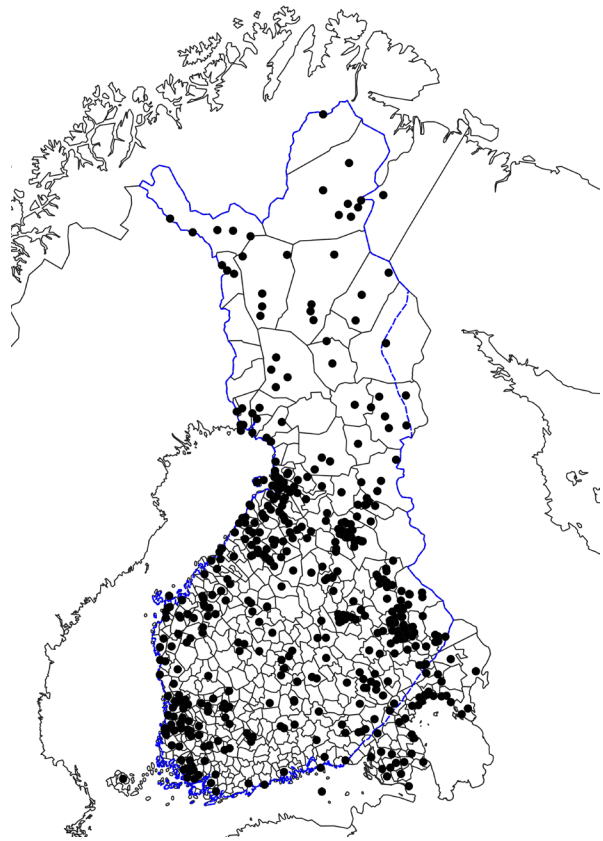
1880–1889

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

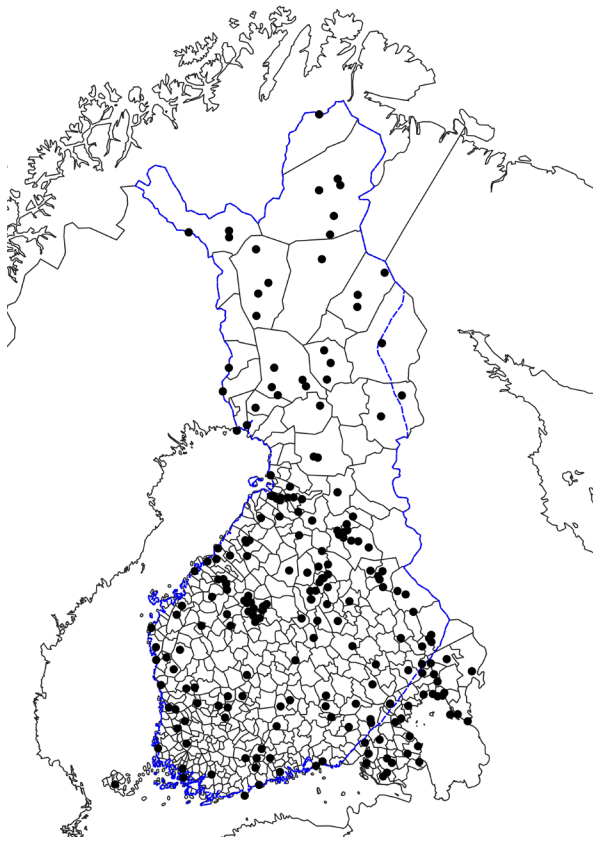
Susihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1890–1929.

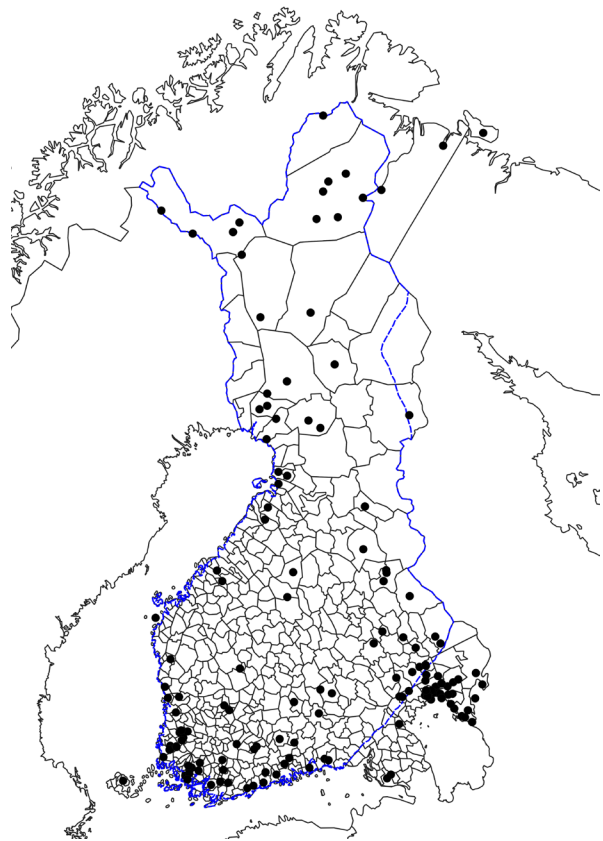
1890–1899

1900–1909

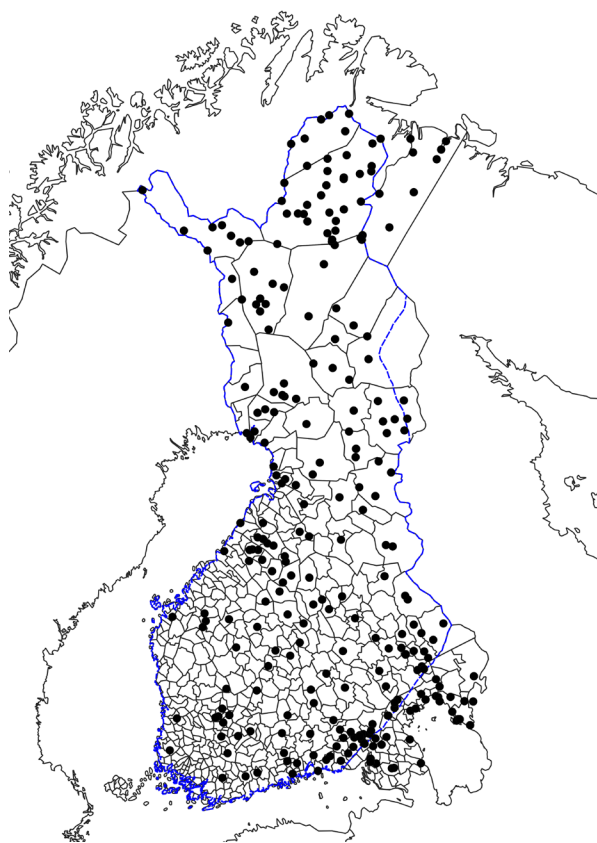

1910–1919

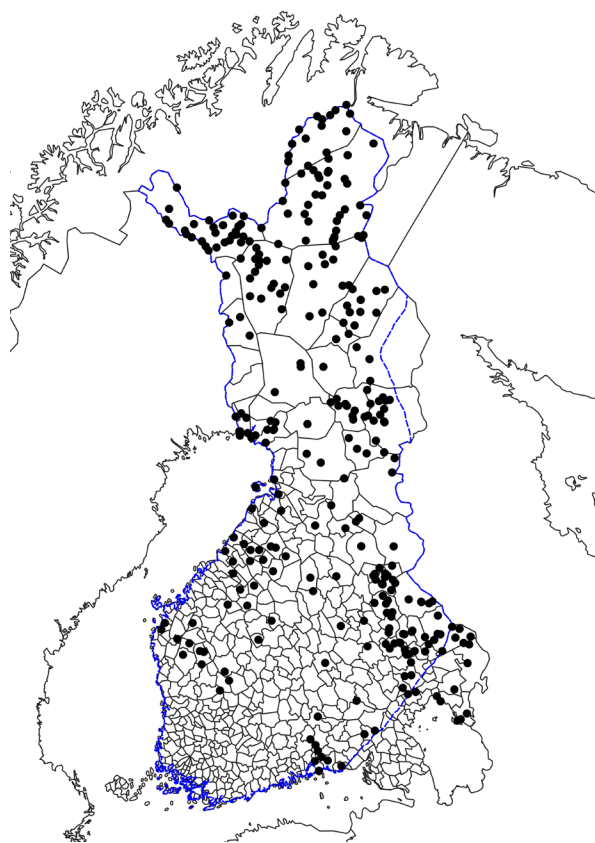

1920–1929

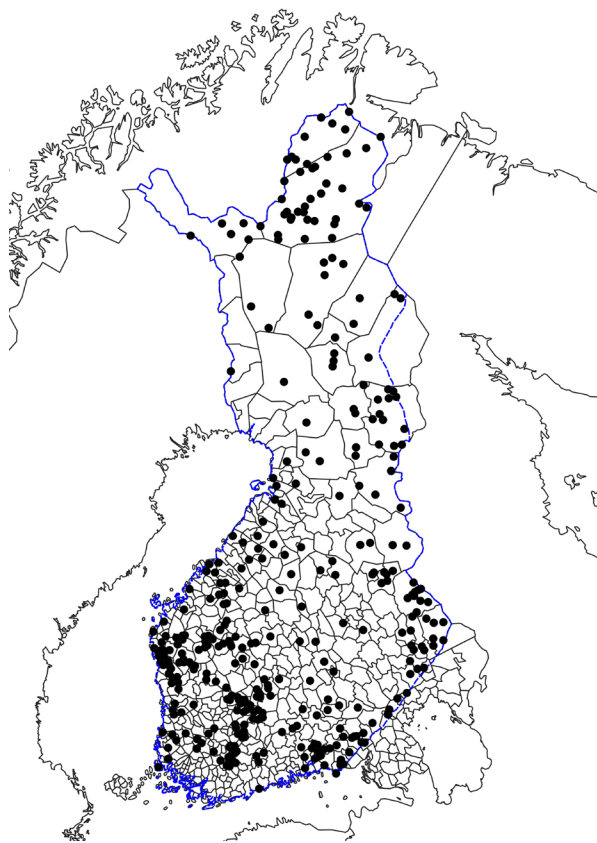
Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Susihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1930–1969.

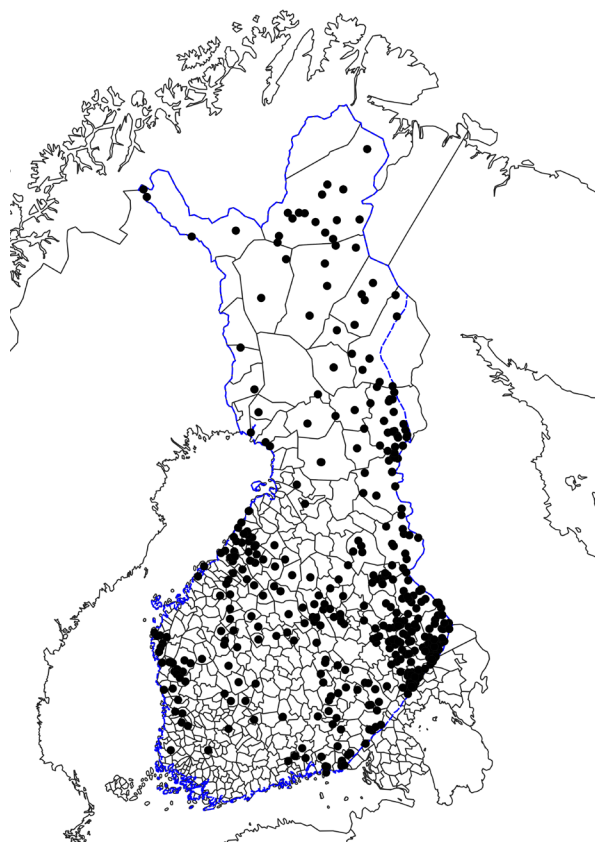
1930–1939

1940–1949

1950–1959

1960–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Sutta käsittelevää aineistoa haettiin Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 vain lajin suomenkielisellä nimityksellä *susi*. Koska suomenkielisistä lehdistä kertyi niin paljon havaintoja, emme pystyneet käymään läpi ruotsinkielistä aineistoa hankkeen puitteissa. Suomenkieliseen lehdistöön keskittymällä varmistimme kuitenkin aineiston maantieteellisen kattavuuden. Havaintokartoista on voinut jäädä pois pelkästään ruotsinkielisessä lehdistössä mainittuja havaintoja. Huomasimme kuitenkin aineistoa kerätessämme, että suomenkieliset lehdet viittasivat usein myös ruotsinkielisten lehtien havaintokirjoituksiin.

Kirjallisuus

- Aapala, Kirsti. 'Susi hukassa'. *Kielikello* 3/2013. <https://kielikello.fi/susi-hukassa/>. Viitattu 17.2.2025.
- Aspi, Jouni, Eeva Roininen, Minna Ruokonen, Ilpo Kojola ja Carles Vilà. 'Genetic diversity, population structure, effective population size, and demographic history of the Finnish wolf population'. *Molecular Ecology* 15 (2006): 1561–1576.
- Kaski, Liisa ja Otto Latva. 'Turkiseläin tuotteena 1800-luvun Suomessa'. Teoksessa *Tunteva tuote. Kuinka eläimistä tuli osa teollista tuotantoa?* Toim. Taija Kaarlenkaski ja Otto Latva. Vastapaino, Tampere 2022, 49–71.
- Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.
- Laaksonen, Mervi. *Susi*. Maahenki, Helsinki 2013.
- Lehikoinen, Heikki. *Tuo hiisi hirviäsi. Metsästyksen kulttuurihistoria Suomessa*. Teos, Helsinki 2007.
- Lähdesmäki, Heta. *Susien paikat. Ihminen ja susi 1900-luvun Suomessa*. Väitöskirja, Turun yliopisto. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 127. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2020.
- Mech, David ja Luigi Boitani (toim.). *Wolves. Behavior, Ecology and Conservation*. University of Chicago Press, Chicago 2003.
- Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurangoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurangois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.
- Mela, Aukusti Juhana ja Kaarlo Eemeli Kivirikko. *Suomen luurangoiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1909.
- Nirvi, R. E. *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä. Riista- ja kotieläintalous*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1944.
- Pohja-Mykrä, Mari. *Vahinkoeläinsodasta psykologiseen omistajuuteen. Petokonfliktien historiallinen tausta ja nykypäivän hallinta*. Väitöskirja, Turun yliopisto. University of Helsinki, Ruralia Institute, Helsinki 2014.
- Teperi, Jouko. *Sudet Suomen rintamaiden ihmisten uhkana 1800-luvulla*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1977.
- Valtonen, Mia, Heikkinen, Samuli, Johansson, Helena, Härkälä, Antti, Helle, Inari, Mäntyniemi, Samu & Kojola, Ilpo. *Susikanta Suomessa maaliskuussa 2024*. Luonnonvara- ja biotalouden tutkimus 54/2024. Luonnonvarakeskus. Helsinki.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hannu Salmi. Susi Tukholman Skanssenilla. © Hannu Salmi.

Kuva 2: Magnus Körner. Varg: Canis lupus. 1830-1840. Lund University Library (ALVIN Digital Kulturarv). Public Domain. <https://tinyurl.com/3xb4t2s9>

Kuva 3: Peter de Nottbeck ja Paul de Mengden. Poseeraus onnistuneen susijahdin jälkeen. Valokuva ajalta 1875-1880. Vapriikin kuva-arkisto. CC BY 4.0. <https://tinyurl.com/3avcmt6n>

Kuva 4: *Kansanvalistusseuran kalenteri*. Kansanvalistusseura, Helsinki 1883. Public Domain.

Kuva 5: Suen-Ajajat Savossa. 1831. Tukhulmissa : Painettu M. G. Lundbergin Kirja-pajassa 1831. Public Domain. https://www.finna.fi/Record/doria.10024_33152?imgid=1

Kuva 6: Teuvo Huotarin valokuva Nurkkavaaran veljeksistä ja heidän kaatamastaan sudesta Valtimolla, 1959. Nurmeksen museo.

Tammihiiri

Eliomys quercinus

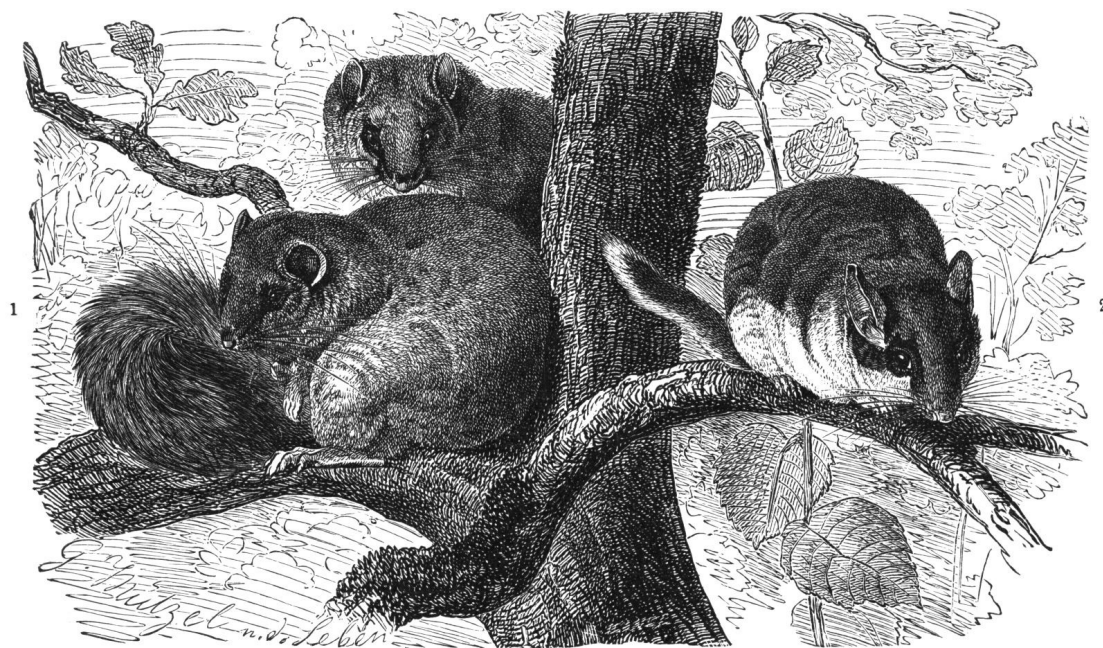
Teksti ja aineistonkeruu: Heli Rantala

Lajista käytettyjä nimityksiä
tammihiiri, trädgårdssovare

Tammihiiri on unikekojen heimoon kuuluva suurikokoinen jyrsijä, joka viettää talviajan horroksessa. Useissa kielissä lajia kutsutaan-kin unikeoksi. Tammihiiri kuuluu Suomen luonnosta kadonneiksi luokiteltuihin lajeihin. Tietojen mukaan lajia ei ole milloinkaan tavattu Suomessa laajasti, vaan havainnot ovat painottuneet muutamalle paikkakunnalle. Lehdistöaineistosta tammihiirihavainnosta kertovia mainintoja on löytynyt vain parisenkymmentä kappaletta pääosin luontoharrastajien julkaistuista. Tämä havaintotietojen harvalukuisuus vastaa pitkälti sitä käsitystä,

joka muiden tietojen perusteella tammihiiren esiintymisestä Suomessa on saatavilla.

Aukusti Juhana Melan *Suomen luuran-koiset* -teoksen varhaisimmassa painoksessa (1882) ei ole mainintaa tammihiirestä, sillä teoksen ilmestyessä lajista ei ollut havaintoja Suomessa. Varhaisimmat lehdistöstä löytyneet tammihiirtä koskevat havaintotiedot on julkaistu 1900-luvun alussa. *Luonnon Ystävä* -aikakauslehti (9/1901) raportoi Sortavalan seudulla ”pesältään ammutusta” tammihiirestä. Kyseessä oli lehden mukaan vasta kolmas kerta, kun lajia oli tavattu Suomessa. Lehden

Kuva 2. Gustav Mützelin piirroskuva 1800-luvun loppupuolelta.

seuraavassa numerossa julkaistiin sitten laajempi tammihiirtä koskeva artikkeli, jonka kirjoittaja oli A. J. Mela. Tässä tekstissä Mela antaa yksityiskohtaisempia tietoja uusimmas- ta löydöstä ja selostaa samalla kahta aiempaa tuolloisen Suomea alueella tehtyä havaintoa. Nämä havainnot oli tehty 1880-luvulla.

Keski- ja Etelä-Euroopassa on tammihiiri sangen tunnettu ja huomattu eläin. Jo vanhat Roomalaiset tunsivat sen nimellä ”nitela”. Italia, Ranska, Belgia, Saksa, Unkari, Siebenbürgen ja Galitsia ovat sen varsinaisia kotimaita. Itämeren maakunnissa se on harvinainen ja pohjoisin löytöpaikka oli Tarton seutu Liivinmaalla, kunnes se kesäkuussa 1883 tieteellisen maailman suureksi hämmästykseksi saatiin Uukuniemellä, ja kirkkoherra P. Puotiaisen toimen kautta tuli talteen otetuksi. (*Luonnon Ystävä* 10/1901)

Vuonna 1909 julkaistiin *Luonnon Ystävä* -lehdessä raportti löydöstä Viipurin pitäjän Tervajoen kylällä. Ilmoittaja Juho Penttinen kertoo nähneensä kolme hiirtä, joista yhden hän sai

”risulla kuoliaaksi”, vei kotiinsa ja vertasi *Suomen luurankoiset* -teoksessa annettuihin tietoihin. ”Sangen kernaasti olisin muuten lähettänyt kappaleen arv. toimitukselle, mutta ehti kissa sen viedä omin lupinsa”, päättää Penttinen raporttinsa. (*Luonnon Ystävä* 4/1909)

Lehtitietojen perusteella tammihiirtä on tavattu erityisesti Viipurinseudulla, Heinolassa ja Suomenlahden ulkosaarella Tytärsaaressa, joka kuului vuoteen 1940 saakka osaksi Suomea. Nämä lehdistössä mainitut löytöpaikat vastaavat niitä tietoja, jotka Kaarlo Eemeli Kivirikko antaa teoksessaan *Suomen selkärangaiset* (1940). Kivirikon listaamien havaintopaikkojen lisäksi lehdistöstä on löytynyt vain muutama myöhempi maininta Suomessa nähdyistä tammihiiristä. Näiden raporttien mukaan tammihiiri on tavattu Impilahdella vielä vuonna 1944, Ruokolahdella vuonna 1943 sekä Heinolassa 1950-luvulla.

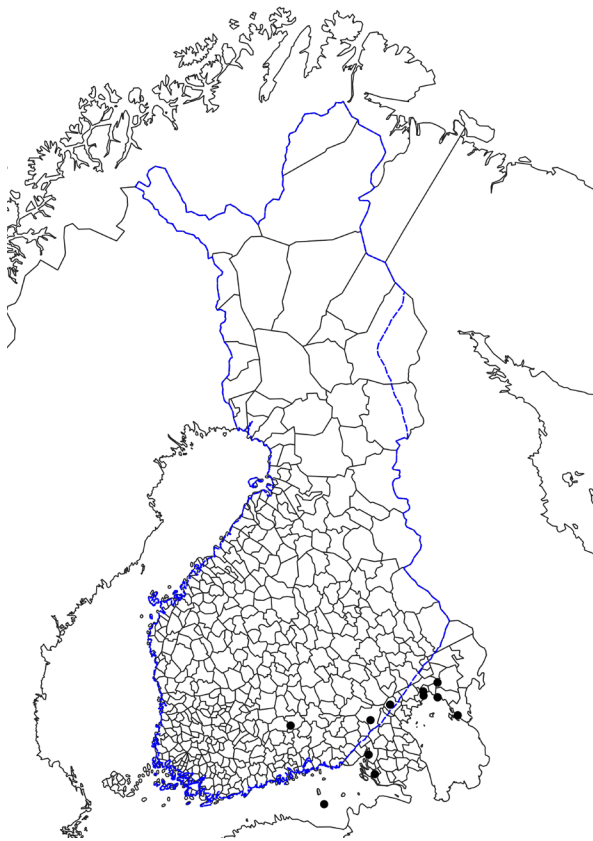
Lisäksi havaintoilmoitusten joukossa on yksi erikoisempi tapaus Laatokan Karjalassa jatkosodan aikana nähdyistä tammihiiristä. *Luonnon Ystävä* -lehteen lähetetyssä ilmoituksessa kerrotaan: ”Oleskellessani elokuussa 1944 silloisella puolustuslinjallamme Varpa-

järven maastossa Suistamon ja Impilahden pitäjien rajalla huomasi korsussani usein oudon, hiirtä muistuttavan eläimen, joka myöhemmin todettiin tammihioreksi (*Eliomys quernicus*).” Ilmoittaja Leevi Tynni kertoo pitäneensä kahta hiirtä jonkin aikaa korsussa häkissä ja syöttäneensä niille puuroa. Muutamia hiiriä myös yritettiin kuljettaa mukana joukkojen siirtyessä. Ilmoittaja kertoo päättäneensä kaksi hiirtä vapaaksi Kiteellä, koska eläimet olivat jo menettäneet häntänsä ”karkuunpääsy-yrityksessä”. (*Luonnon Ystävä* 3/1945) Outo hiiri haluttiin mahdollisesti tuoda pois rintamalta, jotta se olisi voitu myöhemmin lahjoittaa johonkin kokoelmaan. Korsussa pidetyt hiiret olivat myös eräänlaisia lemmikkejä. Suomalaissotilaiden tiedetään pitäneen monenlaisia luonnoneläimiä tila-

päisinä lemmikkeinä toisen maailmansodan aikana.

Tarkastelujakson tuoreimmat tammihii-rihavainnot ovat Heinolasta 1950- ja 1960-luvulta. Vuonna 1953 tammihii-ri löydettiin Heinolassa metsästä (*Luonnon Tutkija* 2/1954). Vuonna 1961 *Etelä-Suomen Sanomat* kertoi puolestaan Heinolan puistoalueiden työnjohtajan Tony Bosleyn kotoa löytyvästä eläinjoukosta, johon kuului koirien, kilpikonnan ja eri lintulajien lisäksi myös tammihii-ri. Jutun mukaan Bosleyn koti toimi myös luonnonvaraisten eläinten ”sairaalana”. (*Etelä-Suomen Sanomat* 18.11.1961) Jutusta ei käy ilmi, oliko tekstissä mainittu tammihii-ri otettu hoitoon luonnosta vai kenties lemmikkinä pidetty yksilö.

Tammihii-rihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* 1800–1969.

1883–1961

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Tammihiiirtä käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *koivuhiiri* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *trädgårdsso-vare*. Ruotsinkielisellä nimityksellä ei löytynyt lajihavaintoja. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960-luvuilla julkaistuista aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Kirjallisuus

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärankaist - Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Luotola, V.L. 'Tiedonantoja'. *Luonnon Tutkija* 2/1954.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

'Tammihiiiri - Eliomys quercinus'. *Punainen kirja 2019 -verkkopalvelu*.
<https://punainenkirja.laji.fi/results/MX.49728>. Viitattu 24.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Fentriss. Gartenschläfer, zu zweit ist es viel besser, 2008. CC-BY 4.0.
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gartenschlaefer0820082.jpg>

Kuva 2: Gustav Mützel. Public Domain.
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Siebenschlaefer-drawing.jpg>

Vaivais- päästäinen

Sorex minutus

Teksti ja aineistonkeruu: Heli Rantala

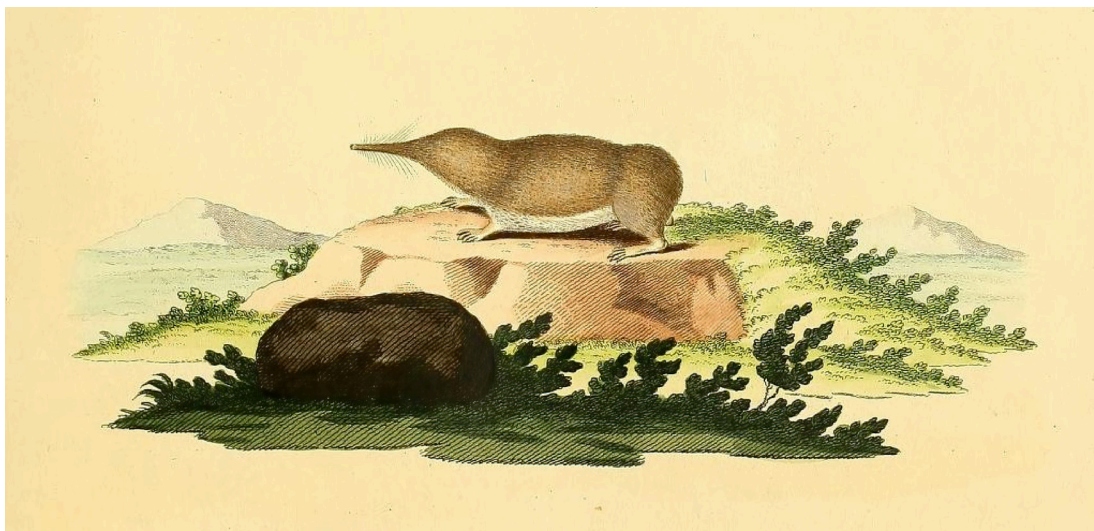
Vaivaispäästäinen on esimerkki nisäkkästä, josta löytyy varsin vähän havaintoraportteja suomen- tai ruotsinkielisestä lehdistöstä. Pienikokoisen – maailman pienimpiin nisäkkäisiin kuuluvan – eläimen kohdalla tämä ei ole erityisen yllättävää. Aukusti Juhana Melan *Suomen luurankoiset* -teoksessa (1882) vaivaispäästäinen esitellään nimityksellä paksuhäntäinen päästäinen, ja sen latinankielinen nimikin (*Sorex pygmaeus*) poikkeaa nykyisestä. Melan teoksessa mainitaan kolme eri päästäislajia. Nykytiedon mukaan Suomessa tava-

Lajista käytettyjä nimityksiä

vaivaispäästäinen, paksuhäntäinen
päästäinen, nokkahiiri, dvärgräbbmus

taan kuutta eri päästäislajia, jotka on kaikki rauhoitettu. Varhaisin lehdistöstä löytynyt havaintoraportti on juuri Melan käsialaa. Vuonna 1902 hän raportoi *Luonnon Ystävä* -aikauslehdessä seuraavasti:

Vaivaispäästäinen (*Sorex pygmaeus*) Uudeltamaalta. Paksuhäntäisen päästäisen (*Sorex pygmaeus*), joka on pohjoismaiden pienin imettäväinen, tapasi tammikuun 2 p:nä tänä vuonna Tuusulassa lumelta juoksemasta normaalikoulun oppilas

Kuva 2. Vaivaispäästäinen kuvattuna Johan Christian Daniel Schreberin, Georg August Goldfussin ja Johan Andreas Wagnerin teoksessa *Die Säugthiere in Abbildungen nach der Natur, mit Beschreibungen* ([1774] 1855).

Arvi Brander. Ainoastaan harvat kerrat on tätä eläintä ennen otettu talteen alalamme. (*Luonnon Ystävä* 1/1902)

Tämän jälkeen Mela kertoo aiemmista 1800-luvun puolelta tiedossa olleista tapauksista, joissa kyseinen päästäislaji on saatu talteen. Hän mainitsee myös, että Arvi Branderin kiinni ottama päästäinen tullaan sijoittamaan Suomalaisen normaalilyseon kokoelmiin täytettynä.

1900-luvun alun lehdistöstä löytyy vaivaispäästäisestä tai ”paksuhäntäisestä päästäisestä” vain yksittäisiä mainintoja. Varsinaiset havaintoraportit ovat pääosin luonnontutkijoiden tai luontoharrastajien tekemiä, mikä kertonee siitä, että muut kuin asiantuntijat eivät ole kiinnittäneet ”nokkahiiriin” erityistä huomiota tai ainakaan ajatelleet, että niiden havaitsemisesta voisi kertoa lehdistölle. Muut kuin luontoharrastajat eivät välttämättä ole olleet tietoisia päästäisten tarkemmasta luokittelusta.

Nokkahiiristä löytyy lehdistöstä yleisempiä juttuja jo 1800-luvun loppupuolelta. Esimerkiksi *Hämäläinen* raportoi vuonna 1892 Sippolan pitäjän puutarhureiden valittelevan

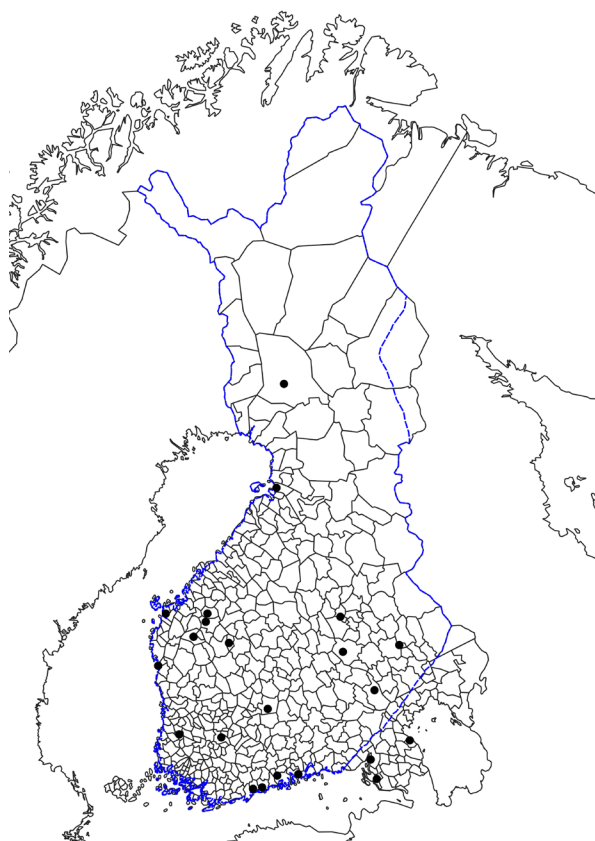
”myyrien ym. nokkahiirten’ syöwän ja penkowan kukkapenkkiä ja kukkia.” (*Hämäläinen* 6.7.1892) Toisaalta *Uusi Suometar* -lehdessä ilmestyneessä artikkelissa ”Maanwiljelijän pienet ystävät eläinkunnassa” myyrien ja päästäisten eli nokkahiirten todettiin auttavan viljelijää syömällä tuholaisia, hyönteisiä ja toukkia (*Uusi Suometar* 22.7.1896). *Puutarha*-lehti ei sen sijaan kirjoittanut nokkahiiristä pieninä ystävinä. Lehden mukaan ”Rotat tai oikeammin puolisuuret nokkahiiret aikaan saavat yhtenä ainoana yönä hyvin suurta vahinkoa, kun pääsevät lavoihin.” (*Puutarha* 2/1900) Mihin lajiin ilmaisu ”puolisuuret nokkahiiret” lopulta viittaa, jää vaille selvyttä. Myös mehiläisharrastajille suunnatussa lehdessä päästäinen eli nokkahiiri mainitaan yleisemmin mahdollisena uhkana mehiläisille talvikaudella (*Mehiläinen* 1/1920). Nokkahiiri-termi näyttääkin esiintyvän lehdistössä ainoastaan tällaisena yleistason nimityksenä kaikille päästäisille.

Lehdissä julkaistuissa vaivaispäästäistä koskeissa havaintoraporteissa nousevat esille yksittäiset aktiiviset toimijat, joiden ilmoittamia tietoja on julkaistu lähinnä luontoharrastajien ja luonnontutkijoiden omissa yleistajuisissa julkaisuissa. Tekstin lopussa näkyvässä

havaintokartassa korostuu erityisesti Pohjanmaan alue ja Ilmajoki. Tämä painotus selittyy ensi sijassa Seppo ja Pertti Sulkavan aktiivisellä toiminnalla syntymäpaikkakunnallaan. Eläintieteen professorina pitkään toiminut Seppo Sulkava oli erikoistunut muun muas-

sa piennisäkkäisiin. Yhdessä veljensä Pertin kanssa Sulkava julkaisi *Luonnon Tutkija* -lehdessä havaintojaan vaivaispäästäisestä. Osa tiedoista perustui petolintujen ravinnosta todettuihin löytöihin.

Vaivaispäästäishavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* 1800–1969.

1881–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Vaivaispäästäistä käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *vaivaispäästäinen*, *paksuhäntäinen päästäinen* ja *nokkahiiri* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *dvärgnäbbmus*. Lisäksi aineistoa on etsitty 1940–1960-lukujen *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -aikakauskirjoista.

Kirjallisuus

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

‘Päästäiset’. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/3069/paastaiset-soricidae>. Viitattu 20.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Stella Nutella at English Wikipedia. *Sorex minutus* palm, 2007. CC BY 2.5.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sorex_minutus_palm.jpg

Kuva 2: Johan Christian Daniel Schreber, Georg August Goldfuss ja Johan Andreas Wagner. *Die Säugthiere in Abbildungen nach der Natur, mit Beschreibungen*, Expedition des Schreber’schen säugthier- und des Esper’schen Schmetterlingswerkes, Erlangen [1774] 1855. Public Domain.
<https://www.biodiversitylibrary.org/page/31064909>

Valkohäntä- kauris

Odocoileus virginianus

Teksti ja aineistonkeruu: Heli Rantala

Lajista käytettyjä nimityksiä

valkohäntäkauris, valkohäntäpeura,
laukonpeura, virginianpeura, vitsvanshjort

Valkohäntäkauris (valkohäntäpeura) on vieraslaji, joka tuotiin Suomeen Pohjois-Amerikasta 1930-luvulla. Maa- ja metsätalousministeriön tilaaman tuoreen selvitysraportin mukaan lajin kanta on nykyisin metsästyskauden jälkeen 110 000–120 000 yksilöä.

Suomen valkohäntäkauriskanta on levinnyt eri puolille maata yhdeltä paikkakunnalta, Vesilahdelta, jonne eläimiä tuotiin Laukon kartanon maille tarhattaviksi vuonna 1934. Laji tunnettiinkin Suomessa pitkään laukon-

peurana. Laukkoon tuodut eläimet olivat Minnesotan suomalaisten lahjoitus entiseen kotimaahan, jonka hirvieläinkannat olivat harvenneet. Taustalla oli siis lähtökohtaisesti ajatus uuden riistaeläimen istuttamisesta Suomen luontoon. Lehdistössä kirjoitettiin lajin tuomisesta Suomeen jo 1930-luvun alussa ennen eläinten siirtämistä. Esimerkiksi *Metsästys ja Kalastus* -lehti (3/1932) kirjoitti siirtosuunnitelmista otsikolla ”Uutta riistaa Suomen saloihin?”

Kuva 2. Yksi Yhdysvalloista vuonna 1934 Suomeen tuoduista ensimmäisistä valkohäntäpeuroista kuljetuslaatikossa.

Laukkoon matkasi Yhdysvalloista muutamia peuranvasoja, joiden saapumisesta uutisoitiin useissa lehdissä. Varhaisissa lehtijutuissa eläinten tarkka määrä vaihteli neljästä seitsemään. Ilmeisesti eläimiä lähetettiin matkaan kahdeksan, mutta niistä kolme kuoli matkan aikana. Vuonna 1938 kartanon mailla eläneet eläimet päästettiin vapauteen. Tapauksesta uutisoitiin useissa lehdissä (*Metsämies* 5/1938; *Aamulehti* 9.5.1938). On mielenkiintoista, että joissain tuoreemmissakin valkohäntäkaurista koskevista tiedoista mainitaan kannan saaneen alkunsa Laukon tarhasta karanneista yksilöistä (Vieraslajit.fi-sivusto). Tämä häivyttää sitä tosiasiaa, että eläimet oli toki alun pitäen tarkoitus vapauttaa luontoon.

Vuonna 1947 *Uusi Suomi* (25.9.1947) kertoi peuroja elävän Laukon mailla sekä lähialuilla arviolta 150–200. 1940–1950-lukujen taitteen lehdissä alkoi yleisempien laukonpeuroista kertovien juttujen lisäksi ilmestyä myös yksittäisiä havaintoraportteja. Näiden raporttien mukaan eläimiä oli nähty paitsi Vesilahden lähialueilla Lempäälässä ja Nokialla, niin-kin kaukana kuin Ruotsinkylässä (*Uusi Suomi* 26.10.1949) ja Iitissä (*Uusi Suomi* 8.6.1950).

Lajintunnistuksen oikeellisuutta on kyseisten raporttien osalta vaikea todentaa.

Joissain tapauksissa lajintunnistusta epäiltiin myös lehdistössä. Vuonna 1949 *Aamulehti* uutisoi, että Urjalassa metsästäjät olivat ilmoittaneet 8-päisestä laukonpeuralaumas-
ta, josta yksi eläin oli ammuttu. Lehtitiedon mukaan läänin riistapoliisi saapui paikalle tutkimaan asiaa. Tapahtumapaikalta löytyneiden karvojen ja muun ”aineiston” perusteella tultiin siihen tulokseen, että ammuttu eläin olikin jänis (*Aamulehti* 30.1.1949). Seuraavan päivän *Ilta-Sanomat* julkaisi jutusta humoristisen otsikon: ”Laukonpeura kutistui jänikseksi!” (*Ilta-Sanomat* 31.1.1949).

Uuden nisäkäslajin leviäminen selvästi kiinnosti lehdistöä, sillä 1950-luvulla lehdet julkaisivat erilaisia levinneisyysraportteja ja juttuja rauhoitetun eläimen suojelemisesta. Vuonna 1953 *Ilta-Sanomat* arvioi ”virginian-eli laukonpeuran” menestymistä Suomessa muun muassa seuraavasti:

Tähänastisten merkkien mukaan tämä sirojäseninen ”bambi” viihtyy metsissä me hyvin. Lukuisia liikuttavia tarinoita

kerrotaan sen sekä ihmisten ystävystymisestä maaseudulla. Eräänkin kansakoulun oppilaat Hämeessä jakavat peuran kanssa eväänsä koulun pihalla. Peura osallistuu jopa lasten leikkeihin. Yleensä ihmiset suojelevat laukonpeuroja asiaankuuluvalla hellyydellä. (*Ilta-Sanomat* 10.2.1953)

1950-luvun lehdissä ilmestyi myös raportteja loukkaantuneena tai kuolleena löydettyistä eläimistä. Tämänkaltaisten juttujen lisäksi useissa lehdissä käsiteltiin tapauksia, joissa irrallaan juoksevat koirat olivat ajaneet takaa peuroja ja mahdollisesti vahingoittaneet niitä (*Maaseudun Tulevaisuus* 13.3.1954; *Helsingin Sanomat* 12.2.1955 ja 27.1.1959).

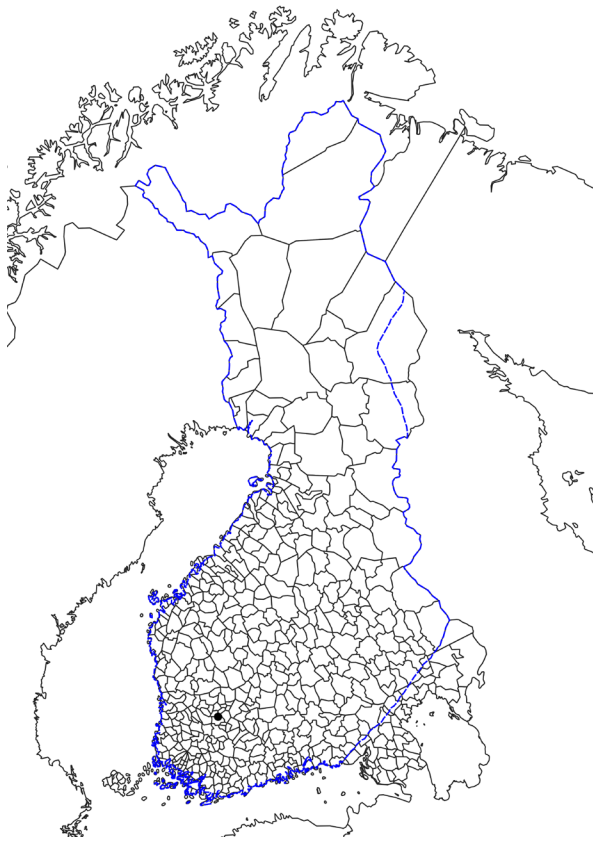
1960-luvun alusta lähtien lehdissä julkaistiin yhä enemmän uutisia liikenneonnettomuuksissa kuolleista eläimistä sekä loukkaantuneena löydettyistä peuroista, jotka oli jouduttu lopettamaan. Useammissa lehtijutuissa kerrottiin myös jäihin pudonneista peuroista, joita oli pyritty pelastamaan. Esimerkiksi vuonna 1961 *Helsingin Sanomat* (30.11.1961) uutisoi Nuutajärvellä sattuneesta tapauksesta, jossa poliisit pelastivat jäihin pudonneen eläimen. Toisen lehtitiedon mukaan maanviljelijä Reino Ollila oli löytänyt liikuntakyvyttömän peuran Karkun Rautaveden jäältä, kuljettanut sen kotiinsa ja kutsunut paikalle eläinlääkärin. Tämä totesi eläimen kuitenkin niin pahoin loukkaantuneeksi, että se piti lopettaa. (*Helsingin Sanomat* 20.12.1961)

Ensimmäisiä valkohäntäpeurojen kaatolupia myönnettiin vuonna 1962. Samana vuonna uutisoitiin suunnitelmista pystyttää teiden varsille varoitustauluja ehkäisemään kolareita (*Helsingin Sanomat* 7.2.1962). Lehtiaineiston perusteella valkohäntäpeuraa ei kuitenkaan vielä 1960-luvulla nähty erityisen

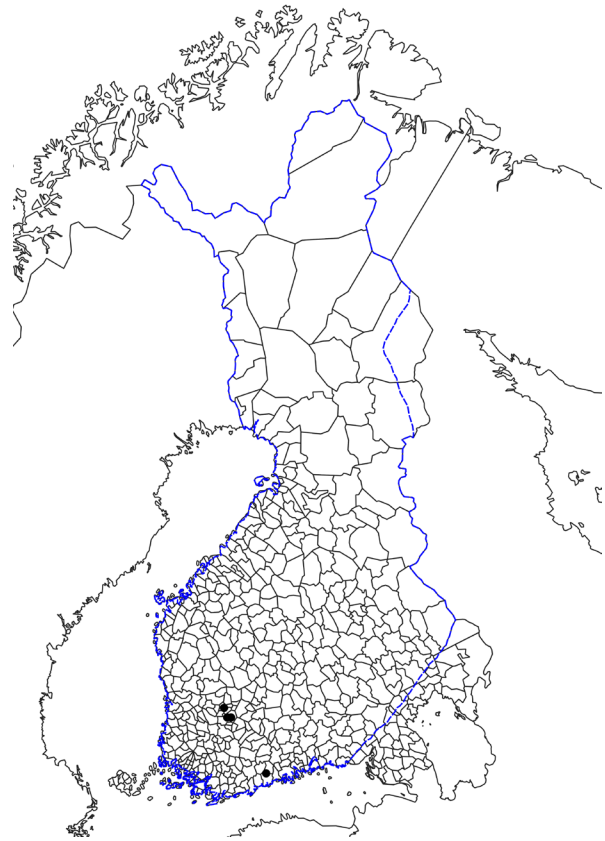
haitalliseksi lajiksi. Liikenneonnettomuusraporttien rinnalla julkaistiin uutisia, joissa ohjeistettiin esimerkiksi siitä, miten peuroja voi ruokkia, jotta ne pärjäävät talven yli (*Helsingin Sanomat* 11.3.1963). Kertomukset hädänalaisten peurojen auttamisesta olivat niin ikään osa lehdistön peurauutisointia läpi tarkastelujakson. Vuonna 1966 *Ilta-Sanomat* uutisoi valkohäntäpeurasta, joka löydettiin Humppilan kunnan Murron kylästä pahoin kohmettuneena lumihangesta. Löytäjät kantoivat sen ensin tien varteen, josta se kuljetettiin hevoskyydillä paikallisen talon navettaan. Lehden mukaan pelastettu peura makasi nyt navetassa ”vällyjen sisässä”. (*Ilta-Sanomat* 12.1.1966) Peuran pelastamiseksi oli siis nähty melkoisesti vaivaa.

Nykyisin valkohäntäkauriiseen suhtautuminen on Suomessa varsin jakautunutta. Valkohäntäkauris on kiistatta tärkeä riistalaji, mutta myös kauriiden aiheuttamat haitat, niiden aiheuttamat liikenneonnettomuudet sekä viljelyksille aiheuttamat vahingot ovat osa lajin ympärillä käytävää keskustelua. Tämänkaltaisesta hyötyjä ja haittoja punta-roivasta keskustelusta on nähtävissä joitain ituja 1930–1960-lukujen lehtikirjoittelussa. Aikakauden lehdistössä viitataan kuitenkin harvoin varsinaisiin ongelmiin, joita eläimet olisivat aiheuttaneet. Esimerkiksi peurojen viljelyksille aiheuttamat vahingot eivät näytä olleen mitenkään yleinen keskustelun aihe havaintojen yhteydessä. Toistuvampi teema ovat erilaiset vaarat, joille ”bambit” olivat alttiita. Näitä vaaroja olivat ainakin liikenne, kova pakkanen, heikot jäät ja irti pidetyt koirat. Tämä ihmisten suojeleva suhtautuminen valkohäntäpeuroihin selittyy luonnollisesti ainakin osittain sillä, että laji oli maassa uusi ja nykytilanteeseen verrattuna harvalukuinen.

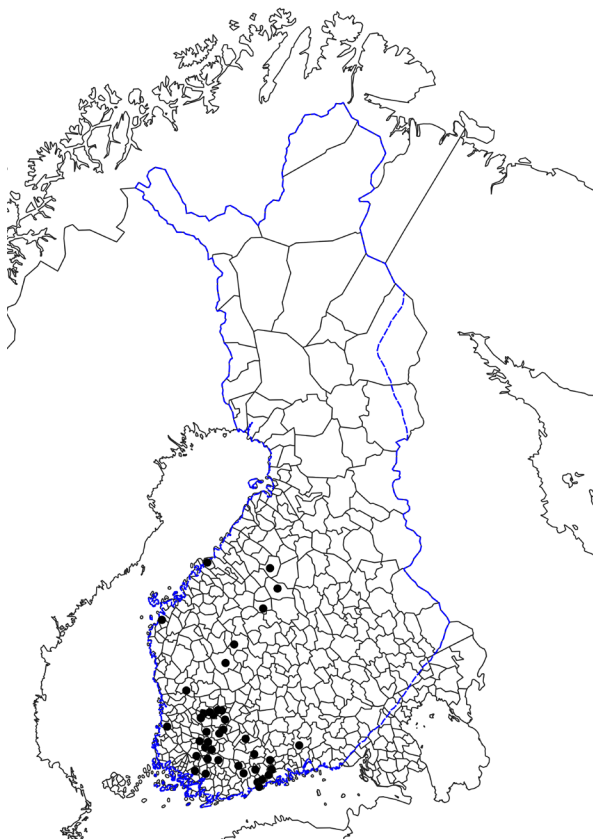
Valkohäntäaurishavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1930–1969.

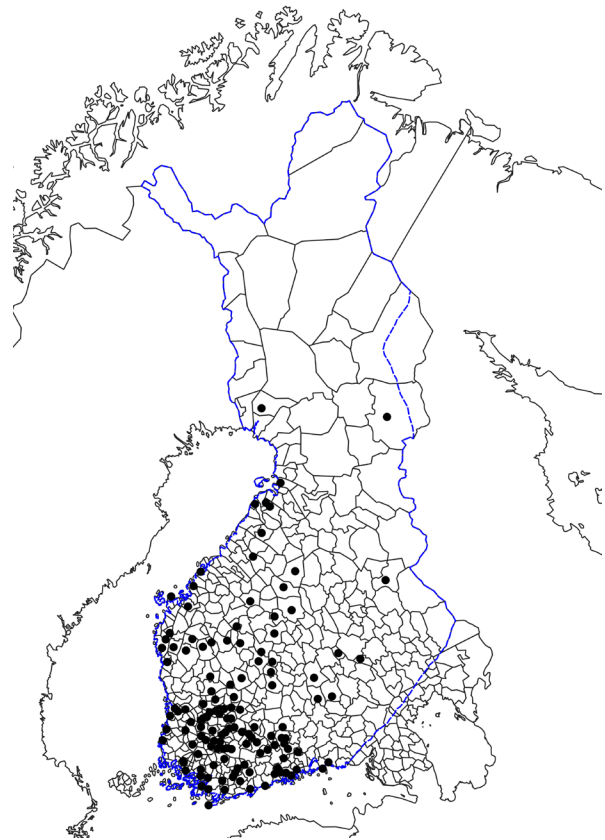
1934

1947–1949

1950–1959

1960–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Valkohäntäkaurista käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1930–1969 suomenkielisillä nimityksillä *valkohäntäkauris*, *valkohäntäpeura* ja *laukonpeura* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *vitsvanshjort*. Hakuosumista on poistettu tapaukset, joissa lajintunnistus on ollut kovin epävarmaa.

Kirjallisuus

Härmälä, Esa ja Lauri Kontro. *Kestävään valkohäntäpeurapolitiikkaan*. Selvitysraportti. Maa- ja metsätalousministeriö, 2023.

‘Valkohäntäkauris (valkohäntäpeura)’. *Vieraslajit.fi-tietokanta*. Luonnonvarakeskus.
<https://vieraslajit.fi/lajit/MX.47629>. Viitattu 20.2.2025.

Urho, Lauri, Katja Holmala, Jussi T. Pennanen, Markku Pursiainen, Jukka Rintala ja Lari Veneranta. *Haitallisten vieraiden kala-, rapu-, ja nisäkäslajien leviäminen, tietoisuuden lisääminen ja hallinta*. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksen työraportteja, Helsinki 2014.

Kuvalähteet

Kuva 1: Otto Latva. Valkohäntäkauriit Ruissalossa. © Otto Latva

Kuva 2: Aarne Pietinen Oy. Museovirasto, Historian kuvakokoelma, Valokuvaamo Pietisen kokoelma 1934.
CC BY 4.0. <https://www.finna.fi/Record/museovirasto.96129F699B05AFE94A51FE3FC749DCC1>

Vesikko

Mustela lutreola

Teksti ja aineistonkeruu: Heli Rantala

Lajista käytettyjä nimityksiä

vesikko, tuhkuri, flodiller, mänk, menk, flodmänk

Näätäeläimiin kuuluvan vesikon on arvioitu eläneen aikanaan lähes koko Euroopassa, mutta nykyisin laji on luokiteltu äärimmäisen uhanalaiseksi. Suomen luonnosta vesikko on täysin hävinnyt. Viimeinen varma tieto Suomessa tavatusta vesikosta on vuodelta 1992. Vesikkokantojen maailmanlaajuisen romahdamisen syynä pidetään metsästystä ja lajin elinympäristöjen muuttumista. Suomessa vesikon harvinaistuminen on toisinaan liitetty myös tuontilajin minkin yleistymiseen Suomen luonnossa.

Vesikkoa on kutsuttu Suomessa aiemmin yleisesti myös nimellä tuhkuri. Lajin ruotsinkielinen nimi on flodiller, mutta etenkin vanhemmassa aineistossa vesikkoon saatetaan viitata myös nimillä mänk, menk tai flodmänk. Näiden nimivariaatioiden lisäksi myös ruotsin kielen sana nerz on saattanut viitata vesikkoon tai vesikon turkkiin – toisaalta myös minkkiin.

Vesikon lukuisat eri nimitykset antavat alustavan vihjeen siitä, että lajihavaintojen jälittäminen vanhemmasta lehdistöaineistosta

Kuva 2. Saksalaisen taiteilijan Gustav Mützelin piirros vesikosta Brehmsin 1800-luvulla julkaistussa eläinkirjassa.

ei ole yksinkertaista. Jo lajin latinankielisessä nimessä on ajallista variaatiota. Aukusti Juhan Mela antaa teoksessa *Suomen luurankoiset* (1882) tuhkurin eli vesikon viralliseksi nimeksi *Foetorius lutreola*, ja tämä latinankielinen nimi esiintyy myös lehdistöaineistossa rinnakkain *Mustela lutreola* -nimen kanssa. Kaarlo Eemeli Kivirikon teoksessa *Suomen selkärankaistet* (1940) vesikon tieteellinen nimi on puolestaan *Vison lutreala*.

Vesikon tapauksessa havaintotietojen etsimistä lehdistöaineistosta vaikeuttaa myös se, että monissa havaintokuvauksissa lajinmäärittäminen jää epäselväksi. Näyttää nimittäin siltä, että ainakin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa lajin tunnistus on ollut aikalaisten keskuudessa horjuvaa. Tämä koskee erityisesti vesikon ja hillerin erottamista toisistaan. Jossain tapauksissa myös hilleriä on saatettu kutsua tuhkuriksi, mikä kertoo siitä, etteivät aikalaiset ole välttämättä mieltäneet vesikkoa ja hilleriä eri lajeiksi. Tämä ei sinänsä ole erikoista, sillä lajit ovat läheistä sukua ja voivat myös risteytyä keskenään. Tämän mahdollisuuden toi esille jo Kivirikko, vaikka asiasta ei tuolloin ollut täyttä varmuutta. Lisäksi minkin leviäminen Suomen luontoon 1930-luvulta alkaen on li-

sännyt sekaannuksen mahdollisuutta, sillä myös näitä lajeja on vaikea erottaa toisistaan. Tämä todettiin jo 1930-luvulla (*Landbygden jakttidskrift* 7/1937).

Lehdistöstä löytynyt varhaisin selkeän paikkatiedon sisältävä vesikkomaininta on vuodelta 1847, jolloin Jakob Fellman julkaisi ruotsinkielisessä *Suomi*-aikakauskirjassa tietoja Lapin alueella tavattavista nisäkkäistä. Julkaisun mukaan vesikko (*Menk, Mustela Lutreola. F. Tuhkuri, Vesikko*) oli pyydystetty Kuusamossa. Fellman kirjoittaa, että hänen tietääkseen lajia ei muutoin ole nähty Lapinmaalla (Lappmarken). Turun akatemiassa botaniikkaa opiskellut Jakob Fellman (1795–1875) toimi muun muassa Utsjoella pappina mutta teki tämän toimensa lisäksi paljon Lapin alueen kasviston kartoitustyötä. Fellman esimerkiksi toimitti kasvinäytteitä Helsingin yliopiston kokoelmiin, kun Turun palossa tuhoutuneita akatemian kasvikoelmia ryhdyttiin kokoamaan uudelleen.

Varhainen vesikkomaininta löytyy myös vuodelta 1875 olevasta lehtijutusta, jossa uutisoitiin luonnontieteellisen *Societatis pro Fauna et Flora Fennica* -seuran toiminnasta. Jutun mukaan seuran kokoelmiin oli lahjoi-

tettu Ruokolahdelta vesikko. Ruotsinkielisessä tekstissä lajia kutsutaan nimellä menk, jonka lisäksi tekstissä mainitaan vesikon tieteellinen nimi *mustela lutreola* (*Morgonbladet* 9.2.1875).

Muutamaa vuotta myöhemmin useissa lehdissä uutisoitiin tapauksesta, jossa tuhkuriksi mainittu eläin oli päässyt Pomarkussa sisään torppaan, jossa se löydettiin pöydältä aterioimasta. Uutisen yhteydessä kerrottiin erikseen, että tapauksen oli huomannut ensimmäiseksi talon pieni tytär, joka oli huutanut äidilleen: ”äiti, äiti! Piru meni pirttiin ja syö nyt paraikaa perunoita pöydältä!” *Länsi-Suomi* 23.2.1878) Tapaus herättää epäilyksen, onko pirttiin päässyt eläin välttämättä ollut vesikko. Ruotsinkielisessä lehdessä tätä talossa vierailutta ruokavarasta kutsutaan nimellä mänk (*mustela lutreola*). (*Finlands Allmänna Tidning* 4.3.1878)

Vaikka vesikon elinpiirinä pidetään vesistöjen rantoja, on eläin ainakin historiallisen lehtiaineiston mukaan nähty suhteellisen usein ihmisasutuksen lähistöllä. Lehtijutuissa vesikko on löytänyt tiensä muun muassa navettaan (*Metsästys ja kalastus* 5/1912), huvilan pihaan (*Metsästys ja kalastus* 5/1926) tai kanalaan (*Sisä-Suomi* 11.1.1936). Kemissä vesikoksi tai hilleriksi arveltu eläin löytyi vuonna 1943 jääkellarista. Eläin tunnistettiin myöhemmin vesikoksi, minkä johdosta paikallinen lehti otsikoi juttunsa seuraavasti: ”Eino Torvisen salaperäinen jääkellari-elävä oli tuhkuri eli vesikko” (*Pohjois-Pohja* 30.1.1943). Myös Porvoossa vesikko löydettiin kellarista – eikä mistä tahansa kellarista vaan itsensä Runebergin entisen kotitalon kellarista! (*Borgåblad* 17.2.1959)

On mahdollista, että kaikissa tapauksissa ihmisasutuksen pariin hakeutunutta eläintä ei ole tunnistettu oikein, eli kyseessä ei aina ole ollut vesikko. Toisaalta Kivirikko toteaa teoksessaan vesikon elintavoista: ”Toisinaan se kuitenkin tulee lähelle ihmisasuntojakin, jol-

loin sen voi tavata esim. ladoissa ja venevalkamissa. Syö sammakoita, vesiliskoja, äyriäisiä, kotiloita ja kaloja, mutta ahdistaa toisinaan lintuja ja isompia imettäväisiäkin.” Historiallisen lehtiaineiston perusteella ihmiset saattoivat ainakin vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä kohdata vesikon täysin vahingossa, kun eläin tuli lähelle ihmisen elinpiiriä.

1930-luvulta lähtien tietoisuus vesikkokannan vähenemisestä näyttää ainakin lehtijuttujen perusteella lisääntyneen. Esimerkiksi vuonna 1935 *Hämeen Sanomat* selosti, miten *Keskusmetsäseura Tapio* oli maatalousministeriön pyynnöstä koonnut tietoja muun muassa hirvikannasta sekä useiden turkiseläinten harvinaistumisesta. Lehden mukaan ”Mäntynäätä näyttää olevan sukupuuttoon kuolemassa. Punakettu, lumikko ja vesikko ovat niin ikään kaikki entistä harvinaisempia metsäneläviä. Vain kärppä on pystynyt pitämään puoliaan kasvaneesta ahdistelusta huolimatta.” (*Hämeen Sanomat* 3.7.1935) Samasta aiheesta uutisoi myös *Länsi-Suomi*, joka totesi vesikon vähentyneen ”siinä määrin, ettei sitä enää monin paikoin tunneta maassamme” (*Länsi-Suomi* 3.7.1935). Joulukuussa 1938 muun muassa *Helsingin Sanomat* (17.12.1938) uutisoi vesikon osittaisesta rauhoittamisesta.

Harvinaistuvasta lajista kertovat omalla tavallaan myös tiedot eri eläinten nahkojen hinnoista. Vuonna 1940 *Pohjois-Savo*-lehti kertoi, että ”Hilleristä maksetaan 200 mk ja vesikosta 300 mk kappaleelta. Nämä ovat kysyttyjä muotitavaroita sekä koti- että ulkomailla. Vesikkoa on saatu myöskin hyvin vähän ja parhaat hillerin pyyntialueet jäivät Neuvostoliitolle luovutetulle alueelle.” (*Pohjois-Savo* 18.12.1940) Tammikuussa 1941 *Laatokka*-lehdessä kerrottiin Joensuun markkinoilla vesikonnahan maksaneen 600 markkaa (*Laatokka* 21.1.1941). Kuopion markkinoilla vesikon hinta oli samana vuonna 600–900 markkaa (*Savo* 22.1.1941). Arvokas

nahka saattoi olla myös varkauden motiivina. Vuonna 1939 Kokkolassa ilmestynyt *Keskipojanmaa* uutisoi tapauksesta, jossa henkilö tuomittiin näpistyksestä sakkoon, mikä varojen puutteen vuoksi johti 15 päivän vankeusrangaistukseen. Tuomittu oli varastanut katiskasta kuolleen vesikon ja myynyt nahan eteenpäin. (*Keskipojanmaa* 22.4.1939)

Vesikko rauhoitettiin kokonaan vuonna 1945. Rauhoitus ei kuitenkaan enää elvyttänyt vesikkokantoja. 1940–1960-lukujen osalta Kansalliskirjaston digitoidusta sanoma- ja aikakauslehtimateriaalista löytyy enää yksittäisiä mainintoja vesikkohavainnoista. Osasyynä tähän voi olla myös se, ettei digitoitujen lehtien määrä ole kyseisellä aikavälillä enää niin kattava, kuin aiempina vuosikymmeninä.

Etenkin 1960-luvun lehdissä pohdittiin syitä vesikon harvinaistumiseen. Esimerkiksi *Maaseudun Tulevaisuus* selosti lajin tilannetta seuraavasti: ”Vesikko on minkin eurooppalainen vastine ja kuuluu alkuperäiseen eläimistöömme. Arvokkaana turkiseläimenä se joutui ankaran pyynnin kohteeksi ja harvinaistui. Vesikko onkin ollut jo kaksi vuosikymmentä täydellisesti rauhoitettu.” (*Maaseudun Tulevaisuus* 8.4.1965) Lehti jakoi myöhemmin tietoa Riistantutkimuslaitoksen pyynnöstä ilmoittaa mahdollisista minkki- tai vesikkohavainnoista (*Maaseudun Tulevai-*

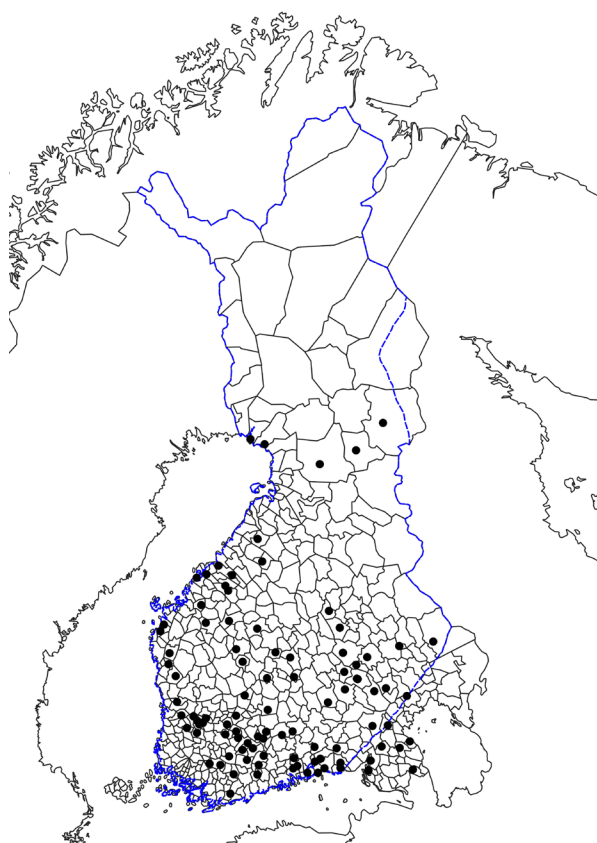
suus 25.5.1965). *Nya Pressen* -lehti oli vuotta aiemmin viitannut tietoon, jonka mukaan Suomen vesikkokannan vähenemisen taustalla olisivat olleet 1940-luvun kovat talvet (*Nya Pressen* 15.4.1964).

Vuonna 1968 *Suomen Luonto* -aikakauskirjassa julkaistiin ”Muuttuva nisäkäseläimistö” -juttusarjaa, jossa esitettiin myös vesikkoa koskevia tietoja. Näistä tiedoista vastasi Kai Westman. Hänen mukaansa vesikkokanta oli voimakas vielä 1920-luvulla, mutta vuosikymmenen loppuun mennessä kanta alkoi heikentyä. Valtion riistantutkimuslaitoksen kartoitusten perusteella laji taantui kaiken aikaa 1950–1960-luvulla. Lajin taantumiselle oli esitetty erilaisia syitä, mutta yhtä selkeää syytä ei Westmanin mukaan näyttänyt olevan. (*Suomen Luonto* 1/1968)

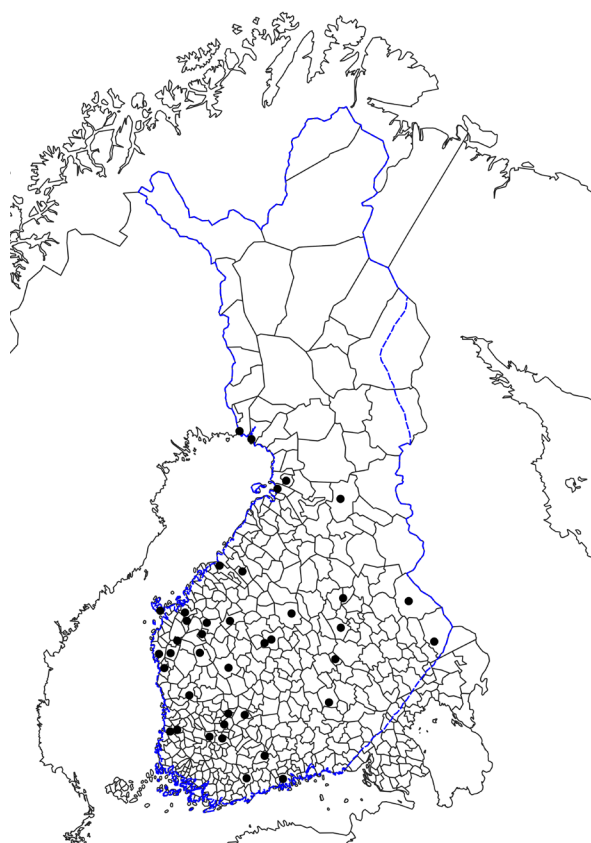
Tämän luvun lopussa löytyvään, hankkeen vesikkohavaintoja esittävään karttaan ei ole otettu mukaan hyvin yleisen tason mainintoja lajin esiintymisestä (”maan keski- ja itäosissa”) tai tietoja, joita on ollut vaikea ajoittaa tai paikantaa riittävällä tarkkuudella (esim. useamman kymmenen vuoden ajalle sijoittuvat maininnat metsästäjien vesikkosaaliista). Sen sijaan karttaan on sisällytetty sellaisia metsästysseurojen saalisraportteja, joissa eritellään eri paikkakunnilla saatuja saalismääriä vuositasolla.

Hakusanat

Vesikkoa koskevaa aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *vesikko* ja *tuhkuri*, sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *flodiller*. Tämän lisäksi lehtiaineistosta on pyritty selaamaan tuloksia myös nimityksillä *mänk* tai *menk*, mutta ruotsin kielen taivutusmuotojen vuoksi tämä tuottaa paljon vääriä tuloksia. Hakutuloksia on etsitty myös aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Vesikkohavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1847–1929

1930–1966

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurangoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurangois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Svenska Akademiens ordbok (SAOB). <https://www.saob.se/>. Viitattu 27.2.2025.

Uusitalo, Harri. 'Carl von Linné ja suomen kieli'. *AURAICA. Scripta a Societate Porthan edita* 14, no.1 (2023): 2–19

'Vesikko'. *Korkeasaari.fi-sivusto*. <https://korkeasaari.fi/elain/vesikko/>. Viitattu 24.2.2025.

'Vesikko'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.47235>. Viitattu 24.2.2025.

'Vesikko'. *Suomen riistakeskus*. <https://riista.fi/game/vesikko/>. Viitattu 24.2.2025.

Väre, Henry. 'Jacob Fellman – the botanising priest'. *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 87 (2011): 1–20.

Kuvalähteet

Kuva 1: zoofanatic. Zoo Osnabrück / European mink, 2018. CC BY 2.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:European_Mink_at_Osnabr%C3%BCck_Zoo_01.jpg

Kuva 2: Gustav Mützel. Nerz, *Mustela lutreola* L. 1/5 natürlicher Größe. Public Domain.

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nerz-drawing.jpg>

Villisika

Sus scrofa

Teksti: Harri Uusitalo ja Hannu Salmi

Aineistonkeruu: Harri Uusitalo

Lajista käytettyjä nimityksiä
villisika, metsäkarju, vildsvin

Villisikaa pidetään nykyään Suomeen vakiintuneena eläimenä. Laji eli Suomessa jo jääkauden jälkeen, mutta katosi sittemmin, ja nykyinen kanta on alkanut vakiintua vasta 1970-luvun jälkeen. Näin ollen tämän teoksen aikarajauksessa kyse on modernin ajan ensimmäisistä yksittäisistä havainnoista.

Ensimmäinen havainto villisiasta tehtiin Espoon Suvisaaristossa vuonna 1953. *Etelä-Saimaa*-lehdessä uutisoitiin tapauksesta, jossa Suomesta oli löytynyt ensimmäisen kerran kuollut villisika luonnosta. Uutisessa

arvellaan, että kovia kokenut eläin oli kuollut nälkään, viluun ja verenvuotoon, sillä kaiken lisäksi sitä oli ammuttu. Koska meri ei ollut jäässä, meren yli kulkeminen ei ollut vaihtoehto. Näin ollen eläimen ainoaksi mahdolliseksi alkuperäksi rajattiin löytöpaikan lähellä sijaitseva Neuvostoliiton vuokraama Porkkalan alue. (*Etelä-Saimaa* 8.1.1953)

Saman päivän *Helsingin Sanomissa* ei puolestaan esitetä Porkkala-teoriaa, vaan aprikoidaan, voisiko eläin olla peräisin luonnon-suojelualueelta Barösundista, missä villisikoja

Kuva 2. Vanha opetustaulu.

uutisen mukaan oli neljä kappaletta. Korkeasaaren villisioista yksikään ei ollut karkuteillä. Seuraavan päivän *Ilta-Sanomissa* uutisoidaan, että Barösundinkaan villisikoja ei ollut häviksissä. Näin ollen alkuperäksi vahvistettiin Porkkalan vuokra-alue. (*Helsingin Sanomat* 8.1.1953; *Ilta-Sanomat* 9.1.1953)

Seuraavan kerran lehdistömaininta villisiasta Suomen luonnossa saatiin 1960-luvun lopulla, ja jälleen eläin löytyi kuolleena. *Helsingin Sanomissa* uutisoitiin vuonna 1969, että Hangon Tulliniemeen oli ajautunut villisian ruumis. Uutisessa tosin myös mainitaan, että Virostä ajautuneita villisian ruumiita on löytynyt Suomen puolelta muutaman kerran. (*Helsingin Sanomat* 15.4.1969)

Ensimmäiset Suomessa ”luonnossa” tavatut villisiat olivat siis kuolleita yksilöitä. Ne kuitenkin käsitellään tässä teoksessa, koska ne ovat saaneet huomiota lehdistössä. Tämän lajitekstin loppuun lisättyyn karttaan on merkitty molempien uutisissa esiteltyjen villisiko-

jen löytöpaikat: Hanko ja Espoon Suvisaaristo. Lisäksi karttaan on merkitty ensimmäisen villisian todennäköinen alkuperä eli Porkkalan vuokra-alue. Lehdistön perusteella ei voi tietää, millaisissa olosuhteissa villisiat siellä elivät. Barösundin villisiat ovat arvatunkin olleet tarhattuja, joten luontohavainnoista ei voi niiden kohdalla puhua.

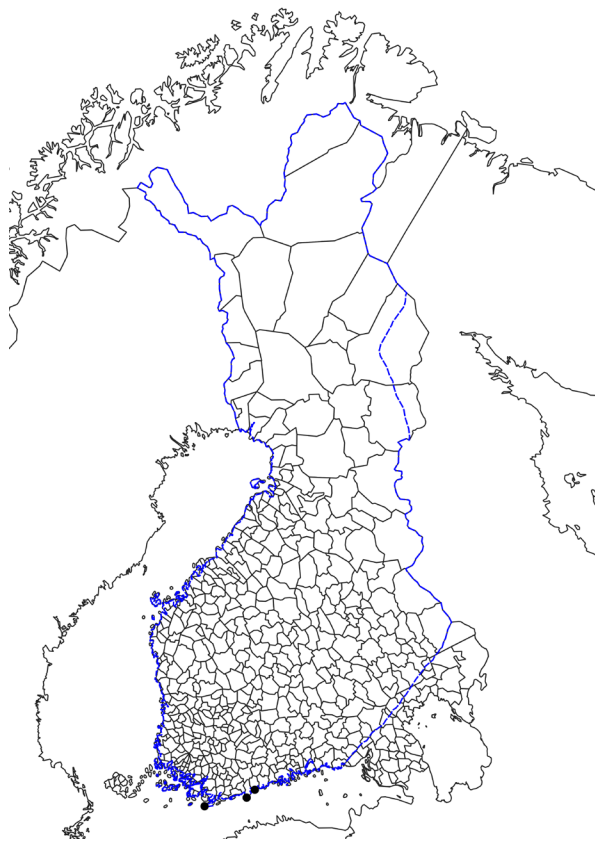
Eläviäkin villisikoja nähtiin Suomessa ennen pitkää. Erityistä huomiota sai villisika, joka keväällä 1973 harhautui Neuvostoliitosta rajan yli Itä-Suomeen. Yksinäinen karju nousi mediahuomion keskiöön ennen kaikkea sen jälkeen, kun se alkoi viihtyä Etelä-Savossa sijainneessa Savonrannan pitäjässä. Elokuussa 1973 uutisoitiin villisian löytäneen puolison paikallisen Turtiaisen perheen Viksu-ema-kosta. Iloinen perhetapahtuma hämmästytti kaikkia. Viksu synnytti 16 viiruselkäistä poikasta, joita esiteltiin lehdistölle. Pakinassaan ”Eläinradalta” nimimerkki Vilena kirjoitti: ”Täällähän oli keväällä ylkänä se kuuluisa

slaavilaista syntyperää oleva villikarju, Örkki, joka nimi on kuultavasti keksastu. Kerrankos ne tuollaiset kulkevaiset ovat ennenkin paikkakuntalaisia väärillä nimillä esiintyen puijanneet.” (*Länsi-Savo* 1.8.1973)

Nimi Örkki ei ollut sattumaa. Juuri samaan aikaan ilmestyi suomeksi J. R. R. Tolkienin *Taru sormusten herrasta* -romaanin ensimmäinen osa, jonka Kersti Juva oli suomentanut Eila Pennasen ohjaamana. Tolkien-

nin alkuperäistekstissä esiintyy hirviömäinen olento *orc*, jonka Juva suomensi örkiksi. Villisika sai siis ajankohtaisen nimen sanomalehtijulkisuudessa. Savonrannasta Örkki jatkoi matkaansa, ja siitä tehtiin havaintoja vielä seuraavana keväänä. Maanviljelijä Tero Turtiainen esitteli viiruselkäisiä porsaitaan vielä tulevana vuosina, ja osa päättyi ruokalautaselle. (*Uusi Suomi* 26.4.1974)

Villisikahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1953–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Villisikaa koskevaa aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *villisika* ja *metsäkarju* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *vildsvin*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

Heikkinen, Mikko. 'Villisika (metsäkarju) – *Sus scrofa*'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.47926>. Viitattu 20.2.2025.

Hyvärinen, E., A. Juslén, E. Kemppainen, A. Uddström ja U. Liukko (toim). *Suomen lajien uhanalaisuus. Punainen kirja 2019*. Ympäristöministeriö & Suomen ympäristökeskus, 2019.

Juva, Kersti. 'Haltiat ja örkit. Parin fantasiakirjallisuuden sanan taustoista'. *Kotus-blogi*. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki 2013. <https://kotus.fi/haltiat-ja-orkit/>. Viitattu 24.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Jakub Hałun. Wild boars near Basistówka Street in Kraków, 2025. CC BY 4.0. <https://tinyurl.com/mr2hf9kt>

Kuva 2: Vanha opetustaulu, Nurmeksien kaupunginmuseo. CC BY 4.0. <https://www.finna.fi/Record/nurmes.knp-1372>

Linnut

Harjalintu

Upupa epops

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

harjalintu, härfogel, härfägel

Harjalintu on oranssin värinen lintu, jonka huomiota herättäviä piirteitä ovat mustavalkokuvioisten siipien ja pyrstön lisäksi pitkä kaareva nokka sekä komea harja. Harjalintua tavataan yleisenä suuressa osassa Eurooppaa, Aasiaa ja Afrikkaa. Suomessa vieraillessaan tämä eksoottisen näköinen lintu on herättänyt kiinnostusta. Keräämässämme lehtiaineistossa varhaisin havainto on tieto siitä, että harjalintu ammuttiin Oulussa vuonna 1802 (*Louhi* 6.10.1895). Aukusti Juhana Mela kertoo tästä kirjassaan *Suomen Luurankoiset* (1882), ja

lehtiinkin tämä tieto on oletettavasti otettu kirjallisuudesta. Varhaisimpia lehdissä julkaistuja aikalaisten tekemiä havaintoja ovat *Societas pro Fauna et Flora Fennica* -seuran kokoelmiin vuonna 1884 lahjoitettu harjalintu (*Morgonbladet* 22.5.1884) sekä Puumalan pappilan pihalla havaittu harjalintu vuonna 1887. *Savonlinna*-lehti kirjoitti harvinaisesta linnusta seuraavasti:

Harwenaisempien lintujen joukossa jotka syksyn kuluessa tienoolla on nähty,

mainittakoon Harjalintu (*Upupa epops*), joka viime kuun 6, 7 ja 8:s päivä oleskeli Puumalan papilan mailla ja oli erittäin arka ihmisiä huomattaessaan. (*Savonlinna* 3.11.1887)

Harjalintu vaikuttaa keräämämme lehtiaineiston perusteella olleen haluttu lisä niin yksityisten henkilöiden kuin seurojen lintukokoelmiin. Kun Ylivieskan nimismies K. S. Åkerman ampui harjalinnun Ylivieskassa Kankaan aseman luona, hän täytätti linnun Oulaisissa ja piti sen itsellään (*Louhi* 9.10.1895). *Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistys* puolestaan ryhtyi tarkoituksella havittelemaan harjalintua kokoelmiinsa lehtien mukaan vuonna 1923 (*Savon Sanomat* 3.11.1923). Seitsemän vuotta myöhemmin lehdessä raportoitiin, että yhdistys oli saanut kotimaisen harjalinnun kokoelmiinsa (*Savo* 30.1.1930).

Erikoinen harjalintu on kiinnittänyt myös muiden kuin asiantuntijoiden ja luontoharrastajien mielenkiintoa. Uutisen mukaan *Kitilässä* Kaukosen kylän pelloilla tepastellut harjalintu herätti ihmetystä paikallisissa, jotka ottivat linnun kiinni tutkiakseen sitä tarkemmin. Samassa uutisessa mainittiin, että harjalintua on pidetty sodan enteenä germaanisten kansojen keskuudessa. (*Tampereen Sanomat* 23.11.1910)

Harjalintu rauhoitettiin luonnonsuojelulaissa vuonna 1923, mutta erikoisen näköistä vierasta on ammuttu myöhempinäkin vuosina rauhoituksesta huolimatta. Nimimerkki ”Luonnonsuojeluvalvoja” kommentoi *Sisä-Suomi*-lehdessä tapausta, jossa Vesangassa havaittu harjalintu oli ammuttu. Kirjoittajan mielestä ampujaa tuli rangaista. Olihan lakia rikottu, kun tämä ”mitä somimman ja erikoisimman näköinen lintu” oli ammuttu.

Kuva 2. Ruotsalaisen taiteilijan Magnus Körnerin kuvaus harjalinnusta vuosilta 1832–1840.

(*Sisä-Suomi* 27.10.1934) Harjalintu ei ollut sinänsä poikkeuksellinen, vaan muidenkin harvinaisten lintuvieraiden tai Suomessa harvinaistuneiden lajien ampuminen herätti kritiikkiä laajemmassa julkisessa keskustelussa (*Satakunta* 29.9.1929).

Kaarlo Eemeli Kivirikon (1940) mukaan harjalintua on tavattu Suomessa noin 60 kertaa, mutta laji on pesinyt Suomessa vain kerran eli Porissa vuonna 1940. Kaksikymmentäviisi vuotta myöhemmin *Hufvudstadsbladet*-lehdessä uutisoitiin harjalinnun pesinnästä vuonna 1965 (*Hufvudstadsbladet* 9.7.1965). Harjalintu poikasineen oli havaittu Varmonkylässä Kesälähdessä. *Pohjolan linnut värilukun* -teoksessa (1963) huomioidaan tämä lehdissä julkaistu tieto, mutta kirjan mukaan sitä ei ollut pystytty varmistamaan.

Pohjolan linnut värikuvin -teoksessa harjalintua kuvaillaan säännölliseksi vieraaksi, jota havaitaan Suomessa keväisin ja syksyisin. Harjalintuhavaintoja on tiedossa suhteellisen tasaisesti ympäri maata, ja niitä tehtiin enenevissä määrin 1900-luvun kuluessa. Se ei välttämättä kerro suoraan, että harjalintuja olisi vierailut Suomessa enemmän kuin aikaisemmin, koska myös lintujen havainnointi on tehostunut vuosikymmenten aikana.

Keräämässämme lehtiaineistossa julkaistut harjalintuhavainnot mukailevat näitä kirjallisuuden tietoja; havaintoja on julkaistu lehdistä eri puolilta Suomea ja enemmän 1950- ja 1960-luvuilta kuin aikaisemmilta vuosikymmeniltä. Lehdistä välittyy hyvin se, miten erikoisen näköinen ja harvinainen oranssinkirjava harjalintu innosti lintuharrastajia vuosikymmenestä toiseen. Oiva esimerkki on *Uusi Suomi* -lehdessä raportoidut harjalintuhavainnot vuodelta 1963:

Pääsiäisen tienoon parhaana lajina on lopuksi mainittava harjalintu. Tämä eksoottisen näköinen, räikeän värinen ja perhosen tavoin lentää lepättelevä eteläinen vieras näyttäytyi Viikillä pitkänäperjantaina. Samana päivänä se ihme kyllä nähtiin Hauhollakin. Ja kummallisinta on, että myös viime keväänä harjalintu sävähdetti helsinkiläisiä lintumiehiä täsmälleen samana päivänä, 12. 4! (*Uusi Suomi* 22.4.1963)

Nykyään harjalintuja havaitaan Suomessa yhä enemmän. Toinen varmistettu pesintäkin on päästy toteamaan aivan viime vuosina, kun Pyhärannassa vuonna 2022 tehtiin useampia havaintoja emosta, joka ruokki kolmea poikastaan.

Hakusanat

Harjalintua käsittelevää suomenkielistä aineistoa on kerätty Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta sekä *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehdistä aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *harjalintu* ja ruotsinkielisillä nimityksillä *härfogel* ja *härfågel*.

Kirjallisuus

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

‘Harjalintu pesi Pyhärannassa’. *Mediatiedote*. BirdLife Suomi, 27.7.2022.
<https://www.birdlife.fi/tiedote-20220727/>. Viitattu 26.2.2025.

Kuvalähteet

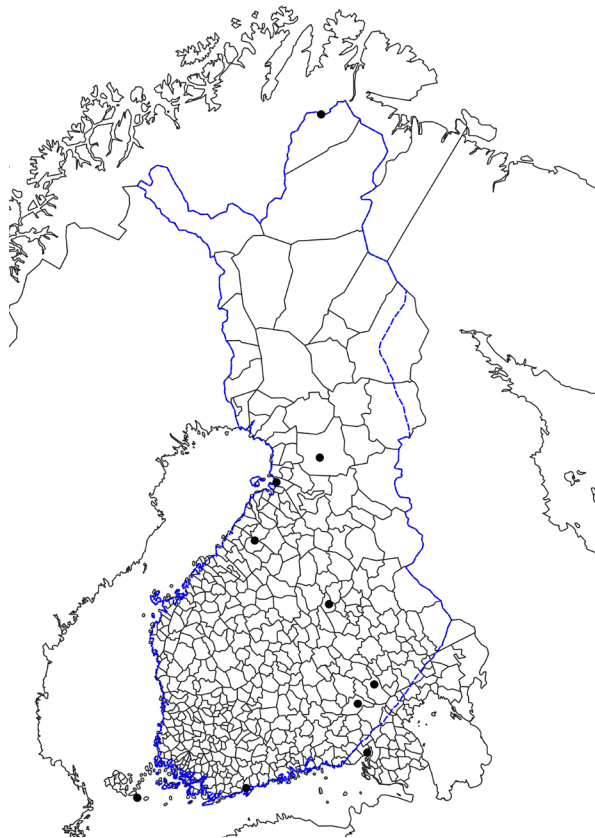
Kuva 1: Luckhy86. Dudek chocholatý, 2024. CC BY SA 4.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3AUpupa_epops_%28057A2126%29.jpg

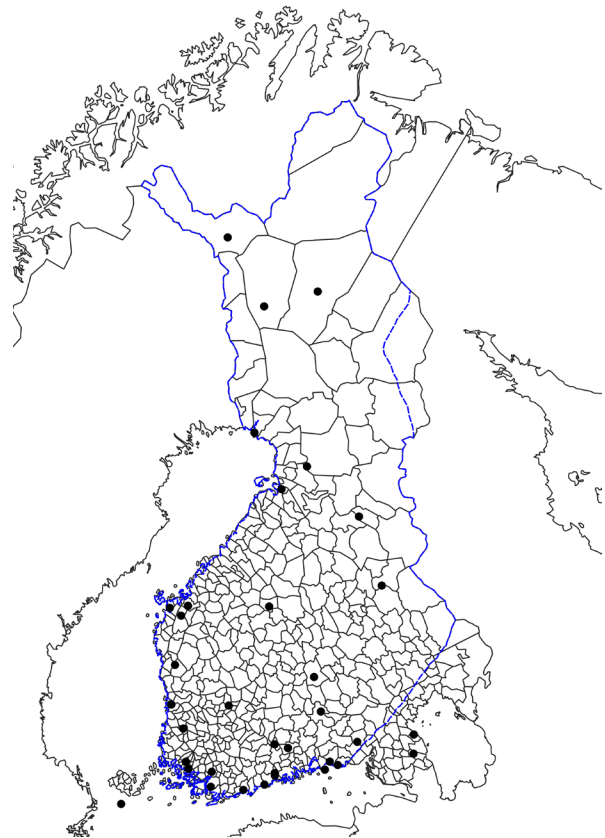
Kuva 2: Magnus Körner. *Härfogel*. 1832–1840. Lund University Library (ALVIN Digital Kulturarv). Public Domain.

<https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0001&pid=alvin-record:250981>

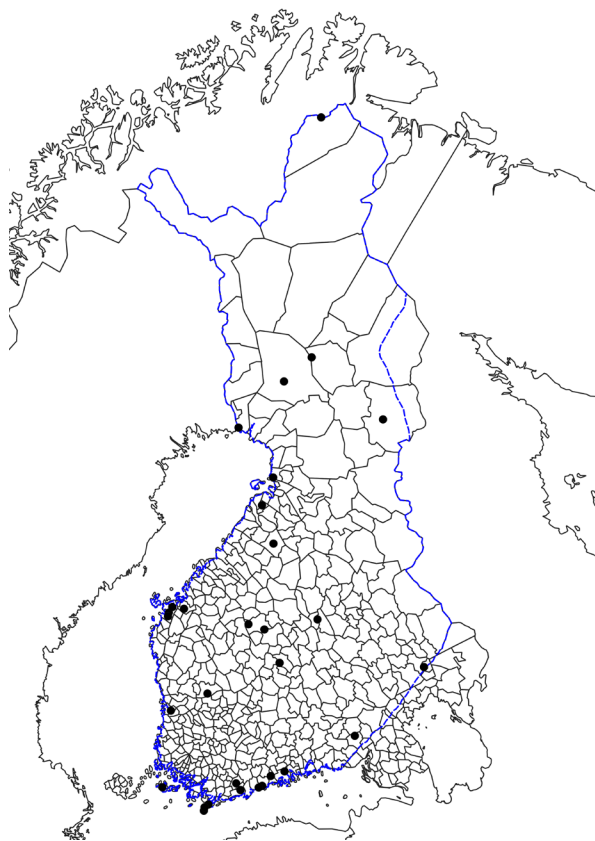
Harjalintuhavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa 1800–1969.

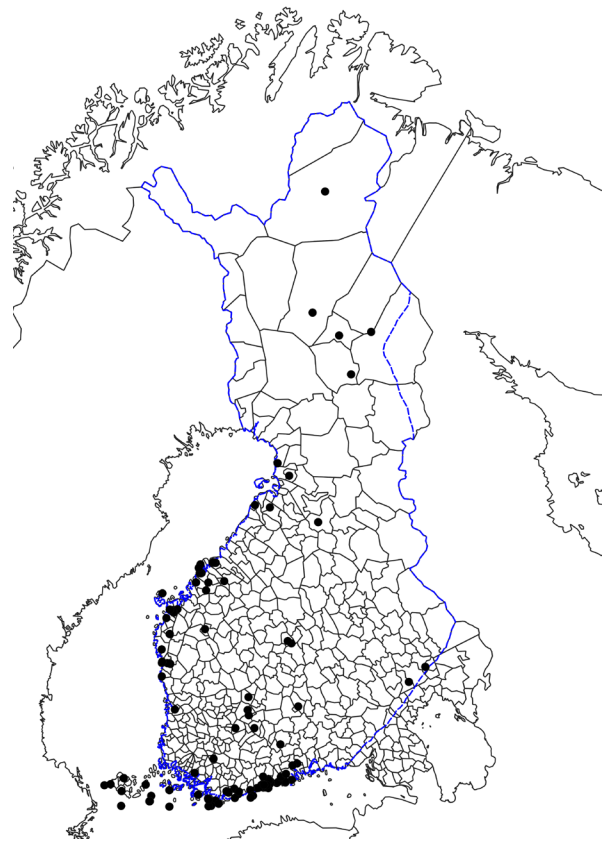
1802–1895

1900–1929

1930–1945

1946–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Harmaahaikara

Ardea cinerea

Teksti: Aino Jämsä ja Otto Latva

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

harmaahaikara, haikara, harmaja haikara,
harmaa haikara, häger, grå häger, gråhäger

Harmaahaikaran latinankielinen nimi tulee latinan kielen haikaraa ja tuhkanväristä tarkoittavista sanoista *ardea* ja *cinerea*. Tällä lajilla on pitkä jaettu historia ihmisten kanssa. Haikaroilla oli esimerkiksi jumalallinen rooli muinaisessa egyptiläisessä kulttuurissa, ja kreikkalaisessa sekä roomalaisessa kulttuurissa ne ymmärrettiin pöllöjen ja korppien lailla enteellisiksi linnuiksi. Keskiajalta aina 1800-luvulle saakka on myös viitteitä siitä, että haikarat olisivat olleet arvostettu ruokalaji erilaisissa yläluokan juhliissa ainakin Britteinsaarilla. Suomessa harmaahaikarat olivat

kuitenkin suhteellisen harvinaisia lintuja aina 1800-luvulle saakka.

Keräämässämme aineistossa varhainen havaintotietoja sisältänyt kirjoitus harmaahaikarasta julkaistiin *Morgonbladet*-lehdessä vuonna 1872. Tuolloin maisteri Johan Axel Palmén antoi *Societas pro Fauna et Flora Fennica* -seuran eläintieteellisiin kokoelmiin saman vuoden elokuussa Espoossa ammutun harmaahaikaran. Lahjoitus oli merkityksellinen, koska kyseinen laji oli uupunut seuran kokoelmista. (*Morgonbladet* 9.11.1872) Palménin ura eläintieteen parissa oli tuolloin

vasta alkanut. Hänen väitöskirjansa lintujen muuttoreiteistä valmistui pari vuotta myöhemmin, ja hänestä tuli Helsingin yliopiston eläintieteen professori vuonna 1884.

Harmaahaikarasta kirjoitettiin lehdistössä 1900-luvullakin harvinaisena lintuna. Haikaroiden ampuminen, kuten monien muidenkin harvinaisten eläinten hävittäminen, herätti keskustelua lehtien palstoilla. Tästä oivana esimerkkinä mainittakoon tapaus, jossa Otsamonjärven ja Vuoksen välisellä kannaksella harjoittelemassa olleet sotilaat ampuivat kaksi harmaahaikaraa ja vangitsivat niiden poikaset elävinä vuonna 1921. *Uusi Suomi* -lehdessä moitittiin moista toimintaa ”huonoksi kestiystävyydeksi”. Lehdessä päiviteltiin: ”Kysymme vain, miksi nämä ja monet muut harvinaiset linnut maassamme säännöllisesti ja säälimättä ammutaan.” (*Uusi Suomi* 6.7.1921)

Kuva 2. Harmaahaikara Magnus von Wrightin veljensä Wilhelm von Wrightin avustuksella kuvitassa teoksessa *Svenska fåglar* vuodelta 1828.

Harmaahaikara rauhoitettiin vuoden 1923 luonnonsuojelulaissa, mutta siitä huolimatta Suomen alueelle liikkuneita yksilöitä päätyi jatkossakin kiväärin tähtäimeen. *Pohjolan linnut värikuvin* -teoksen kirjoittajatkin toteavat vuonna 1963, että tätä ”huomiota herättävää ja oudoksuttua lintua” on meillä valittavan usein ammuttu.

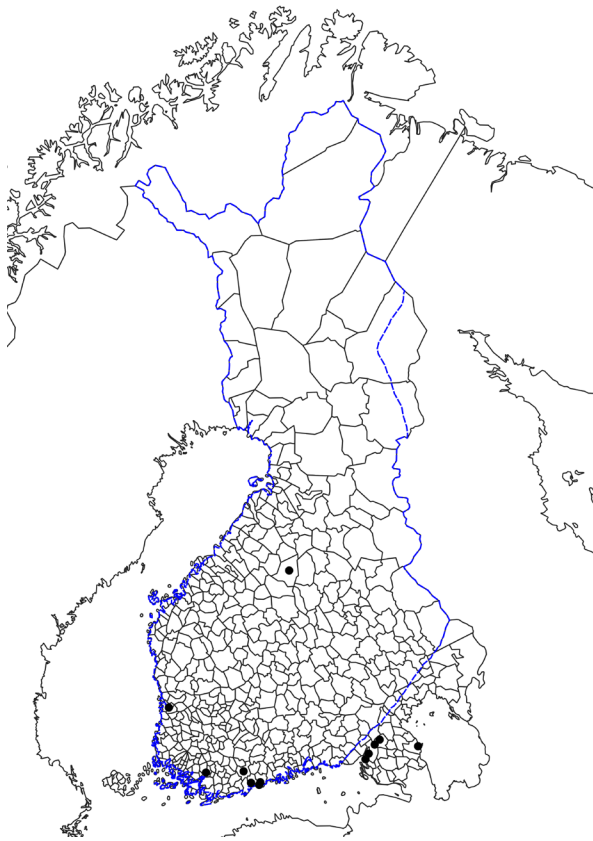
Kaarlo Eemeli Kivirikko listasi vuonna 1940 muutamia tarkkoja tietoja harmaahaikaran pesinnästä Suomessa. Hän kirjoitti:

Sittemmin tämä komea haikara alkaa näyttäytyä yhä useammin eteläisissä rannikkopitäjissä, mutta myös Karjalan kannaksella, Laatokan rannoilla, siellä täällä Pohjanlahden rannoilla ja kaukana sisämaassakin. (Kivirikko 1940)

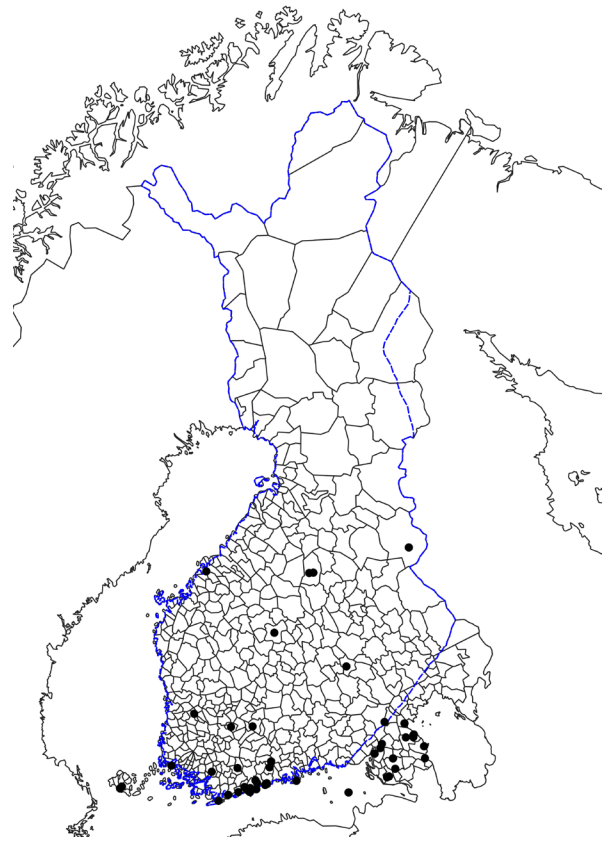
Pohjolan linnut värikuvin -teoksessa (1963) annetaan lukijalle tarkka kuvaus varmistetuista pesinnöistä sekä varteenotettavista epäilyistä. Lisäksi kirjoittajat antoivat tarkkoja tietoja pohjoisimmista havainnoista.

Keräämämme lehtiaineisto täydentää yksityiskohtaisuudellaan aikaisempia tietoja harmaahaikaran yleistymisestä Suomen alueella 1900-luvun alkupuolella ja puolivälissä. Kuten tämän lajiluvun lopussa olevat kartat kuvaavat, länsirannikolle ja yhä pohjoisemmas sijoittuneita havaintoja harmaahaikarasta julkaistiin lehdistössä koko ajan enemmän 1900-luvun kuluessa. Harmaahaikara alkoi yleistyä Suomessa 1980- ja 1990-lukujen jälkeen. Nykyään sitä tapaa suhteellisen usein Suomen eteläosissa jopa talviaikaan.

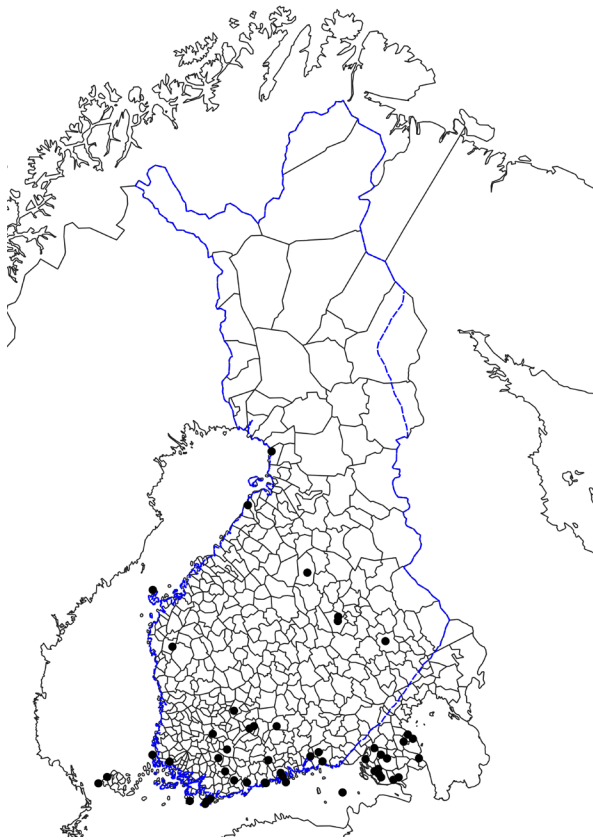
Harmaahaikarahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa ja Suomen Luonnossa 1800–1969.

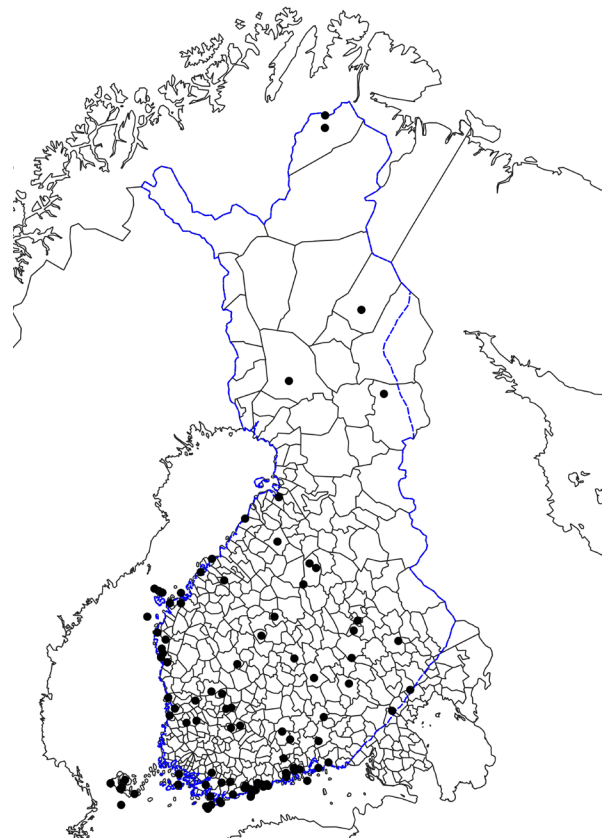
1820–1897

1901–1929

1930–1949

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Harmaahaikaraa käsittelevää suomenkielistä aineistoa on kerätty Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta sekä *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehdistä aikaväliltä 1800–1969 nimityksillä *harmaja haikara*, *harmaa haikara* ja *harmaahaikara*. Haut ruotsinkieliseen aineistoon on tehty nimitysten *grå-häger* ja *grå häger* eri taivutusmuodoilla. Harmaahaikarasta on käytetty myös nimityksiä *haikara* ja *häger*, mutta hakuja ei ole tehty näillä nimityksillä, koska lajin täsmentäminen olisi kuitenkin voinut olla haastavaa. Voi siis olla, että havaintokartoista on jäänyt pois jotain lehdistä haikara-nimityksellä julkaistuja havaintoja.

Kirjallisuus

Bremmer, Jan. *Greek Religion and Culture, the Bible and the Ancient Near East*. Brill, Leiden 2008.

Cocker, Mark ja Richard Mabey. *Birds Britannica*. Chatto & Windus, London 2005.

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Lehikoinen, Esa, Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo ja Mia Rönkä (toim.). *Suomen lintutiede 1828–1974*. Faros, Turku 2020.

Wilkinson, Richard H. *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*. Thames & Hudson, London 2003.

Valkama, Jari, Ville Vepsäläinen ja Aleksi Lehikoinen. *Suomen III Lintuatlas*. Luonnontieteellinen keskusmuseo Luomus & Ympäristöministeriö 2011. <http://atlas3.lintuatlas.fi>. Viitattu 25.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Otto Latva. Harmaahaikara Friskalanlahdella Turussa. © Otto Latva.

Kuva 2: Wright, Magnus von ja Wilhelm von Wright. *Svenska fåglar efter naturen och på sten ritade*. C. von Schéele, Tukholma 1828. Kansalliskirjaston kokoelmat. CC 0 1.0. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe200901151058>

Hömötiainen

Poecile montanus

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

hömötiainen, metsätiainen, katajatiitinen, gråmes, nordisk mes, talltita

Hömötiainen on harmaa tiaislaji, jonka tunnistaa mustasta päälaesta ja valkoisista poskista. Hömötiainen pesimäkanta Suomessa on suorastaan romahtanut 2010-luvulla metsien monimuotoisuuden vähentyessä, mikä sai myös meidät kiinnittämään huomiota tähän tiaislajiin.

Vuonna 1843 belgialainen lintutieteilijä Michel Edmond de Selys-Longchamps havaitsi, että aiemmin vain yhtenä lajina pidetty *P. palustris* käsitti Skandinaviassa kaksi eri lajia

ja antoi toiselle nimeksi *P. borealis*. Asia herätti ornitologeissa mielipiteitä suuntaan ja toiseen. Ruotsalaiset ja norjalaiset lintutieteilijät kuitenkin olivat sitä mieltä, että lajeja tosiaan oli kaksi. Näin ollen *Nordens fåglar* -teoksesakin (1898) nämä lajit erotettiin toisistaan, ja ensimmäisestä eli nykyään suomenkieliseltä nimeltään viitatieaiesta kirjoitettiin ruotsiksi nimellä kärrmes.

Koska nämä toisiaan suuresti muistuttavat lajit erotettiin toisistaan vasta 1800-lu-

Kuva 2. Taiteilija Bror Hallbergin kuvaus hömötiaisesta teoksen Svenska fåglar vuoden 1929 painoksesta.

vun puolivälissä, voisi olettaa, että vanhoissa Suomessa julkaistuissa sanoma- ja aikakauslehdissä lajien välillä ei vielä tehty aina eroa. Kirjallisuuden mukaan viitattaisiin ei oikeastaan esiintynyt Suomessa tuohon aikaan, eli on mahdollista, että ruotsinkieliset kärrmes-maininnat viittaisivat hömötiaiseen. Lajitekstin lopussa oleviin karttoihin ei ole varmuuden vuoksi kuitenkaan merkitty nimityksellä kärrmes julkaistuja havaintoja, eikä niitä joka tapauksessa olisikaan kuin muutama.

Varhaisiin lehdissä julkaistuihin hömötiaishavaintoihin kuuluu kirje, joka lähetettiin *Åbo Underrättelser* -lehdelle Kemiöstä vuonna 1898. Kirjeessä kerrottiin kevään saapumisesta sekä lintujen ruokkimisesta. Kirjoittajan mukaan hampunsiemenet olivat ”siivekkäiden ruokavieraiden” suurinta herkkua. Skarpbölen tilalla talviruokinnalla oli käynyt hömötiaisten lisäksi varpusia, talitiaisia, närhiä, töyhtötaisia, keltasirkkuja, peipposia, punatulkkuja, västäräkkejä, hippiäisiä ja pähkinänakkeleita. (*Åbo Underrättelser* 29.4.1895)

Hömötiaisen historia kietoutuu laajemmin pikkulintujen historiaan. Vuoden 1741 metsästysasetus määräsi ihmisiä hävittämään varpusia ja muita vahingollisia pikkulintuja hyötyajattelun nimissä. 1800-luvun loppupuolella pikkulinnut alettiin kuitenkin mieltää ihmisille hyödyllisiksi linnuiksi. Lintujen suojelun näkyvimpiä hahmoja oli Zacharias Topelius, joka perusti vuonna 1874 *Maj Förening* -nimisen yhdistyksen pikkulintujen

suojelua varten. Pikkulintujen suojelua toteutettiin käytännössä rakentamalla pesäpönttöjä ja ruokkimalla lintuja. Lintutieteilijä Kaarlo Eemeli Kivirikkokin kirjoitti *Suomen Eläinsuojeluyhdistyksen* julkaisemassa lehdessä puutarhojen hyödyllisistä linnuista, mukaan lukien hömötiaisen eli metsätiaisen, sekä pesäpönttöjen rakentamisesta: ”Jos siis tahdomme houkutella lintuja puutarhoihimme hyödyksi kasveille ja huviksi itsellemme, tulee meidän pitää huolta siitä, että kullakin lajilla on sopivia pesäpaikkoja runsaasti tarjolla.” (*Eläinten ystävä* 2–3/1928)

Hömötiaisen esiintyminen keräämäsämme lehtiaineistossa liittyy usein talviruokintaan eli niihin tilanteisiin, joissa tämän samoilla alueilla ympäri vuoden eläneen paikkalinnun elinpiiri on kohdannut ihmisen kanssa. Yleinen hömötiaisen esiintyminen lehtiaineistossa välillä ikään kuin sivuroolissa. Kun nimimerkki M. E. H. kirjoitti *Luonnon Ystävä* -lehdessä mustataiaisista Otto Wallénin puutarhassa, pääsivät näkyviin yleisemmätkin lintulaudan vieraat:

Tänäkin talvena vuorottelee mustataiaipari hra W:n salin ikkunan ruokalaudalla lukuisten hömö- ja talitiaisten kanssa. Yhtäaikaan eivät nimittäin mainitut sukulaiset sovi ruokailemaan. Pienuudestaan huolimatta karkottaa terävänokkainen mustatainen hömötiaisen ja kunnioittaapa sitä talitiaisenkin. Yhteisesti vihaavat he kotivarpusia, mitkä nekin joskus tuppautuvat tarjoilusta osallisiksi. (*Luonnon Ystävä* 2/1917)

Hömötiaisen on ollut yleinen tiaislaji Suomessa. Kaarlo Eemeli Kivirikkokin nimesi tämän pikkulinnun ”yleisimmäksi tiaislajiksi”. Vaa-

sa-lehdessä kirjoitettiin hömötiäisestä seuraa-
vasti: “Metsätiainen on meidän tavallisimpia
metsissä olevia tiaisia. Sen tapaa melkein joka
paikassa missä vain on puita tai pensaita. Met-
sätiainen ei ole lainkaan arka lintu, vaan lä-
hestyy ihmistä usein aivan käden ulottuville.”
(Vaasa 6.4.1937)

Kun ottaa huomioon, miten yleinen hö-
mötiainen on Suomessa ollut, siitä on julkaistu
varsin vähän havaintoja lehdistössä. Mahdol-
lisesti pieni, harmaa ja yleinen hömötiainen ei
kiinnittänyt erityisesti ihmisten huomiota ja
antanut aiheita julkaista havaintoja itsestään.

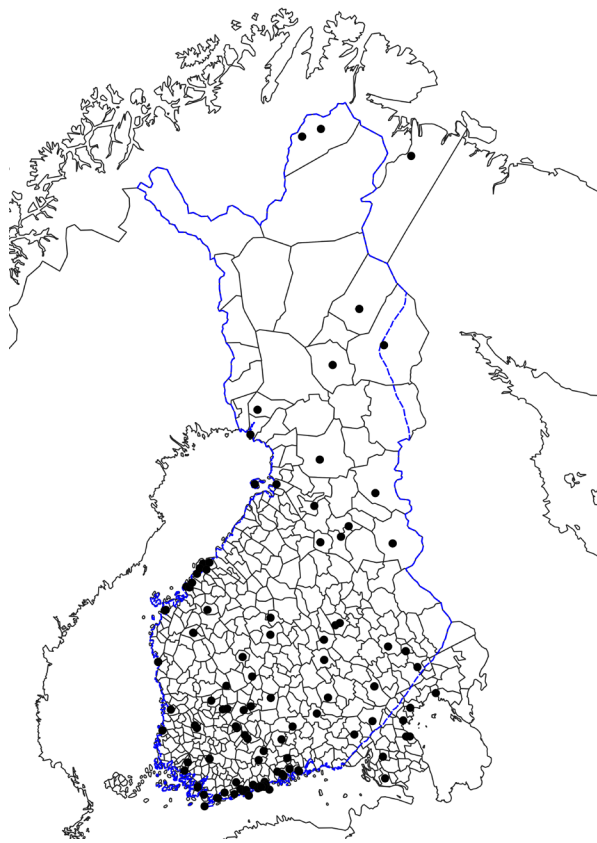
Luonnontutkijat ja -harrastajat tarkkai-
livat eri alueiden talvilintuja, ja hömötiäi-
nenkin tuli tällä tavalla havaituksi (*Luonnon*
Ystävä 3/1916). Järjestelmällisiä, suuremman
mittakaavan ja useampia luontoharrastajia
osallistaneita talvilintulaskentoja ryhdyttiin
järjestämään Suomessa 1900-luvun puoli-
välissä. Tämä muutos ja uusi systemaattinen
tapa tarkkailla ja kirjata ylös havaintoja näkyy
keräämässämme lehtiaineistossa. Sanomaleh-
det nimittäin julkaisivat talvilintulaskentojen
tuloksia, ja keräämässämme aineistossa on ha-
vaintoja erityisesti Helsingin kaupunkialueel-
la sekä länsirannikolla tehdyistä laskennoista.
Jälkimmäiseen vaikutti alueella lintuseura
Ostrobothnia Australis, jonka toiminta näkyi
erityisesti Vaasan ja Kristiinankaupungin seu-
dulla julkaistussa ruotsinkielisessä lehdistös-
sä. Laskentatuloksia julkaistiin välillä seuran
koko toiminta-alueelta, mikä on turhan suuri
karttaan merkittäväksi ja näin osa talvilintu-
laskennoissa tehdyistä havainnoista on jäänyt
pois lajitekstin lopusta löytyvistä kartoista.

Einari Merikallio arvioi hömötiäisen pe-
simäkannan suuruudeksi 1 400 000 paria

vuonna 1958. *Pohjolan linnut värikuvin*
-teoksessa (1963) viitataan tähän Merikallion
arvioon. Hömötiäisen kerrotaan pesivän koko
maassa. Laji oli Metsä-Lapissa harvalukuinen
ja Tunturi-Lapissa vielä harvinaisempi, mutta
siitä oli kuitenkin tehty useita havaintoja aivan
pohjoisessakin. Keräämässämme lehtiaineis-
tossa on havaintoja hömötiäisestä oikeastaan
kaikkialta Suomesta aivan pohjoisinta Lappia
lukuun ottamatta. Tämä kertoo kirjallisuudes-
sakin esitetystä hömötiäisen laajasta levinnei-
syydestä Suomen alueella, vaikka lehdissä jul-
kaistuja havaintoja ei määrällisesti ollutkaan
kovin paljon ainakaan suhteessa siihen, että
hömötiainen piti kuitenkin vielä 1960-luvulla
Pohjolan linnut värikuvin -teoksen kirjoitta-
misen aikaan hallussaan Suomen neljänneksi
runsaimman lintulajin titteliä. Teoksen kir-
joittajat kuitenkin välyttelivät mahdollisuut-
ta, että hömötiäiskannan voi odottaa vähene-
vän metsänhoidon tehostumisen myötä. Näin
oli käynyt jo vuonna 1938 Lammin pitäjässä.
Teoksessa kirjoitetaan: “Mutta mikäli uuden-
aikaiset metsänviljelymenetelmät yleistyvät,
on odotettavissa vielä paljon jyrkempi romah-
dus.”

Nykypäivästä käsin katsottuna tämä ar-
vio vaikuttaa käyneen toteen. Hömötiäisen
pesimäkanta on vähentynyt 2010-luvulla no-
peasti. Vielä vuonna 2010 hömötiainen luo-
kiteltiin elinvoimaiseksi lajiksi, mutta vuoden
2019 luokituksessa se sai jo erittäin uhanalai-
sen lajin leiman. Hömötiäiskannan ahdingon
syyksi on nimetty metsätalous. Hakkuualueet
ja nuori talousmetsä eivät tarjoa hyviä elin-
paikkoja pienelle linnulle, joka pesii lahoissa
lehtipuissa ja etsii talvisin ravintoa suurista
havupuista.

Hömötiaishavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Suomen Luonnossa ja Luonnon Tutkijassa 1800–1969.

1876–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Hömötiaista käsittelevää suomenkielistä aineistoa on kerätty Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 sekä lehdistä *Suomen Luonto* ja *Luonnon Tutkija* suomenkielisillä nimityksillä *hömötiainen*, *metsätiainen* ja *katajatiitinen*, sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *gråmes*, *nordisk mes* ja *talltita*.

Kirjallisuus

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

‘Hömötiainen’. *Birdlife Suomi*.

<https://www.birdlife.fi/suojelu/lajit/uhanalaisuus/suomi/homotiainen/>. Viitattu 14.2.2025.

Lehikoinen, Esa, Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo ja Mia Rönkä (toim.). *Suomen Lintutiede 1828–1974*. Faros, Turku 2020.

Lähdesmäki, Heta ja Petri Paju. ‘Ihmisten ja pikkulintujen teknologisia yhteenkietoutumia –pohdintoja linnunpöytä ja sen käyttäjien historiasta’. Teoksessa *Turun romantikko. Esseitä Hannu Salmelle*. Toim. Juhana Saarelainen, Heli Rantala, Petri Paju ja Mila Oiva. Turun yliopisto, Turku 2021, 111–122.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärankaisten – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940

Kolthoff, Gustaf ja L. A. Jägerskiöld. *Nordens fåglar*. F. & G. Feijers Bokförlagsaktiebolag, Stockholm 1898.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hannu Salmi. Hömötiainen. © Hannu Salmi.

Kuva 2: Wright, Magnus von ja Willhelm von Wright. *Svenska fåglar efter naturen och på sten ritade*. Digitoitu teoksen vuoden 1929 painoksesta. Rawpixel.com. CC BY 4.0. <https://flic.kr/p/28fFv1L>

Kattohaikara

Ciconia ciconia

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

kattohaikara, valkea tuonenkurki,
vit stork, hvit stork

Kattohaikara on suurikokoinen komea lintu, jonka tunnistaa mustavalkoisesti värityksestä sekä punaisesta nokasta ja jaloista. Kirjallisuuden (Kolthoff ja Jägerskiöld 1898; Kivirikko 1940) mukaan kattohaikara on pidetty lintu, siellä missä se pesii. Se rakentaa pesänsä ihmisasuntojen katonharjalle ja kuljeskelee rauhassa kotieläinten ja ihmisten joukossa. Kattohaikaroita pesi 1800-luvulla Etelä-Ruotsissa erityisesti Skånessa, ja paikalliset maanviljelijät asettivat kärrynpyöriä katoilleen paikoiksi, joihin kattohaikaroiden oli helpompi rakentaa

pesänsä. Kattohaikaran uskottiin tuovan onnea taloon.

Oscar Behm kirjoitti vuonna 1933 *Hufvudstadsbladet*-lehdessä kattohaikaroista. Hänen mukaansa kattohaikara tavattiin Suomen alueella jo vuonna 1825, kun yksi lintu havaittiin Eriksnäsin tilalla Sipoonlahdella. Samoihin aikoihin kattohaikaroita havaittiin Viikin latokartanolla Helsingissä, Tuusulanlahdella ja Kulloon kartanon mailla Porvoossa. Behmin mukaan ne olivat varsin yleisiä Suomen alueella 1840–1870-luvuilla mutta sitten vä-

Kuva 2. Taitelijoiden Magnus ja Wilhelm von Wrightin kuvaus kattohaikarasta teoksessa Svenska fåglar aikaväliltä 1828–1838.

Varhaisimmat keräämässämme lehtiaineistossa julkaistut havainnot kertovat ammutuista ja tieteellisten seurojen kokoelmiin lahjoitetuista yksilöistä. Varsin varhainen maininta on peräti vuodelta 1847, jolloin *Helsingfors Tidningar* -lehdessä julkaistiin maininta, että *Sälskapet för Finks Zoologi och Botanik* -seuran kokoelmassa oli Porvoossa ammuttu kattohaikara (*Helsingfors Tidningar* 16.6.1847). Kyseessä oli varmasti sama vuonna 1843 ammuttu yksilö, jonka Melakin mainitsee.

Kattohaikaraa käsittelevistä uutisista on tulkittavissa, että lintu ei tosiaan ollut Suomessa tyyppilinen vieras, vaan herätti tänne ilmaantuessaan huomiota.

Viipurissa julkaistu lehti *Maakansa* kertoi harvinaisesta vieraasta seuraavasti:

T.k. 14 p. ampui tal. poika Vilho Utter Viip. pit. Ihantalassa suuren ja oudon linnun, joka tietosanakirjan avulla todettiin tuonenkurjeksi. Lintu oli väriltään valkea, jalat ja nokka punertavat ja niin iso, että siipien kärkien väli oli 215 sm. ja nokasta pyrstöön 130 sm. – Mitkä syyt lienevät vaikuttaneet tämän afrikanlaisen vieraan lähtemään näin kohtalokkaasti päättyneelle retkelle. (*Maakansa* 17.5.1936)

henivät. (*Hufvudstadsbladet* 14.5.1933) Tämä tieto vaikuttaa olevan ristiriidassa Aukusti Juhana Melan (1882) sekä myöhemmin Kaarlo Eemeli Kivirikon (1940) antamien tietojen kanssa. Molemmat mainitsivat varhaisimpana havaintona Porvoossa vuonna 1843 ammutun kattohaikaran, eivätkä he ilmaise, että kattohaikara olisi ollut mitenkään yleisempi Suomessa 1800-luvun puolivälissä kuin myöhemmin. *Hufvudstadsbladetissa* 1930-luvulla julkaistut havaintotiedot on näiden ristiriitaisuuksien takia jätetty pois lajitekstin lopussa esitetyistä kartoista.

Kattohaikaraa on tavattu vain vierailevana lintuna Suomen alueella tarkastelemallamme ajanjaksolla, vaikka Kivirikko (1940) aavis-teli, että se voisi mahdollisesti kotiutua myös Suomeen. Keräämässämme lehtiaineistossa on löydettävissä jonkin verran havaintoja kattohaikarasta, jotka kuvaavat tänne päätyneitä yksittäisiä tai muutaman linnun parvia.

Lainaus kuvaa hyvin sitä, että kattohaikara oli niin vieras paikallisille ihmisille, että heidän oli turvauduttava kirjaan tunnistaakseen linnun. Toinen oiva esimerkki on Vihannissa ammuttu kattohaikara, joka sekoitettiin

ensin harvinaiseen mutta Suomessa kuitenkin yleisempään harmaahaikaraan (*Kaleva* 24.5.1932).

Suomalaisessa lehdistössä seikkailivat myös Korkeasaarella pidetyt kattohaikarat. Uutisen mukaan Korkeasaaren kattohaikara oli useampana vuonna tavannut lennellä Helsingin kattojen yllä kolmesta neljään kilometrin säteellä Korkeasaaresta. Kerran lintu oli lentänyt Sörnäisiin ja tepastellut teurastuslaitoksen ovista sisään, josta lintu oli noudettu moottoriveneellä takaisin Korkeasaareen. Korkeasaaren kattohaikaran siivet leikattiin aika ajoin, mutta syyskesällä nopeamman sulkien kasvun aikaan lintu pääsi lentämään seikkailuilleen. (*Uusi Suomi* 27.10.1950) Rohkean kattohaikaran retket päättyivät lopulta onnettomasti, kun se joutui mukiloiduksi ja näin tapetuksi Helsingin Herttoniemessä (*Uusi Suomi* 14.12.1951).

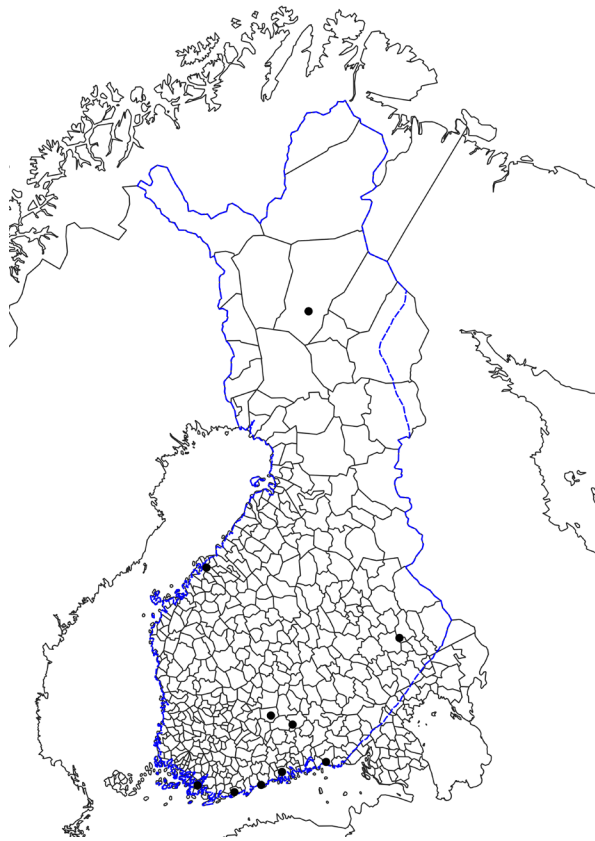
Oscar Behm kirjoitti *Hufvudstadsbladetissa* julkaistussa kirjoituksessaan huolestuneesti siitä, että kattohaikarakanta on vähentynyt voimakkaasti Skånessa, jossa se oli vielä 1800-luvun lopulla suhteellisen runsas pesimälintu. Sama on käynyt kattohaikaran kannalle Tanskassa ja pohjoisessa Saksassa. Syyksi arveltiin maiden kuivausta, vanhojen olkikattojen vaihtamista peltikattoihin, lintujen törmäämistä sähköjohtoihin sekä hyönteismyrk-

kyjen käyttöä. (*Hufvudstadsbladet* 14.5.1933) Kivirikkokin (1940) huomioi kattohaikaran harvinaistuneen niin Ruotsissa kuin Etelä- ja Keski-Euroopan maissa. Kattohaikaroiden vähenemisestä kirjoitettiin parikymmentä vuotta myöhemmin myös *Pohjolan linnut värrikuvin* -teoksessa (1963). Kirjoittajien mukaan kanta oli toisaalta vahvistunut Virossa.

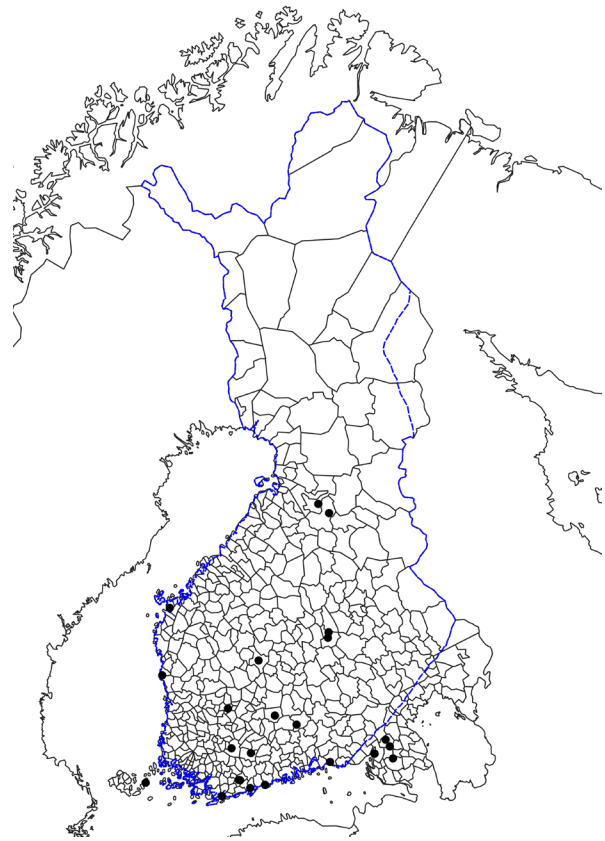
Suurin osa keräämässämme lehtiaineistossa julkaistuja kattohaikarahavainnoista ajoittuu 1960-luvulle. Useammista havainnoista välittyy kuva rohkeasta ja ihmiseen totuneesta linnusta. "Nivalaan saapunut haikara on hyvin kesy. Se ei paljoakaan välitä lehmistä eikä traktoreista", kirjoitettiin *Suomen Sosialidemokraatti* -lehdessä (*Suomen Sosialidemokraatti* 3.6.1962). *Pohjolan linnut värrikuvin* -teoksessa kasvanutta kattohaikarahavaintojen määrää selitetään ennen kaikkea havainnoitsijoiden määrän kasvulla aikaisempiin vuosikymmeniin verrattuna.

Nykyään kattohaikara on Suomessa lähinnä vieraileva laji. Täällä havaitut kattohaikarat ovat todennäköisesti nuoria yksilöitä, jotka ovat peräisin Virosta. Tiettävästi ensimmäisen kerran kattohaikara pesi Suomessa Koskella vuonna 2015, mutta asiantuntijat epäilivät, että lintu tuskin vakiintuu pesimälajistoomme.

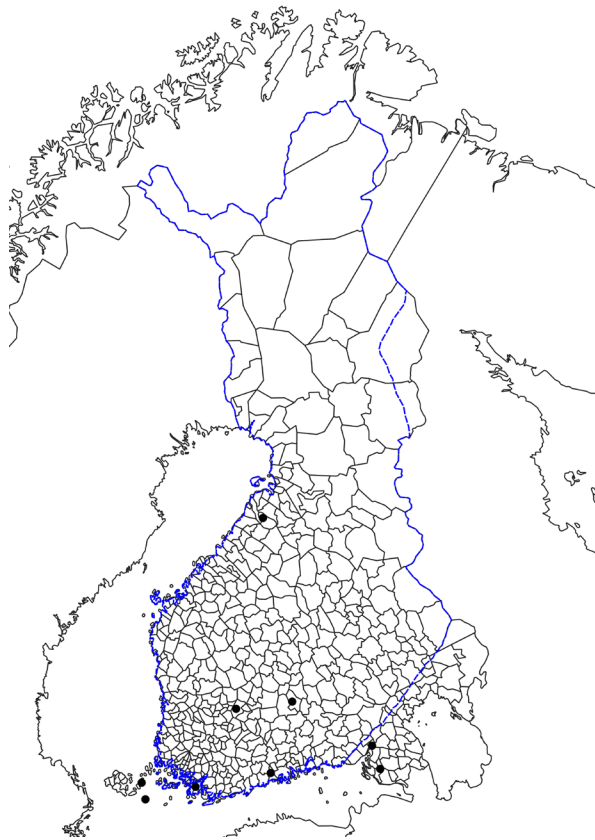
Kattohaikarahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa ja Suomen Luonnossa 1800–1969.

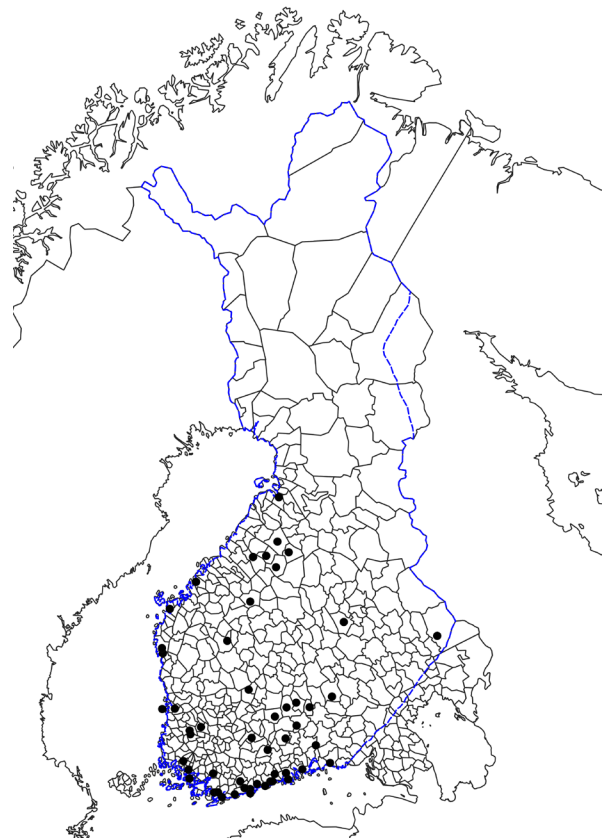
1843–1898

1902–1926

1931–1946

1951–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Kattohaikaraa käsittelevää aineistoa on kerätty Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta sekä *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehdistä aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *kattohaikara* ja *tuonenkurki* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *vit stork* ja *hvit stork*.

Kirjallisuus

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Kolthoff, Gustaf ja L. A. Jägerskiöld. *Nordens fåglar*. F. & G. Feijers Bokförlagsaktiebolag, Stockholm 1898.

Koskimies, Pertti. 'Kattohaikaran pesintä on levittäytymisyrittä'. *Suomen Luonto* 22.6.2015.
<https://suomenluonto.fi/uutiset/kattohaikaran-pesinta-on-levittaytymisyrittys/> Viitattu 25.5.2025.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurangoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurangois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hannu Salmi. Kattohaikara. © Hannu Salmi.

Kuva 2: Wright, Magnus von ja Willhelm von Wright. *Svenska fåglar efter naturen och på sten ritade*. Digitoitu teoksen vuoden 1929 painoksesta. Rawpixel.com. CC BY 4.0. <https://flic.kr/p/27eueDb>

Kaulushaikara

Botaurus stellaris

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä
kaulushaikara, rördrom

Kaulushaikara on taitava piilottelija, jonka mylvintää muistuttavan äänen voi kuulla ruovikkoisissa lahdissa keväisin ja kesäisin. Ruskeansävyinen mustaviiruinen höyhenpeite naamioi linnun täydellisesti pitkien ruokojen joukkoon. Kaulushaikara on kirjallisuuden mukaan levittäytynyt Suomeen 1800-luvun jälkipuoliskolla. Suomen nykyiseltä alueelta ensimmäiset havainnot on tehty Tuusniemellä vuonna 1848 sekä Kymijoen suulta 1850-luvulla. Kaulushaikara pesi Kaarlo Eemeli Kivirikon mukaan (1940) Suomen entisellä alueella Karjalan kannaksella Heinjoen ja Muolaan

pitäjissä ja Antrean pitäjässä, jossa se tavattiin ensimmäisen kerran vuonna 1878.

Oskari Hynén kuvasi *Luonnon Ystävä* -lehdessä vuonna 1902 kaulushaikaran ilmaantumista Vuoksen rannalle Savilahteen Antreassa. “Oli kaunis suvi-ilta toukokuun lopulla v. 1878”, Hydén aloitti kirjoituksensa. Hän kuvasi, kuinka paikalliset ihmiset havahduivat kuuntelemaan kummallista kumeara ääntä, joka tunkeutui myöhäiskevään yössä talojen sisälle asti. Peloissaan kyläläiset ennustivat maailmanloppua, ja Raamatusta he löysivät vastauksen: “Antikristushan se on,

joka ennen maailman loppua niin pahaa meteliä pitää.” Lopulta jahtivouti päätti järjestää jahdin, ja lahden pohjukkaan asetettiin verkot, ja miehet rivissä kulkivat kohti verkkoja saartaen kaislikossa mylvi-vineen olennon. Lopulta kaksi kaulushaikaraa lähti lentoon piilostaan ruovikosta. (*Luonnon Ystävä* 1/1902)

Oskari Hynénin kuvauksessa korostuu kansan taikauskoisuus ja pelko uutta, kummallista ääntä kohtaan. Toisesta laista tarinaa maalailtiin kaulushaikaran ilmaantumisesta Sortavalan viereiseen Airanteen järveen vuosisadan lopussa. *Laatokka*-lehden lähetetyssä kirjoituksessa kuvattiin, että paikalliset asukkaat olivat “kummeksineet tuota omituista ääntä, sillä luultavasti ei Sortawalassa ole sitä vielä ennen kuultukaan.” (*Laatokka* 11.6.1898) Kuitenkin ihmisten suhtautuminen outoon ääneen haki yhtymäkohtia paljon arkipäiväisemmistä ilmiöistä kuin maailmanlopusta:

Tawatessani erään kaupunkilaisen Airanteen rannalla ja huomautettuani häntä tuosta linnun laulusta, ei se ollut hänessä mitään huomiota herättänyt, vaikka sen kyllä oli kuullutkin, hän kun luuli että leh-mät Airanteen takana mölyävät, sillä leh-män ääntä mainitun linnun ääni pikemmin muistuttaakin, kuin minkään linnun. (*Laatokka* 11.6.1898)

Joroisiin Pohjois-Savoon kaulushaikara ilmaantui keräämämme lehtiaineiston perusteella kaksikymmentä vuotta myöhemmin. Kuvaus paikallisten ihmisten ja linnun kohtaamisesta muistuttaa kertomusta kaulushaikaran saapumisesta Antreaan. Joroisissa asuneet ihmiset olivat olleet “kauhun vallassa” kuullessaan kaulushaikaran äänen. Tätä taitavaa ruovikkoon naamioitujaa oli peräti kuusi tuntia jahdattu Joroisissa mutta tuloksetta. *Uusi Suo-*

Kuva 2. Taitelija Bror Hallbergin kuvaus kaulushaikarasta teoksen Svenska fåglar vuoden 1929 painoksesta.

mi-lehden mukaan paikalliset pitivät olentoa kummituksena (*Uusi Suomi* 16.7.1920), mutta *Warkauden lehti* antoi ymmärtää, että ensisäikähdyksen jälkeen arveltiin äänen aiheuttajan kuitenkin olevan kaulushaikara (*Warkauden Lehti* 29.5.1920). Äänensä takia lintu on saanut Vuoksen seudulla nimityksiä kuten “pirunlintu”, “wurruttaja”, “päristäjähaikara” ja “tynnyrilintu” (*Warkauden lehti* 5.6.1920). Joroisten kaulushaikarasta E. W. Suomalainen raportoi myös *Luonnon Ystävä* -lehdessä (6/1920).

Keräämässämme lehtiaineistossa löytämämme kaulushaikarahavainnot ovat yhte-neväisiä Kivirikon antamiin tietoihin lajin levinneisyydestä ja yleistymisestä Suomessa. Lehdissä korostuvat sotien jälkeen Neuvostoliitolle luovutetut Karjalan alueet, joihin kuului esimerkiksi Äyräpäänjärvi, jonka linnustosta kaulushaikara eli “tönölintu” mukaan

lukien lintutieteilijä Einari Merikallio kirjoitti kirjan vuonna 1929.

Kaulushaikaran yleistymisen jatkui hiljaisempien vuosien jälkeen Suomessa 1950-luvulla. *Pohjolan linnut värikuvin* -teoksessa (1963) nimetään useita kaulushaikaran vakituisia elinpaikkoja Etelä-Suomesta. Keräämäämme lehtiaineistosta välittyy kuva siitä, miten lintuharrastajat ottivat mieluusti kaulushaikaran osaksi lintuvesien vakituista lajikirjoa. *Kansan Uutisten* mukaan kaulushaikara kuului Helsingin Iso-Huopalahden ”hauskimpiin” yölintuihin (*Kansan Uutiset* 25.4.1958), ja sen kuvattiin saaneen ”vankan jalansijan” Helsingin lähilahtien pesimälinnustossa (*Ilta-Sanomat* 29.3.1963).

Laji rauhoitettiin luonnonsuojelulaissa vuonna 1923, mutta kaulushaikaraa on kuitenkin kirjallisuuden mukaan ammuttu usein sorsastuksen yhteydessä niin vahingossa kuin tahallaan. Kirjallisuudessa tunnettu ja keräämäämme lehtiaineistossa julkaistu pohjoisin kaulushaikarahavainto tarkastelemaltamme ajanjaksolta kertoo ammutusta kaulushaikarasta vuonna 1964. Nuoret linnustajat olivat

sekoittaneet kaulushaikaran lennossa kana-haukkaan ja ampuneet sen. Huomattuaan erehdyksensä he toimittivat linnun paikallisen koulun rehtorille, joka totesi oudon ja ilmeisesti noin pohjoisessa ensi kertaa tavatun linnun kaulushaikaraksi. (*Uusi Suomi* 31.8.1963)

Vuonna 1964 kaulushaikaran ja metsästäjien kohtaaminen Mikkeliissä johti kuitenkin linnun pelastumiseen. Uutisen mukaan kaulushaikara törmäsi sähköjohtoihin järvellä Mikkelin kaupungin lähellä. Paikalliset metsästäjät sattuivat paikalle ja poimivat Saimaaseen pudonneen ”oudon linnun” veneeseensä. He siirsivät kaulushaikaran saunaan, josta viranomaiset noutivat linnun hoiviinsa. Lintu sai tilapäisen majapaikan Liikkuvan Poliisin Mikkelin toimistosta. Uutisen mukaan kaulushaikara oli loukannut jalkansa, mutta syönyt hyvällä ruokahalulla sille tarjottuja muikkujen sisälmyksiä. (*Länsi-Savo* 3.9.1964)

Kaulushaikara vaikuttaa kotiutuneen Suomeen varsin hyvin, ja sen pesimäalueet ovat laajentuneet 1980-luvun jälkeen. Nykyään laji luokitellaan Suomessa elinvoimaiseksi.

Hakusanat

Kaulushaikaraa käsittelevää aineistoa on kerätty Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta sekä *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehdistä aikaväliltä 1800–1969 suomenkielillä nimityksellä *kaulushaikara* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *rördrom*.

Kirjallisuus

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

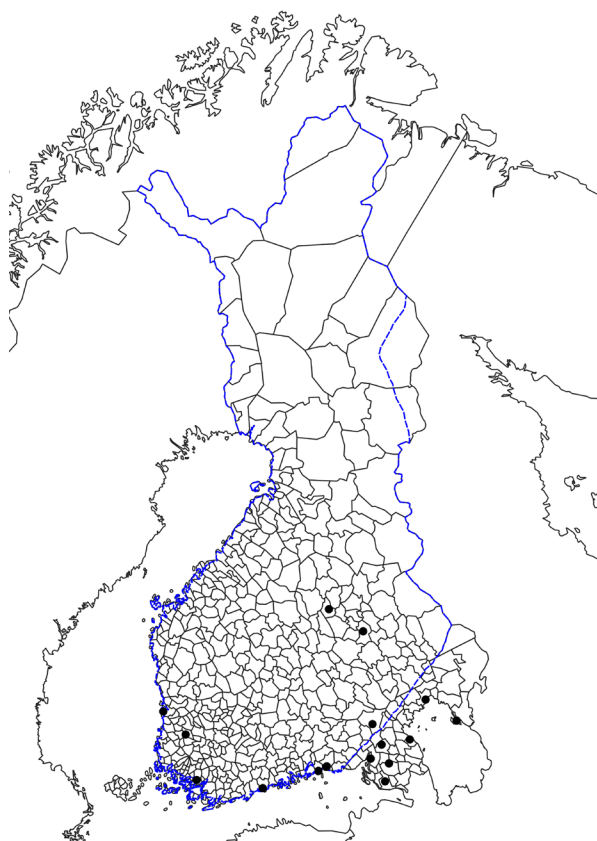
Valkama, Jari, Ville Vepsäläinen ja Aleksi Lehikoinen. *Suomen III Lintuatlas*. Luonnontieteellinen keskusmuseo Luomus & ympäristöministeriö 2011. <http://atlas3.lintuatlas.fi>. Viitattu 28.2.2025.

Kuvalähteet

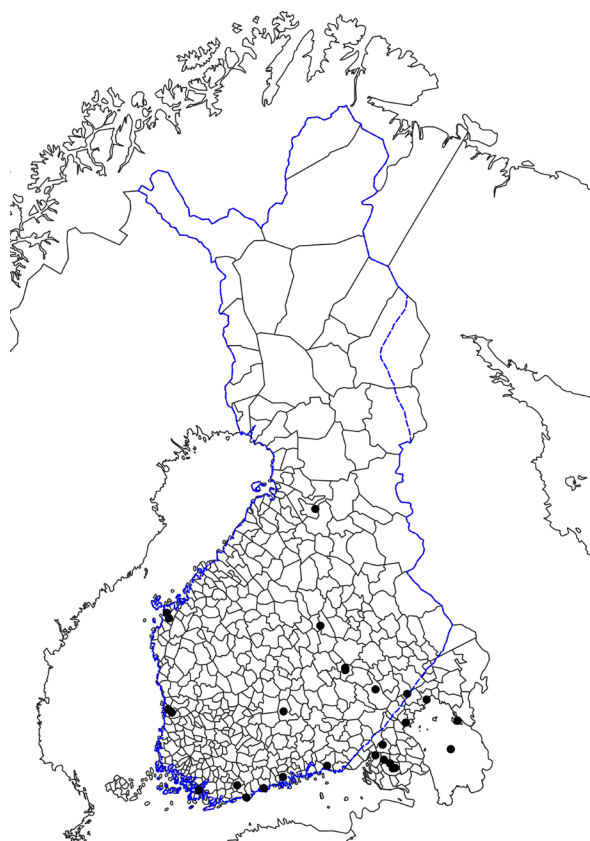
Kuva 1: Hannu Salmi. Kaulushaikara. © Hannu Salmi.

Kuva 2: Wright, Magnus von ja Wilhelm von Wright. *Svenska fåglar efter naturen och på sten ritade*. Digitoitu teoksen vuoden 1929 painoksesta. Rawpixel.com. CC BY 4.0. <https://flic.kr/p/28jVSgZ>

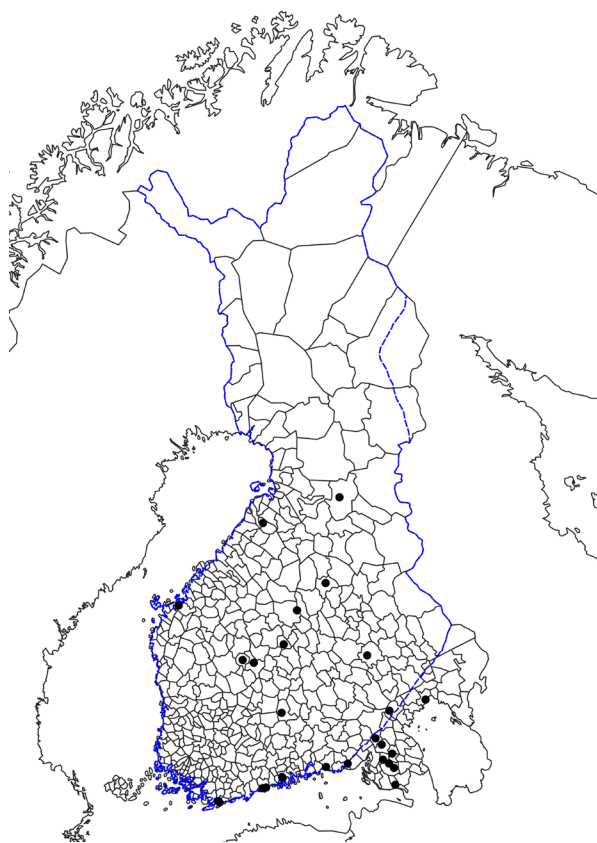
Kaulushaikarahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa ja Suomen Luonnossa 1800–1969.

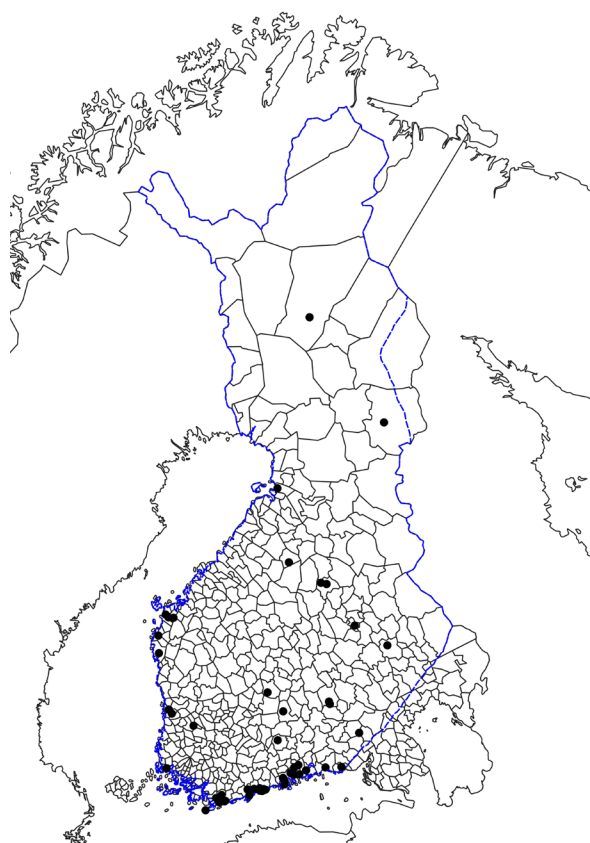
1848–1899

1900–1929

1930–1949

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kuningas- kalastaja

Alcedo atthis

Teksti: Aino Jämsä

*Aineistonkeruu: Aino Jämsä
ja Emilia Morfin Venäläinen*

Kuningaskalastaja on sähkölintujen lahkoon kuuluva lyhyt ja pitkänokkainen lintu, jonka höyhenpeite säihkyi turkoosinsinisen ja punaruskean väreissä. Se saalistaa pieniä kaloja virtaavissa joissa. Ensimmäinen kirjattu havainto kuningaskalastajasta Suomen alueella tehtiin Helsingissä Puotilan tilalla. *Uusi Suometar* uutisoi siitä seuraavasti:

Jäälintu, Acedo ispida, huomattiin, kuten Hbl tietää, t. k:n 25 p:nä Botbyn tilalla

Lajista käytettyjä nimityksiä

kuningaskalastaja, jäälintu, kungsfiskare, isfågel

Helsingin pitäjässä. Lintu, joka on vähän suurempi kotiwarpusta, tunnetaan pitkästä nokastaan sekä selän ja pyrstön kauniista siniwihreästä väristä. Tätä lintua ei ennen liene tawattu Suomessa. (*Uusi Suometar* 29.8.1899)

Tämä havainto harvinaisesta ja Suomessa todennäköisesti ennennäkemättömästä linnusta kiersi laajasti niin suomen- kuin ruotsinkielisessä lehdistössä. Tämän jälkeen kuningaska-

Kuva 2. Ruotsalaisen taiteilijan Magnus Körnerin käsin väritetty litografia kuningaskalastajasta vuosilta 1832–1840.

lastajasta alettiin julkaista lisää yksittäisiä havaintoja. Vuonna 1904 kunnanlääkäri Hugo Ståhlberg havaitsi linnun Vaunnaskosken rannalla. “Havainnot ovat aivan varmat”, lopetti hän painokkaasti *Luonnon Ystävä* -lehteen lähettämänsä tiedonannon. (*Luonnon Ystävä* 6–8/1904) Kymmenen vuotta myöhemmin nimimerkki “Oriolus” kertoi *Hufvudstadsbladet*-lehdessä kuningaskalastajasta, jonka hän oli ystävineen havainnut joella Siuntiossa (*Hufvudstadsbladet* 20.9.1914). Vuonna 1915 uutisoitiin jo kahdesta havainnoista. Kuningaskalastaja löydettiin kuolleen jältä Rauman sahan edestä (*Länsi Suomi* 12.1.1915) ja havaittiin Tammissaarella Åminneforsissa (*Västra Nyland* 21.1.1915). Kuningaskalastajahavainnot saivat varsin runsaasti lehdistöhuomiota, ja esimerkiksi Rauman sahan luota kuolleenä löytyneestä kuningaskalastajasta julkaistiin uutisia yli 20 lehdessä. Kaarlo Eemeli Kivirikko on dokumentoinut teokseensa *Suomen Selkärankaiset* (1940) samat havainnot, jotka löysimme keräämästämme lehtiaineistosta 1900-luvun alkupuolelta.

Pohjolan linnut värikuvin -teoksen (1963) mukaan kuningaskalastajahavaintojen määrä on kasvanut vuosikymmenten aikana. Kirjoittajat ovat määritelleet havainnot linnun pesimisen ja jatkuvan oleskelun perusteella. Kuningaskalastajan yleistymisen Suomessa heijastui myös lehdistöön. Olemme löytäneet keräämästämme lehtiaineistosta useampia kuningaskalastajahavaintoja 1950- ja 1960-luvuilta. Tekstin lopusta löytyvissä kartoissa on esitetty yksittäisetkin, linnun hetkellisestä oleskelusta paikalla kertovat havainnot.

Värikäs ja virtaavien vesien paikoilla kalastava lintu on herättänyt havainnoitsi-

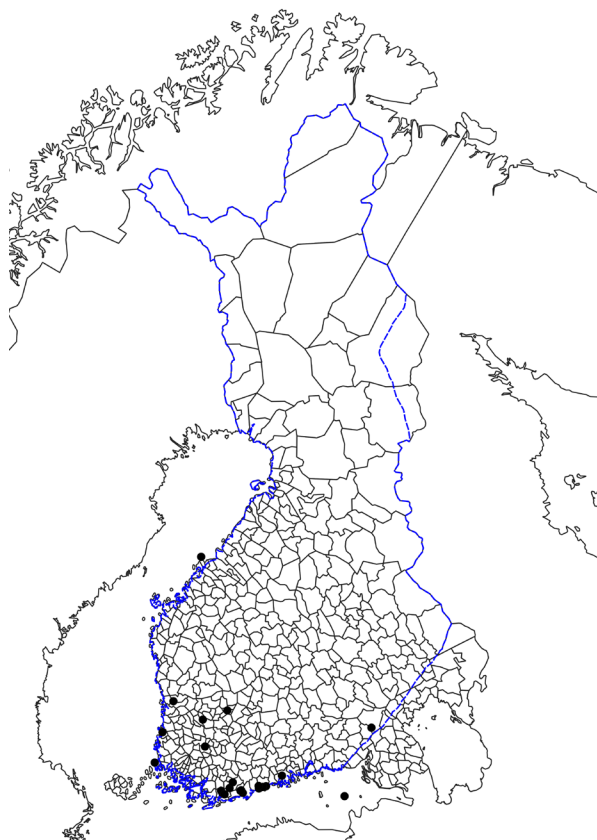

joissaan ihastusta vuosikymmenestä toiseen. Kuningaskalastaja on kirvoittanut ylistäviä sanoja suomalaisen talven harmautta vasten loistaneesta höyhenpuvustaan (*Helsingin Sanomat* 5.12.1960) sekä vertauskuvia sudenkorrennoista (*Hufvudstadsbladet* 20.9.1914) jalokiviin:

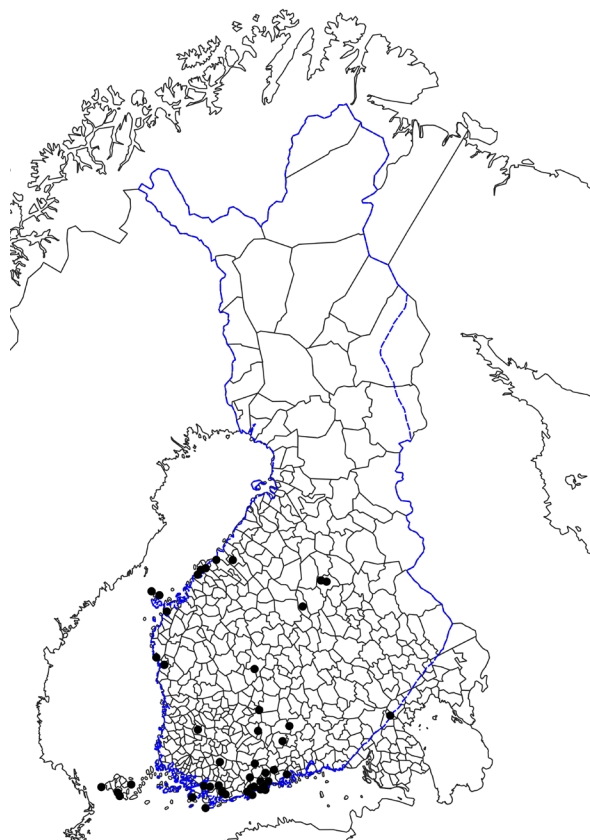
“Kuin kaikissa sateenkaaren väreissä kimalteleva jalokivi” oli Perniössä olevan Mathildedalin rautatehtaan työläisten mielestä pienikokoinen lintu, jonka salamannopeaa syöksähtelyä vedenpinnan yläpuolella he saivat ihailla koko syyskuun ajan. (*Ilta-Sanomat* 27.10.1953)

Kuningaskalastaja luokitellaan Suomessa äärimmäisen uhanalaiseksi linnuksi, jota pesii täällä 5–30 paria. Pakkastalvet haastavat lajin talvehtimista täällä levinneisyysalueensa pohjoisreunassa, koska se tarvitsee talvehtiakseen sulana pysyvää sopivaa puroa, josta löytyy pikkukaloja ja reunoilta veden ylle kaartuvia oksia saalistuspaikoiksi.

Kuningaskalastajahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1899–1949

1950–1968

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Kuningaskalastajaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *kuningaskalastaja* ja *jäälintu* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *kungsfiskare* ja *isfågel*. Ruotsinkieliset nimitykset on haettu sanojen eri taivutusmuodoin. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

Aintila, Aki. 'Kuningaskalastaja – *Alcedo atthis*'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.29860/biology>. Viitattu 14.2.2025.

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Kuvalähteet

Kuva 1. Caroline Legg. Kingfisher (F) - *Alcedo atthis*, 2024. CC BY 2.0. <https://flic.kr/p/2qvds6U>

Kuva 2. Magnus Körner. Isfogel. 1832–1840. Lund University Library (ALVIN Digital Kulturarv). Public Domain. <https://tinyurl.com/32mkefpf>

Laulujoutsen

Cygnus cygnus

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

joutsen, jouhten, laulujoutsen, iso joutsen, svan, sångsvan

Laulujoutsen on suurikokoinen valkoinen sorsalintu, jolle tunnusomainen ääni on syvä, trumpettimainen toivotus. Joutsenen ja ihmisen esihistoriaan ulottuvasta jaetusta menneisyydestä on löydettävissä jälkiä esimerkiksi Karjalan alueen kalliomaalauksista. Nimitys joutsen oli käytössä suomen kielessä jo esikirjallisina aikoina. Myös laulujoutsenten pyynnillä on pitkä historia Suomen alueella. Siitä on tallentunut kirjallisia kuvauksia Turun Akatemiassa 1600- ja 1700-luvuilla kirjoitetuihin lintutieteellisiin väitöskirjoihin. Ihmiset tunsivat joutsenten muuttomatkoillaan

suosimat levähdyspaikat ja asettivat niihin pyyntirautoja odottamaan saapuvia lintuja. Joutsenen lihaa syötiin ja sitä käytettiin lääkinässäänkin. Myös linnun untuvaa, sulkia ja höyheniä hyödynnettiin esimerkiksi kynien, pölyhuiskujen ja tyynyjen raaka-aineena.

Sanomalehdistö alkoi laajentua Suomesa 1800-luvulla, joten se voi lähteenä valottaa ihmisen ja joutsenen jaettua menneisyyttä tuolta vuosisadalta eteenpäin. Valitessamme hakusanoja huomasimme, että kerätäksemme lehtiaineistosta havaintoja laulujoutsenesta on haku tehtävä hakusanalla “joutsen”. Kaarlo

Eemeli Kivirikko kirjoitti vuonna 1940 laulujoutsenesta niin ikään nimityksellä joutsen. Se on myös nimitys, jonka *Vanamo-seuran* asettama nimeämistoimikunta vakiinnutti laulujoutsenelle vuonna 1949 (*Luonnon Tutkija* 3/1950). Laulujoutsenesta puhuttiin usein siis vain joutsenena. Sanahaku sanalla ”joutsen” Kansalliskirjaston digitoimiin sanoma- ja aikakauslehtiin antaa kuitenkin jo suomeksi yksinään yli sata tuhatta hakuosumaa. *Fauna et Flora Fennica* -hankkeessa olemme keränneet joutsenesta aineistoa vain 1800-luvulta sekä suomen- että ruotsinkielisistä lehdistä.

Lehtiaineistosta keräämiämme havaintoja tarkasteltaessa on huomioitava se, että 1800-luvun ihmiset eivät välttämättä tehneet eroa laulujoutsenen ja muiden joutsenlajien välille. Toisaalta nykyään erityisesti Lounais- ja Länsi-Suomen rannikkoseudulla runsaasti esiintyvä kyhmyjoutsen yleistyi Suomessa vasta 1900-luvulla. Ensimmäinen tiedossa oleva pesintä on Ahvenanmaalta vuodelta 1934. Kyhmyjoutsenen harvinaisuutta Suomessa 1800-luvulla kuvaa osuvasti professori Johan Axel Palménin tiedonanto *Luonnon Ystävä* -lehdelle. Hän ilmoitti, että seitsemän kyhmyjoutsenta oli havaittu Askolassa joulukuussa vuonna 1897. Tätä lajia ei Palménin mukaan ollut ennen tavattu villinä Suomessa. (*Luonnon Ystävä* 4/1898) Myös Koillis-Venäjällä ja Siperiassa pesivä pikkujoutsen (*Cygnus columbianus ssp. bewickii*) oli 1800-luvun Suomessa harvinaisuus, joita oli ammuttu Aukusti Juhana Melan (1882) mukaan vain kolme yksilöä. Kun 1800-luvulla eläneet ihmiset havainnoivat joutsenia ja kirjoittivat niistä lehtiin, oli varsin todennäköistä, että kyseessä oli nimenomaan laulujoutsen.

Varhainen havaintotietoja sisältävä kirjoitus joutsenesta julkaistiin *Suometar*-lehdessä, jolle Rovaniemeltä lähetetyn kirjeen mukaan kevään ensimmäiset joutsenet oli havaittu huhtikuun seitsemäntenä päivänä (*Suometar* 25.5.1849). ”Siirtolinnut tullessansa ehkä

paremmin kun mikään muu kewään tuloa tietävät”, kirjoitettiin lehdelle Pietarsaaresta vuonna 1855 (*Suometar* 11.5.1855). Kirjeessä viitattiin muuttolintuhavaintojen yhteydessä vanhaan sananlaskuun ”Talwi on joutsenen takana, Suwi hanhen hartioilla”. Nämä molemmat esimerkit on poimittu lehdille lähetetyistä lukijakirjeistä, joissa raportoitiin usein paikalliselle yhteisölle keskeisistä tapahtumista. Kirjeiden aiheita olivat monesti vuodenkiertoon kytkeytyneet ilmiöt kuten rekikelit, jäiden lähtö, muuttolinnut ja kylvö tai sadonkorjuu. Tällaiset lukijakirjeet yleistyivät lehdissä 1800-luvun puolivälistä alkaen, ja ne toivat myös joutsenhavainnot lehtien sivuille, kuten edellä mainitut esimerkit osoittavat.

Suurin osa keräämästämme aineistosta käsittelee havaintoja muuttomatalla olleista joutsenista. Vaikka lehtiaineistosta löytämämme havainnot kertovat siis vain rajallisesti laulujoutsenen pidempiaikaisesta oleskelusta tai pesinnästä Suomessa, avaavat ne kiehtovasti ihmisten suhdetta näihin suuriin valkoisiin lintuihin.

Joutsenhavaintoja raportoitiin 1800-luvun lehdissä toistuvasti samoiltakin paikkakunnilta, mikä kertoo, että joutsenet herättivät huomiota, ja ne otettiin vastaan kevään tai talven sanansaattajina vuodesta toiseen. Joutsenten saapumisen ajankohdasta pyrittiin ennustamaan tulevaa vuodenaikaa. ”Swanor, stadda på flyttning söderut, hafwa redan i mängd wisat sig i skärgården, hwilket synes tyda på en tidig winter”, kirjoitettiin Kokkolassa julkaistussa *Österbottniska Posten* -lehdessä. Joutsenparvet olivat uutisen julkaisuajankohdasta päätelleen saapuneet seudulle syyskuun alussa, mikä oli ilmeisesti tavanomaista aikaisempi ajankohta. (*Österbottniska Posten* 7.9.1893) Lehdessä *Louhi* uumoiltiin joitain vuosia myöhemmin myöhäistä kesäntuloa sen perusteella, että joutsenet olivat pitkäksi aikaa asettuneet tiettyyn vesistöön:

Tunnettu on, että minä kewäänä kesä tulee aikaseen eiwät joutsenet pysähdy sanottuun sulaan. Ne silloin tietävät pian ilmestyvän sulia pohjoisempanakin, jonne owat matkalla kesän ihanuutta nauttimaan. Wiime kewäänä esim. ei pappilan sulassa oleilleet joutsenet ollenkaan. Mutta muulloinkin pitkinä kewäisinä owat ne kauwan majailleet tässä salmessä. (Louhi 22.4.1898)

Muuttohavaintoja julkaistiin niin yksittäisistä joutsenista (*Västra Finland* 20.11.1897) kuin suurista parvista (*Rauma Lehti* 9.5.1891). Myös joutsenten toivotus osana kewäistä tai syksyistä äänimaisemaa oli tuttu monille Suomen alueella eläneille ihmisille. *Lappeenrannan Uutisissa* (7.4.1891) kerrottiin, että joutsenia oli havaittu lentämässä kaupungin ylitse. “Hauskaa heillä taisi olla, koska ahkera haastelun pälpätys kuului koko ajan, minkä näkywissä oliwat”, lehdessä veisteltiin.

Aukusti Juhana Melan (1882) mukaan laulujoutsen esiintyi pohjoisia pesimäalueitaan lukuun ottamatta Suomessa ainoastaan matkalintuna. Keräämämme lehtiaineisto sopii tähän tietoon hyvin, ja kertoo menneisyyden joutsenten muutosta yksityiskohtaisemmin kuin mitä Mela tai myöhemmin Kaarlo Eemeli Kivirikko (1940) 1800-luvun joutsenista kertovat.

Yksittäisten matkaa tehneiden joutsenparvien sijaan kirjallisuudessa on julkaistu tietoja nimenomaan joutsenten pesinnästä. Mela (1882) kuvaa laulujoutsenen pesivän Sisä-Lapissa, josta sen pesimäalue levittäytyi kohti etelää Tornioon. Joutsen pesi “suuressa osassa Oulun lääniä, Pohjois-Savon koillisessa osassa, Pohjois- ja Itä Karjalassa”, lisäksi Venä-

Kuva 2. Taitelijoiden Magnus ja Wilhelm von Wrightin kuvaus laulujoutsenesta teoksessa *Svenska fåglar* aikaväliltä 1828–1838.

jän puolella “Aunuksessa, Venäjän Karjalassa ja Venäjän Lapin lounaisosassa”. Ornitologi Einari Merikallion *Suomen Luonto* -lehdessä (8/1949) julkaisema selvitys avaa laulujoutsenen 1800-luvun pesimähistoriaa vielä yksityiskohtaisemmin. Vertaamalla vanhempia 1800-luvun tietoja 1900-luvun aikana kerättyyn aineistoon Merikallio osoitti, että joutsenen pesimäalue oli pienentynyt voimakkaasti ja vetäytynyt kohti pohjoista. Mielenkiintoista on, että 1800-luvun lehtiaineistosta löytämämme maininnat pesinnästä vaikuttavat osuvan juuri tämän Merikallion kuvaaman joutsenen menneisyyden pesimäalueen raaimeihin.

Vaasan läänin metsästysseuran vuosikertomuksessa kirjoitettiin vuonna 1881 joutsenen pesineen Toholammilla Pisinjärvessä

kuten aikaisemminkin. Poikaset otettiin kiinni ja kaksi niistä lähetettiin metsästysseuran puheenjohtajalle. Lisäksi joutsenen tiedettiin pesineen Lemmistön lammessa Lestissä. (*Waasan Lehti* 18.8.1881) Seuraavana vuonna metsästysseuran toimista ja seudun joutsenista kerrottiin samassa lehdessä seuraavasti:

Pari joutsenen poikia saatiin taas Lestijärvellä Pisinjärvellä laskewasta puros-
ta. Tiposet kuoliwat jonkun ajan perästä luultawasti huonosta hoidosta ja sopimattomasta ruoasta. Marraskuun 11 p:nä wetäytyi wiimeinen joutsenparwi etelään. (*Waasan Lehti* 24.8.1882)

Merikallionkin mukaan joutsenen tiedettiin pesineen juuri noilla paikoilla. Suhteellisen lähelle yllä mainittuja paikkoja Pohjanmaalle sijoittuu myös Nivala, jossa *Oulun Ilmoituslehti* kertoi joutsenen pesineen:

Harwinaista ainakin Niwalan sydänmail-
la ja sen likitienoilla lienee se, että joutsen rakentaa sinne pesänsä. Joku päiwä sitten oliwat moniaat henkilöt tawanneet sieltä eräästä sydänmaan lammista emäjoutsenen ja yhden pojan. Pojan oliwat miehet ottaneet kiinni ja myöneet sen kruununwouti Ahngerille, joka aikoo sitä kuulemma ruweta elättämään. Lintu kuuluu tulleen jo muutamassa päiwässä niin kesyksi, ettei ollenkaan pelkää ihmistä, waan tulee kädestä ruokaa ottamaan ikäänkuin wanha tuttu ainakin. (*Oulun Ilmoituslehti* 1.9.1895)

Kirjeenvaihtaja kertoi, että muuttomatkalla olevat joutsenet olivat tavallinen näky Nivalassa, mutta joutsenten pesintä oli tapahtuma, jollaista ei viime ajoilta ollut tiedossa. Merikallion tietojen mukaan Nivalassa Huiskon lammissa pesi joutsen vuonna 1915, mutta aiempia tapauksia ei kuulemma ollut hänen tiedossaan. Lehtiaineiston perusteella voisi

ajatella, että aiemminkin pesintää oli tapahtunut, ainakin tuolloin vuonna 1895.

Keräämässämme lehtiaineistossa kerrotaan myös pesinnästä Viipurin lääniin kuuluneella Korpiselällä vuonna 1886 sekä Kuolajärven (vuodesta 1936 alkaen Salla) Tuutijärvellä vuonna 1897 (*Sporten* 9/1886; *Tidskrift för Jägare och Fiskare* 1/1897). Molemmat maininnat julkaistiin osana kirjoituksia riistaeläimistä ja metsästysolosuhteista. Molemmat osuvat Merikallion hahmotteleman joutsenen 1800-luvun pesimäalueen piiriin. Kuolajärvi oli peräti Merikallion mukaan aikanaan “Suomen parhaita joutsenseutuja”, ennen kuin se luovutettiin sotien jälkeen Neuvostoliitolle. Nämä ovat muutamia esimerkkejä keräämässämme lehtiaineistosta, jossa julkaistut tiedot joutsenten pesinnästä ovat harvassa. Merkitävä osa joutsenen pesintää koskeneista maininnoista liittyy metsästykseseen, kuten edellä olevat esimerkitkin osoittavat.

Vuonna 1868 julkaistussa metsästysasetuksissa määriteltiin hyödyllisiksi katsotuille eläimille ja linnuille, mukaan lukien joutsenille, rauhoitusajat, jolloin niitä ei saanut metsästää. Vesilintujen rauhoitusajat osuivat lintujen pesimisaikaan, ja tarkoitus oli metsästäjien näkökulmasta taata hyödyllisten riistaeläinten riittävyys (*Päivälehti* 7.2.1894). Metsästyslainsäädäntö ja erityisesti sen noudattamatta jättäminen herättivät laajempaa julkista keskustelua. *Kaiku*-lehdessä kirjoitettiin kadonneista joutsenista. Kirjoittaja epäili:

Eiwäthän waan ole joutuneet sala-ampujan saaliiksi, sillä näkyypä tämän tästä pyssyniekkoka marssiwan pitkin niittyjä. Suotawa olisi, että sellaiset herrat pyssyniekat joutuisiwa edeswastuuseen, jos rohkenewa ampua wesilintuja luwattomalla ajalla. (*Kaiku* 8.5.1896)

Toinen oiva esimerkki on “joutsenjuttu”, jossa rauhoitusaikana ammuttu joutsen kohahdutti Ristijärveä vuonna 1899 eli samana vuon-

na, kun vuoden 1868 metsästysasetusta uudistettiin. Eräs mies oli ampunut Ristijärven vesistöissä uiskennelleen joutsenen ja syönyt sen heinäkuun 31. päivänä eli 19 tuntia ennen kuin laissa määrätty rauhoitusaika oli päättynyt. Tämä oli herättänyt suuttumusta niissä metsästäjissä, jotka olivat kuuliaisesti odottaneet rauhoitusajan päättymistä. Asiasta viritetty oikeusjuttu raukesi, kirjeenvaihtajan mukaan perusteettomasti, siihen väitteeseen, että rauhoitusaika olisi loppunut jo heinäkuun puolivälissä. Kirjoittaja ihmetteli, että kyllä hän ja muut olivat siinä luulossa olleet, että rauhoitusaika loppuisi vasta heinäkuun lopulla, ja ”niinpä se näkyy Ristijärwellä löytywisä voimassa olewissa asetuksissa olewanki”. (Louhi 10.2.1899)

Niin sanottu ”joutsenjuttu” kertoo salametsästyksestä ja mahdollisesti myös joutsenten harvinaistumisesta. Jos joutsenia olisi ollut Ristijärvellä parvittain, olisiko tuon yhden joutsenen ampuminen saanut aikaan noin suurta mielipahaa? 1800-luvun loppupuolella joutsenta kommentoitiin paikoin harvinaiseksi linnuksi (Karjalatar 28.5.1895). *Ilmarinen*-lehdessä kirjoitettiin jo vuonna 1875:

Saapi nähdä malttawatko Uuraalaiset tänäkään kewäänä enemmän kuin muina-kaan noudattaa metsästys-asetusta ja olla ampumatta noita kauniita lintuja, jotka owat wuosi wuodelta wähenneet näiltäkin paikoilta. (Ilmarinen 5.5.1875)

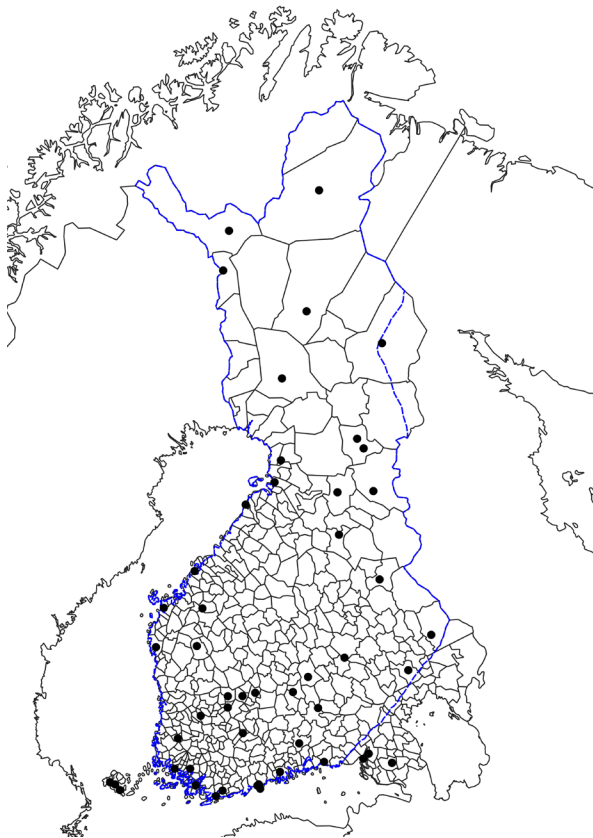
Toinen hyvä esimerkki on Virroilta *Pohjalainen*-lehteen lähetetty kirjoitus, jossa kommentoitiin laajemminkin kirjoittajan mielestä ”takapajulla” ollutta eläinsuojeluasiaa. Joutsenetkin saivat maininnan. Paikkakunnalla oli ”raaka mies” ampunut joutsenparista toisen joutsenen. Kirjoituksessa maalattiin uhkaku-

vaa: ”Ennen on joutsenia uiskennellut joukottain wesillämme, mutta kyllä pyssymiehet huolen siitä pitäwät, että ne sukupuuttoon joutuwat.” (Pohjalainen 5.1.1899)

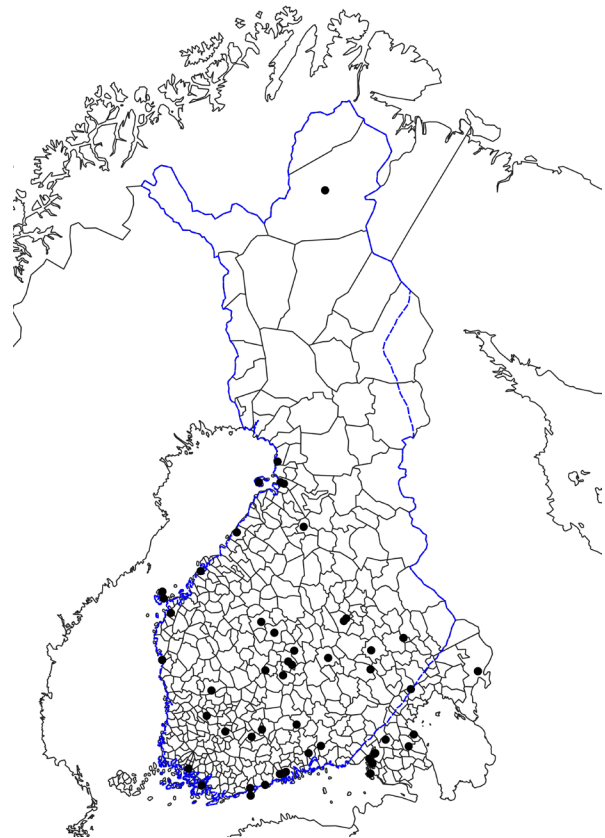
Laulujoutsen todella oli joutua pesivänä Suomesta sukupuuttoon, ja laji rauhoitettiin kokonaan vuonna 1934. Joutsen ja erityisesti sen pesintä ovat kiinnostaneet lintutieteilijöitä. Einari Merikallio julkaisi *Suomen Luonto*-lehdessä (8/1949) pitkän selonteon joutsenen pesimähistoriasta Suomessa, johon myös ylempänä tekstissä on suhteutettu lehtiaineistosta löytämiämme havaintoja. Merikallion mukaan vuonna 1949 Suomessa pesi vain viisitoista joutsenparia. Noin kymmenen vuotta aiemmin Kaarlo Eemeli Kivirikko (1940) oli esittänyt toiveikkaana, että kenties Lapissa oli vielä pesiviä joutsenpareja, joita ei olisi havaittu. Merikallio suhtautui tähän kuitenkin epäileväisesti, todennäköisesti ajoittain yhä havaittavat suuret joutsenparvet olivat lähtöisin muualta kuin Suomen Lapista. Martti Kivikko kirjoitti puolestaan *Luonnon Tutkija* -lehdessä joutsenen esiintymisestä Karjalassa ja arveli lajin olevan ”onneksi hieman yleisempi” kuin Merikallion arviot antoi ymmärtää (*Luonnon Tutkija* 4/1951).

Vaikka laulujoutsenen tilanteesta esitettiin hieman erilaisia arvioita, kokonaistilanne näytti kuitenkin varsin synkältä 1900-luvun puolivälissä. Joutsen oli kuitenkin esillä laajemmassa julkisessa keskustelussa, ja näkyvyyttä suurelle valkoiselle linnulle toivat esimerkiksi kirjailija Yrjö Kokon joutsenia käsitelleet teokset. Suojelutoimenpiteiden ansiosta joutsenkanta toipui 1950-luvun jälkeen, ja laulujoutsenen tarinasta tuli suomalaisen luonnonsuojelun menestystarina. Nykyään laulujoutsen luokitellaan Suomessa elinvoimaiseksi, ja se on levittäytynyt pesimään kaukaa pohjoisesta yhä etelämmäs maassamme.

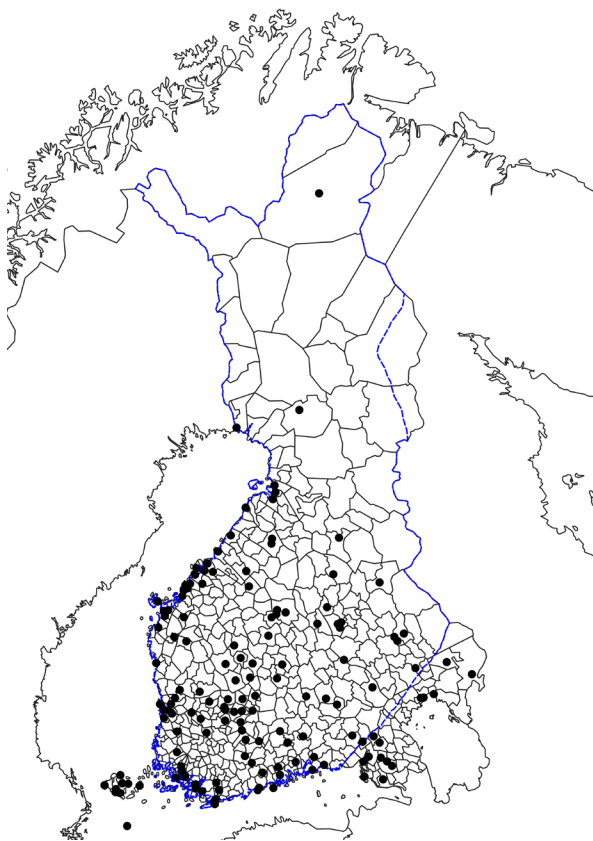
**Laulujoutsenhavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma ja aikakauslehtiaineistossa
1800–1899.**

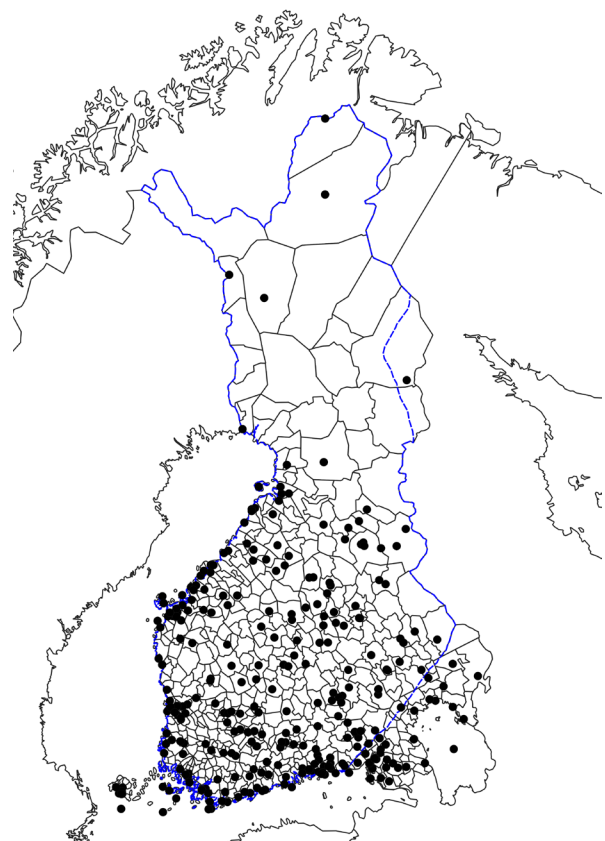
1802–1869

1870–1879

1880–1889

1890–1899

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Laulujoutsenta käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1899 suomenkielisillä nimityksillä *joutsen*, *jouhten* ja *laulujoutsen* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *svan* ja *sångsvan*. Hakusanalla *joutsen* tehdyistä hauista on rajattu pois sana Joutsa, joka viittaa suomalaiseen paikkakuntaan.

Kirjallisuus

Autio, Eero. *Karjalan Kalliopiirokset*. Otava, Helsinki 1981.

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Kivikko, Martti. 'Joutsenen ja hanhen esiintymisestä Karjalassa'. *Luonnon Tutkija* 4/1951.

Kokko, Heikki. 'Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys.' *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (1) 2019: 5–21.

'Kyhmyjoutsen - Cygnus olor'. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/601/kyhmyjoutsen> Viitattu 12.3.2025.

Lehikoinen, Aleksi. 'Laulujoutsen Cygnus cygnus'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.26280>. Viitattu 22.2.2025.

Lehikoinen, Esa, Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo ja Mia Rönkä (toim.). *Suomen lintutiede 1828–1974*. Faros, Turku 2020.

Lehikoinen, Esa, Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo ja Sari Kivistö. *Suomen lintutieteen synty. Turun Akatemian aika*. Turku, Faros 2009.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Merikallio, Einari. 'Joutsenen pesiminen Suomessa ennen ja nyt'. *Suomen Luonto* 8/1949.

'Pikkujoutsen - Cygnus columbianus ssp. bewickii'. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/2246/pikkujoutsen>. Viitattu 12.3.2025.

Simola, Heikki ja Helena Telkänranta. 'Laulujoutsenen kansa.' Teoksessa *Laulujoutsenen perintö. Suomalaisen ympäristöliikkeen taival*. Päätoim. Helena Telkänranta. Suomen Luonnonsuojeluliitto; WSOY, Helsinki 2008, 10–12.

Suomalainen, Paavo ja Paavo Voipio. 'Suomen selkärangaiset Vertebrata fennica'. *Luonnon Tutkija* 3/1950.

Vuorisalo, Timo, Esa Lehikoinen ja Risto Lemmetyinen. 'Lintusuojelun varhaisvaiheita Suomessa.' Teoksessa *Ympäristöhistorian näkökulmia. Piispan apajilta trooppiseen helvettiin*. Toim. Timo Soikkanen. Turun yliopiston poliittisen historian laitos 1999, Turku, 104–125.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hannu Salmi. Laulujoutsenet. © Hannu Salmi.

Kuva 2: Wright, Magnus von ja Willhelm von Wright. Svenska fåglar efter naturen och på sten ritade. Digitoitu teoksen vuoden 1929 painoksesta. Rawpixel.com. CC BY 4.0 <https://flic.kr/p/JF3b4v>

Merimetso

Phalacrocorax carbo

Teksti ja aineistonkeruu: Otto Latva

Lajista käytettyjä nimityksiä

merimetso, merimetsäs, havstjäder, storskarv

Merimetso on vesistöjen äärellä viihtyvä lintu, joka sukeltaa ravinnokeeseen lähes yksinomaan kaloja. Lintu on suhteellisen isokokoinen ja mustan värinen, mistä juontaa myös sen tieteellinen nimi. Nimitys on yhdistelmä kreikkaa ja latinaa. Alkuosa *Phalacrocorax* tulee kreikan kielen kaljua tarkoittavasta sanasta *phalakrós* ja korppia tarkoittavasta sanasta *kórax*. Tieteellisen nimen jälkimmäinen osa *carbo* taas on latinaa ja tarkoittaa hiiltä, mikä viittaa linnun mustaan väritykseen. Vanhalta latinankieliseltä nimeltään lintu on *Corvus marinus*, mikä tarkoittaa merikorppia. Tä-

hän nimeen pohjautuvat myös merimetson englannin-, ranskan- ja saksankieliset nimet Great Cormorant, Grand Cormoran ja Kor-moran.

Tämä mustapukuinen lintu ei ole tietenkään läheistä sukua korpeille eikä variksille, mutta eivätpä metsäkanalintuihin kuuluvat metsotkaan kuulu sen lähisukulaisiin. Merimetson suomenkielistä nimeä perustellaan nimittäin usein sillä, että lintu muistuttaisi ulkonäöltään mustaa ja suhteellisen suurikokoista metsoa. Nimi voi toki olla myös käänös lajin ruotsinkielisestä nimestä havstjäder, joka

tarkoittaa suoraan käännettynä merimetsoa. Näitä lintuja näet kutsuttiin suomen kielellä 1800-luvulla ja sitä edeltäneellä ajalla nimellä merimetsäs.

Merimetsoja tiedetään arkeologisten löytöjen perusteella eläneen Itämeren rannoilla jo tuhansia vuosia sitten. Jacob Gummeruksen Turun Akatemiaan 1760-luvulla työstämän väitöskirjan perusteella merimetsoja esiintyi Suomen alueella vielä 1700-luvullakin. Hän käytti tutkimuksensa aineistona saaristolintujen havaintotietoja, jotka väitöstyön ohjaajan Pehr Adrian Gadd oli todennäköisesti kerännyt jo 1750-luvulla. Gummerus kirjoitti, miten merimetsot elelevät Suomen saaristossa ja rakentavat pesiään merenrannan puihin. Hän totesi myös, että merimetsot oleskelevat Pohjanlahden lahdelmissa aina siihen saakka, kun meri jäätyy, minkä jälkeen ne muuttavat Etelä-Ruotsin rannikolle.

Jotain dramaattista merimetsojen ja ihmisten suhteessa Suomen alueella kuitenkin tapahtui Gummeruksen väitöksestä kuluneen sadan vuoden aikana, sillä 1800-luvun kuluessa merimetsot olivat kadonneet suurelta osin Suomen saaristosta. Ne mainitaan Ahvenanmaan lajiluettelossa vielä 1850-luvulla, mutta sen jälkeen merimetsojen ei kerrota enää asustavan sielläkään. Lehdissä 1800-luvun lopulla kerrotuissa merimetsohavainnoissa lintua luonnehditaan jo harvinaiseksi näyksi. Merimetsosta puhuttiin harvinaisena lintuna esimerkiksi oululaisessa lehdessä vuonna 1879 julkaistussa lehtijutussa, jossa kerrottiin samana vuonna Oulun ulkosatamassa havaituista merimetsosta:

Merimetson (*Phalacrocorax carbo*), joka on enemmän harvinainen näillä seuduilla, on insinööri Löfhjelm ulkosatamassa ampunut ja sisustettavaksi antanut lahjaksi suomalaiselle lyseolle. (*Kaiku* 13.9.1879)

Samanlaisia uutisia ilmestyi 1800-luvun lopulla myös sisämaan lehdissä. Havaintoja näistä mustapukuisista linnuista kirjoitettiin sanomalehtiin Oulun ja muiden Pohjois-Suomen pitäjien lisäksi Itä-Suomen järviolueilta ja Tampereen Näsijärveltä. Näille uutisille oli yhteistä se, että merimetsoa luonnehdittiin niissä harvinaisuudeksi ja että lähes jokaisen nähdyn merimetson kohtalona oli joutua ammutuksi.

On vaikea sanoa, johtuiko merimetson kutsuminen harvinaiseksi sisämaan lehdissä siitä, että merimetso oli alkujaankin Suomen saaristoalueiden lintu ja tästä syystä harvoin nähty vierailija sisämaassa. Toisaalta havaintoja merimetsosta alkoi ilmes-tyä myös Suomen rannikkoalueiden lehdissä heti 1900-luvun alussa, ja esimerkiksi Porissa vuonna 1900 ja Vaasassa 1907 nähtyjä merimetsoja kuvailtiin harvinaisiksi linnuiksi. (*Satakunta* 22.11.1900; *Vaasa* 3.10.1907) Moni seikka viittaa siihen, että lintulaji olisi kadonnut tai hävitetty Suomen alueelta ihmistöiminnan vaikutuksesta. Myös aiempi tutkimus korostaa tätä tulkintaa. On kuitenkin todettava, että häviäminen ei tapahtunut 1900-luvun alussa, kuten monissa luonnontieteellisissä teksteissä väitetään, vaan todennäköisesti jo 1800-luvun aikana.

Vaikka merimetson pysyvät kannat katosivat Suomen saaristoalueilta ihmisen vaikutuksesta 1800-luvulla, ei suhde ihmisen ja merimetson välillä ole kuitenkaan ollut konfliktinen läpi historian, kuten tänä päivänä saattaa kuulla väitettävän. Merimetsoja varmasti ammuttiin sen vuoksi, että niitä saataisiin hävitettyä, sillä ne määriteltiin esimerkiksi 1890-luvulla annetussa keisarillisessa metsästysasetuksessa vahinkoeläimiksi. Tästä huolimatta merimetsoja ja yleisesti kaikkia lintuja sekä eläimiä tapettiin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa paljon myös tieteen ja tutkimuksen sekä ihmisten uteliaisuuden nimissä. Jos lintutieteilijä eli ornitologi kantaa tänään

mukanaan kaukoputkea, oli sen tilalla vielä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa ase. Eläinten tappaminen oli siis vielä yli sata vuotta sitten yleisesti hyväksytympää, eikä esimerkiksi merimetsojen ampuminen ollut merkki siitä, että niitä olisi yksinomaan vihattu. Tämän puolesta puhuvat useat 1900-luvun alussa tehdyt havainnot tästä linnusta.

Keräämämme havaintoaineisto osoittaa, että merimetsoja nähtiin Suomessa lähes vuosittain läpi 1900-luvun. Tämä johtuu siitä, että Jäämeren rannoilla elävät merimetsot kulki- vat Suomen yli muuttomatallaan keväisin ja syksyin. Merimetso ei siis ollut mikään huip- puharvinaisuus. Muutamat merimetsot jäivät toisinaan myös talvehtimaan Suomen vesis- töihin. Esimerkiksi Tammerkoskessa talveh- ti vuosien 1920 ja 1921 vaihteessa muutama merimetso, joista kirjoiteltiin ahkerasti myös eri lehdissä. Merimetsoja jopa pesi Suomeen 1900-luvun alkupuolella kuuluneilla alueilla kuten Pohjois-Laatokalla sijaitsevilla Kukri- saarella ja Heinäsenmaalla sekä Petsamossa.

Vaikka merimetsojen kohtalona oli vielä 1900-luvun alkupuolellakin joutua ammu- tuksi, niistä kirjoitettiin paljon myös ihailevia tekstejä. Näissä lehtikirjoituksissa merimet- soja kuvailtiin kauniiksi ja majesteettisiksi linnuiksi. Merimetsojen ampumista kohtaan alettiin osoittaa myös kasvavaa kritiikkiä 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten aikana. Esimerkiksi Tyrvällä vuonna 1923 ammutusta merimetsosta kirjoitettiin näin:

Merimetso eksynyt sisämaahan. Merimet- son (*Phalacrocorax carbo*) ampui muuan meille nimeltä ilmoitettu henkilö Tyr- vään Vehmaalla viime sunnuntaina. Lintu on harvinainen näin sisämaassa. Siipien väli oli 1 m 25 cm. Koskahan ymmärre- tään jättää harvinaiset ja komeat linnut henkiin, kun niitä tavataan. (*Aamulehti* 18.9.1923)

Kuva 2. Ruotsalaisen taiteilijan Magnus Körnerin kuvaus merimetsosta 1830- tai 1840-luvulta.

Viimeistään toisen maailmansodan jälkeen merimetsaista tehty havainnot eivät enää juurikaan liittyneet ammuttuihin lintuihin. Suuri osa havainnoista alkoi olla pelkkiä nä- köhavaintoja tai havaintoja kylmyyteen kuol- leista yksilöistä. Merimetsoja löydettiin yl- lättävän paljon myös veden alle asetetuista katiskoista. Hankasalmelta löytyi esimerkiksi vuonna 1933 jopa kahdeksan metrin syvyy- dessä olleesta katiskasta kuollut merimetso (*Keskisuomalainen* 31.10.1933).

Merkittävä huomio, jonka ornitologit te- kivät 1900-luvun puolivälissä, oli se, että me- rimetsohavaintojen määrä Suomessa väheni huomattavasti sotien jälkeen. Tämä näkyy myös tarkastelemassamme lehdistöaineistos- sa. Lajin harvinaistuminen johti myös siihen, että ihmiset alkoivat suhtautua vielä aiem- paakin lempeämmin näihin lintuihin. Leh- distössä mainitaan esimerkiksi joulukuussa 1963 sattunut tapaus, jossa vahtimestari Tau- no Nilsson oli löytänyt pakkasen jähmettä- män merimetsan Päijänteen jäältä. Lehdessä

kirjoitettiin, että “[v]ahtimestari Nilsson otti linnun syliinsä ja puheli sille rauhoittavasti, mutta sai tästä kiitokseksi terävän nokkaisun ylähuuleensa. Yöksi hän vei linnun kotiinsa.” Tuolloin vielä nimellä Aero toiminut Finnair lupasi lähettää merimetson Korkeasaaren eläintarhaan Helsinkiin, mutta lintu ehti kuitenkin kuolla lentomatalla kylmettymisestä saamiinsa vammoihin. (*Helsingin Sanomat* 27.12.1963 ja 31.12.1963; *Suomen Kuvalehti* 18.1.1964)

Lopulta toisen maailmansodan jälkeen Suomen kamaralla yhä harvinaisempi merimetso rauhoitettiin vuoden 1962 metsästyslaissa. (*Maaseudun Tulevaisuus* 19.5.1962). Monet lintutieteilijät, kuten Thorsten Renvall ja Einari Merikallio, olivat puhuneet merimetson rauhoittamisen puolesta jo 1920-luvulla, mutta muutos tapahtui vasta 1960-luvulla.

Hakusanat

Merimetsoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 pelkästään lajin suomenkielisellä nimityksellä *merimetso*. Koska suomenkielisistä lehdistä kertyi niin paljon havaintoja, emme pystyneet käymään läpi ruotsinkielistä aineistoa hankkeen puitteissa. Suomenkieliseen lehdistöön keskittymällä varmistimme kuitenkin aineiston maantieteellisen kattavuuden. Tämän vuoksi havaintokartoista on voinut jäädä pois joitain pelkästään ruotsinkielisessä lehdistössä mainittuja havaintoja. Aineistoa kerätessä on kuitenkin huomattu, että monet 1800-luvun lopulla ja 1900-luvullakin lehdistössä mainitut merimetsohavainnot on julkaistu sekä suomen- että ruotsinkielisessä lehdistössä.

Kirjallisuus

Bergstrand, C. E. *Ålands däggdjur, foglar, amphibier och fiskar*. D. Forssell, Wetsersås 1852.

Ericson, Per G. P., ja Francisco Hernandez Carrasquilla. ‘Subspecific Identity of Prehistoric Cormorants *Phalacrocorax Carbo*’. *Ardea* 85, no. 1 (1997): 1–7.

Gadd, Perh Adrian. *Oconomisk afhandling om sjöfogels wård och ans i Finska skärgården*. Jacob Gummeruksen väitöskirja, Aboae 1769.

Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus Metsästyksestä. 1898.

Lehikoinen, Esa, Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo ja Sari Kivistö. *Suomen lintutieteen synty. Turun Akatemian aika*. Faros, Turku 2009.

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

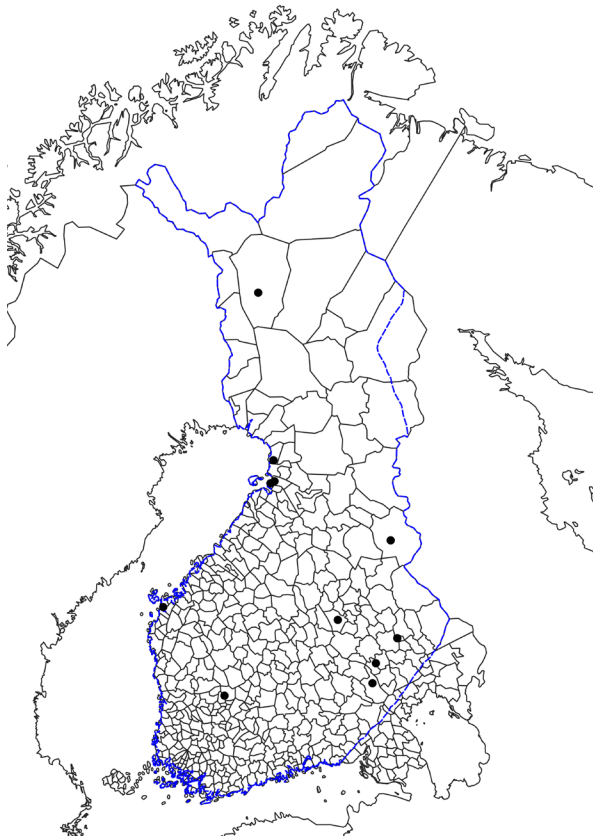
Lummaa, Karoliina. ‘Merimetso – laulun arvoinen’. Teoksessa *Chorus Sinensis*. Toim. Kati Kunnas-Holmström. Porin Taidemuseo, Pori 2022, 6–17.

Kuvalähteet

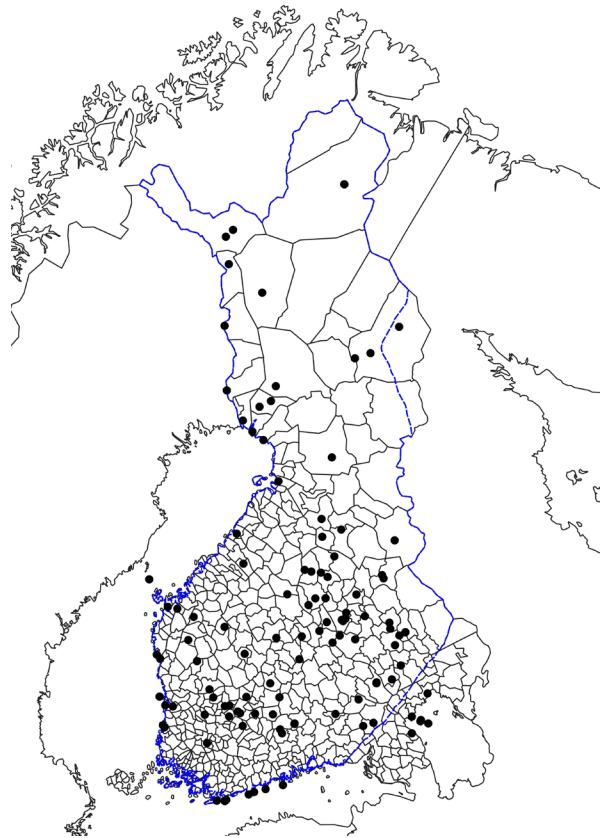
Kuva 1: Hannu Salmi. Merimetso. © Hannu Salmi.

Kuva 2: Magnus Körner. Storskarv. 1830–1840. Lund University Library (ALVIN Digital Kulturarv). Public Domain. <https://tinyurl.com/mr3psfb9>

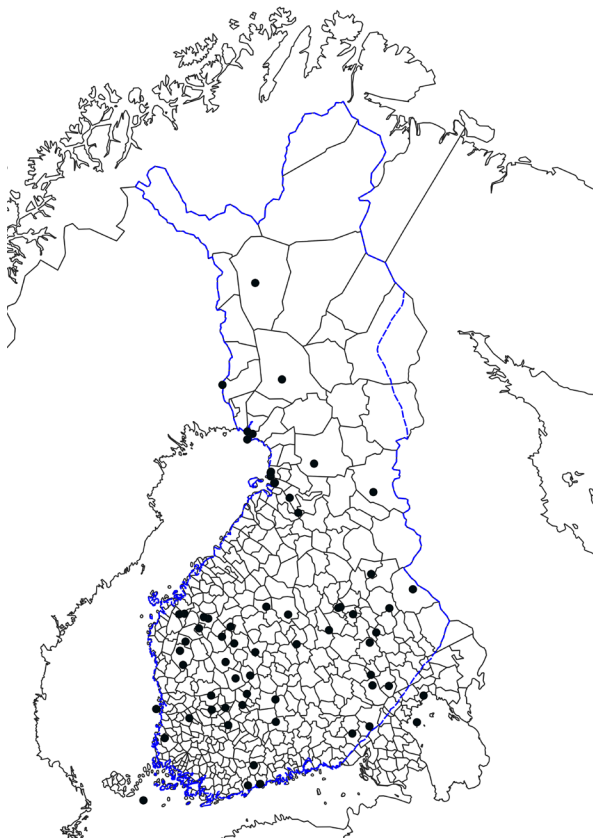
**Merimetsohavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa
1800–1969.**

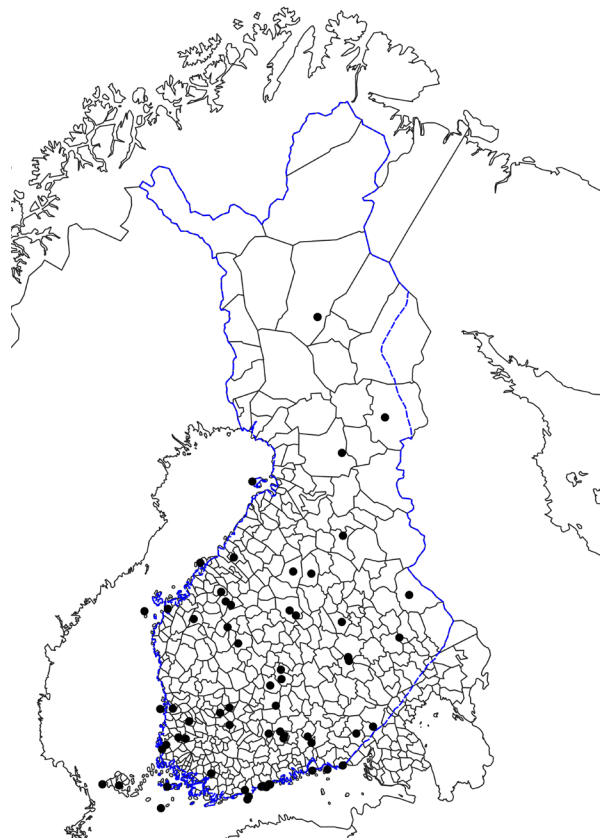
1871–1899

1900–1929

1930–1949

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Mustatiira

Chlidonias niger

Teksti: Aino Jämsä

*Aineistonkeruu: Aino Jämsä
ja Miriam Saurio*

Lajista käytettyjä nimityksiä

mustatiira, musta tiira, svarttärna, svart
tärna

Mustatiira on siro, tumma tiira, joka pesii Pohjois-Amerikassa ja Euraasiassa, erityisesti itäisessä Euroopassa, Kazakstanissa ja Venäjän länsialueilla. Se viihtyy rehevillä kosteikoilla. Varhaisimmat lehdissä julkaistut mustatiirahavainnot kertovat linnuista, jotka ammuttiin Järvenpäässä vuonna 1889 ja Nurmijärvellä vuonna 1891 (*Hämeen Sanomat* 1.11.1889; *Päivälehti* 4.10.1891). Lintutieteilijä Einari Merikallio havaitsi mustatiiran pesän Äyräpäänjärvellä vuonna 1926, mikä oli lajin ensimmäinen pesintähavainto Suomessa. Merikallio kirjoitti havainnosta pari

vuotta myöhemmin julkaistussa kirjassaan *Äyräpäänjärvi. Suomen linturikkain järvi* (1929):

Mustatiiran pesiminen Suomessa on nyt tosiasia. Heinäkuun 14 p:nä tapasin parin poikasineen Eteläjärvessä, Pesäsaaren luona. Missä pesä oli sijainnut, sitä ei enää voitu varmuudella todeta, sillä mustatiiran 3 poikasta, vaikkakin olivat aivan pieniä, kykenivät pakenemaan. (Merikallio 1929)

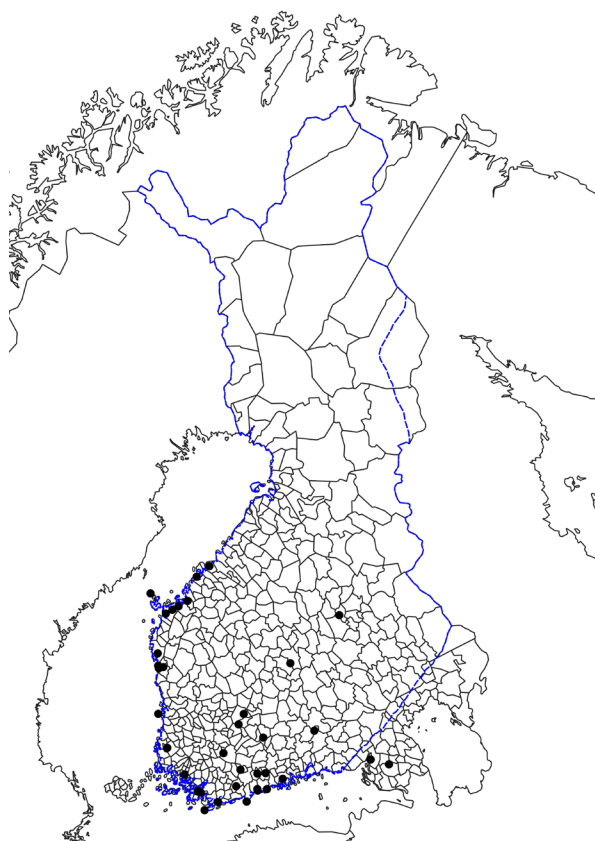
Kaarlo Eemeli Kivirikko kuvasi tarkasti mustatiirasta tehdyt havainnot Suomen alueella, tarkemminkin kuin mitä lehtiaineistosta oli löydettävissä. Hän ei myöskään jättänyt mainitsematta Merikallion pesälöytöä Äyräpäänjärvellä. *Pohjolan linnut värikuvin* -teoksessa (1963) kerrottiin lisäksi pesinnöistä Maaningan Käärmelahdella vuonna 1960 sekä Kauvatsan Puurijärvellä vuonna 1965. Kirjoittajien mukaan mustatiirahavainnot on tehty enenevissä määrin, vaikka kanta on vähentynyt Länsi-Euroopassa. Syyksi kannan vähenemiseen arveltiin pesimäjärvien ja -soiden laajamittaista kuivausta.

Lehtiaineistossa havaintoja julkaistiin enemmän 1950- ja 1960-luvuilla kuin aikai-

sempina vuosikymmeninä, mikä sopii yhteen *Pohjolan linnut värikuvin* -teoksen tietojen kanssa. Lehdissä julkaistut tiedot mustatiiran esiintymisestä olivat merkittävältä osin asiantuntijoiden ja lintuharrastajien käsialaa. Esimerkiksi 1950- ja 1960-luvuilla länsirannikolta julkaistut havainnot olivat suurilta osin *Ostrobothnia Australis* -lintuseuran jäsenten tekemiä havaintoja (*Jakobstads Tidning* 3.1.1967).

Mustatiirakanta on kasvanut Suomen alueella hitaasti 1960-luvun jälkeen. Nykyään tämä siro tumma lintu pesii äärimmäisen harvinaisena Länsi- ja Kaakkois-Suomessa. Pesimäkannan suuruus on noin 30 paria.

Mustatiirahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* 1800–1969.

1889–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Mustatiiraa käsittelevää aineistoa on kerätty Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *mustatiira* ja *musta tiira* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *svarttärna* ja *svart tärna*. Ruotsinkielisten nimitysten kohdalla haut on tehty erikseen eri taivutusmuodoilla. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960-luvuilla julkaistuista lehdistä *Suomen Luonto* ja *Luonnon Tutkija*.

Kirjallisuus

Aintila, Aki. 'Mustatiira – *Chlidonias niger*'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.27791/biology>. Viitattu 13.2.2025.

Merikallio, Einari. *Äyräpäänjärvi. Suomen linturikkain järvi*. Otava, Helsinki 1929.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Valkama, Jari, Ville Vepsäläinen ja Aleksi Lehikoinen. *Suomen III Lintuatlas*. Luonnontieteellinen keskusmuseo Luomus & ympäristöministeriö 2011. <http://atlas3.lintuatlas.fi>. Viitattu 28.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Cephas. Guifette noire (*Chlidonias niger*), 2023. CC BY-SA 4.0. https://commons.m.wikimedia.org/wiki/File:Chlidonias_niger_GNP_01.jpg

Niittysuohaukka

Circus pygargus

Teksti ja aineistonkeruu: Hannu Salmi

Niittysuohaukka on pienikokoinen päiväpeto-lintu, jonka pesimäalue ulottuu Keski-Euroopasta Aasiaan. Suomessa se on tällä hetkellä harvinainen laji, mutta siitä on havaintoja 1900-luvun alusta lähtien. Niittysuohaukka muistuttaa kooltaan ja muodoltaan arosuohaukkaa. Koiraan siivenkärjissä on laajalti mustaa, siiven takareunassa päällä yksi ja alla kaksi mustaa juovaa. Yläperä on joko valkea tai harmaa. Naaras muistuttaa hyvin paljon arosuohaukkaa ja on ruskeasävyinen.

Lajista käytettyjä nimityksiä

niittysuohaukka, pikku-suohaukka, pienempi suohaukka, mindre kärrhök, ängshök

Suohaukkojen erottaminen toistaan on haasteellista, ja jo tästä syystä sanoma- ja aikakauslehdistön tallentamiin havaintoihin pitää suhtautua varauksellisesti. Tosin vuosisadan vaihteessa lintutieteilijät ja alan harrastajat usein ampuivat linnun ja pystyivät sen jälkeen tutkimaan sitä tarkasti.

Lehdistöaineistossa laji esiintyy nimillä niittysuohaukka, pikku-suohaukka, pienempi suohaukka, mindre kärrhök ja ängshök. Kaisa Häkkisen (2011) mukaan 1800-luvun lintujen

Kuva 2. Niittysuohaukka kuvattuna John Gouldin teoksessa *The Birds of Great Britain* (1873).

nimissä esiintyvät myös harmainen suohaukka ja vähä suohaukka, joita muun muassa Elias Lönnrot käyttää *Suomalaisen Lintukirjan* käsikirjoituksessa, mutta lehtiaineistossa nämä eivät nouse esiin. Aineistossa esiintyy kaksi kertaa lilla kärrhök, mutta kummassakaan havainto ei liity tiettyyn paikkaan.

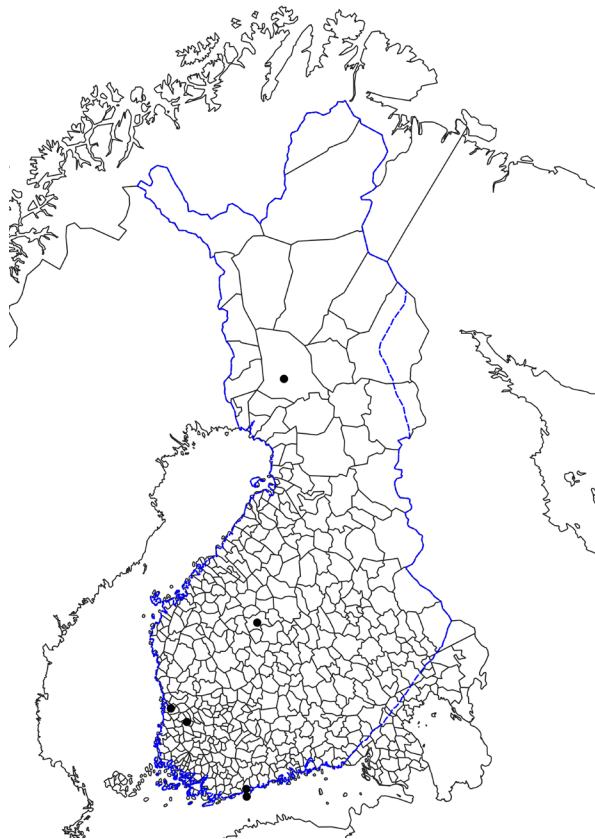
Lehdistöhavainnoissa silmiinpistävää on myös se, että moniin niittysuohaukka-mainintoihin ei liity konkreettista paikkamerkintää. Teksteissä saatettiin viitata niittysuohaukan esiintymiseen lähialueilla, kuten Ruotsissa ja Virossa. *Finlands jakt- och fisketidskrift* mainitsi muun muassa vuonna 1933, että haukka saattoi tehdä vierailun Suomenlahden eteläpuolelta (*Finlands jakt- och fisketidskrift* 6/1933). Lehdistö näyttää siis levittäneen tietoutta niittysuohaukasta tilanteessa, jossa sen näkeminen Suomessa oli mahdollista vaikkakaan ei todennäköistä.

Ensimmäinen havainto niittysuohaukasta mainitaan jo 1900-luvun alussa. *Suomen Metsästyslehden* uutisen mukaan J. V. Salmi oli ampunut ”pienemmän suohaukan (Cir-

cus pygargus)” Karstulassa 18. elokuuta 1909. (*Metsästyslehti* 8/1909) Seuraava maininta on vuodelta 1919, jolloin savonlinnalainen lintujen täyttäjä listasi *Luonnon Ystävä* -lehdelle kaikki hänen käsiensä kautta kulkenneet harvinaisuudet. Syystalvella 1911 Rovaniemen metsäkoulun oppilas E. Hytönen oli lähettänyt täytettäväksi ”pienemmän suohaukan (Circus pygargus)”, joka oli nuori koiras. (*Luonnon Ystävä* 2/1919)

On ilmeistä, että niittysuohaukka vieraili Etelä- ja Länsi-Suomessa seuraavien vuosikymmenien aikana aina silloin tällöin. Lehtiaineistossa paikkakuntamainintoja alkoi näkyä varsinaisesti vasta 1960-luvulla, jolloin laji havaittiin muun muassa Porkkalassa vuonna 1962 (*Suomen Sosialidemokraatti* 26.8.1962), Kokemäenjoen suistoalueella vuonna 1964 (*Etelä-Suomen Sanomat* 27.8.1964) ja Kirkkonummella vuonna 1969 (*Helsingin Sanomat* 1.5.1969). Havaintoja kertyi vuosikymmenen mittaan yhä enemmän, mutta harvinaisena niittysuohaukka pysyi edelleen.

Niittysuohaukkahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1909-1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Niittysuohaukkaa koskevaa aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *niittysuohaukka*, *pikku-suohaukka* ja *pienempi suohaukka* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *mindre kärrhök* ja *ängshök*.

Kirjallisuus

Heinzel, Hermann, Richard Fitter ja John Parslow. *Lintukäsikirja. Eurooppa, Pohjois-Afrikka ja Lähi-itä*. Tammi, Helsinki 1974.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2011.

Kuvalähteet

Kuva 1: Sumeetmoghe. In a grassland near Bhigwan, 2024. CC BY-SA 4.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Montagu%27s_harrier.jpg

Kuva 2: John Gould. Montagu's Harrier. 27. plate, 1873. KU Libraries Digital Collections. Public Domain.

<https://digital.lib.ku.edu/ku-gould/9312>

Nokka- varpunen

Coccothraustes coccothraustes

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Nokkavarpunen on roteva peippolintu, jolla on jyrkät nokka ja kirjava höyhenpuku. Varhaisin kirjallinen maininta nokkavarpuesta Suomen alueella koskee vuotta 1815, jolloin nokkavarpunen ammuttiin Haminalahdessa. Aukusti Juhana Mela kirjoitti *Luonnon Ystäv*-lehteen monisivuisen kirjoituksen nokkavarpuista vuonna 1904. Tähän häntä oli innoittanut Ernst Kolehmainen Suonenjoelta lähettämä kirje, jossa Kolehmainen raportoi viiden nokkavarpusen parvesta paikkakunnalla.

Lajista käytettyjä nimityksiä
nokkavarpunen, stenknäck

Kaksi linnuista oli ammuttu, ja toinen näistä toimitettiin täytettynä nähtäväksi Helsinkiin. Kyseisen täytetyn linnun lopullinen sijoituspaikka oli Melan kirjoittaessa vielä auki, eikä ollut varmuutta, päätyisikö harvinaisuus yliopiston vai *Kuopion Luonnon Ystäv*in *Yhdistyksen* kokoelmiin. Mela kirjoitti:

Tämäkin merkillinen löytö on uusi todistus siitä miten tärkeitä on pitää silmänsä auki kylmenpänäkin vuoden aikana, sil-

Kuva 2. Taiteilija Bror Hallbergin kuvaus nokkavarpuksesta teoksen Svenska fåglar vuoden 1929 painoksessa.

lä nokkavarpunenhan on harvinaisimpia lintujamme. Samalla antaa se meille syytä puhumaan vähän laveammin tästä linnusta, sen elämäntavoista ja yleisestä levenemisestä sekä luettelemaan nykyään tunnetut havainnot sen levenemissuhteista Suomessa. (*Luonnon Ystävä* 1/1904)

Mela avasi kirjoituksessaan yksityiskohtaisesti Suomen alueella tehdyt nokkavarpushavainnot, jotka on merkitty myös tekstin lopusta löytyviin karttoihin.

Keräämässämme aineistossa varhaisimmat sanomalehdet, joissa julkaistiin nokkavarpushavainnot, ajoittuvat 1860-luvun alkuun. Tuolloin *Societas pro Fauna et Flora Fennica*-seuran tietoon saatettiin, että Helsingin Kaivopuistossa pesi nokkavarpunen (*Helsingfors Tidningar* 10.10.1861). Nokkavarpunen nousi esiin uudestaan seuran kokouksessa samana vuonna, kun ylioppilas Mickwitz ampui nokkavarpusen Töölönlahdella ja lahjoitti linnun yliopistolle. Kyseisen linnun epäiltiin olleen sama naaras, joka oli pesinyt kesällä Kaivopuistossa. (*Helsingfors Tidningar* 3.12.1861)

Kaarlo Eemeli Kivirikon mukaan (1940) nokkavarpunen on pesinyt Suomessa Kaivopuiston lisäksi Taivassalon pappilan tammi-metsässä vuonna 1890. Havaintoja nokkavarpusesta on tehty Etelä- ja Keski-Suomessa. Lajia nähtiin Kivirikon mukaan Helsingin lähistöllä joka kevät. Myös keräämässämme lehtiaineistossa korostuvat Helsingin lahdet ja puistot. Esimerkiksi *Luonnon Ystävä* -lehdessä raportoitiin vuonna 1929: "Kaivopuistossa oli 10. II nokkavarpunen neljän vihreäpeipon seurassa. Linnut istuivat lumihangella ruusupensaan alla ja aukoivat ruusunkiulukoi- ta, joista söivät pähkylät." (*Luonnon Ystävä* 6/1929)

Keräämässämme lehtiaineistossa on useampia havaintoja ruokailevista nokkavarpusista. Niille ovat maistuneet kiinnostuneiden ihmisten silmien alla muun muassa tuomen ja pihlajan marjat (*Hämetär* 21.3.1905), ruusunmarjat (*Luonnon Ystävä* 2/1912), syreenipensaan antimet (*Luonnon Ystävä* 4/1918) sekä lintulaudoille tarjolle asetetut herkut (*Luonnon Ystävä* 6/1938).

Pohjolan linnut värikuvin -teoksen (1963) mukaan nokkavarpunen on vähälukui- nen mutta jokavuotinen pesimälintu etelä- ja lounaisrannikolla. Havaintomäärän kasvusta huolimatta kirjoittajat epäilevät nokkavarpusten vähentyneen Suomessa. Havaintojen lukumäärä on nimittäin lisääntynyt vain etelässä ja lounaassa, jossa lintuasematkin sijaitsevat, joten vaikuttava tekijä vaikuttaa ennen kaikkea olleen havainnoinnin lisääntyminen. Sen sijaan pohjoisia havaintoja on tehty entistä vähemmän.

Nokkavarpusen pesimäkanta Suomessa on voimistunut 1980- ja 1990-luvuilta lähtien. Laji luokitellaan nykyään Suomessa elinvoimaiseksi.

Hakusanat

Nokkavarpusta koskevaa aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *nokkavarpunen* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *stenknäck*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

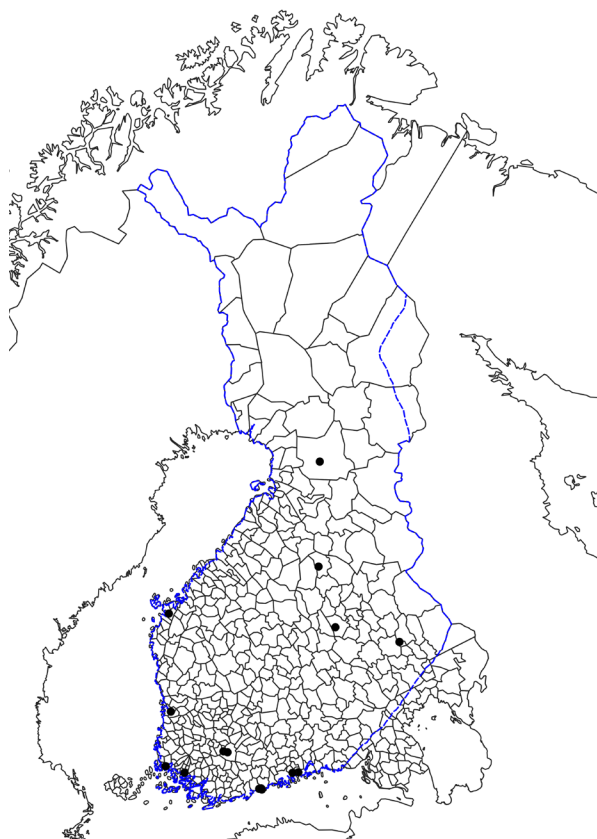
Valkama, Jari, Ville Vepsäläinen ja Aleksi Lehikoinen. *Suomen III Lintuatlas*. Luonnontieteellinen keskusmuseo Luomus & ympäristöministeriö 2011. <http://atlas3.lintuatlas.fi>. Viitattu 28.2.2025.

Kuvalähteet

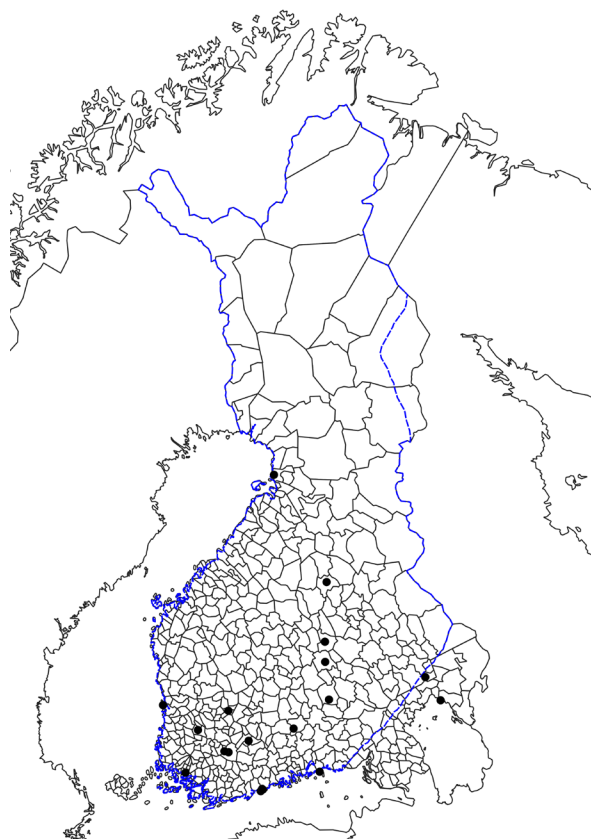
Kuva 1: Hannu Salmi. Nokkavarpunen. © Hannu Salmi

Kuva 2: Wright, Magnus von ja Willhelm von Wright. *Svenska fåglar efter naturen och på sten ritade*. Digitoitu teoksen vuoden 1929 painoksesta. Rawpixel.com. CC BY 4.0. <https://flic.kr/p/25yZ7A3>

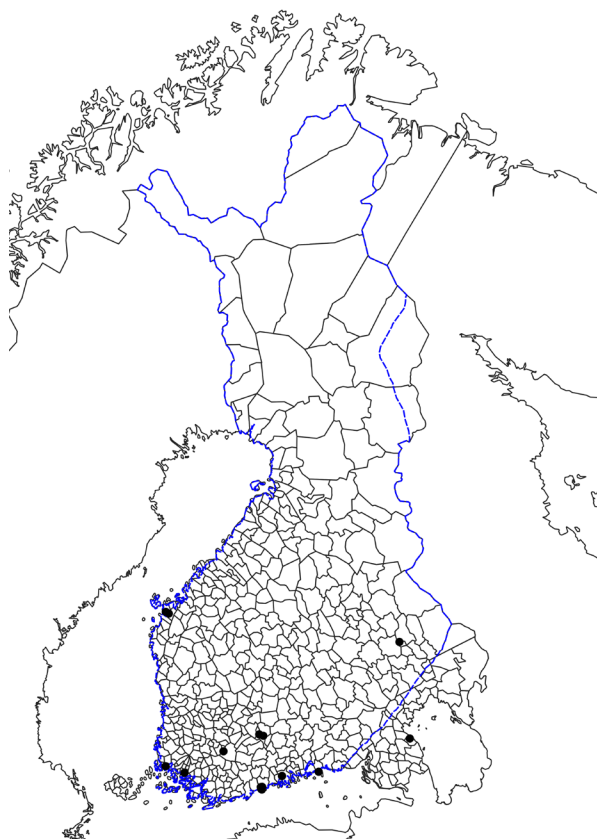
Nokkavarpushavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa 1800–1969.

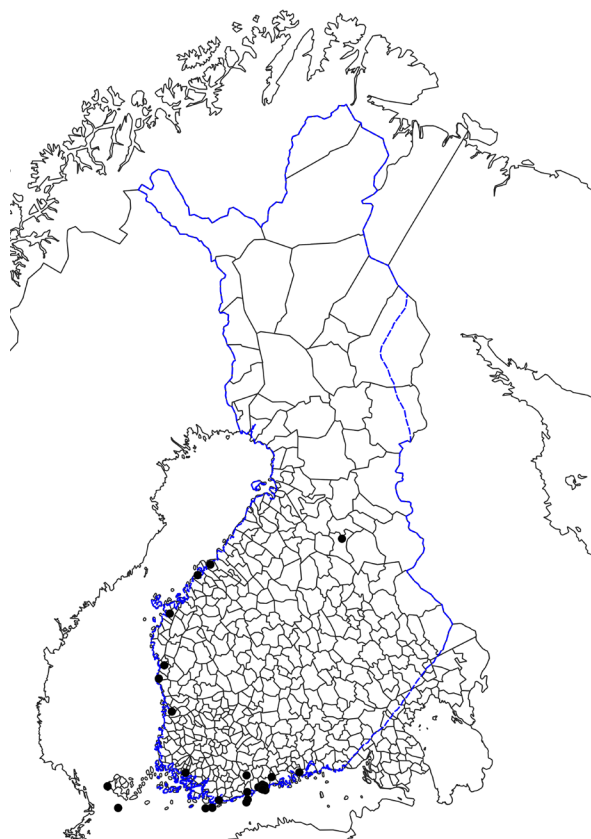
1815–1898

1901–1918

1921–1949

1951–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Pikkuvarpunen

Passer m. montanus

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

pikkuvarpunen, metsävarpunen, pilfink

Pikkuvarpunen on varpusta pienempi, ja sen tunnistaa mustasta leukalapusta ja valkeiden poskien mustista täplistä. Varhaisimpiin pikkuvarpushavaintoihin keräämässämme lehtiaineistossa lukeutuu *Morgonbladet*-lehdessä (11.4.1883) julkaistu kokouskertomus, jossa kerrottiin *Societas pro Fauna et Flora Fennica*-seuralle tehdyistä lahjoituksista.

Pikkuvarpunen tunnettiin ennen metsävarpusena. Sekä Aukusti Juhana Mela (1882) että Kaarlo Eemeli Kivirikko (1940) kirjoittavat lajista nimityksellä metsävarpunen. Lehdistössä sanaa metsävarpunen käytettiin kuitenkin myös synonyyminä metsän

pienille linnuille. Esimerkiksi *Aura*-lehden kirjeenvaihtaja kirjoitti vuonna 1882 peiposta ”meidän pienenä metsävarpusena” (*Aura* 4.5.1992).

Melan (1882) mukaan pikkuvarpusta tavattiin harvinaisena Etelä-Suomesta Inariin asti. Kaiken kaikkiaan keräämässämme lehtiaineistossa on varsin vähän mainintoja pikkuvarpusesta, ja merkittävä osa havainnoista on lähinnä luonnontutkijoiden ja -harrastajien kirjoituksia. Kivirikon (1940) mukaan pikkuvarpunen pesi Suomen kaakkoisosissa. Lajista

löytyy sieltä muutamia havaintoja, joissa lajia kuvataan yleiseksi alueella. Esimerkiksi ornitologi Rolf Palmgren muisteli kirjoituksessaan keväistä Salmin pitäjän Lunkulansaarta vuodelta 1898. Hän kirjotti, kuinka ”pikkuvarpuset, nuo harmaavarpusten lähimmät sukulaiset, istuvat rivissä syventyneinä vilkkaaseen keskusteluun.” (*Nya Pressen* 4.12.1907, lainaus suomennettu) Veli Räsänen puolestaan teki Kurkijoella vertailevaa tutkimusta pikkuvarpusten ja varpusten painosta. Hän kuvasi pikkuvarpusen olevan paikalla lähes yhtä yleinen kuin varpusen, jota hän nimitti ”muun Suomen varpuseksi.” (*Luonnon Ystävä* 6/1930)

Muualle Suomen alueelle sijoittuvat havainnot kuvasivat pikkuvarpusta harvinaiseksi. Oiva esimerkki on *Hämetär*-lehdessä julkaistu kirjoitus pikkulintujen suojelusta, joka oli suosittua 1800-luvun loppupuolella. Kirjoituksen mukaan Hämeenlinnan puistoon oli palkattu jopa puistovahti vartioimaan, ettei pikkulintujen pesistä vietäisi munia. Lisäksi eläinsuojeluasiasta oli jaettu lehtiä lapsille ja nuorille sekä puihin ripustettu peräti sata linnunpönttöä. Tästä kaikesta oli seurannut, että pienet linnut olivat menestyneet kaupungissa ja ”mitä moninaisin laulu puistoissamme raikuu kaupunkilaisten iloksi ja huviksi”. Kaupungissa tai sen läheisyydessä pesivien harvinaisten lintujen luetteloon pääsi mukaan pikkuvarpusen. (*Hämetär* 29.4.1915)

Pikkuvarpusen on varsin vähän esillä keräämässämme lehtiaineistossa, mutta sen perusteella vaikuttaa siltä, ettei siihen suhtauduttu yhtä nihkeästi kuin varpuseen. Varpusella on ollut vahinkoa tekevän linnun maine. Varpusta ei rauhoitettu monien muiden pienten lintujen tavoin metsästyslaissa vuonna 1899 eikä vuoden 1923 luonnonsuojelulaissaan. Kaarlo Eemeli Kivirikon (1940) mukaan varpusen tunkeutuu ”tappelunhaluisena” toisten lintujen pesiin, ja toiset linnut kohtelevat sitä kuin ”pahantekijää ainakin”. Lisäksi varpusen syö kypsyntä viljaa ja tekee tuhoa

Kuva 2. Taitelijoiden Magnus ja Wilhelm von Wrightin kuvaus pikkuvarpusesta teoksessa *Svenska fåglar* aikaväliltä 1828–1838.

niin keittiömaiden taimille kuin silmuille, kukille ja kirsikoillekin. Kivirikon mukaan metsävarpusen syö samoja ruokia kuin varpusen ja tekee pesänsä samoin, mutta on ”rauhallisempi kuin sukulaisensa”. Varpusen maineen takia ihmiset eivät usein halunneet varpusia ruokailemaan muille pienille linnoille varaimilleen ruokintalautoille, ja lehdissä neuvottiin, miten pitää varpuset poissa lintulautoilta (*Savo* 23.1.1912).

Pohjolan linnut värikuvin -teoksen (1963) mukaan pikkuvarpusen pesi vakituisesti kaakossa ennen kaikkea Kiteellä ja Tohmajärvellä. Havaintoja on tehty alueen ulkopuolelta. Ahvenanmaalla tavatut ja peräti pesineet pikkuvarpuset, joista löysimme havaintoja myös keräämässämme lehtiaineistossa (*Åland* 8.7.1931), ovat *Pohjolan linnut värikuvin* -teoksen mukaan todennäköisesti meren yli lännestä saapuneita lintuja. Samaa teoksen kirjoittajat arvelevat Lapissa tavatuista pikkuvarpusista.

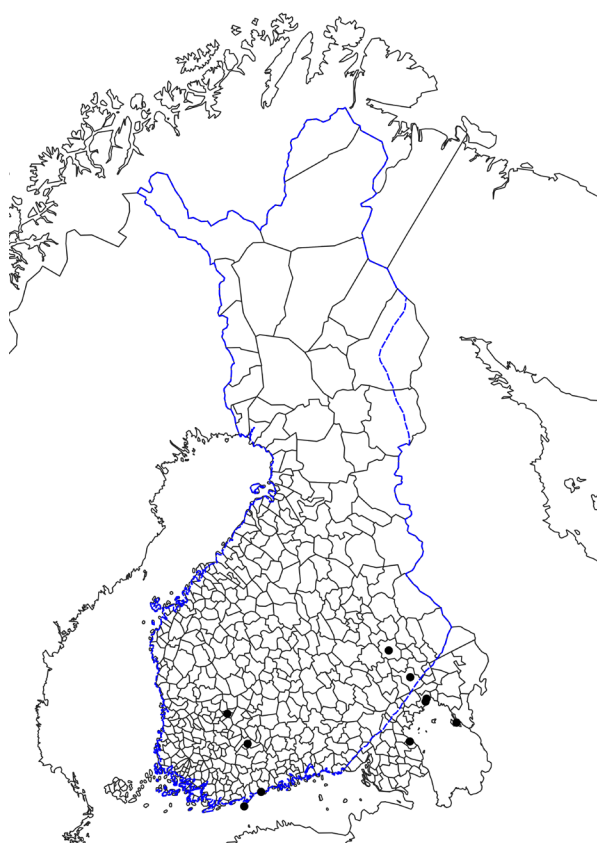
Suuressa osassa Suomea pikkuvarpusen on ollut harvinainen laji ja satunnainen pesijä. Keräämässämme lehtiaineistossa tästä

oiva esimerkki ovat pikkuvarpuset, jotka talvehtivat Helsingissä 1960-luvun alussa. *Helsingin Sanomissa* kirjoitettiin, että “erityisen maininnan ansaitsevat kolme pikkuvarpusta, joista kaksi löytyi Kyläsaaresta ja yksi Pakilan Pitkäkoskelta” (*Helsingin Sanomat* 6.1.1962). Suhteellisen pienikokoisina ja vaatimattoman värisinä harvinaisuuksina pikkuvarpuset kui-

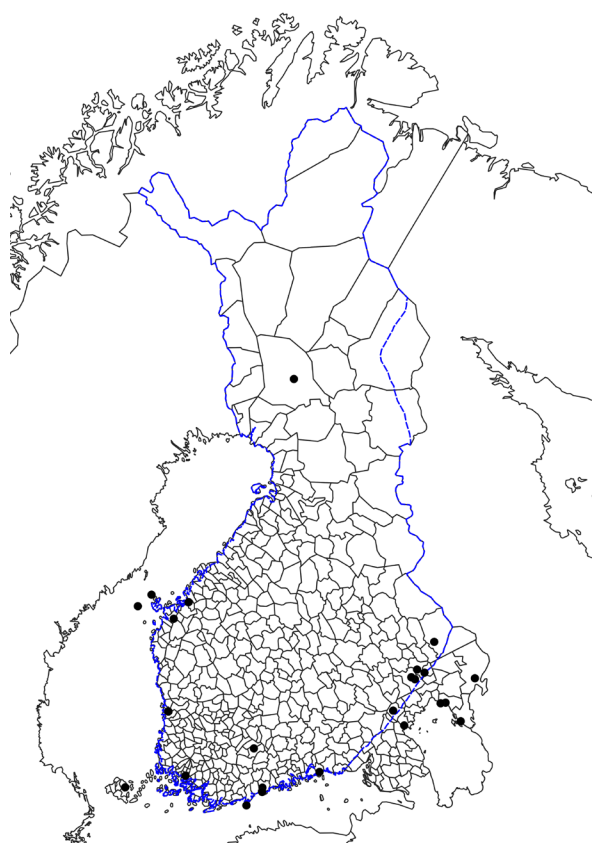
tenkin näyttävät herättäneen lähinnä asiantuntijoiden ja luontoharrastajien huomiota.

Pikkuvarpuskanta on kasvanut Suomessa 1990-luvulta alkaen, ja laji on levittäytynyt Suomeen niin maaseudulle kuin asutuskeskuksiin. Se on nykyään paikoin jopa varpusta yleisempi.

Pikkuvarpushavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* 1800–1969.

1859–1929

1930–1963

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Pikkuvarpusta käsittelevää aineistoa on kerätty Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta sekä *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehdistä aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *pikkuvarpunen* ja *metsävarpunen* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *pilfink*.

Kirjallisuus

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurangoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurangois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Vuorisalo, Timo, Esa Lehtikoinen ja Risto Lemmetyinen. 'Lintusuojelun varhaisvaiheita Suomessa.' Teoksessa *Ympäristöhistorian näkökulmia: Piispan apajilta trooppiseen helvettiin*. Toim. Timo Soikkanen. Turun yliopiston poliittisen historian laitos, Turku 1999, 104–125.

Kuvalähteet

Kuva 1: Otto Latva. Pikkuvarpunen. © Otto Latva.

Kuva 2: Wright, Magnus von ja Wilhelm von Wright. *Svenska fåglar efter naturen och på sten ritade*. Digitoitu teoksen vuoden 1929 painoksesta. Rawpixel.com. CC BY 4.0. <https://flic.kr/p/JF34Xc>

Punasotka

Aythya ferina

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Punasotka on harmaan- ja ruskeansävyinen keskikokoinen sorsalintu. Erityisesti punasotkakoiraan tunnistaa sen punaruskeasta päästä ja kaulasta. Varhaisimmat maininnan punasotkasta keräämässämme lehtiaineistossa ajoittuvat vuoteen 1866. Tuolloin *Societas pro Fauna et Flora Fennica* -seura sai lahjoituksena kaksi punasotkaa, toisen Kirkkonummelta ja toisen Porista (*Helsingfors Dagblad* 22.5.1866). Samoihin aikoihin punasotkia eleli Bolstaholmin tilan mailla Ahvenanmaalla. Metsänhoitaja, myöhemmin Åbo Akademin biologisen museon intendentti, Justus Montell

Lajista käytettyjä nimityksiä

punasotka, punanarsku, brunand, rödhalsad dykand

kirjoitti punasotkista *Finlands jakttidskrift* -lehdessä vuonna 1918. Punasotka oli ollut paikallisille tuttu lintu jo silloin, kun Montellin isä oli saanut tilan haltuunsa vuonna 1867. Lintua kutsuttiin Ahvenanmaalla nimellä rödnacka. Montell piti lapsena talven yli huolta haavoittuneesta nuoresta punasotkasta ja luonnehti suhdettaan lajiin seuraavasti:

Muistoni tästä linnusta ulottuvat ajassa niin kauas taaksepäin, kuin muistini yleensäkkään yltää. Sen kaunis höyhenpeite, sen runsas esiintyminen aivan tilan lä-

hellä ja sen vähäinen arkuus – linnut jär-
vessä olivat rauhoitettuja – saivat minut
ihastumaan lintuun varhaisemmin kuin
yhteenkään toiseen. (*Finlands jakttid-
skrift* 6/1918, lainaus suomennettu)

Vuosisadan vaihteessa tämä punakaulainen
vesilintu herätti muidenkin asiantuntijoiden
huomiota. Rolf Palmgren kirjoitti *Luonnon
Ystävä* -lehdessä vuonna 1900 Lunkulansaa-
resta, jonka ruovikossa vesilintujen joukossa
uiskenteli hänen mukaansa myös punasotkia
(*Luonnon Ystävä* 11–12/1900). Luonnontut-
kija Aukusti Juhana Mela piti hämmästyttä-
vänä tätä tietoa harvinaisen linnun runsaasta
esiintymisestä Laatokalla. Hän kirjoitti vuotta
myöhemmin pitkän ja yksityiskohtaisen teks-
tin punasotkan levinneisyydestä ja havain-
noista *Luonnon Ystävä* -lehteen (1/1901).

Riistalinnuksi mielletty punasotka esiin-
tyi myös metsästystä koskeneissa säädöksissä,
ja vuonna 1923 metsästyslaissa se määriteltiin
useiden muiden vesilintujen tavoin rauhoite-
tuksi kevät- ja kesäaikaan (*Metsästys ja Kalas-
tus* 6/1923).

Lehdistössä huomioitiin punasotkan le-
viäminen Suomessa 1900-luvun alkupuolella.
Vaasassa talvehtineiden sorsien joukossa ha-
vaittiin punasotka vuonna 1936. Kyseinen lin-
tu teloi itsensä, mutta kaupunkilainen pelasti
sen ja otti sen hoitoonsa. (*Vaasa* 14.1.1936;
Vaasa 21.1.1936) Kaupunkien sulissa vesissä
talvehtineet kesyt sorsat yleistyivät 1900-lu-
vun alkupuolella. Pakinoitsija “Veräjän Mik-
ko” kirjoitti *Vaasa*-lehdessä pari vuotta myö-
hemmin siitä, että joutsenten lisäksi myös
koreapukuisia sinisorsia tulisi ruokkia talvi-
sin. Hän kirjoitti myös punasotkasta:

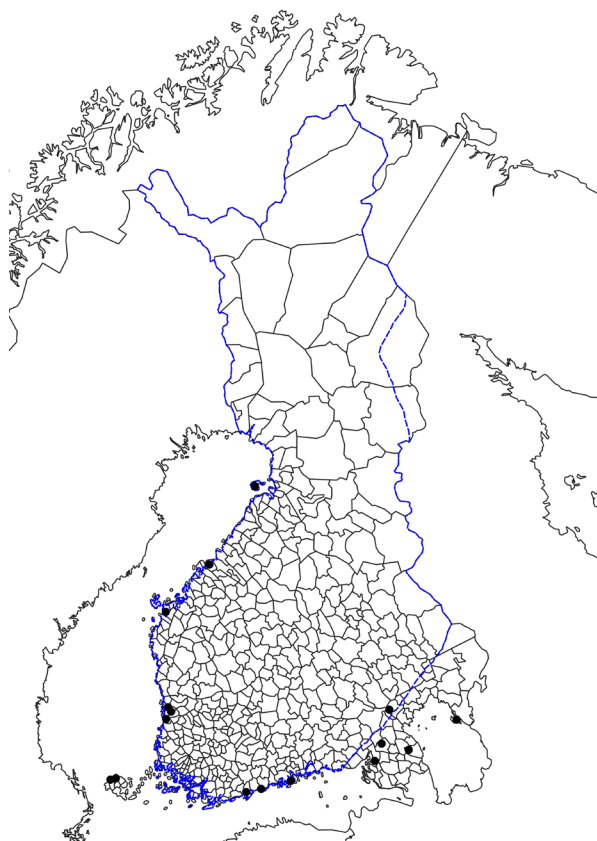
Se tuo meidän punanarskumme on tais-
tellut kovan taistelun sinisorsien seassa.

Mutta aina se on vain pärjännyt. Ei se
kesiksikään kuulu menevän kauas kau-
pungista. Viime kesän se oli puikkeleh-
tinut laivojen lähettyvillä Vaskiluodon
satamassa. Siellä se pysyi hyvin ruuassa.
Talven tultua se on ollut näissä omissa
sulissamme ja tottunut niissä hyvin pi-
tämään puolensa. Aina sen näkee joko
Vaskiluodon sillan tai sähkötehtaan sillan
luona. Toiset sorsista käväisevät joissakin
sulissa Vanhassa Vaasassakin ja Maalah-
della Penikassa, mutta pieni ja terhakka
punanarsku pysyy kotoisilla vesillä. Väite-
tään, että se ei osaisi lentää, mutta kaipa se
lentää kuitenkin. (*Vaasa* 21.2.1939)

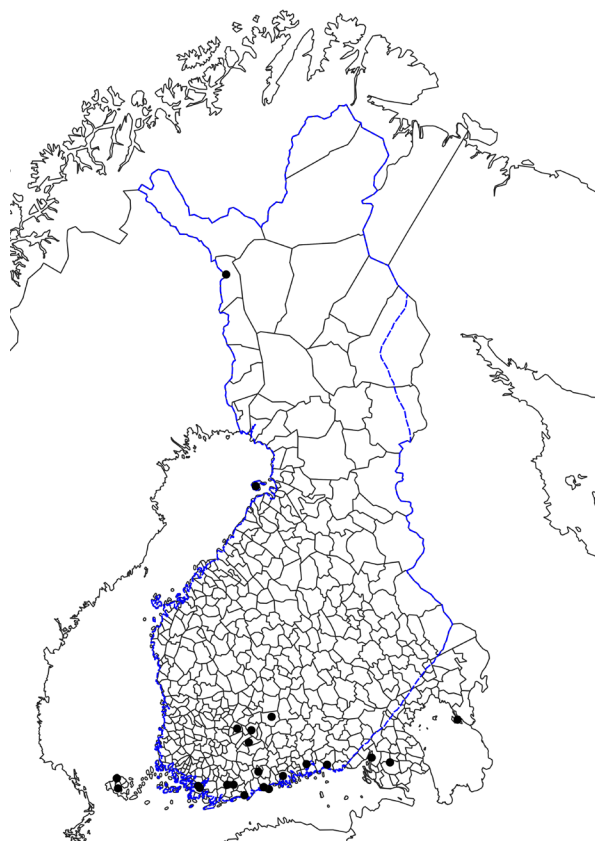
Lehdissä julkaistut havaintotiedot kuvaavat,
kuinka punasotka yleistyi ruovikkoisissa jär-
vissä ja lahdissa erityisesti Etelä-Suomessa
1900-luvun kuluessa. 1900-luvun puolivä-
lissä punasotka mainittiin lähes vuosittain
lintujen kevätmuuttoa käsitelleissä uutisissa.
Lehtiaineiston perusteella punasotkaa esiin-
tyi erityisesti Helsingin ja Porvoon seudun
lahdilla ja lintujärvillä sekä länsirannikolla.
Vuonna 1963 ilmestyneen *Pohjolan linnut
värikuvin* -teoksen mukaan vahvoja kantoja
oli Ahvenanmaalla ja Länsi-Suomessa, lisäksi
Liperissä, Tohmajärvellä ja Kiuruvedellä. Ke-
räämässämme lehtiaineistosta löytämämme
punasotkahavainnot mukailevat pitkälti tätä
kirjallisuudessa kuvattua lajin levinneisyyttä.

Nykyään punasotka luokitellaan Suo-
messa äärimmäisen uhanalaiseksi ja kannan
voimakkaan taantumisen syyksi on nimetty
ainakin lintujen ravinnon väheneminen voi-
makkaan rehevöitymisen seurauksena.

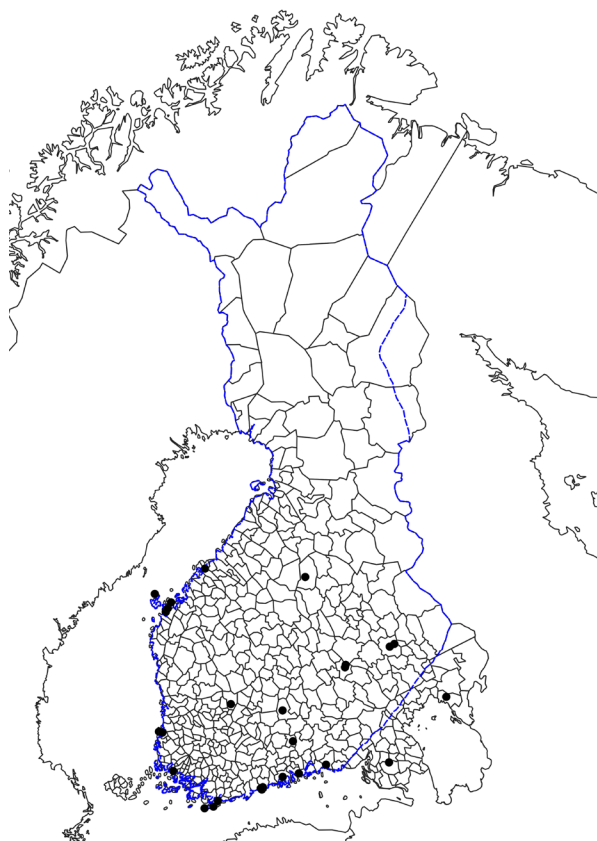
Punasotkahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Suomen Luonnossa ja Luonnon Tutkijassa 1800–1969.

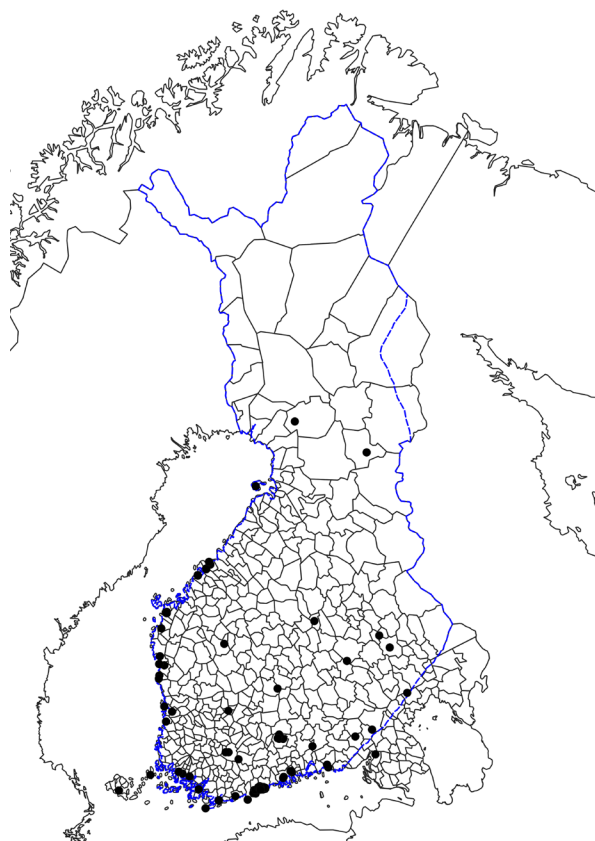
1866–1899

1900–1929

1930–1949

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Punasotkaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *punasotka* ja *punanarsku* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *brunand* ja *rödhsad dykand*. Ruotsinkieliset haut on tehty erikseen eri taivutusmuodoilla hyödyntäen text.raw-toimintoa, joka hakee sanan täsmällistä kirjoitusasua. Lisäksi aineistoa on haettu lehdistä *Suomen Luonto* ja *Luonnon Tutkija* 1940–1960-luvuilta.

Kirjallisuus

Autio, Veli-Matti. 'Justus Montell'. *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899*. Verkkojulkaisu.

<https://ylioppilasmatrikkeli.fi/1853-1899/henkilo.php?id=23227>. Viitattu 9.4.2024.

Haapanen, Eero. 'Villisorsista pullasorsiksi. Eläinten kotituumisesta kaupunkieihin'. Teoksessa *Näkökulmia Helsingin ympäristöhistoriaan*. Toim. Simo Laakkonen, Sari Laurila, Pekka Kansanen ja Harry Schulman. Edita, Helsinki 2001, 110–123.

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Mela, Aukusti Juhana. 'Punasotka (Fuligula ferina L.)'. *Luonnon Ystävä* 5/1901.

'Punasotka – Aythya ferina'. *Punainen kirja 2019 -verkkosivusto*.

<https://punainenkirja.laji.fi/results/MX.26407?checklist=MR.424>. Viitattu 11.2.2025.

Tiainen, Juha, Markku Mikkola-Roos, Antti Below, Aili Jukarainen, Aleksi Lehikoinen, Teemu Lehtiniemi, Jorma Pessa, Ari Rajasärkkä, Jukka Rintala, Päivi Sirkiä ja Jari Valkama. *Suomen lintujen uhanalaisuus 2015*. Suomen ympäristöministeriö & Suomen ympäristökeskus, Helsinki 2016.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hannu Salmi. Punasotka. © Hannu Salmi.

Puukiipijä

Certhia familiaris

Teksti: Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä
ja Emilia Morfin Venäläinen

Lajista käytettyjä nimityksiä

puukiipijä, puunkiipijä, varpustikka,
trädkrypare

Puukiipijä on ruskeaselkäinen varpuslintu, joka terävien kynsiensä avulla kiipeää ketterästi puunrunkoja pitkin. Se etsii ravinnokseen hyönteisiä ja hämähäkkejä puunkaarnan koloista. Varhaisimpia lehdissä julkaistuja havaintoja tästä pienestä kiipeilijästä löytyy *Björneborgs Tidning* -lehdestä, jossa julkaistiin parin virkkeen mittainen uutinen vuonna 1880: "En trädkrypare, *Certhia familiaris*, blef här om dagen skjuten i Lattomeri-skogen. Denna lilla klätterfogel träffas mycket sällan i dessa näjder." (*Björneborgs Tidning* 10.1.1880)

Pari vuotta myöhemmin *Sanomia Turusta* -lehteen oli lähetetty Huittisista kirje, jossa kerrottiin paikallisten tapahtumien kuten uuden meijerin perustamisen ohella harvinaisista linnuista. Kirjoittajan omien kokemusten ja tietojen mukaan Huittisissa oli useasti tavattu kuukkeleita eli hepoharakoita, eikä se näin ollut alueella harvinainen, vaikka luonnontutkija Aukusti Juhana Mela niin oli kirjoittanut. Kuukkelihavaintojen perään kirjoittaja kirjoitti puukiipijästä seuraavasti:

Wähän harwinaisempana [kuin kuukelia] länsisuomessa voisi pitää puukiipijää (*Certhia familiaris*, trädskrypare), joka viime syyskuussa täällä tawattiin hawu-metsässä pari kertaa. Muutoin ei sitä ole tietysti täällä nähty ja tietämätöntä on, josko se täällä pesii taikka ei. (*Sanomia Turusta* 17.10.1884)

Luonnontutkija Aukusti Juhana Mela tote- si vuonna 1882 puukiipijän levinneisyydestä vain lyhyesti, ettei laji ollut harvinainen Ete- lä- ja Keski-Suomessa, ja sitä oli tavattu Kajaa- nissa asti. Tätä vasten on mielenkiintoista, että 1800-luvun sanomalehtiin kirjoittaneet ihmi- set yllä olevien lainausten perusteella kokivat lajin kuitenkin harvinaiseksi. Ehkä linnun pieni, hyvin puun kaarnaa vasten maastoutu- va olemus piilotti puukiipijän ihmissilmältä, eikä havaintoja näin kovin usein tehty. Mah- dollista lienee myös, että linnun levinneisyy- dessä oli paikoin harvalukuisuutta niin, että se ei kaikkialla Etelä- ja Keski-Suomessa ollut yhtä yleinen.

1800-luvun loppupuolella yleistyi ajatus pikkulintujen suojelusta. Näkyvimpiä pik-

Kuva 2. Ruotsalaisen taiteilija Magnus Körnerin kuvaus puukiipijästä 1830- tai 1840-luvulta.

kulintujen puolestapuhujia oli Zacharias To- pelius, joka perusti *Maj Förening* -yhdistyk- sen kannustamaan erityisesti lapsia ja nuoria pikkulintujen suojeluun. Pienet linnut olivat Topeliuksen ja monien muiden aikalaisten mielestä hyödyksi, koska ne söivät haitallisia tuhohyönteisiä. Lisäksi pienet linnut Tope- liuksen mukaan “muistuttivat hywydestä ja rakkaudesta kaikkia eläviä olentoja kohtaan”. (Topelius 1874)

Keräämämme lehtiaineiston perusteella myös puukiipijä pääsi kuuluvaksi tähän hyö- dyllisten pikkulintujen ryhmään. Hyvä esi- merkki on *Uudessa Suomettaressa* ilmestynyt kirjoitus, jossa puukiipijä luettiin “maanvilje- lijöiden pienten ystävien” joukkoon. Se sai eri- tyistä arvostusta, koska se tikkojen ja loispi- tiäisten tavoin kykeni hävittämään kuoren alle piiloutuneita tuhohyönteisten toukkia, joille monet muut pienet linnut eivät mahtaneet mitään. (*Uusi Suometar* 22.7.1896) Pikkulin- tujen suojelu ylsi ennen vuosisadan vaihdetta lain kirjaimeen asti, sillä vuonna 1898 astui voimaan uusi metsästysasetus, jossa säädetiin pikkulintujen, paitsi kotivarpusten ja lepin- käisten, yleisestä rauhoittamisesta. Näin se koski myös puukiipijää.

Lehdissä julkaistiin pikkulintujen suoje- lun nimissä ohjeita linnunpönttöjen rakenta- miseen. Ensimmäisen painettu ohje ilmestyi Topeliuksen kirjoittamassa kirjassa *Ensimmäinen kevätkirja Suomen kevätyhtiöille* (1874). Pönttöjen rakennusohjeita julkaistiin säännöllisesti 1900-luvun alkupuolellakin, esimerkiksi vuonna 1935 lehdistössä kopioi- tiin laajasti lehtori Eino Kärjen tekstiä, jossa kannustettiin lasten kerhotyöskentelyyn ja luonnonsuojelutoimenpiteiden toteuttami- seen nimenomaan pönttöjä rakentamalla ja ruokintalautoja kasaamalla. Pöntöt olivat hyödyksi linnuille talvellakin. Kärki kirjoitti:

“Monet tiaslajit, puukiipijät y.m. metsiemme ja puistojemme hyödyllisimmät linnut saavat pöntöissä hyvää suojaa talven pitkinä pakka-söinä.” (*Karjala* 27.10.1935)

Vaikka puukiipijä oli luonnontieteellisen kirjallisuuden mukaan yleinen laji, keräämäs-sämme lehtiaineistossa ei ole loppujen lopuksi kovin monia havaintoja kyseisestä linnusta. Lisäksi luontoharrastajien tekemät havainnot vaikuttavat korostuvan aineiston joukossa (*Luonnon ystävä* 4/1921). Puukiipijä kuitenkin kirjoitettiin osaksi yleisluontoisia talvien metsien ja niiden lintumaailman kuvauksia, minkä voi tulkita heijastelevan linnun yleisyyttä Suomen talvisessa luonnossa – tai ainakin siitä lehtiin kirjoittaneiden ihmisten mielikuvissa (*Uusi Aura* 1.1.1927). Puukiipijä havaittiin myös säännöllisesti 1950-luvulla käynnistyneissä valtakunnallisissa talvilintulaskennoissa, joiden tuloksia erityisesti Helsingin seudulta ja Pohjanmaan rannikolta raportoitiin sanomalehdissä.

Pohjolan linnut värikuvin -teoksen (1963) mukaan puukiipijä oli rehevien vanhojen metsien jokavuotinen asukas aina Peräpohjo-

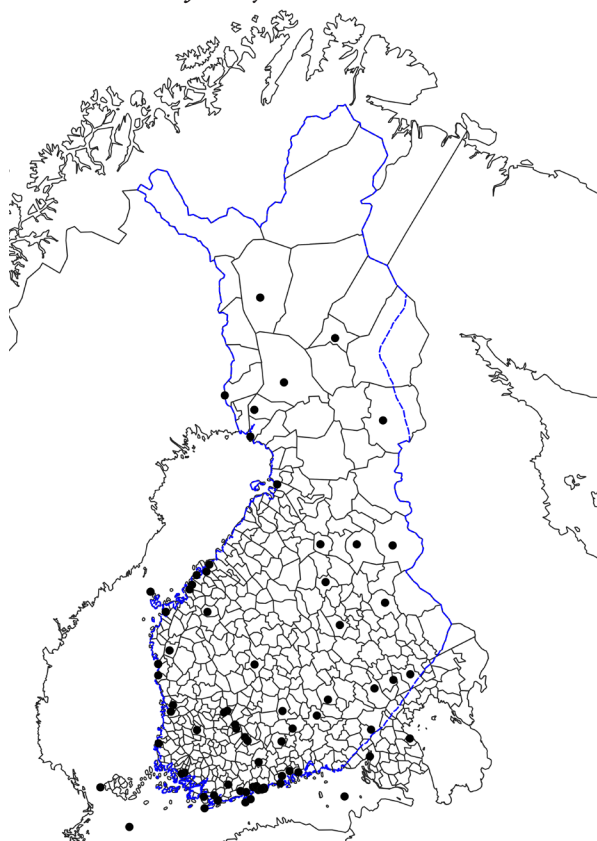
laan saakka. Kirjoittajien mukaan ei ole varsinaisesti syytä olettaa, että puukiipijän levinneisyysalue olisi laajentunut, vaikka vanhassa kirjallisuudessa se rajataankin Etelä- ja Keski-Suomeen. Teoksessa listataan yksityiskoh-taisemmin vain pohjoisimpia havaintoja, joita on tehty muun muassa Kittilässä, Sodankyläs-sä ja Rovaniemellä. Keräämästämme aineis-tosta löytyneet havainnot mukailevat varsin pitkälti tätä kirjallisuudessa julkaistua tietoa puukiipijän levinneisyydestä.

Pohjolan linnut värikuvin -teoksen mu-kaan “lajin harvinaistuminen nykyaikaisen metsätalouden vaikutuksesta on ajan mittaan epäilemätöntä.” Samanlaista huolta metsän-hoidon vaikutuksesta pienten metsiä asut-taneiden lintujen elinympäristöihin oli ollut kuultavissa myös lehdistössä (*Hufvudstads-bladet* 27.6.1959). Nykyään puukiipijä luoki-tellaan Suomessa vaarantuneeksi lajiksi. Van-hat kuusi- ja sekametsät ovat sille parhaimpia elinympäristöjä. Näiden huvetessa puukiipijät ovat joutuneet etsimään pesäpaikkoja uusista paikoista kuten halkopinoista ja rakennusten seinistä.

Hakusanat

Puukiipijää koskevaa aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *pukiipijä*, *puunkiipijä* ja *varpustikka* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *trädkryp*. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960 luvuilla julkaistuista lehdistä *Suomen Luonto* ja *Luonnon Tutkija*.

Puukiipijähavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa ja Suomen Luonnossa 1800–1969.

1880–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvien*. Otava, Helsinki 1963.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Lähdesmäki, Heta ja Petri Paju. 'Ihmisten ja pikkulintujen teknologisia yhteenkietoutumia- pohdintoja linnunpöntön ja sen käyttäjien historiasta'. Teoksessa *Turun romantikko. Esseitä Hannu Salmelle*. Toim. Juhana Saarelainen, Heli Rantala, Petri Paju ja Mila Oiva. Turun yliopisto, Turku 2021, 111–122.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurangoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurangois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Rahkonen, Juho. 'Puukiipijä on pikkulintujen kiipeilymestari ja kaarnan värinen maastoutuja, joka huijaa harjaantunuttakin silmää'. *Apu* 8.3.2020.

<https://www.apu.fi/artikkelit/puukiipija-kuusikon-kettera-kiipeilija>. Viitattu 18.2.20225.

Topelius, Zacharias [nimimerkillä Z.T]. 'Suomen kevätyhtiöille', *Ensimmäinen Kewätkirja Suomen kewätyhtiöille*. Helsinki, 1874. Näköispainos Gummerus, Jyväskylä 2009, 3–9.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hannu Salmi. Puukiipijä. © Hannu Salmi.

Kuva 2: Magnus Körner. Trädkrypare: *Certhia familiaris*. 1830–1840. Lund University Library (ALVIN Digital Kulturarv). Public Domain. <https://tinyurl.com/2dt83rbk>

Pyrstötiainen

Aegithalos caudatus

Teksti: Aino Jämsä

*Aineistonkeruu: Aino Jämsä
ja Emilia Morfin Venäläinen*

Lajista käytettyjä nimityksiä

pyrstötiainen, stjærtmes, stjertmes

Pyrstötiainen on palleromainen varpuslintu, jonka huomiota herättävin tuntomerkki on sen pitkä pyrstö. Nimestään huolimatta laji ei kuulu tiaisten heimoon. Varhaisimpia havaintoja on maininta pesästä, joka munineen lahjoitettiin *Societas pro Fauna et Flora Fennica*-seuralle vuonna 1863 (*Helsingfors Dagblad* 17.11.1863).

Lintutieteellisissä tutkimuksissa ja kirjallisuudessa on oikeastaan läpi tarkastelemamme ajanjakson pidetty lajia harvinaisena. Monet lajista raportoidut havainnot ajoittuvat syksyyn

ja talveen, jolloin pyrstötiainen tapaa liikkua ja etsiä ruokaa parvissa. *Wasa Tidning* -lehdessä kerrottiin pyrstötiashavainnosta vuonna 1897: "Pyrstötiainen, ainakin täällä Pohjanmaalla melko harvinainen lintu, on syksyn aikana havaittu useampia kertoja varsin suurissa parvissa." (*Wasa Tidning* 2.12.1897)

Keräämämme lehtiaineiston perusteella palleromainen pyrstötiainen on herättänyt olemuksellaan ihmisissä sympatiaa. Nimi-merkki "g.- r.-" kirjoitti pyrstötiäisistä seuraavasti vuonna 1938:

Ne vaikuttavat ensi silmäykseltä pyörteleviltä, tuhruisilta pumpulipalloilta, joihin on kiinnitetty pitkä, kapea mustavalkoinen nauha. Mutta sitten kuuluu “ii, ii, ge-ge-ge”, pyrstöiaisten tunnusomainen kutsuääni, joka pitää parven yhdessä niiden harhailevalla retkellä. (*Hufvudstadsbladet* 11.12.1938, lainaus suomennettu)

Lintutieteilijä Rolf Palmgren luonnehti kirjoituksessaan pyrstöiaisia pumpulipalloiksi, jotka “tanssivat kuin suuret hiutaleet ilmassa”. Hän kuvasi pyrstöiaisten tunnusomaista ääntä sekä nopeaa liikettä puusta toiseen. “Pyrstöiaiset kohtaaminen talvisessa luonnossa on kokemus, jonka säilyttää muistoissa”, Palmgren päätti kirjoituksensa. (*Åbo Underrättelser* 13.2.1944, lainaus suomennettu)

Kaarlo Eemeli Kivirikko (1940) kuvasi pyrstöiaisen pesivän varsin harvinaisena Etelä- ja Keski-Suomessa aina Kuopioon asti. *Pohjolan linnut värikuvin* -teoksen (1963) mukaan Oulusta, Sotkamosta ja Kuhmosta oli pesimäaikaista havaintoja. Harvoja pesintöjä tunnettiin pohjoisempaakin. Keräämässämme lehtiaineistossa pyrstöiaisen pesimähavainnot ovat harvinaisia, vaikka niitäkin on muutamia.

Pyrstöiaisen on vaelluslintu, joka lähtee aina ajoittain runsaammin joukoin liikkeelle. Kirjallisuuden mukaan parvia saattaa tällaisten vaellusten aikaan harhautua Lappiin kuten Sodankylään, Kittilään ja Muonioon asti. Keräämässämme lehtiaineistossa julkaistu pohjoisin havainto sijoittuu pohjoisinta Lappia etelämmäs nimittäin Kemijärvelle, jossa nähtiin lokakuussa 1962 seitsemän pyrstöiaista. Havaintoa pidettiin harvinaisena, koska kyseessä oli ennen kaikkea etelämmässä Suomessa esiintynyt laji. (*Helsingin Sanomat* 27.10.1962)

Pyrstöiaisten vuosittaisissa havaintomäärissä on ollut vaihteluita läpi tarkastelemamme ajanjakson. Tähän ovat vaikuttaneet vaellusvuodet, koska vilkkaimpina vaellusvuosina lintuja on enemmän liikkeellä ja silloin niistä

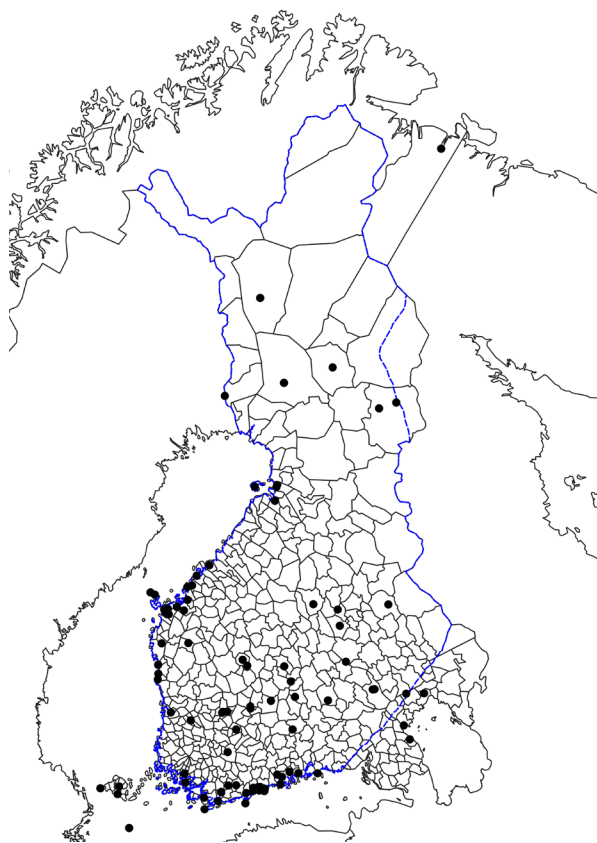
Kuva 2. Taitelijoiden Magnus ja Wilhelm von Wrightin kuvaus pyrstöiaisesta teoksessa *Svenska fåglar* aikaväliltä 1828–1838.

on tehty myös runsaammin havaintoja. Keräämässämme aineistossa nousee esiin esimerkiksi vuosi 1965, jolloin nimimerkki “n. n.” kirjoitti, ettei hän muistanut sitten 1930-luvun nähneensä niin paljon pyrstöiaisia läntisessä saaristossa (*Nya Pressen* 11.11.1965). Tämän vaellusvuoden huomioi myös Etelä-Pohjanmaalla toimiva lintuseura *Ostrobothnia Australis*, jonka alueella raportoitiin lehdissä useita pyrstöiaishavaintoja, joku jopa satapäisestä parvesta (*Syd-Österbotten* 18.11.1965). Seura pyysi, että niin lintutieteilijät kuin muut asiasta kiinnostuneet lähettäisivät heille tiedon syksyn aikaan tekemistään havainnoista (*Vasabladet* 28.11.1965).

Ankarat talvet ovat kurittaneet näitä pieniä lintuja ja vaikuttaneet vaellusvuosien tuoman vaihtelun lisäksi siihen, että vuosittaisissa havaintomäärissä on eroja. Esimerkiksi Kuusamon Kuontivaaralla paikallinen koululainen löysi seitsemän pakkaseen ja ravinnonpuutteeseen kuollutta pyrstöiaista vuonna 1965 (*Länsi-Savo* 24.11.1965).

Nykyään pyrstöiaisen luokitellaan Suomessa elinvoimaiseksi lajiksi, jonka havaintomäärät ovat kasvaneet 1980- ja 1990-luvuilta. Mahdollisesti taimikoiden lisääntyminen on tarjonnut mieluisia elinympäristöjä tälle pikukulinnulle, jonka selviytymistä läpi kylmän vuodenajan on auttanut talviruokinta sekä talvien leudontuminen.

Pyrstötiaishavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1863–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Pyrstötiaista käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimista sanoma- ja aikakauslehdistä sekä lehdistä *Suomen Luonto* ja *Luonnon Tutkija* aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *pyrstötiainen* ja ruotsinkielisillä nimityksillä *stjärtmes* ja *stjertmes*. Ruotsinkielistä aineistoa on haettu ruotsinkielisten nimitysten eri taivutusmuodoilla.

Kirjallisuus

Aintila, Aki. 'Pyrstötiaainen – *Aegithalos caudatus*'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.34505/biology>. Viitattu 24.2.2025.

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvien*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hannu Salmi. Pyrstötiaainen. © Hannu Salmi.

Kuva 2: Wright, Magnus von ja Wilhelm von Wright. *Svenska fåglar efter naturen och på sten ritade*. Digitoitu teoksen vuoden 1929 painoksesta. Rawpixel.com. CC BY 4.0. <https://flic.kr/p/28jVUJe>

Pähkinänakkeli

Sitta europaea

Teksti: Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä
ja Emilia Morfin Venäläinen

Lajista käytettyjä nimityksiä
pähkinänakkeli, nötväcka

Pähkinänakkeli on lyhytperäinen ja tanakka lintu, joka liikkuu puunrunkoja pitkin ketterästi pää niin ylös- kuin alaspäin. Suomessa havaitut pähkinänakkelit kuuluvat kahteen eri alalajiin. Yleensä kyseessä on ollut Siperiasta tulleita vaeltajia (*ssp. asiatica*). Kirjallisuuden mukaan vuoteen 1965 mennessä niin sanotun nimilajin (*ssp. europaea*) määrityksistä varmoja ovat olleet vain Nauvossa vuonna 1895 pyydetty lintu sekä Ruissalossa vuosina 1965–1966 tavatut kaksi yksilöä. Mahdollisesti nimenomaan Ruissalon tammilehdoissa

muinakin aikoina havaitut pähkinänakkelit ovat saattaneet kuulua nimilajiin.

Luonnontutkija Aukusti Juhana Mela kehotti *Luonnon Ystävä* -lehdessä vuonna 1900 ruokkimaan pikkulintuja talvisin ja kertoi samalla Kemissä ruokinnalla havaituista pähkinänakkeleista. Tämä havainto ei ollut ainoa laatuaan, vaan näitä harvinaisia vaeltajia oli tavattu tai ammuttu samana syksynä eri puolilla Suomea. Mela toivoi yleisöä lähettämään lisää havaintoja linnusta lehden toimitukselle tai suoraan Melalle itselleen. (*Luonnon Ys-*

Kuva 2.
Pähkinänakkele
Choraeuk-
sen lähteellä
Ruissalossa.

tävä 11–12/1900) *Luonnon Ystävä* -lehdessä julkaistiinkin vuosina 1900 ja 1901 useampia pähkinänakkelihavaintoja. Kyseessä oli pähkinänakkelien vaellus, jonka aikana lintuja tavattiin Kaarlo Eemeli Kivirikon (1940) mukaan yhteensä 30 eri paikassa. Eniten havainnot tehtiin Savossa ja Uudellamaalla ja varsin runsaasti Pohjanmaan rannikkopitäjissäkin.

1920- ja 1930-luvut olivat hiljaisempia pähkinänakkelin esiintymisen suhteen Suomessa, mikä on havaittavissa myös keräämässämme lehtiaineistossa. Yksittäisiä havaintoja kuitenkin julkaistiin. Tammisaaren metsänhoitaja Carl Sandborg tapasi pähkinänakkelin Tammisaaren Kalvössä vuonna 1926. Hän tunnisti Suomessa harvinaisen linnun, koska oli viettänyt lapsuuttaan Ruotsissa Itä-Gotlannissa, jossa hän oli pyydystänyt lintuja tikun varaan viritetyn korin ja kaurajyvien avulla. Uutisen mukaan Sandborg päästi linnut aina tarkastelun jälkeen vapauteen, jotta pystyi nappaamaan ne koriin taas uudelleen seuraavana päivänä. Tämän ajanvietteen ansiosta Sandborg oli nyt tunnistanut ”lapsuuden ystävänsä” Kalvön saarella. (*Västra Nyland*

8.4.1926) Sandbergin muistot tästä linnusta auttoivat häntä siis tunnistamaan Suomessa harvoin tavatun lajin.

Monet 1920- ja 1930-luvuilla tehdyt havainnot ovat luonnontutkijoiden ja -harrastajien tekemiä, esimerkiksi *Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistyksen* kokouksessa kerrottiin pähkinänakkelista Niuvanniemessä vuonna 1926 ja Liperissä vuonna 1933 (*Savo* 18.2.1932; *Pohjois-Savo* 17.4.1926). *Luonnon Ystävä* -lehdessä annettiin tietoja havainnoista Oulussa, Konnevedellä ja Käkisalmissa (*Luonnon Ystävä* 1/1945; *Luonnon Ystävä* 3/1927; *Luonnon Tutkija* 3/1949).

Seuraava pähkinänakkeleiden vaellus Suomeen sijoittui vuoteen 1951. Pähkinänakkelihavaintoja julkaistiin tuolloin lehdissä, mutta löysimme keräämässämme aineistosta havaintoja huomattavasti vähemmän kuin 1900-luvun alussa. Kirjallisuudessakin kerrottiin tämän vaelluksen jääneen vaatimattomammaksi. Sen rinnalla oikein suurvaelluksen mittasuhteet sai vuosien 1962–1963 vaellus, joka myös dokumentoitiin aikanaan varsin tarkasti. Kalervo Eriksson selvitti suurelle yleis-

sölle suunnatulla kyselyllä pähkinänakkelien liikkeitä vaelluksen aikana. Kyselyyn saapui lopulta noin 300 havaintoilmoitusta.

Vilkkaat vaellusvuodet 1962–1963 nousivat esiin keräämässämme lehtiaineistossa. *Uusi Suomi* -lehdessä pyydettiin lukijoita lähettämään havaintoja lehteen:

Useimmat nähdyt pähkinänakkelit ovat ilmestyneet ruokintalaudoille, missä ne ovat halukkaasti popsineet kauraryynejä, talia ja maapähkinöitä. Monet ovat jääneet samalle paikalle kanta-asiakkaiksi pitkäksi aikaa. Olisi hyvin tärkeää saada tämä mielenkiintoinen vaellus mahdollisimman tarkoin selvitettyksi. Jokainen varma havainto on silloin arvokas. (*Uusi Suomi* 21.11.1962)

Lehti vastaanotti tulevina kuukausina useita kirjeitä, “pitkiä ja hauskaasti kirjoitettuja tarinoita”. Myös *Helsingin Sanomien* Eräpalstalle

saapui tuolloin “jatkuvasti tietoja” (*Helsingin Sanomat* 9.11.1962). Tiedonannoista sekä niiden runsaudesta päätellen pähkinänakkelit innostivat ja ihastuttivat ihmisiä. Lehdille kirjoittaneet ihmiset kuvasivat pähkinänakkeleita usein kesyn oloisiksi ja ruokinalla viihtyneiksi linnuiksi, jotka ihastuttivat rohkeudellaan ja tulivat syömään tarjottuja herkkuja jopa ihmisen kädestä (*Helsingin Sanomat* 22.11.1962).

Kivirikko (1940) kirjoitti pähkinänakkelin mahdollisesti pesineen Ruissalon tammilehdossa 1930-luvulla, ja *Pohjolan linnut värikuvin* -teoksessa (1963) kerrottiin, että Laajasalossa tammimetsikössä oli havaittu yksilö pesimäajan kynnyksellä, mutta kirjoittajat kuitenkin totesivat, ettei varmuutta pesinnästä Suomen alueella ollut. Nykyään pähkinänakkeli on satunnaispesijä, joka vahvistanut läsnäoloaan Ahvenanmaalla ja Itä-Suomessa. Vaeltajia tavataan meillä säännöllisesti syksyisin.

Hakusanat

Pähkinänakkelia koskevaa aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *pähkinänakkeli* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *nötväcka*. Lisäksi aineistoa on haettu lehdistä *Suomen Luonto* ja *Luonnon Tutkija* 1940–1960-luvuilta.

Kirjallisuus

‘Pähkinänakkeli’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus, Helsinki.
<https://laji.fi/taxon/MX.34586/biology>. Viitattu 2.3.2025.

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

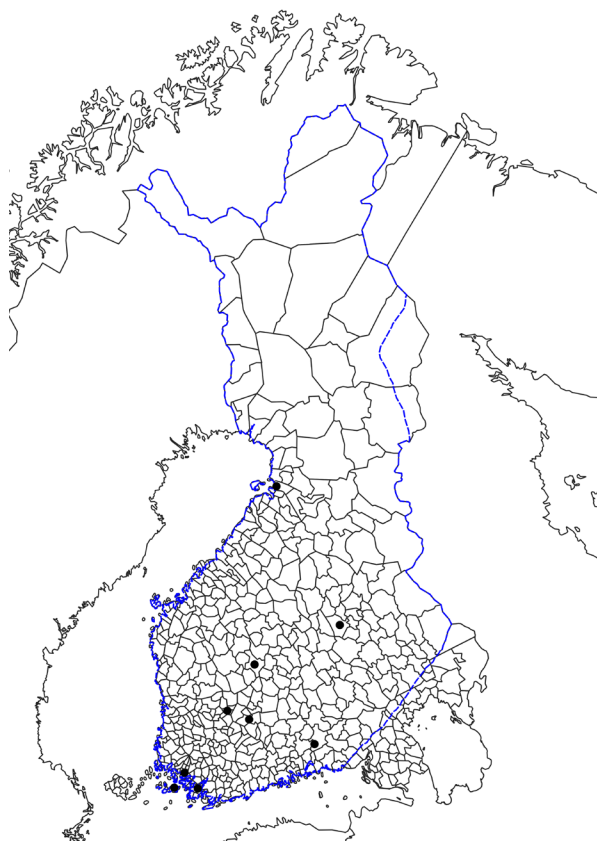
Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Kuvalähteet

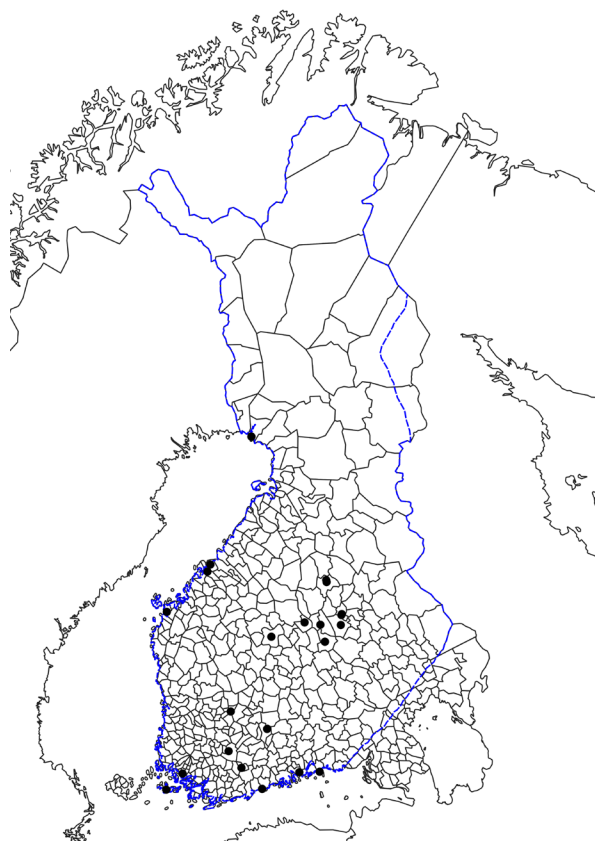
Kuva 1: Otto Latva. Pähkinänakkeli. © Otto Latva.

Kuva 2: Hannu Salmi. Pähkinänakkeli. © Hannu Salmi.

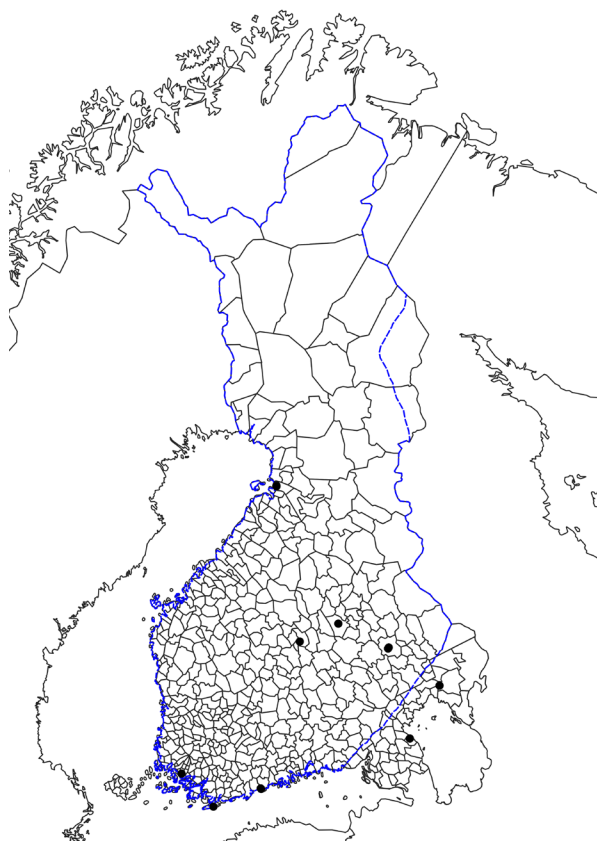
Pähkinänakkelihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa ja Suomen Luonnossa 1800–1969.

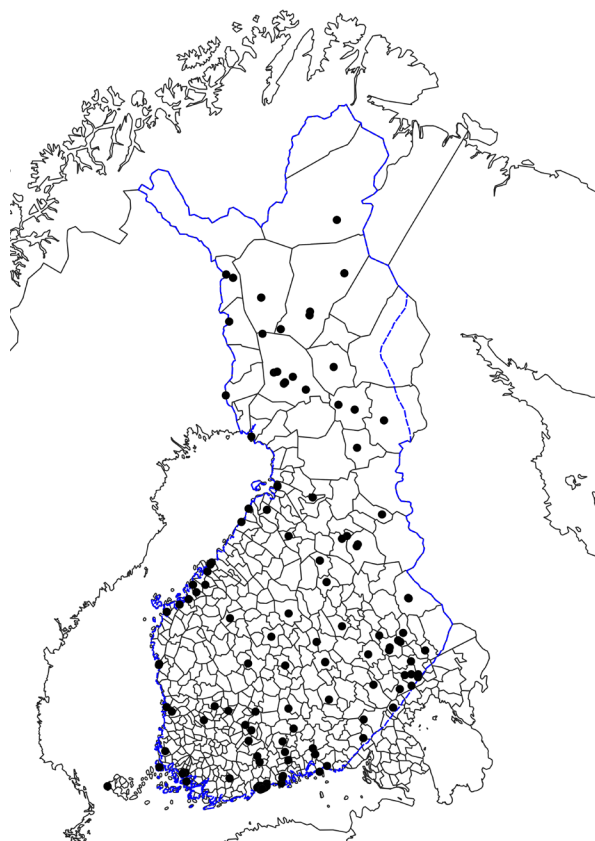
1824–1898

1900–1919

1923–1945

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Ristisorsa

Tadorna tadorna

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

ristisorsa, kivisorsa, grafand, gravand

Ristisorsa on värikäs sorsalintu, jonka höyhenpuvussa on mustaa, valkoista ja punaruskeaa. Hyvä tuntomerkki on kauniin punainen nokka, jota erityisesti koiraalla koristaa otsakyhmy. Ristisorsan esiintymisessä Suomen alueella on ollut aaltoilua. Aukusti Juhana Melan (1882) mukaan lintu pesi 1800-luvulla Lounais-Suomen rannikolla, mutta vuosikymmeniä myöhemmin vuonna 1940 Kaarlo Eemeli Kivirikko kirjoitti, ettei ristisorsa ollut pesinyt siellä enää pitkiin aikoihin. Tämä todennäköisesti edellä mainittuun kirjallisuuteen perus-

tunut tieto on toistunut myös myöhemmin lehdistössä (*Ilta-Sanomat* 15.6.1960).

Keräämästämme lehtiaineistosta löytyy useita mainintoja ristisorsasta 1900-luvun alun lehdistöstä. Suurin osa niistä on kuitenkin lehdissä julkaistuja metsästysasetuksia sekä ilmoituksia vesilintujen rauhoitusajoista (*Tampereen Uutiset* 28.2.1900). Havaintoja ristisorsasta julkaistiin tuon ajan lehdistössä hyvin vähän. Esimerkiksi *Satakunta*-lehdessä vuonna 1904 julkaistussa Porin kotiseutuyhdistyksen kokouksetomuksessa kerrottiin,

Kuva 2. Taitelijoiden Magnus ja Wilhelm von Wrightin kuvaus ristisorsasta teoksessa *Svenska fåglar* aikaväliltä 1828–1838.

että maisteri Aro oli ampunut Mäntyluodolla “hanhen ja sorsan väliseen sukuun kuuluneen ristisorsan (*Tadorna tadorna*)” ja antanut sen yhdistyksen kokoelmiin. (*Satakunta* 15.3.1904) Kivirikko antaa enemmän tietoja ristisorsan levinneisyydestä 1900-luvun alusta kuin mitä löysimme lehdistä.

Mielenkiintoinen on kuitenkin *Tidning för jägare och fiskare* -lehdessä julkaistu pitkä tiedonanto Turun saariston linnuista. Nimimerkki A. E. Korppoosta kirjoitti siinä vuonna 1909 Turun saariston linnustosta lähes kaksikymmentävuotisen kokemuksensa perusteella. Hänen mukaansa ristisorsa pesi

tuolloin, vaikkakin äärimmäisen harvinaisena, Björkössä Korppoon ulkosaaristossa. (*Tidskrift för Jägare och Fiskare* 5–6/1909) Tämä tieto on yksityiskohtaisuudessaan mielenkiintoinen, sillä niin Mela kuin Kivirikko mainitsevat pesimisalueeksi laajemmin vain Lounais-Suomen saariston.

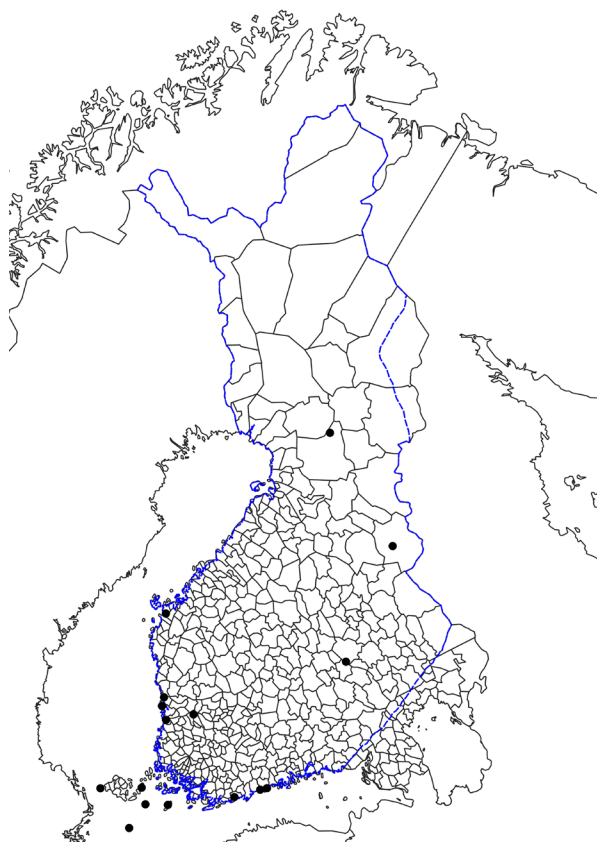
1960-luvulla havaintoja ristisorsasta alkoi ilmestyä kiihtyvällä tahdilla lehtien sivuille, ja vuosikymmenen alussa raportoitiin pesälöydöistä länsirannikolla (*Västra Nyland* 11.4.1962). Lehdistössä kirjoitettiin ristisorsan palanneen pesimälinnuksi Suomeen (*Helsingin Sanomat* 19.5.1964). Samoin *Pohjolan linnut värikuvien* -teoksessa vuonna 1963 kerrottiin pitkän tauon jälkeen uusista pesimätapauksista, jotka sijoittuivat länsirannikolle. Kirjoittajat arvelivat Ruotsin kannan vahvistumisen heijastuneen näin Suomeenkin.

Nykyään ristisorsa luokitellaan Suomessa vaarantuneeksi lajiksi. *Punaisen kirjan* mukaan syiksi on listattu rakentaminen sekä häirintä ja liikenne. Suomessa pesii arviolta noin 300 ristisorsaparia.

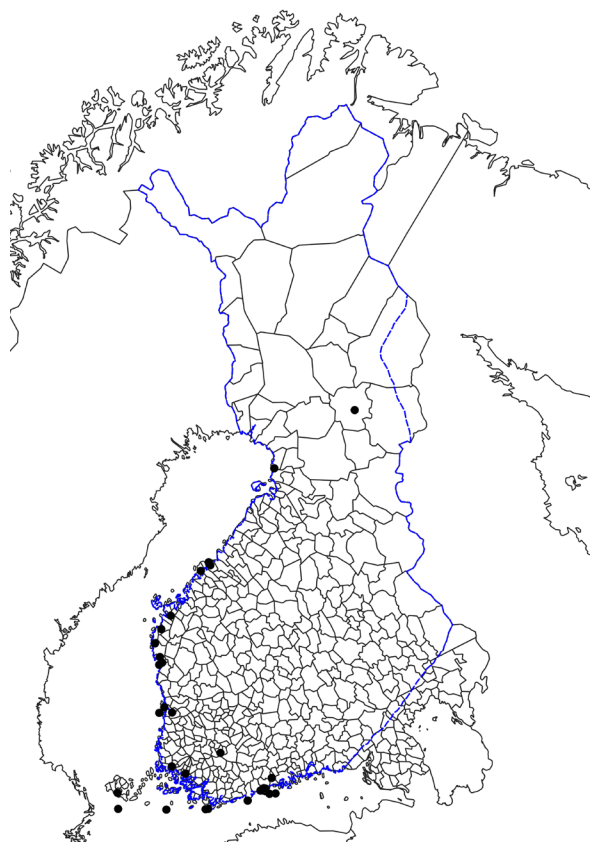
Hakusanat

Ristisorsaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimista sanoma- ja aikakauslehdistä aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *ristisorsa* ja *kivisorsa*. Haut ruotsinkielisillä nimityksillä *grafand* ja *gravand* on tehty text.raw-toiminnon avulla, joka hakee sanan täsmällistä kirjoitusasua. Lisäksi aineistoa on haettu lehdistä *Suomen Luonto* ja *Luonnon Tutkija* 1940–1960-luvuilta.

Ristisorsahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* 1800–1969.

1882–1959

1960–1968

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Aintila, Aki. 'Ristisorsa - Tadorna tadorna'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.26323/biology>. Viitattu 11.3.2025.

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvien*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Kivirikko, Kaarlo Emeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

'Ristisorsa – Tadorna tadorna'. *Punainen kirja 2019 -verkkopalvelu*. <https://punainenkirja.laji.fi/results/MX.26323?checklist=MR.424>. Viitattu 11.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Bernard DUPONT. Common Shelduck (Tadorna tadorna), 2016. CC BY-SA 2.0. <https://www.flickr.com/photos/berniedup/26499348215/>

Kuva 2: Wright, Magnus von ja Willhelm von Wright. *Svenska fåglar efter naturen och på sten ritade*. Digitoitu teoksen vuoden 1929 painoksesta. Rawpixel.com. CC BY 4.0. <https://flic.kr/p/28jW8uV>

Ruskosuohaukka

Circus aeruginosus

Teksti ja aineistonkeruu: Hannu Salmi

Lajista käytettyjä nimityksiä

ruskosuohaukka, rusko-suohaukka, ruskea suohaukka, brun kärrhök, rostbrun kärrhök

Ruskosuohaukka on yleisilmeeltään ruskea päiväpetolintu, ja se on suurin ja tummin kaikista suohaukoista. Se viihtyy laajoissa ruovikoissa, soilla ja vesijätömailla. Einari Merikallion mukaan ruskosuohaukka tavattiin Suomessa ensi kerran vuonna 1886, ja sen ensimmäinen pesä löytyi Äyräpäänjärveltä Karjalan kannakselta vuonna 1907 (*Tiedon taika* 4/1931). Sanoma- ja aikakauslehdet ja niihin taltioituneet havainnot tukevat Merikallion tietoja. Ruskosuohaukka tavattiin Suomessa

1880-luvun lopulta lähtien, ja pesimälajistoon se vakiintui 1900-luvun alussa. Lehdistössä ensimmäinen maininta on *Finland*-lehdessä, jossa kerrotaan aiemmin tuntemattomasta suohaukasta *Circus aeruginosus*, joka oli nähty elokuussa Luvialla, Kokemäenjoen suisto-alueella (*Finland* 18.11.1886). Kaarlo Eemeli Kivirikon mukaan lintu ammuttiin 12. elokuuta 1886 (*Luonnon Ystävä* 2/1925). Vähän myöhemmin ruskosuohaukasta kerrottiin Viipurin läänin metsästysyhdistyksen toi-

Kuva 2. Nuoret ruskosuohaukat John Gouldin teoksessa *The Birds of Great Britain* (1873).

mintaa käsittelevässä tekstissä *Östra Finland* -lehdessä. Kirjoituksessa todettiin metsänhoitaja Fredrik Ehrströmin ampuneen ”viime syksynä” ruskosuohaukan ”jota ei ole tähän mennessä havaittu Suomessa ja jota hän pitää nyt täytettynä, kunnes tämä eläimistömme kannalta niin arvokas yksilö siirretään, kuten toivon, yliopiston eläintieteelliseen museoon”. (*Östra Finland* 4.6.1887)

Tulevina vuosikymmeninä havaintoja tehtiin rannikkoalueilla, kuten Mietoisissa 1895 (*Luonnon Ystävä* 2/1925), Paimionlahdella 1895 (*Finlands jakt- och fisketidskrift* 1/1924), Porkkalassa 1904 ja Porissa 1910 (*Luonnon Ystävä* 2/1925), Helsingin Vanhankaupunginlahdella 1915 (*Luonnon Ystävä* 2/1916), Vaasassa 1919 (*Hufvudstadsbladet* 9.11.1919) ja Espoossa 1925 (*Uusi Suomi* 13.11.1925), mutta erityisen hyvin laji näyttää sopeutuneen Äyräpäänjärvelle, joka oli Pohjois-Euroopan komeimpia lintujärviä ja josta tuli 1920- ja 1930-luvuilla luonnontutkijoiden merkittävä tutkimuskohde. Ainutlaatuisen ympäristön tulevaisuus herätti kuitenkin jatkuvaa huolta

niin salametsästyksen kuin maanviljelyyn liittyvien tarpeiden ja vaatimusten vuoksi. Ruskosuohaukka viihtyi erityisen hyvin järven laajoissa ruovikoissa, ja 1930-luvun alussa Merikallio totesi vuosittain muutaman parin pesivän alueella. Kanta oli hauras, mutta lehtitietojen mukaan havaintoja tehtiin 1930-luvulla yhä enemmän myös muualla Suomessa, muun muassa Helsingissä, Limingassa, Mustasaarella ja Porvoossa.

Äyräpäänjärven kohtaloon vaikuttivat toisen maailmansodan tapahtumat, kun rintamalinja liikkui järven lähellä. Jatkosodan aikana, kesällä 1943, neljä ruskosuohaukan poikasta siirrettiin evakkona Korkeasaareen (*Suomen Sosialidemokraatti* 3.8.1943). Rauhanneuvotteluissa lintujärvi siirtyi alueluovutusten seurauksena osaksi Neuvostoliittoa, eikä lehdistöaineistossakaan ole enää merkinlöjä Kannakselta sodan jälkeen.

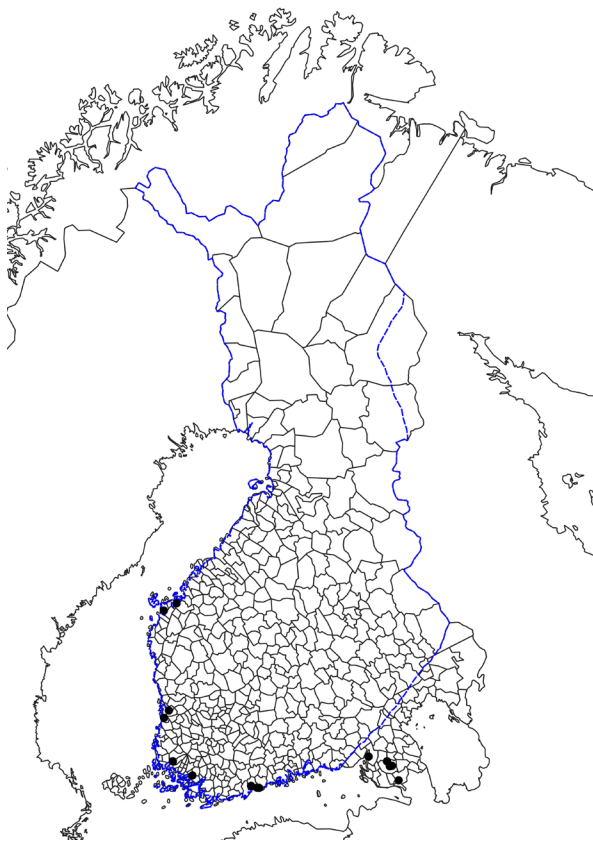
Toisen maailmansodan jälkeen ruskosuohaukkaan liittyvien viittausten määrä kasvoi suomalaisessa lehdistöaineistossa vuosi vuodelta. On otettava huomioon, että lehdis-

tön digitointiaste on vasta vähäinen 1950- ja 1960-lukujen kohdalla, mutta silti lehdistöesiintymien määrä nousi jyrkästi. Tämä kertoo paitsi ruskosuohaukan yleistymisestä sodan jälkeen myös havaintotehon ja lehdistön volyymin kasvusta.

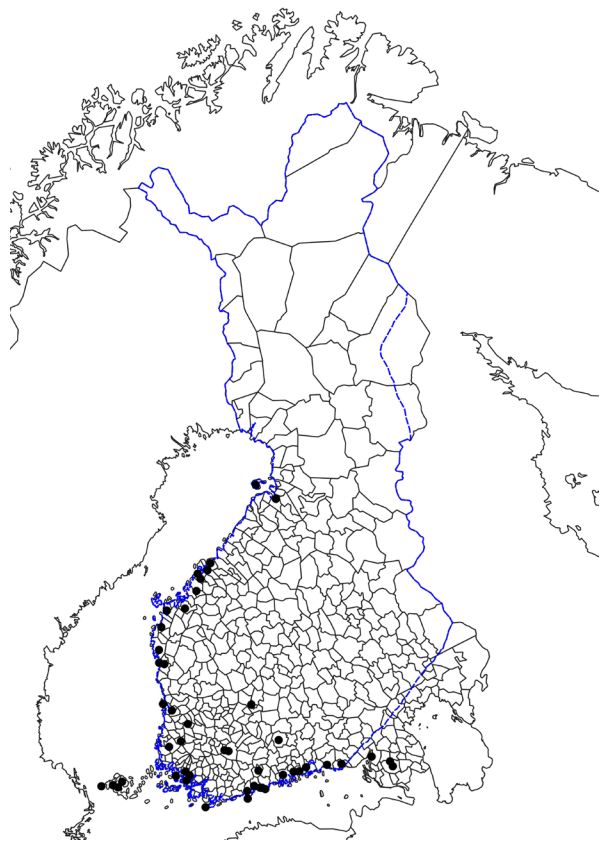
Lajin yleistyminen ilmeni uutisoinnissa, kun komeaan lintuun kiinnitettiin yhä enemmän huomiota. *Haminan Lehti* totesi vuonna 1951: ”Järven jokavuotinen haukka, ruskosuohaukka oli jo myöskin paikalle saapunut ja antoi liikehtimisellään naurulokeille rähi-
nän aiheita” (*Haminan Lehti* 25.4.1951). Lajin vakiintumisen seurauksena keskusteltiin jul-

kisuudessa myös petolintujen aiheuttamista vahingoista. Vuonna 1957 porilainen riistanvartija esitti julkisuudessa väitteen, että ruskosuohaukka oli ”vitsaus”, joka verotti erityisesti vesilinnustoa (*Helsingin Sanomat* 11.8.1957). Haukka sai pian myös puolustajia. R. Asplund kirjoitti tarkkailleensa ruskosuohaukan poikasilleen viemiä saaliita, eivätkä näissä havainnoissa vesilinnut korostuneet. Asplundin laskelmien mukaan haukka oli saanut kiinni 33 jyr sijää ja yhden linnunpoikasen, joka oli todennäköisesti naurulokki. (*Helsingin Sanomat* 13.8.1957)

Ruskosuohaukkahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1886–1929

1930–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkarta vuodelta 1938.

Hakusanat

Ruskosuohaukkaa koskevaa aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksillä *ruskosuohaukka*, *ruskea suohaukka* ja *rusko-suohaukka* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *brun kärrhök* ja *rostbrun kärrhök*. Lisäksi aineistoa on seulottu muilla sanoilla ja käsitteillä, kuten pelkkä *kärrhök*. Kaisa Häkkisen (2011) mukaan myös *kananvaras*-nimitystä olisi käytetty, mutta lehdistössä kananvaras viittaa useimmiten kettuun. Häkkisen mukaan myös *jäneshaukka*- tai *jänishaukka*-nimitystä olisi käytetty, mutta lehdistöaineistossa mainintoja on vain vähän, ja ne viittaavat kana-haukkaan ja tunturipöllöön.

Kirjallisuus

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2011.

Lehikoinen, Esa, Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo ja Mia Rönkä (toim.). *Suomen lintutiede 1828–1974*. Faros, Turku 2020.

Merikallio, Einari. *Äyräpäänjärvi. Suomen linturikkain järvi*. Otava, Helsinki 1929.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hannu Salmi. Ruskosuohaukka Nousiaisissa. © Hannu Salmi.

Kuva 2: John Gould. *Circus æruginosus*. Young, 1862–1873. Marsh-Harrier. Public Domain.
<https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47d9-7047-a3d9-e040-e00a18064a99>

Sininärhi

Coracias garrulus

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä
sininärhi, sinivaris, blåkråka

Sininärhi kuuluu sähkölintujen lahkoon, ja sen höyhenpuku hohtaa kirkkaansinisen ja ruosteenruskean väreissä. Tämä kauniinvärinen lintu asutti vielä menneinä vuosikymmeninä Suomen alueen metsiä ja niittyaukeita. Laji esiintyy Turun Akatemiassa 1700-luvulla kirjoitetuissa lintutieteellisissä väitöskirjoissa. Esimerkiksi Carl Niclas Hellenius kuvaili tutkimuksessaan sininärhen pesintää vuonna 1787. Hän havainnoi sininärheä tutkimustaan varten todennäköisesti omistamillaan tiloillaan tai niiden läheisyydessä Piikkiössä.

Sininärhi kuitenkin harvinaistui Suomen alueella 1800-luvun kuluessa. Vielä vuonna 1875 kirjoitettiin sininärhestä *Satakunta*-lehdessä seuraavasti:

Wiime mainittu lintu, erinomanen kauniilta ja loistawilta wärliltään, tawataan siellä täällä maamme keski- ja etelä osissa. Se oleskelee enimmäkseen harsumetsissä, joissa waihetellen löytyy niittyjä, ketoja ynnä laitumia ja joissa harwassa kasvaa suurempia kuiwaoksasia puita, erinomat-

tain jos tammipuita siellä löytyy. Sen pesä on aina jossakin ontelopuussa, ja se on hyödyllinen lintu, josta on tarkka huoli pidettävä. (*Satakunta* 11.12.1885)

Muutos lajin levinneisyydessä ei koskenut vain Suomen aluetta. Sininärhi oli yleinen lintu Uppsalan ja Tukholman alueella vielä 1870-luvulla mutta hävisi aikalaiskirjallisuuden mukaan Uppsalasta ja harvinaistui Tukholman ympäristössä merkittävästi vuosisadan loppuun mennessä.

Näin ollen suurin osa lehtiaineistosta on julkaistu ajalta, jolloin sininärhi oli jo varsin harvinainen lintulaji Suomen alueella. Aukusti Juhana Mela, Kaarlo Eemeli Kivirikko ja myöhemmin *Pohjolan linnut värikuvin* -teoksen (1963) kirjoittajat antoivat tarkkoja tietoja harvoista 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella tiedossa olleista pesinnöistä sekä Suomen alueella tehdyistä havainnoista. Joitain näistä tiedoista on löydettävissä myös lehtiaineistosta. Esimerkiksi Karl-Erik Stenberg raportoi *Luonnon Ystävä* -lehdessä nähneensä Korppoossa kovaaäänisen kuuden sininärhen joukon, kenties poikueen, vuonna 1938 (*Luonnon Ystävä* 1–3/1940). Kirjallisuudessa on julkaistu kuitenkin sellaisiakin havaintoja, joista ei keräämästämme lehtiaineistosta löydy mainintaa.

Sininärhen ruotsinkielisen nimityksen blåkråka jäljittäminen lehdistöstä tuo mielenkiintoisella tavalla esille linnuista julkisessa keskustelussa käytettyjen nimien variaatiota. Keräämämme lehtiaineiston perusteella vaikuttaa nimittäin siltä, että nimitystä blåkråka käytettiin mahdollisesti muistakin linnuista kuin sininärhestä. Esimerkiksi *Helsingfors Dagblad* lehdessä julkaistiin vuonna 1871 uutinen, jonka mukaan lintuja, joihin lehdes-

Kuva 2. Ruotsalaisen taiteilija Magnus Körnerin kuvaus sininärhestä 1830- tai 1840-luvulta.

sä viitattiin nimityksellä blåkråka, oli nähty joukoittain Kiuruvedellä pitkin talvea. Linnut muistuttivat kooltaan variksia, mutta olivat väriltään kauttaaltaan kauniin tumman sinisiä. (*Helsingfors Dagblad* 8.3.1871) Alkuperäisessä *Tapio*-lehdessä julkaistussa uutisessa puhuttiin kuitenkin ”uusista vareksista” eikä suinkaan sininärhistä. Ilmeisesti lintulajia ei ollut tunnistettu, ja muutama niistä aiottiinkin lähettää ”oppineiden tutkittavaksi”. (*Tapio* 4.3.1871) Ehkä lintujen sininen höyhenpeite oli antanut innoitusta ruotsinkielisessä lehdistössä näistä tunnistamattomista linnuista käytettyyn nimitykseen. Toinen hyvä esimerkki on *Östra Nyland* -lehdessä (20.1.1887) julkaistu ilmoitus, jonka mukaan ruotsiksi nimityksellä blåkråka kutsutuilla linnuilla oli ostajia Kuopion torilla. Samalla paikkakunnalla julkaistun suomenkielisen lehden *Tapion* (19.1.1887) ilmoituksessa kirjoitettiin närhistä eikä sininärhistä.

Lehtien sivuille kirjatut sininärhihavainnot välittävät kuvaa ihmisen ja harvinaisen, suomalaisen lajiston keskimääräisestä värikkyydestä väriiloistollaan erottuneen harhailijan kohtaamisista. Nimimerkki ”G--wall” kirjoitti *Keski-Suomi*-lehdessä Elämäjärven kylän koulun pihalle Pihtiputaan pitäjässä harhautuneesta sininärhestä:

Nyt talteen otettu kappale oli käwellyt Elämäjärwen koulun pihalla eikä ollut arka, joten sitä voitiin heittää kuoliaaksi. Oli si ollut suotawa että lintu sen sijaan olisi pyydetty eläwänä ja ruokittu hyönteisillä ja wiljalla sekä tarjottu Korkeasaareen eläin kokoelmiin lunastettawaksi. (*Keski-Suomi* 29.6.1907)

Vastaavan kohtalon koki *Lahden Lehden* mukaan paria vuotta aikaisemmin sininärhi, jonka pojat ampuivat Lahdessa. Koska lintu ei ollut uutisen mukaan arka, oli ampumamatkan päähän pääseminen helppoa. (*Lahden Lehti* 26.7.1904)

Sininärheä ei mainittu 1800-luvun ja 1900-luvun vaihteessa metsästyslaissa vahinkoeläimenä, mutta metsästyslaki ei myöskään antanut sille turvaa (*Uusi Aura* 18.1.1912). Vuonna 1923 annetussa luonnonsuojelulaissa sininärhi rauhoitettiin. Vuonna 1945 uittopäällikkö Väinö Veriö esitteli sininärhen siipiä *Oulun Luonnon Ystävien* kokouksessa. Hän oli löytänyt sininärhen, ”oudon ja loistavan sinisen raatonakin”, naulattuna seinään Jokelan

tallissa Jokikylässä Haukiputaalla. *Kaleva* julkaisi lyhyen haastattelun, jossa Veriö painotti, että yleisön pitäisi vastaisuudessa harvinaisia ja erikoisia lintuja kohdatessaan ottaa yhteys luonnon ystävien seuraan eikä ampua lintuja omin päin. Veriö harmitteli:

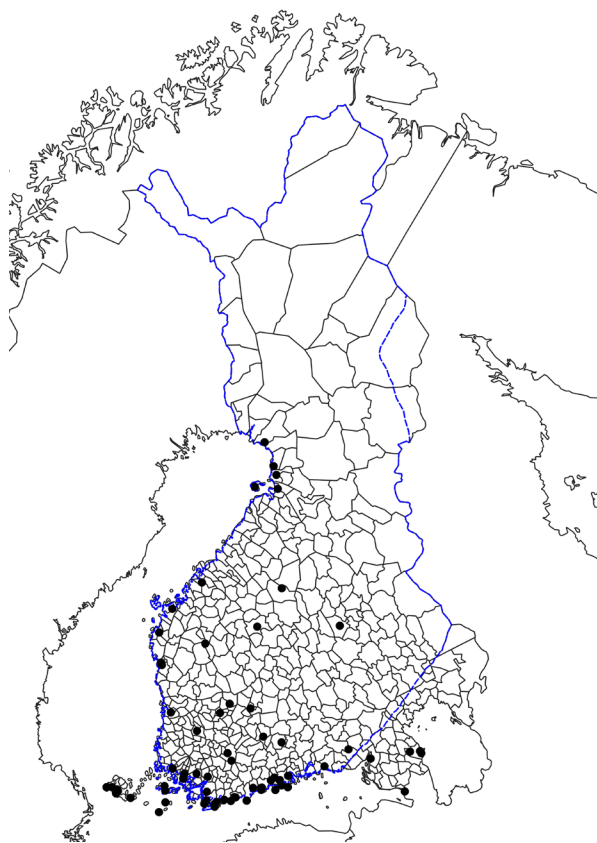
Vain tämä risainen siipi on nyt jäljellä tuosta meikäläisen lintumaailman ehkä kauneimmasta ja värikylläisimmästä edustajasta, jonka paikka kuolleenakaan ei suinkaan ole proosallinen tallin seinä, vaan harvinaisuuksien koroke luonnontieteellisen museon hiljaisissa kokoelmissa. (*Kaleva* 22.2.1945)

Nykypäivänä värikäs sininärhi on Suomessa satunnainen harhailija, joka ilmestyessään näihin maisemiin saa lintuharrastajat innostumaan. Sininärhikanta on laskenut erityisesti Euroopassa 1990–2000-luvuilla. Sininärhen elinympäristöjä uhkaa tehomaatalous, ja lintu joutuu usein laittoman metsästyksen ja eläinkaupan uhriksi.

Hakusanat

Sininärheä käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisiä nimityksillä *sininärhi*, *sinivaris* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *blåkråka*.

Sininärhihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1845–1968

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

‘European Roller’. *Flight for Survival*. Stichting BirdLife Europe. 2019.

<https://flightforsurvival.org/birds/european-roller/> Viitattu 2.3.2025.

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvien*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Kolthoff, Gustaf ja L. A. Jägerskiöld. *Nordens fåglar*. F & g. Beijers Bokförlagsaktiebolag, Stockholm 1898.

Lehikoinen, Esa, Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo ja Sari Kivistö. *Suomen lintutieteen synty*. Turun Akatemian aika. Faros, Turku 2009.

Pikkarainen, Aleksanteri. ‘Huippuharvinainen sininärhi juoksuttaa helsinkiläisbongareita räntäsateessa’. *Iltalehti* 4.10.2019.

<https://www.iltalehti.fi/kotimaa/a/8b3b269a-0b75-4c94-b06c-192d3fb94970> Viitattu 2.3.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Bernard Dupont. European Roller (*Coracias garrulus*), Lac de Cambelliès, Loupian, Hérault, FRANCE, 2017. CC BY-SA 2.0. <https://flic.kr/p/VjeA6G>

Kuva 2: Magnus Körner. Blåkråka. *Coracias garrulus*. 1830-1840. Lund University Library (ALVIN Digital Kulturarv). Public Domain.
<https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0001&pid=alvin-record:251004>

Tunturipöllö

Bubo scandiacus

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

tunturipöllö, tunturi pöllö, fjälluggla, fjelluggla

Tunturipöllö on suuri ja valkoinen pöllö, joka vaeltaa pitkiäkin matkoja ravinnon perässä pohjoisen napa-alueen ympärillä. Laji pesi vielä viime vuosisadalla Lapissa Suomenkin alueella, erityisesti Enontekiön tuntureilla Ruotsin ja Norjan rajalla. Tunturipöllön munia kerättiin ja lähetettiin lehtitietojen mukaan jopa Euroopan muiden maiden museoihin (*Uusi Suomi* 24.8.1881). Kaisa Häkkisen *Linnun nimi* -teoksen mukaan tunturipöllö tunnettiin monilla nimityksillä, sitä kutsuttiin esimerkiksi jäneshuuhkajaksi, jänishaukaksi,

jänispöllöksi, vuoripöllöksi sekä ruotsin kielessä nimityksillä isuggla ja snöuggla. Keräämämme lehtiaineiston perusteella suuri valkea pöllö tunnettiin lehdistössä ennen kaikkea nimillä tunturipöllö ja fjälluggla.

Tunturipöllö vaeltaa myöhäissyksyllä ja talvella etelämmäs, ja ajoittain ravintotilanteen ollessa heikko lähtevät tunturipöllöt vaellukselle tavanomaista runsaammin joukoin. Tarkastelemallemme ajanjaksolle mahtuu tunturipöllön vilkkaampiakin vaellusvuosia. Kaarlo Eemeli Kivirikon (1940) mukaan täl-

laisia vaelluksia osui vuosiin 1894–1897 sekä syksyyn ja talveen 1913–1914 ja 1935–1936. Lehtiaineistossa nämä vuodet näkyvät lisääntyneinä havaintoina eri puolilta Suomea. Suuri valkoinen pöllö herätti huomiota pohjoisten asuinseutujensa ulkopuolella, ja sitä kuvailtiin lehdistössä usein harvinaisuudeksi ja jopa ”valkeaksi kummitukseksi” (Uusmaalainen 30.3.1908). Sen havaitseminen saattoi saada ihmiset pohtimaan, mitä tunturipöllön näyttäytyminen mahtoi merkitä. *Kaleva*-lehdessä pohdiskeltiin vuonna 1911 postikonttorin katolla havaitusta tunturipöllöstä seuraavasti: ”Jos nyt olisi oikein taikauskoinen, niin mitä kaikkea voisikaan kuvitella tapahtuwaksi, warsinkin näin maanjärityksenkin aikana.” (*Kaleva* 28.12.1911) Uutisessa viitattiin Pohjois-Pohjanmaalla joulukuussa 1911 tapahtuneeseen paikoin voimakkaaseenkin maanjäritykseen, joka sai Oulussa ikkunat helisemään ja Pudasjärvellä talojen ovet aukeilemaan.

1900-luvun alussa tunturipöllöä käsiteltiin lehdistössä ennen kaikkea vahinkolintuna ja peltopyiden vihollisena. Tähän poikkeuksen muodostaa *Satakunta*-lehdessä julkaistu kirjoitus, jossa käsiteltiin harvinaisen positiivisesti tunturipöllöä vuonna 1884. Paikkakunnalla oli nimittäin nähty tunturipöllöjä surmaamassa viljamaille vahinkoa tekeviä ”myyrävieraita”. (*Satakunta* 6.2.1884) Yleensä tunturipöllöjä hävitettiin, koska ne koettiin vahingollisiksi. Tunturipöllöjen tappamiseen kannusti myös tapporahakäytäntö. Tuohon aikaan tapporahoja vahinkoeläimistä ja -linnuista maksettiin yleisesti. Näistä palkkioista

Kuva 2. Ruotsalaisen taiteilija Magnus Körnerin kuvaus tunturipöllöstä 1830- tai 1840-luvulta.

huolehtivat valtion ja kuntien lisäksi vapaaehtoiset tahot kuten *Suomen metsästysyhdistys*, joka maksoi tapporahoja pöllölajeista ainoastaan huuhkajasta ja tunturipöllöstä.

Herää kysymys, voiko tapporahatilastoihin luottaa? Vahinkolinnuista maksettiin tapporahoja linnun irti leikattuja jalkoja vastaan. Merkittävässä osassa maksetuista tapporahoista oli mahdollista, etteivät metsästäjät eivätkä tapporahoja myöntäneet virkamiehet tunnistanee lintuja oikein. Tapporahoja maksettiin näin ollen kenties sellaisistakin lajeista, jotka eivät olleet tapporahalistalla. Lajintunnistusvaikeudet herättivät kritiikkiä laajemmassa julkisessa keskustelussa vuosisadan

vaihteessa ja 1900-luvun alussa. Lehtori Elias Wilhelm Suomalainen julkaisi vuonna 1916 tutkimuksen, jonka mukaan parin viimeisen vuoden aikana Porissa kunnan nimismiehen maksamista tapporahoista vain pieni osa oli maksettu aiheellisesti linnusta, josta oli laissa säädetty tapporaha.

Keräämästämme lehtiaineistosta löytyy varhaisempi, tunturipöllöjä koskeva esimerkki todennäköisesti väärästä lajintunnistuksesta. *Vaasan metsästysseuran* julkaisemissa tilastoissa vuonna 1897 tapettujen tunturipöllöjen määrä singahti 99 lintuun, kun aikaisempina vuosina samalla alueella oli tapettu korkeintaan muutamia tunturipöllöjä. *Tidskift för Jägare och Fiskare* -lehdessä huomautettiin pisteliäästi:

Jos viimeksi nimetty luku on yhtäpitävä asianlaidan kanssa, vaikuttavat tunturipöllöt kyseisenä vuonna pitäneen jonkinlaista sukukokousta Vaasan läänissä – ehkä räjäyttääkseen palkintopankin – sillä kyllä jäävät kaikki muut metsästysseurat kauas, kauas Vaasan läänin metsästysseuran taakse tässä kohdassa. (Tidskift för Jägare och Fiskare 4/1897, lainaus suomen-nettu)

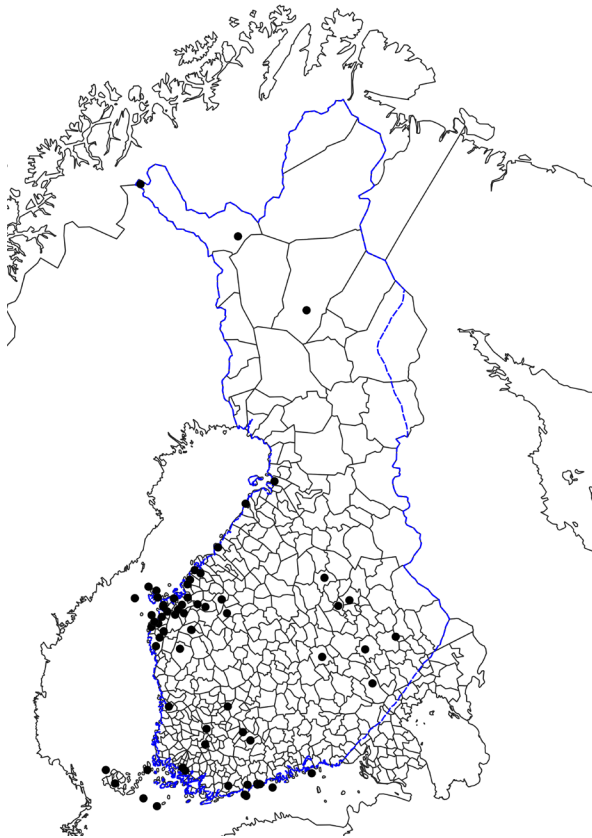
Tapporahatilastoja ei voi siis käsitellä täysin luotettavina tietoina tunturipöllön esiintymisestä. Tämä on otettava huomioon, kun tarkastelee lajitekstin lopusta löytyviä karttoja. Näistä kartoista on jätetty pois yllä mainittu tunturipöllöjen ”sukukokous”. Muita lehtiaineistosta löytämiämme metsästysseurojen alueilla pyydystetyiksi ilmoitettuja tunturipöllöjä on kuitenkin merkitty karttoihin sen paikkakunnan mukaan, jonka ympärillä seurat toimivat. Pyydetty tunturipöllöt muodostavat itse asiassa selkeän osan lehtiaineistossa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa julkaistuista havainnoista.

Pohjolan linnut värikuvin -teoksessa (1963) kirjoitetaan tunturipöllön pesinnästä. Tietoja ja munia on kerätty esimerkiksi Enontekiöltä Pöyrisjärveltä ja Kelottijärveltä. Kanta oli hyvä Enontekiön käsivarressa vielä 1930-luvun alussa. Havaintoja tunturipöllön pesinnästä ja esiintymisestä pohjoisessa Lapissa on kartoissa lajitekstin lopussa vain muutamia, koska niistä on kirjoitettu keräämässämme lehtiaineistossa varsin vähän. Tähän on vaikuttanut osaltaan se, että lehdistön toiminta on sijoittunut Suomessa etenkin maan eteläosiin.

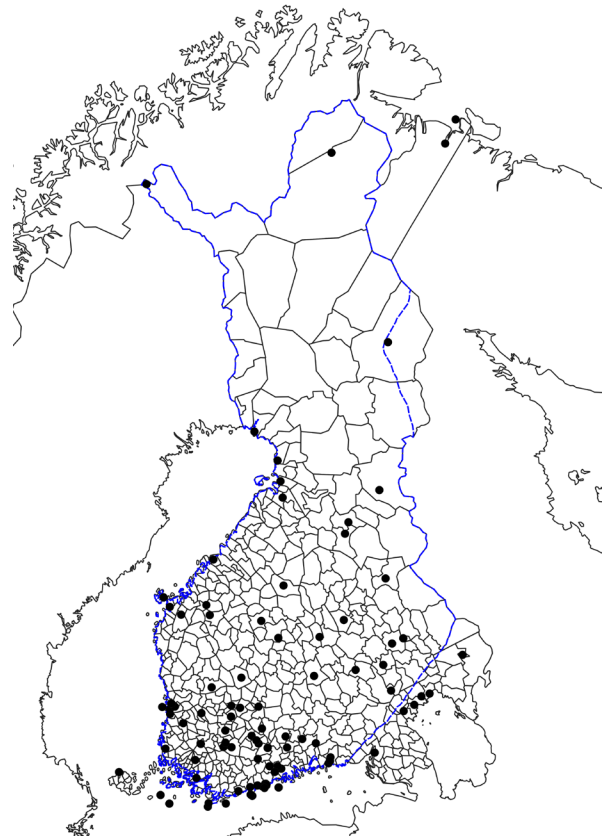
Pohjolan linnut värikuvin -teoksen (1963) mukaan tunturipöllöstä ja sen pesinnästä tehdyt havainnot vähenivät 1950- ja 1960-luvuilla. Poikkeuksen tähän muodostivat vaellusvuodet 1960-luvun alussa, jolloin tunturipöllöjen seikkailuista pääkaupungin kattojen yllä raportoitiin helsinkiläisissä sanomalehdissä tarkasti (*Kansan Uutiset* 1.3.1961). Kirjoittajat päättelivät, että Euroopan puoleinen kanta oli kuitenkin suuresti vähenemässä. Syiksi arveltiin munien keräämistä ja lintujen tappamista sekä Lapissa että niiden vaelluksilla muualla maassa. Tunturipöllöjen väheneminen herätti myös laajempaa keskustelua. Esimerkiksi *Länsi-Savo*-lehdessä nimimerkki ”Strix” kirjoitti lajin olevan ”sukupuuttoon kuolemassa” (*Länsi-Savo* 24.4.1953). Tunturipöllö rauhoitettiin vuoden 1962 metsästyslain yhteydessä hyväksytyllä luonnonsuojelulain muutoksella (*Uusi Suomi* 11.3.1962).

Nykyään tunturipöllö on luokiteltu Suomessa äärimmäisen uhanalaiseksi, ja se pesii enää vain satunnaisesti Suomen tai muiden Pohjoismaiden tuntureilla. Ilmastomuutos vaikuttaa osaltaan jyrsijöiden kannanvaihteluihin ja näin tunturipöllön ravinnonsaataavuuteen.

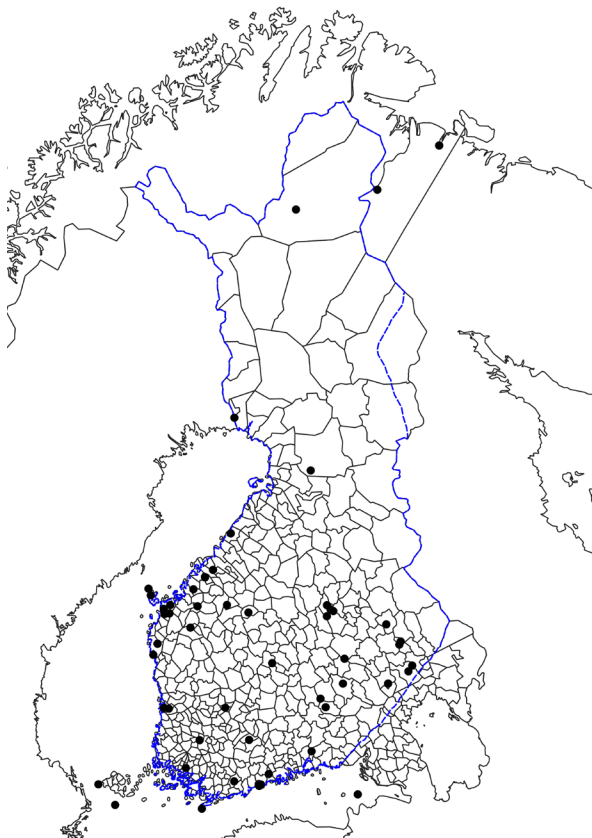
Tunturipöllöhavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa ja Suomen Luonnossa 1800–1969.

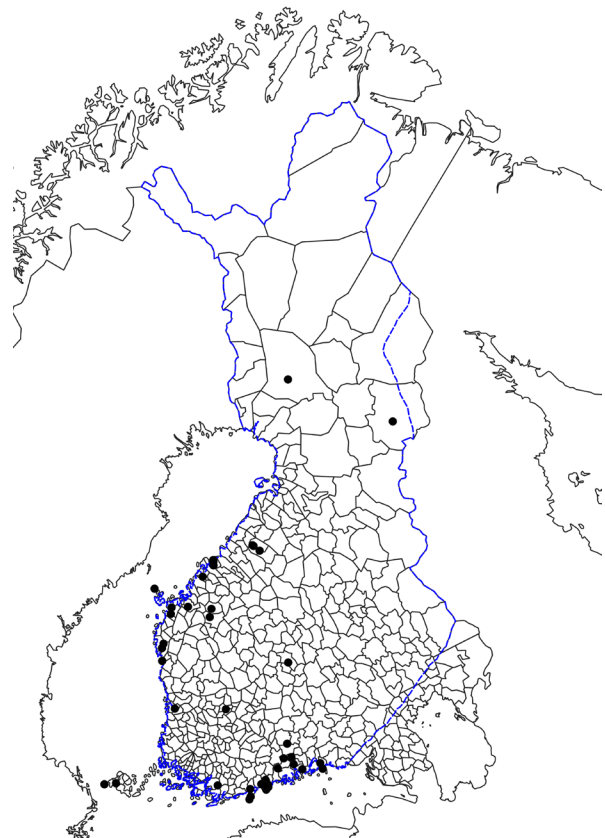
1867–1899

1900–1929

1930–1949

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Tunturipöllöä käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta ja lehdistä *Suomen Luonto* ja *Luonnon Tutkija* aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *tunturipöllö* ja *tunturi pöllö* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *fjälluggla* ja *felluggla*. Lisäksi haut tehtiin nimityksillä *vuoripöllö*, *jänispöllö*, *jänishaukka*, *jäneshuuhkaja*, *isuggla* ja *snöuggla*.

Kirjallisuus

‘26. Joulukuuta 1911’. *Historialliset maanjäristykset*. <https://www.seismo.helsinki.fi/historia/MJT/1911.html>. Viitattu 1.3.2025.

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvoin*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Lindén, Andreas. ‘Tunturipöllö - Bubo Scandiacus’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.28987/biology>. Viitattu 17.2.2025.

Pohja-Mykrä, Mari. *Vahinkoeläinsodasta psykologiseen omistajuuteen. Petokonfliktien historiallinen tausta ja nykypäivän hallinta*. Väitöskirja, Turun yliopisto. Helsingin yliopisto, Ruralia-instituutti, Seinäjoki 2014.

Vuorisalo, Timo, Esa Lehtikoinen ja Timo Lemmetyinen. ‘Lintusuojelun varhaisvaiheita Suomessa’. Teoksessa *Ympäristöhistorian näkökulmia. Piispan apajilta trooppiseen helvettiin*. Toim. Timo Soikkanen. Turun yliopiston poliittisen historian laitos, Turku 1999, 104–125.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hannu Salmi. Tunturipöllö. © Hannu Salmi

Kuva 2: Magnus Körner. Fjälluggla: Bubo scandiacus. 11830–1840. Lund University Library (ALVIN Digital Kulturav). Public Domain.
<https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0001&pid=alvin-record:267978>

Turturikyyhky

Streptopelia turtur

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

turturikyyhky, turturikyyhkynen,
tunturikyyhky, tunturikyyhkynen,
turturduva, turturdufva

Sirosta ja pitkäpyrstöisestä turturikyyhkystä on lehdistössä julkaistu vain hajanaisia havaintoja. Varhaisimmat ajoittuvat 1880-luvun alkuun, jolloin turturikyyhky ammuttiin Maaningalla (*Hufvudstadsbladet* 15.1.1884) ja Viikin Latokartanon mailla Helsingissä (*Helsingfors Dagblad* 18.10.1883). Uutiset näistä tapauksista kiersivät laajasti lehdistössä. Aukusti Juhana Melan mukaan turturikyyhky pesi Kirkkonummella vuonna 1868, mutta tämän tiedon paikkansapitävyyttä on epäilty myöhemmässä kirjallisuudessa. Leh-

tiaineistossa julkaistut havainnot yksittäisistä linnuista ovat pitkälti samoja kuin mitä Kaarlo Eemeli Kivirikko kertoi *Suomen Selkärankaiset* -teoksessaan vuonna 1940.

Vaikka turturikyyhkyä havaittiin Suomessa luonnonvaraisina vain harvoin, niitä eli häkkilintuina useissa kodeissa 1800-luvulla. Sanomalehdissä ilmoitettiin myytävistä (*Helsingfors Tidningar* 3.2.1849) sekä karaneista turturikyyhkyistä (*Åbo Underrättelser* 21.7.1873). *Aura*-lehti epäili tällaiseksi karkulaiseksi Turun Kakolassa vuonna 1892

Kuva 2. Kuvaus turturikyyhkystä kirjailija ja taiteilija Edward Donovanin teoksessa *The natural history of British birds* vuodelta 1816.

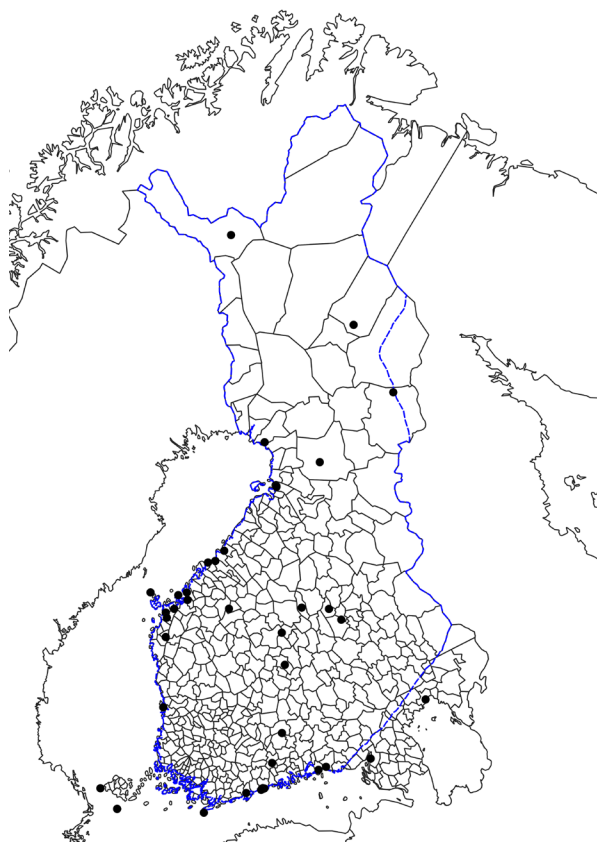
tavattua kyyhkyä, jonka tuntomerkit sopivat turturikyyhkyy: "Lintu otettiin kiinni ja on vieläkin niin kesy, että se istuu kämmenellä aiwan wakaana rauhoinaan. Olisi hupaista tietää, mistä se on tänne tullut, ehkäpä lienee päässyt jostakin karkuun." (*Aura* 7.4.1892)

Turturikyyhkylle on annettu vuosisatojen aikana monia kulttuurisia merkityksiä. Tämän vuoksi lajista on kirjoitettu paljon suomalaisissa lehdissä, vaikka paikallisessa luonnossa se on ollut suuri harvinaisuus. Turturikyyhkyn on liitetty kristillistä symboliikkaa, ja siksi lajista löytyy paljon hakuosumia erityisesti ruotsinkielisissä kristillisissä julkaisuissa. Esimerkiksi Raamatun "Laulujen laulussa" eli "Korkea Veisussa" kirjoitetaan turturikyyhkyn äänestä. Suomennoksissa sama lintu on kääntynyt paikallisessa luonnossa tutummaksi "toukomettiseksi" (Biblia 1776) tai "metsäkyyhkyksi" (Raamattu 1933). "Mettinen" ja "kyyhky" ovat vanhoja nimityksiä, joita jo Mikael Agricola käytti 1500-luvulla. Mettinen tavataan hänen teksteissään sellaisenaan ja kyyhky pitempänä johdoksena kyyhkyläinen. Nimitykset toukomettinen ja metsäkyyhky voivat tarkoittaa sekä sepel- että uuttukyyhkyä. Näitä lajeja ei kansankielessä erotettu toisistaan.

Turturikyyhky esiintyy runsaasti myös sanomalehtiin painetussa käännöskirjallisuudessa ja fiktiivisissä tarinoissa. Siitä kirjoitettiin usein vertauskuvallisesti, ja esimerkiksi rakastavaisten yhteiselo rinnastettiin turturikyyhkypariin (*Louhi* 9.10.1891). Kyyhkystä on käytetty rakkauden symbolina, ja erityisesti turturikyyhkyä uskollisuuden vertauskuvana, kirjallisuudessa vuosisatojen ajan.

Pohjolan linnut värikuvien -teoksen (1963) mukaan turturikyyhkyä havaittiin Suomessa vuosittain 1960-luvun alussa. Laji levisi Suomeen runsaammin vasta 1970-luvulla, ja tieto ensimmäisestä pesinnästä on vuodelta 1979. Nykyään kuitenkin tämä kirjava kyyhky on Suomessa äärimmäisen uhanalainen. Vuonna 2015 sen pesimäkannaksi arvioitiin 5–10 paria. Turturikyyhkyn tilanne ei ole Suomessa poikkeuksellinen, vaan sen kanta on suorastaan romahtanut Euroopassa viimeisen kymmenen vuoden aikana. Syitä lajin ahdingolle ovat turturikyyhkyjen kestämaton metsästy Euroopassa sekä sen elinympäristöjen häviäminen ja muuttuminen tehomatalouden myötä. Suojelutoimenpiteiden ansiosta kanta on viimeisen muutaman vuoden aikana näyttänyt kuitenkin varovaisia toipumisen merkkejä Euroopassa.

Turturikyyhkyhavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1868–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Turturikyyhkyä käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta sekä digitoiduista lehdistä *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto* aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *tunturikyyhky*, *tunturikyyhkynen*, *turturikyyhkynen* ja *turturikyyhky*. Ruotsinkieliseen aineistoon on kohdistettu hakuja nimitysten *turturduva* ja *turturdufva* eri taivutusmuodoilla hakuoperaattoreiden sekä sanakatkaisun avulla.

Kirjallisuus

Biblia 1776. Vuonna 1776 ilmestynyt raamatunsuomennos. <https://www.koivuniemi.com/raamattu>

Bossche, Willem Van Den. 'A brighter future for the Turtel-dove?' *Birdlife International* 18.7.20204. <https://www.birdlife.org/news/2024/07/18/a-brighter-future-for-the-european-turtle-dove/>. Viitattu 19.2.2025.

Ferber, Michael. *A Dictionary of Literacy Symbols*. Cambridge University Press, Cambridge 2007.

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Raamattu 1933–1938. Vuosina 1933–1938 ilmestynyt raamatunsuomennos.
<https://www.koivuniemi.com/raamattu>

Santaharju, Jarkko. ‘Turturikyyhky – *Streptopelia turtur*’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen Lajitietokeskus.
<https://laji.fi/taxon/MX.27955>. Viitattu 10.5.2024.

Valkama, Jari, Ville Vepsäläinen ja Aleksi Lehikoinen. *Suomen III Lintuatlas*. Luonnontieteellinen keskusmuseo & ympäristöministeriö 2011. <http://atlas3.lintuatlas.fi>. Viitattu 19.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hannu Salmi. Turturikyyhky. © Hannu Salmi.

Kuva 2: Edward Donovan. *The natural history of British birds*. Volume 6. F. and C. Rivington, London 1816 [1794–1819]. Smithsonian Libraries and Archives. Biodiversity Heritage Library. Public Domain.
<https://www.biodiversitylibrary.org/item/136217>

Töyhtötiainen

Lophophanes cristatus

Teksti: Aino Jämsä

*Aineistonkeruu: Aino Jämsä
ja Emilia Morfin Venäläinen*

Lajista käytettyjä nimityksiä
töyhtötiainen, töyhtötiainen,
tupsutiitinen, tofsmes

Töyhtötiaisen tunnistaa mustan ja valkoisen kirjavasta töyhdöstä, mikä näkyy myös lintun suomen- sekä ruotsinkielisissä nimityksissä. Keräämästämme lehtiaineistosta löytyy yksittäisiä mainintoja töyhtötiaisesta jo 1800-luvun puolivälin molemmin puolin: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Suomi*-lehdessä julkaistuissa G. J. Lindströmin kuvauksessa Euran pitäjästä ja B. Fr. Nordlundin kuvauksessa Närpiöstä (*Suomi* 1849; *Suomi* 1866).

Töyhtötiaisen historia kietoutuu laajemmin pienten lintujen historiaan. Vuoden 1741

metsästysasetuksessa määrättiin hävittämään varpusia ja muita vahingollisia pikkulintuja. 1800-luvun loppupuolella pikkulinnut alettiin kuitenkin mieltää ihmisille hyödyllisiksi eläimiksi. Lintujen suojelun näkyviä hahmoja oli Zacharias Topelius, joka perusti vuonna 1874 *Maj Förening* -nimisen yhdistyksen pikkulintujen suojelua varten. Vuosisadan loppuun mennessä perustettiin lisää kevätyhdistyksiä, ja lintujen suojelu pesäpönttöjä rakentamalla sekä ruokkimalla yleistyi erityisesti koululaisien ja luonnonystävien keskuudessa. Kerää-

Kuva 2. Töyhtötiainen kuvattuna Ruissalossa.

mässämme lehtiaineistossa nämä toimet ovat näkyvissä pienten lintulajien, mukaan lukien töyhtötiaisen kohdalla. Muutamassa lehtiaineistosta löytämässämme varhaisessa havainnossa töyhtötiainen on nähty nimenomaan ruokinnalla. Kirjeessä Kemiöstä kirjoitettiin *Åbo Posten* -lehdelle vuonna 1878:

He, jotka mahdollisesti ovat kiinnostuneita kesyistä pikkulinnuista, joista *Åbo Posten*in kirjeenvaihtaja talvella kirjoitti, tulevat varmasti ilolla kuulemaan, että nämä linnut ovat noin viiden kuukauden kesäretken jälkeen palanneet vieraanvaraiseen talvikotiinsa ja, uskomatonta kyllä, mielellään palanneet tapoihinsa. Pienistä kanta-asiakkaista puuttuu vain yksi, mutta talitiainen on palannut vahvistusten kanssa, muut, töyhtötiaiset ja molemmat muut pienet tiaislajit eivät ole tulleet lukuisammin. (*Åbo Posten* 13.10.1878, lainaus suomennettu)

Pikkulinnuille valmistettiin myös pönttöjä, joita kiinnitettiin puihin puutarhoissa ja puistoissa. Töyhtötiainen mainittiin lehdissä julkaistuissa rakennus- ja ripustusohjeissa yhtenä linnunpönttöjen toivottuna käyttäjänä ja kohderyhmänä (*Eläinsuojelus* 1/1899).

Keräämässämme lehtiaineistosta välittyvä asenne pikkulintuja kohtaan näkyy hyvin Kaarlo Eemeli Kivirikon kirjoituksessa ”Hyödyllisistä pikkulinnuista ja niiden suojelemisesta”, joka oli poimittu *Eläinten ystävä* -lehteen Kivirikon teoksesta *Oma maa*. Kivirikko kertoi vuonna 1904 tekemistään havainnoista Sortavalan läheisyydessä sijainneella Rauskun vuorella. Lintutieteilijä kirjoitti:

Luulenpa, että sitä nähtyään kovinkin sydän heltyy ja rakkaus pikkulintuja kohtaan herää. Eikä suinkaan pidä luulla, että tällaisen tapauksen näkeminen on harvinainen sattuma. Jokainen, joka kesällä silmät auki luontoa tarkastaa, voi nähdä juuri samaa muidenkin lintujen

elämästä, ja varmaa on, että rakkaus luontoon, etenkin lintumaailmaan, on omiaan poistamaan paljon raakuutta ja herättämään säälintunnetta heikompia kohtaan. Jo tältäkin kannalta katsoen meidän täytyy suojella pikkulintuja. (*Eläinten ystävä* 7–8/1908)

Kivirikko jatkoi kuvauksella siitä, miten töyhtötiasten pesintä ja tiasparvi olivat hävittäneet erästä männystä tuhohyönteiset. Kirjoituksessa näkyy siis hyvin pikkulintuihin liitetty arvo: niiden varjeleminen kasvatti ihmistä itseään paremmaksi sekä takasi hyödyn, jonka pikkulinnut tuhohyönteisten hävittäjinä saivat aikaan.

Töyhtötiäisestä kirjoitettiin lehdistössä talvimetsien lintuna (*Helsingin Sanomat* 21.2.1932). Kivirikko kirjoittaa *Suomen selkärangaisissa* (1940), että tämä tiaislaji on yleinen Etelä- ja Keski-Suomessa, mutta sen pohjoisrajaa ei tarkoin tunnettu. Havaintoja oli tehty Pudasjärvellä, Kajaanissa ja Kuhmossa. Keräämämme lehtiaineisto painottuu havainnoissa Etelä- ja Keski-Suomeen, ja monet julkaistuista havainnoista olivat luonnontutkijoiden ja harrastajien tekemiä. Esimerkiksi Aug. Edv. Fri. kirjoitti useita lintulajeja sisältäneen tiedonannon Kuhmonien linnuista. Hän mainitsi myös töyhtötiäisen, joka ei kuitenkaan yltänyt yleisyydessä alueella hömö- ja lapintiaisen tasolle. (*Luonnon ystävä* 2/1911) *Pohjolan linnut värikuvin* -teoksen (1963) mukaan töyhtötiainen oli laajentanut 1900-luvun aikana levinneisyyttään Ahvenanmaalle sekä pohjoiseen. Teoksessa annettiin 1900-luvulta pesimäaikalaisia tietoja Peräpohjolasta ja Metsä-Lapista.

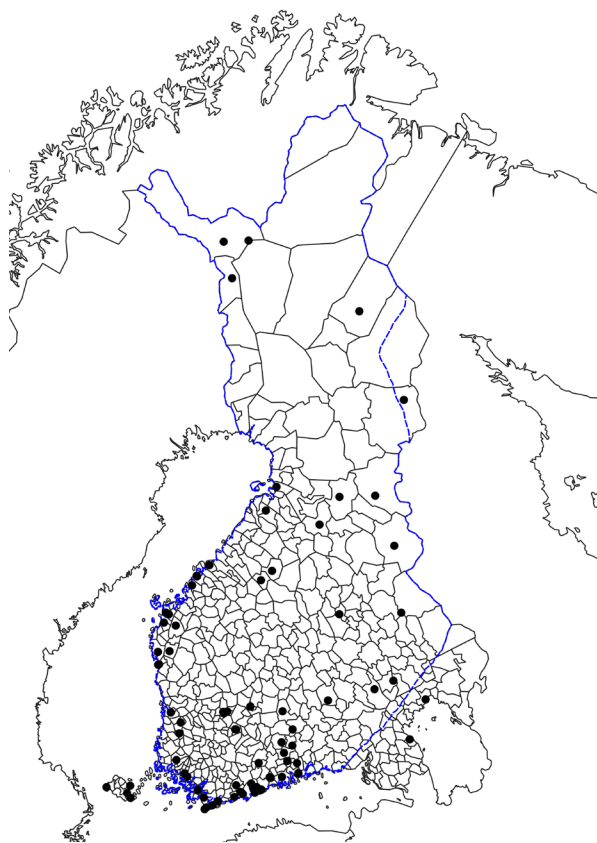
Hakusanat

Töyhtötiäistä käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *töyhtötiainen*, *tupsutiitinen* ja *töyhtötiainen* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *tofsmes*. Lisäksi aineistoa on haettu lehdistä *Suomen Luonto* ja *Luonnon Tutkija* 1940–1960-luvulta.

Keräämässämme lehtiaineistossa ei kuitenkaan lopulta ole kovin runsaasti havaintotietoja töyhtötiäisestä, joka kuitenkin luettiin maamme yleisempien lintujen joukkoon (*Uusi Suomi* 9.1.1964). Tiaisten yleisyydestä kertoo se, että töyhtötiäisistä kuten muistakin tiaislajeista saatettiin kirjoittaa nimenomaan silloin, kun niitä ei havaittu. Jonatan Reuter kirjoitti *Västra Nyland* -lehdessä otsikolla “Blir vår fågelvärld fattigare?” siitä, miten talitiaisista näki Tammisaaressa harvemmin eikä töyhtötiäistä, sinitiaista tai mustatiaista ollut havaittu viime vuosina lainkaan. Kirjoittaja arveli kaupunkitilan muutoksien, pensaikkojen ja puistojen häviämisen, vaikuttaneen lintujen ravinnon saatavuuteen. (*Västra Nyland* 17.10.1945) Kokkolan lintu- ja luonnonystävien puheenjohtaja Ruben Casén kommentoi vuonna 1966, että ankarat talvet olivat kurnittaneet töyhtötiäisiä, jotka olivat nyt täysin poissa seudulta (*Österbottningen* 21.4.1966). Valtakunnallisia ja laajasti luontoharrastajia osallistaneita talvilintulaskentoja alettiin järjestää Suomessa systemaattisesti 1950-luvulta alkaen. Tuloksia julkaistiin lehdistössä erityisesti Helsingin seudulta sekä länsirannikolta Pohjanmaalta, jossa toimi lintuseura *Ostrobothnia Australis*. Töyhtötiainen kuului talvilintulaskennoissa oikeastaan vuosittain havainnoituihin lajeihin.

Nykyään töyhtötiainen luokitellaan vaarantuneeksi lajiksi Suomessa. Sitä kuten hömötiäistä ja muita vanhoissa metsissä viihtyviä lintulajeja uhkaavat vanhojen metsien ja lahopuiden väheneminen.

Töyhtöiaishavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa 1800–1969.

1849–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Lehikoinen, Esa, Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo ja Mia Rönkä (toim.). *Suomen lintutiede 1828–1974*. Faros, Turku 2020.

Lähdesmäki, Heta ja Petri Paju. 'Ihmisten ja pikkulintujen teknologisia yhteenkietoutumia –pohdintoja linnunpöytä ja sen käyttäjien historiasta'. Teoksessa *Turun romantikko. Esseitä Hannu Salmelle*. Toim. Juhana Saarelainen, Heli Rantala, Petri Paju ja Mila Oiva. Turun yliopisto, Turku 2021, 111–122.

'Töyhtöiainen – Lophophanes cristatus'. *Punainen kirja 2019 -verkkopalvelu*.

<https://punainenkirja.laji.fi/results/MX.34553?checklist=MR.424>. Viitattu 19.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Otto Latva. Töyhtöiainen. © Otto Latva.

Kuva 2: Hannu Salmi. Töyhtöiainen Ruissalossa. © Hannu Salmi.

Varpuspöllö

Glaucidium passerinum

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

varpuspöllö, varpuispöllö, varpui pöllö, sparvuggla, sparfuggla

Varpuspöllöä luonnehdittiin kirjallisuudessa ja lehdistössä 1800-luvun lopulla harvinaiseksi lajiksi. *Hämeen Sanomien* mukaan tämä pieni pöllö ei kuitenkaan ollut todellisuudessa niin harvinainen kuin yleensä luultiin, koska sen ”omituisen” ja ”sirisevän” äänen saattoi usein kuulla metsässä. Varpuspöllöt hakeutuivat talvisin lähelle ihmisasuntoja ja pyydystivät ruuakseen pikkulintuja ajaen niitä takaa ”välisten asuntojen etehisiin asti”. (*Hämeen Sanomat* 5.5.1898) Lehtiaineistosta välittyy kuva rohkeasta pikkuisesta pöllöstä, joka he-

rätti erityisesti talvisin huomiota tullessaan ihmisten elämänpiirin lähelle. Sen pyöreä olemus ja vikkela liikehdintä herättivät ihmisissä hilpeyttä; ainakin pientä petolintua kuvailtiin uutisissa usein varsin veikein sanakääntein. Esimerkiksi *Uudenmaan Sanomissa* kirjoitettiin varpuspöllöstä seuraavasti:

Kova lumimyrsky puhalteli vihasena pitkien katuja, ja vaikeata oli tuon lystikkään pikku otuksen pysyttellä heiluvalla puhe-
linlangalla. Mutta sepä huomasi suojaisen

Kuva 2. Taitelijoiden Magnus ja Wilhelm von Wrightin kuvaus varpuspöllöstä teoksessa Svenska fåglar aikaväliltä 1828–1838.

”pienemmät pöllöt” (*Suomen metsästyslehti* 5/1909).

Metsästystilastot taipuvat vaikeasti kartalle myös sen vuoksi, että ne käsittivät usein laajoja alueita. Esimerkiksi metsästys- ja riistanhoitoharrastaja Daniel Johan Wadénin hoitaman Vähä-Hiiden metsästyshoitoalueen maat kattoivat peräti 30 000 hehtaaria (*Suomen Metsästyslehti* 9/1907). Tarkkaa sijaintia alueella ammutuille eläimille on siis vaikea määrittää. Tässä tapauksessa ammutut varpuspöllöt on merkitty Turengin kylään, jossa Wadénin maatila sijaitsi ja jonka ympärillä sijaitsivat myös tämän käytössä olleet metsästysmaat.

Varpuspöllöstä kirjoitettiin vuosisadan vaihteen lehdistössä ihailtujen pikkulintujen vihollisena, mutta toisaalta se sai kiitosta pikkujyrsijöiden saalistamisesta. Lintutieteilijä Thorsten Renvallin mukaan varpuspöllö oli pöllöistämme haitallisin, koska Renvall arveli sen käyttävän ravintonaan yksinomaan pikkulintuja. Renvallin mukaan varpuspöllö tulisi kuitenkin rauhoittaa, koska lajin rauhoittamatta jättäminen voisi johtaa siihen, että metsästäjien saaliiksi päätyisi myös muita hyödyllisiä, jyrsijöitä syöviä pieniä pöllölajeja. (*Arbetet* 26.1.1912) Neljä vuotta myöhemmin Renvallin käsitys varpuspöllöistä oli muuttunut. Hän esitti vuonna 1916, että varpuspöllön ravinto koostui enemminkin pikkujyrsijöistä kuin pienistä linnuista. Tätä havaintoa tuki Tukholmassa tutkittu varpuspöllön pesä. Tämä seikka vahvisti varmaankin ennestään Renvallin mielipidettä siitä, että varpuspöllö, ”puutarhain pieni kummitus”, oli syytä jättää rauhaan. (*Työväen kalenteri* 9/1916)

Varpuspöllö rauhoitettiin muutamien muiden petolintujen tavoin luonnonsuojelulaissa vuonna 1923. Samoihin aikoihin Kor-

nurkkauksen ja lennähti siihen langalle istumaan. Siinä se ojenteli siipiään ja suki höyheniään välittämättä ollenkaan harvoista kadun kulkijoista. Koetti sitä kaupunkimme tunnettu turkiskasvattaja elätikseen pyydystää, mutta eipä veitikka vangiksi antautunut, van pois lennähti häipyen pimeään. (*Uudenmaan Sanomat* 25.2.1933)

Vapaa-ajan urheilumetsästäjät pitivät 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa tärkeänä sekä hyödyllisten riistaeläinten pyyntiä että riistalle vahingollisten eläinten hävittämistä. Osansa tästä jaosta sai myös varpuspöllö. Sitä pyydystettiin ja listattiin peto- ja vahinkoeläintilastoissa, joita julkaistiin metsästyshoitoalueiden vuosikertomuksissa. Metsästyshoitoalueiden tilastot eivät kuitenkaan aina välitä tarkkaa tai luotettavaa tietoa juuri varpuspöllön esiintymisestä. Esimerkiksi Tuusulan metsästysyhdistyksen tilastossa vuodelta 1909 määriteltiin ammutuista pöllöistä tarkemmin vain huuhkaja, ja muut pöllölajit niputettiin kohtaan

keasaaren eläintarhan intendentti Rolf Palmgren kirjoitti teoksessaan *Luonnon lapsia* (1922) varpuspölystä otsikolla ”Varpuspöly, rosvoritari peloton ja moitteeton”. Palmgren esitti varpuspölyt hyödyllisinä ja piti hyvänä tekona jopa niiden tapaa saalistaa pieniä lintuja. Tämä oli siinä mielessä merkittävä esitys, että erilaisista linnuista juuri pikkulintuja on arvostettu suomalaisessa kulttuurissa yli kaiken aina 1800-luvulta lähtien. Palmgren käytti perustelunaan linnuilla esiintyviä sairauksia. Hän totesi, että sairauden kourissa kärsinyt punatulkku ei tartuta tautia lajitovereihinsa, jos se joutuu pienen pölyn saaliiksi.

Kaarlo Eemeli Kivirikko antoi vuonna 1940 tarkempia tietoja lähinnä varpuspölyn pohjoisimmasta esiintymisestä sekä pesinnästä. Hän totesi Aukusti Juhana Melan tavoin, että kyseessä oli ”sangen harvinainen lintu”, joka on levinnyt kuitenkin Etelä-Suomesta Lappiin asti. Kivirikon antamat pesimätiedot ovat osittain tarkempia, kuin mitä keräämättämme lehtiaineistosta on löydettävissä.

Niin *Hämeen Sanomien* kirjoittaja vuonna 1898 kuin Kivirikko vuonna 1940 hämmästelivät vuorollaan varpuspölyn pesimälöytöjen vähäisyyttä (*Hämeen Sanomat* 5.5.1898). Samanlainen salaperäisyyden verho seurasi pientä pölyä vuosikymmeniä myöhemminkin, sillä *Pohjolan linnut värikuvin* -teoksen (1963) mukaan varpuspölyn esiintyminen ja runsaus pesimäaikana oli mahdollisesti ”huonommin tunnettu kuin minkään muun lintumme”. Tämän selitettiin johtuvan varpuspölyn luonteesta erämaapölynä, sen pienestä koosta ja vaikeasti tutkittavista pesistä. Varpuspölyä oli siis vaikea tutkia erityisesti sen takia, että niitä oli vaikea havaita lajin pienen koon ja ahtaiden pesäkolojen vuoksi. Kirjaan on kuitenkin kirjattu tiedossa olleet

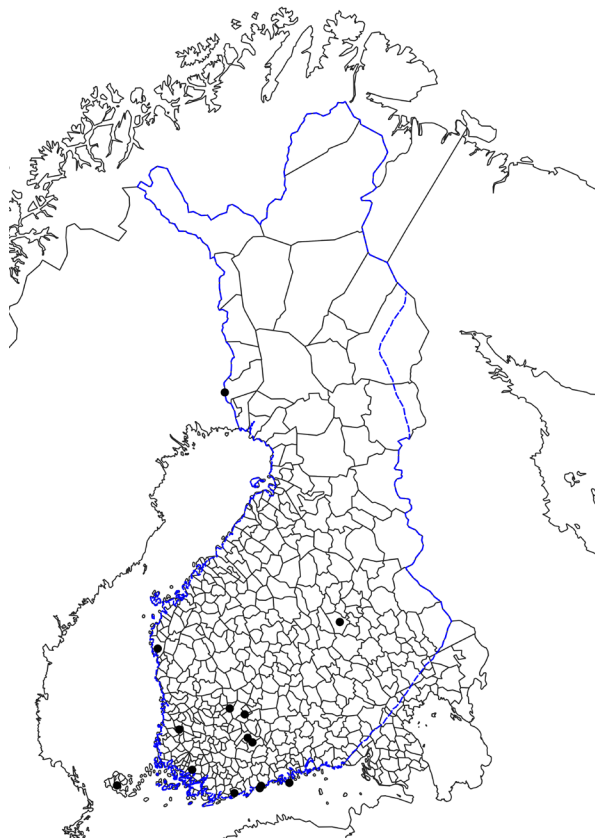
pesimätiedot alueittain sekä yksityiskohtaisempia kevätsoidinhavaintoja. Kuitenkaan varpuspöly ei kirjoittajien mukaan ollut huipuharvinaisuus, koska syksyisin ja talvisin lajista tehtiin useita havaintoja kaikkialla maassa. Erityisinä vaellusvuosia varpuspölyä on ollut paljon liikkeellä, ja niistä on tehty silloin paljon havaintoja. Tällaisia vaellusvuosia on ajoittunut 1940-, 1950- ja 1960-lukujen alkuun. Vilkkaat vaellusvuodet toivat tämän pienen pölyn myös laajemmin osaksi julkista keskustelua. *Uusi Suomi* -lehdessä kirjoitettiin vuonna 1963:

Merkit viittaavat siihen, että nyt on meillä poikkeuksellinen ”varpuspölysyksy”. Tarkkoja tietoja on tosin vain Helsingin ympäristöistä, mutta ainakin täällä lajia on nähty hämmästyttävän runsaasti. Miltei jokainen pääkaupungin linturekijä on osunut vastakkain tämän huvittavan pienen pölyn kanssa, monet keskellä kaupunkiakin. (*Uusi Suomi* 17.11.1963)

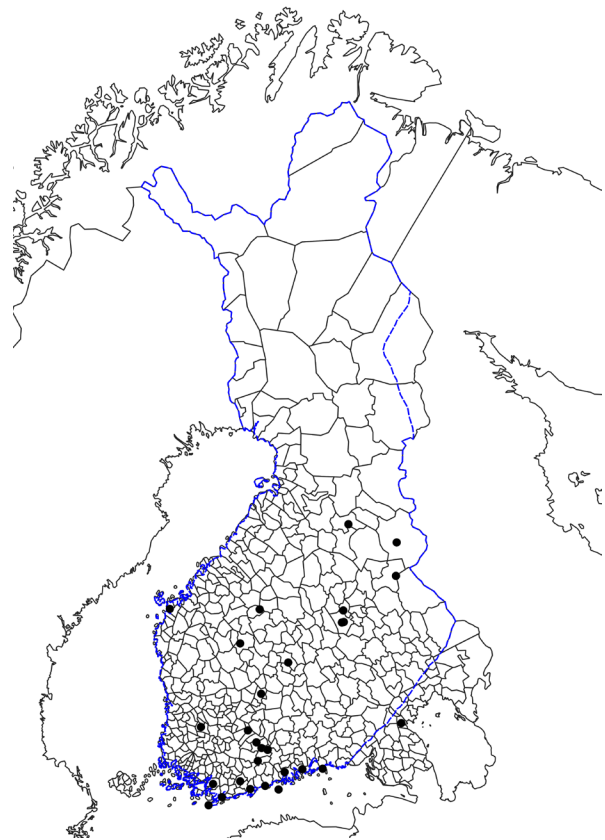
Varpuspölyn läsnäolosta metsissä, puistoissa ja puutarhoissa kielivät myös sen kokoamat talvivarastot kottaraispönttöihin ja muihin koloihin. Esimerkiksi *Helsingin Sanomissa* kerrottiin, että linnuista innostuneet koululaiset onnistuivat paikantamaan varpuspölyn, tuon ”kääpiö-gansterin”, käytössä olleen kottaraispöntön eli ”yömajan ja krouvin” Kiviaidankadulta Helsingistä (*Helsingin Sanomat* 27.2.1955).

Nykyään varpuspöly on Suomessa luokiteltu vaarantuneeksi, vaikka vielä vuonna 2015 se oli silmällä pidettävä laji. *Suomen Lajien Punaisen kirjan* (2019) mukaan metsien hoito- ja uudistamistoimenpiteet ovat johtaneet lajin yksilöiden vähenemiseen.

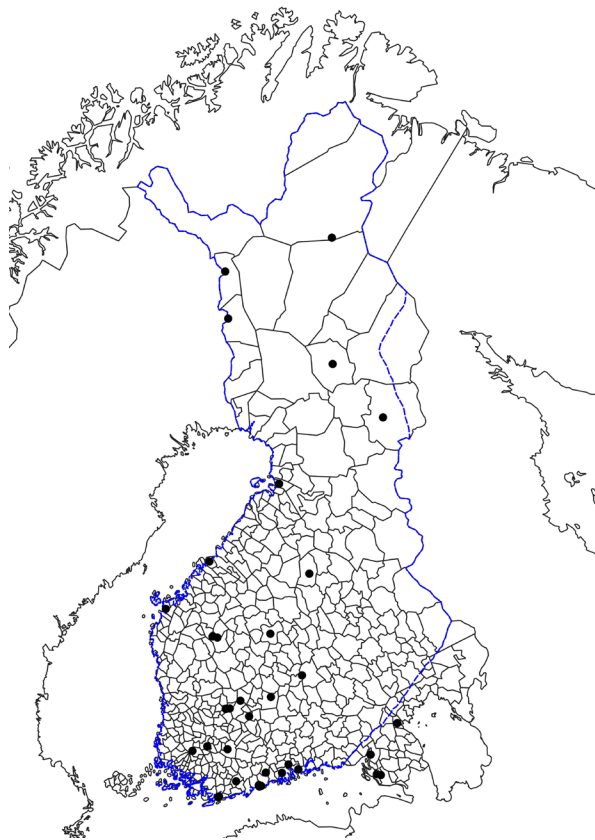
Varpuspöllöhavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Suomen Luonnossa ja Luonnon Tutkijassa 1800–1969.

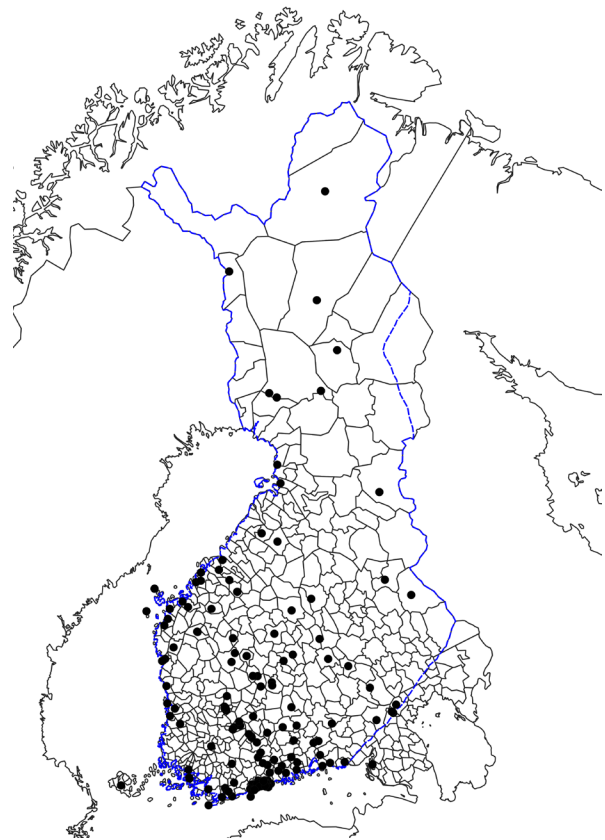
1849–1898

1900–1917

1920–1947

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Varpuspöllöä koskeva aineisto on kerätty Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *varpuspöllö*, *varpuispöllö*, *varpuis pöllö* ja ruotsinkielisillä nimityksillä *sparvuggla* ja *sparfuggla*. Ruotsinkielisillä nimillä tehdyissä hauissa on käytetty sanakatkaisua eri taivutusmuotojen löytämiseksi. Lisäksi aineistoa on haettu lehdistä *Suomen Luonto* ja *Luonnon Tutkija* 1940–1960-luvuilta.

Kirjallisuus

Haartman, Lars von, Olavi Hildén, Pentti Linkola, Paavo Suomalainen ja Rauno Tenovuo. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava, Helsinki 1963.

Häkkinen, Kaisa. *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2004.

Kaski, Liisa ja Otto Latva. ‘Turkiseläin tuotteena 1800-luvun Suomessa.’ Teoksessa *Tunteva tuote. Kuinka eläimistä tuli osa teollista tuotantoa?* Toim. Taija Kaarlenkaski ja Otto Latva. Vastapaino, Tampere 2022, 49–71.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Palmgrén, Rolf. *Luonnon lapsia II*. WSOY, Helsinki 1922.

‘Varpuspöllö, *Glaucidium passerinum*’. *Punainen kirja 2019 -verkkopalvelu*. <https://punainenkirja.laji.fi/results/MX.29011?year=2019>. Viitattu 10.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hannu Salmi. Varpuspöllö. © Hannu Salmi.

Kuva 2: Wright, Magnus von ja Wilhelm von Wright. *Svenska fåglar efter naturen och på sten ritade*. Digitoitu teoksen vuoden 1929 painoksesta. Rawpixel.com. CC BY 4.0. <https://flic.kr/p/25yYznS>

Matelijat ja sammakkoeläimet

Kyykäärme

Vipera berus

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

kyykäärme, kyykärme, kyy, käärme, mato, huggorm, esping, äsping

Kyykäärme on ainoa myrkyllinen Suomessa elävä käärme, ja sen väritys vaihtelee harmaan ja ruskean eri sävyissä. Kyyn tunnistaa usein sahalaitakuvioinnista, mutta sen selässä voi myös kulkea vain juova tai eläin voi olla yksivärinenkin. Käärmelajien tunnistaminen toisistaan voi siis olla haastavaa, mikä on hyvä tiedostaa, kun tarkastelee lehtiaineistosta keräämiemme käärmehavaintoja. Lisäksi kulttuurinen tietous eläinlajeista on vaihdellut eri aikoina, mikä näkyy myös vaihdelleessa tarpeessa tunnistaa käärmelajeja. Lehdistös-

sä kirjoitettiin välillä vain käärmeistä ilman tarkempia lajiin viitanneita nimityksiä. Hyvä esimerkki erilaisista lajikäsityksistä on myös *Folkwännen*-lehden kirjeenvaihtajan näkemys, jonka mukaan kansa ei tehnyt eroa kyyn ja rantakäärmeen välillä, vaan ajatteli kaikkien käärmeiden olevan myrkyllisiä ja täynnä myrkkyä (*Folkwännen* 23.7.1889).

Suurin osa lajitekstin lopussa oleviin karttoihin merkityistä pisteistä kätkee sisäänsä uutisen konfliktista ihmisen ja kyykäärmeen välillä. Myrkyllisenä eläimenä kyy saattoi

purra pihamaalla, pelloilla tai metsässä liikunutta ihmistä tai kotieläintä vaarallisesti. Uutisissa kerrottiin säännöllisesti kuolemaan-kin johtaneista käärmeenpuremista. Lehdissä opastettiin vuosikymmenestä toiseen, miten välttää kyyne purema ja antaa ensiapua pureman saaneelle. Pureman saattoi välttää varovaisuudella ja jalkineiden tai sukkien käytöllä. Pureman sattuessa kehoitettiin poistamaan myrkky haavasta imemällä tai leikkaamalla haavaa suuremmaksi. Alkoholilla nauttimista pidettiin tehokkaana lääkkeenä vielä 1900-luvun alussa. (*Kaiku* 29.7.1904; *Karjala* 16.7.1934)

Lehtiaineistosta piirtyy kuva kyiden tappamisen yleisyydestä. Uutisten mukaan yksittäiset kyyt tapettiin pihoista ja kaupunkien kaduilta, mutta vaikuttaa siltä, että kyyt myös suorastaan vainottiin. Vaino ulottui metsiin, kallioiden koloihin ja soiden mättäisiin, joissa kyyt talvehtivat. Kerralla tapettujen kyiden määrät saattoivat nousta kymmeniin, ellei satoihin. Esimerkiksi vuonna 1914 joukko miehiä tappoi yhteensä 60 käärmettä lähellä Rajalan torppaa Hämeenlinnassa. Tapahtumista uutisoitiin ”käärmesotana”. (*Tampereen Sanomat* 16.9.1914)

Jo 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa lehdistössä nousi esiin yksittäisiä luonnon-tutkijoiden ääniä, jotka puhuivat kyiden määrätöntä tappamista vastaan vedoten niiden hyödyllisyyteen jyrksijöiden pyydystäjänä (*Karjala* 11.7.1937). Toisaalta kyiden surmaaminen antoi mahdollisuuden kerätä tietoa kyyistä ja sen levinneisyydestä. Kun tällaisia ”kyykäärmeiden joukkomurhia” tapahtui, eläintieteellinen laitos pyysi ihmisiä toimittamaan tapettuja eläimiä postipaketeissa Helsinkiin (*Keskipohjanmaa* 10.4.1926). Lehdissä ohjeistettiin lähettämään vain kuolleita käärmettä, mutta kaikki innokkaat kyiden pyytäjät eivät noudattaneet ohjeita sanasta sanaan. Gunnar Ekman kirjoitti *Luonnon Ystävä* -lehdessä vuonna 1927:

Vaikka sanomalehdissä julkaistussa kehoituksessa jonka johdosta lähetykset saapuivat, oli pyydetty tapettuja käärmettä, sisälsivät kuitenkin useimmat postissa tulleet paketit eläviä kyyt - postineitten suureksi kauhuksi. (*Luonnon Ystävä* 3/1927)

Ilmari Vainio kirjoitti kyiden levinneisyydestä ja asetti pohjoisrajan kulkemaan 68°:n leveyspiiriä, vaikkakin totesi, että pohjoisempiakin löytöjä on tehty (*Luonnon Ystävä* 4/1930). Nimenomaan pohjoiset havainnot kiinnostivat tutkijoita ja luontoharrastajia, ja niitä julkaistiin alan lehdissä (*Luonnon Tutkija* 3/1958). Jouko Kaisilan mukaan kyy vaikuttaa olleen jossain määrin poikkeus luonnontieteellisestä mielenkiinnosta syrjään jääneiden matelijoiden ja sammakkoeläinten joukossa. Sen levinneisyys tunnettiin paremmin kuin esimerkiksi rantakäärmeen (*Luonnon Tutkija* 2/1949).

Sanomalehdistöön on heijastunut uskomusten ja tarinoiden paljous, joka käärmisiin kansankulttuurissa on liittynyt. Lehdissä kiersi perättöminä julkaistuja mätäkuun uutisia ja uskomattomia tarinoita vaikkapa lehmän tai ihmisen sisään luikerrelleista käärmistä. Vaikka nämä uutiset eivät käy käärmehavainnoista, niissä voi nähdä heijastuksia kyiden laajasta levinneisyydestä ja läsnäolosta menneisyyden ihmisten elämässä. Myös havainnoista raportoineisiin uutisiin saattoi hiipiä mielikuvituksellisia piirteitä. Ilmari Vainio kirjoitti *Suomen Luonto* -lehdessä vuonna 1953, että hän oli saanut aikanaan tutkittavakseen vuonna 1932 Jalasjärvellä talvipesästä tapetut 86 kyytä. Lehdet uutisoivat tuolloin suurimpien tapettujen matelijoiden olleen metrinkin mittaisia, mutta Vainion mukaan pisinkään yksilö ei yltänyt kuin 66,5 senttimetriin. (*Suomen Luonto* 1/1953)

1900-luvun kuluessa lehdissä suositellut käärmeen pureman hoitokeinot muuttuivat vähitellen. Alkoholilla tai myrkyn poistamista

Kuva 2. Saksalaisen taiteilija Heinrich Harderin kuvaus kyykkäärmeistä Richard Sternfeldin teoksesta *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas* (1912).

puremahaavasta ei enää neuvottu vaan päinvastoin näitä keinoja alettiin pitää vanhan aikaisina ja toimimattomina. Purrun jäsenen paikallaan pitäminen ja ennen kaikkea käärme-seerumi olivat lehtien mukaan tehokkaimpia hoitokeinoja. (*Haminan Lehti* 22.6.1935; *Satakunnan Kansa* 26.11.1954) Kansalliskirjaston digitoimiin sanoma- ja aikakauslehtiin tehtyjen hakujen perusteella hydrokortisonia sisältäneistä kyypakkauksista alettiin kirjoittaa lehdistössä 1960-luvulta alkaen (*Länsi-Savo* 26.6.1962; *Maaseudun Tulevaisuus* 2.7.1968).

Sanomalehtien mukaan yhdestä kahteen ihmistä kuoli käärmeen puremaan vuosittain 1960-luvun alussa (*Nya Pressen* 19.7.1961), mutta muutos oli tapahtumassa. *Länsi-Savossa* kirjoitettiin vuonna 1966, ettei viime vuosina Suomessa ollut enää sattunut kyynpuremia, jotka olisivat johtaneet ihmisen kuolemaan. Syyksi arveltiin tiedonlevitystä sekä uusia, tehokkaita lääkkeitä. (*Länsi-Savo* 12.6.1966) Samaan aikaan maatalousyhteiskunta oli murroksessa. Maanviljely koneellistui ja eläintuotanto teollistui, kotieläimet suljettiin laitumilta sisätiloihin ja ihmiset muuttivat työskentelemään kaupunkeihin palveluammatteihin. Arkipäiväiset kohtaamiset kyiden

kanssa ja sen myötä riski saada käärmeen purema koskettivat mahdollisesti vähenevää osaa ihmisistä ja kotieläimistä. Lisäksi kulkuyhteydet nopeutuivat, joten voisi ajatella, että lääkäriin pääsi nopeammin kuin ennen. Näin lääketieteen, kulkuyhteyksien ja yhteiskunnan muutokset vaikuttivat todennäköisesti ihmisen ja käärmeen kohtaamisiin.

Vielä 1950-luvulla suurista käärmesaaliista uutisoitiin positiiviseen sävyyn (*Ilmajoki* 22.4.1954). ”Suomen ennätys kyiden surmaamisessa?” uutisoi *Savo* huhtikuussa 1954 tapauksesta, jossa Laihian Jokiperän asukkaat olivat tappaneet lähes tuhat käärmettä suon laidasta. Uutiset Jokiperällä tapetuista käärmeistä levisivät yli viidessäkymmenessä lehdessä, ja tapaus herätti muutamia kriittisiäkin ääniä, jotka arvostelivat hyödyllisten kyiden tappamista tällä tavoin. (*Kokkola* 28.4.1954; *Savo* 30.4.1954)

Keskustelu kyyn rauhoittamisesta vaikuttaakin nostaneen päätään lehdistössä 1900-luvun puolivälissä. Lehdissä julkaistiin ruotsalaisen kirjailija John Bernströmin puheenvuoroja kyiden puolesta (*Uusi Suomi* 13.4.1949). *Helsingin Sanomissa* käytiin useamman kannanoton mittainen väittely kyiden tappamisesta sekä näiden matelijoiden

vaarallisuudesta ja hyödyllisyydestä vuonna 1958 (*Helsingin Sanomat* 6.5.1958). Professori Paavo Suomalainen totesi vuotta myöhemmin, että kyykäärmeet pitäisi rauhoittaa. Kyyt voisi toki hävittää pihoilta, mutta ”mieletöntä tappamisintoa” metsistä ja pelloilta tulisi vähentää (*Helsingin Sanomat* 25.6.1959). Yhtenäistä mielipidettä asiasta ei voinut lehtiin kirjoittaneiden ihmisten välillä. Esimerkiksi *Kuhmoisten Sanomissa* pakinoitsija ”Matti-setä” kommentoi Suomalaisen lausuntoa ja ”herrojen” vieraantuneisuutta tavallisten ihmisten kokemuksista:

Jos siitä nyt sitten tulee ehdotuksen mukainen laki tai asetus, on se yksi niitä parakraaffeja, jotka ovat ihmisten kiusaksi

tällätyt, ja ovat kansan oikeustajunnan vastaisina kuolleina syntyneitä lakeja. (*Kuhmoisten Sanomat* 30.6.1959)

Kyyin pääsyä lain suojelun piiriin saatiin kuitenkin odottaa vielä vuosikymmeniä. Muut matelija- ja sammakkoeläimet rauhoitettiin vuonna 1983, mutta kyy jäi silloin vaille lain suojaa, vaikka muissa Euroopan maissa kyytkin olivat rauhoitettuna (*Etelä-Suomen Sanomat* 27.4.1983; *Maaseudun Tulevaisuus* 27.10.1983). Kyy rauhoitettiin Suomessa vasta vuonna 2023, eikä sen elämää saa nykyään luonnonsuojelulain mukaan perusteettomasti häiritä. Kuitenkin jos kyy aiheuttaa ihmiselle tai eläimelle vaaraa, sen saa ottaa kiinni ja siirtää, tai jos tämä ei onnistu, tappaa.

Hakusanat

Kyykäärmettä käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä ja hakutermeillä *kyykäärme*, *kyykäärme*, *kyy +käärme*, *kyy +kärme* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *huggorm*. Lehdissä kirjoitettiin välillä vain yleisesti käärmeistä. Vaikka havainnon kontekstista kuten pureman vakavista seurauksista tai käärmeen ulkomuodosta voisi päätellä kyseessä olleen kyykäärme, ei hakua ole suoritettu pelkästään nimityksillä *käärme* tai *orm* sen takia, että kaikkia tuloksia olisi ollut mahdotonta käydä läpi hankkeen aikataulussa. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960-luvuilta lehdistä *Suomen Luonto* ja *Luonnon Tutkija*.

Kirjallisuus

Hustich, Ilmari. ‘Kyykäärme tuntuilla’. *Suomen Luonto* 3/1958.

Kaارlenkaski, Taija ja Otto Latva. ‘Johdanto’. Teoksessa *Tunteva tuote. Kuinka eläimistä tuli osa teollista tuotantoa?* Toim. Taija Kaارlenkaski ja Otto Latva. Vastapaino, Tampere 2022, 7–24.

Kaisila, Jouko. ‘Kirjallisuus ja kokoelmatiedot maamme sammakkoeläinten ja matelijoiden levinneisyydestä’. *Luonnon Tutkija* 2/1949.

Komonen, Aimo. ‘Kyykäärme (Vipera berus) tavattu Inarin Nellimössä?’ *Luonnon Tutkija* 1/1950.

‘Kyy’. *SEY Suomen Eläinsuojelu*. <https://sey.fi/luonnonelaimet/kyy/>. Viitattu 26.2.2025.

Tarnanen, Lisse ja Jarmo Latva. *Kiehtovat kyyt*. Madella Oy, Espoo 2020.

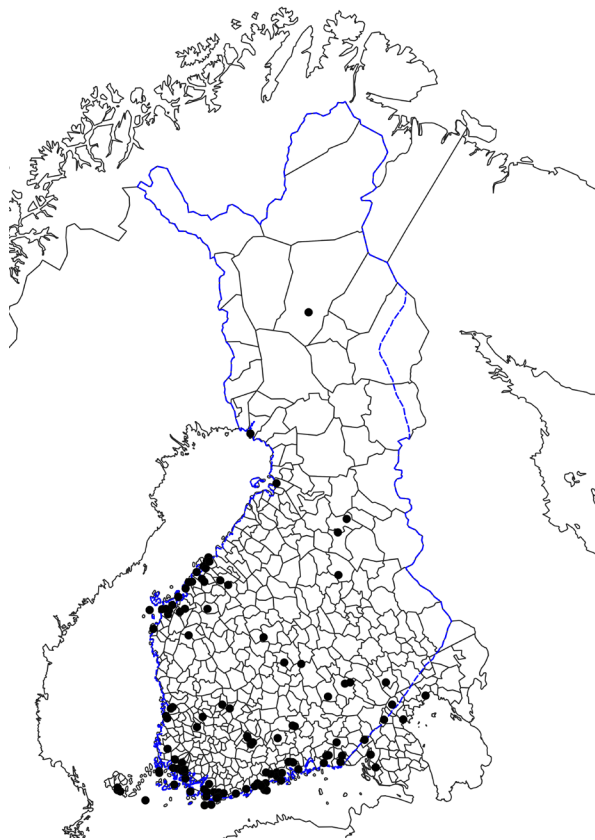
Vainio, Ilmari. ‘Kyy, ainoa myrkkykäärmeemme’. *Suomen Luonto* 12/1953.

Kuvalähteet

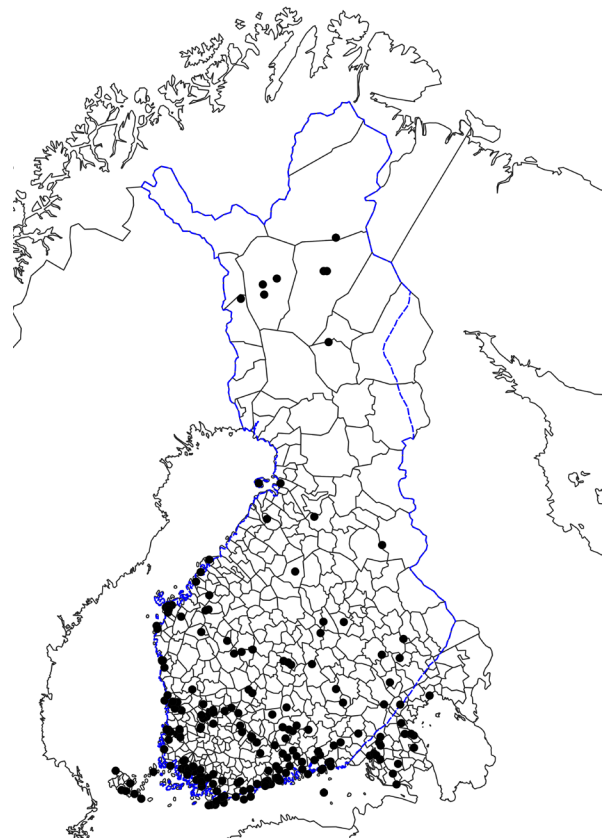
Kuva 1. Hannu Salmi. Kyy. © Hannu Salmi.

Kuva 2: Richard Sternfeld. *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas*. Quelle & Meyer, Leipzig 1912. Public Domain. <https://www.biodiversitylibrary.org/page/12210241>

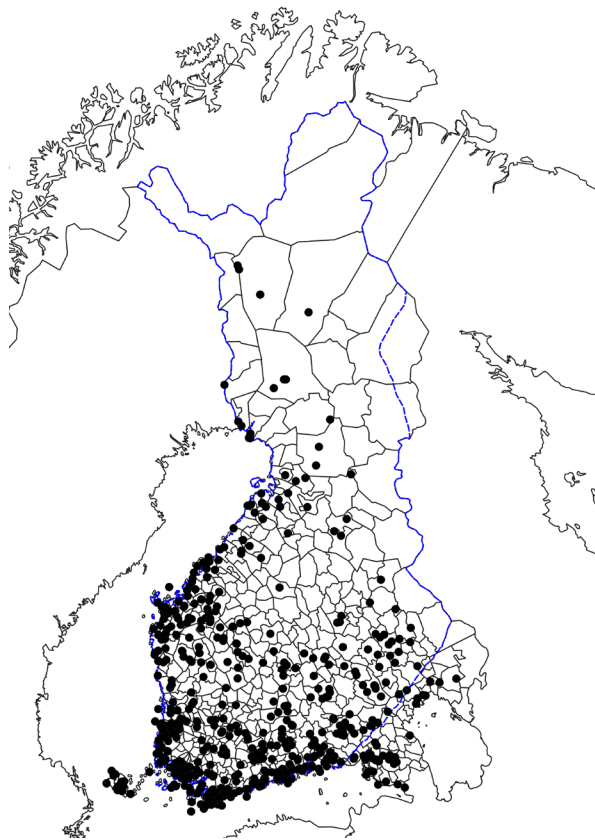
Kyykäärmehavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa ja Suomen Luonnossa 1800–1969.

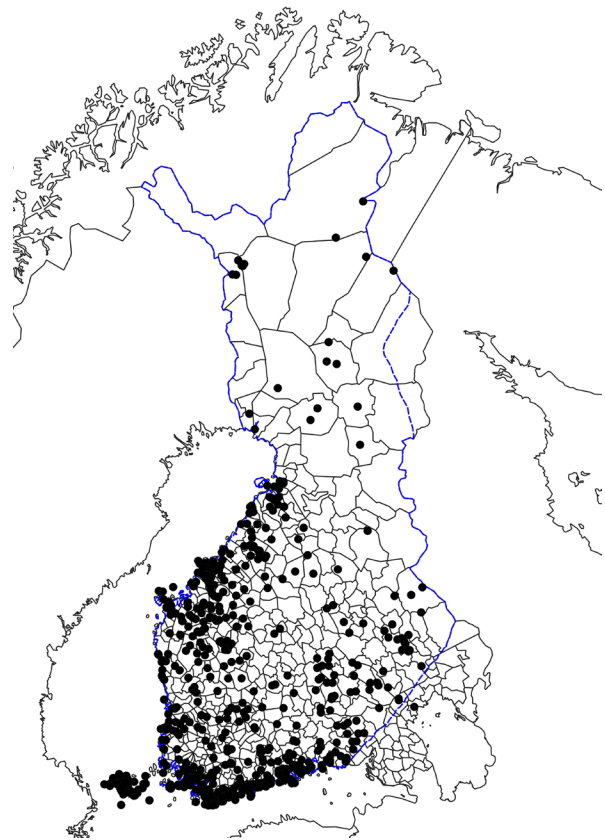
1854–1899

1900–1919

1920–1939

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Möly- sammakko

Pelophylax ridibundus

Teksti ja aineistonkeruu: Harri Uusitalo

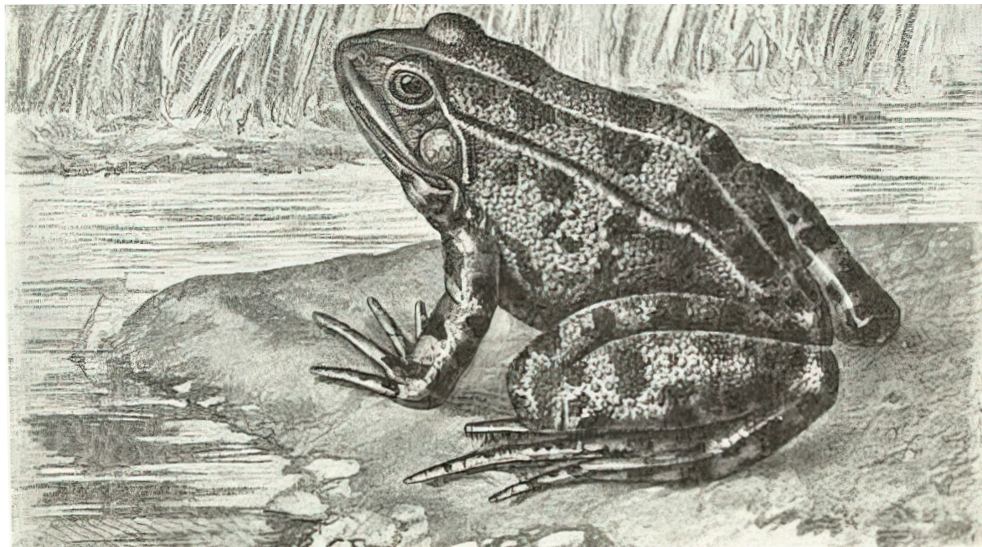
Mölysammakko on Suomessa vihersammakoiden sukuun kuuluvana lajina kansallisesti haitalliseksi säädetty vieraslaji. Tämä tarkoittaa, että sen tuonti, hallussapito, kasvatus, kuljetus ja ympäristöön päästäminen on kielletty. Mölysammakko on äänekäs, ja sen ääntelyssä on myös naurumaisia piirteitä. Tähän perustuvat lajin nimitykset suomeksi ja suomenruotsiksi (skrattgroda).

Aukusti Juhana Melan *Suomen luuran-koiset* -teoksessa (1882) tai sen vuonna 1909

Lajista käytettyjä nimityksiä
mölysammakko, järvisammakko,
skrattgroda, sjögroda

ilmestyneessä Kaarlo Eemeli Kivirikon täydentämässä laitoksessa ei esitellä mölysammakkoa, koska niiden ilmestymisaikoina lajia ei vielä tavattu Suomessa. Sen sijaan Kivirikon julkaisemaan vuoden 1940 painokseen tieto mölysammakon leviämisestä Suomeen ehti, ja lajin mainittiin elävän Helsingissä Vanhankaupunginlahdella, Herttoniemen Saunalahdessa ja Porvoossa. Lajia kutsutaan teoksessa riikinruotsin (sjögroda) tapaan järvisammakoksi.

Kuva 2. Mölysammakko Kaarlo Eemeli Kivirikon teoksessa Suomen selkärankaisten (1940).

Suomen Luonto -lehdessä vuonna 1950 arvioitiin, että mölysammakko olisi laajentamassa Suomessa reviiriään Helsingistä Suomenlahden rannikkoa pitkin, sillä se oli tavattu Porvoon Tolkkisista (*Suomen Luonto* 9/1950). Samana vuonna *Luonnon Tutkija* -lehdessä julkaistiin Vanamo-seuran nimistökomitean lista Suomessa elävien selkärankaisten nimityksistä, ja mukana oli myös mölysammakko (*Luonnon Tutkija* 3/1950). Seuraavana vuonna *Luonnon Tutkijassa* puolestaan kerrottiin, että *Societas pro Fauna et Flora Fennica* -seuran kokouksessa oli keskusteltu siitä, että mölysammakko oli jälleen havaittu Porvoossa (*Luonnon Tutkija* 3/1951).

Vielä vuonna 1967 *Maaseudun Tulevaisuudessa* esiteltiin mölysammakko osana Suomen sammakkolajistoa:

Mölysammakko on kooltaan suurin sammakkolajimme. Se lienee levinnyt maa-

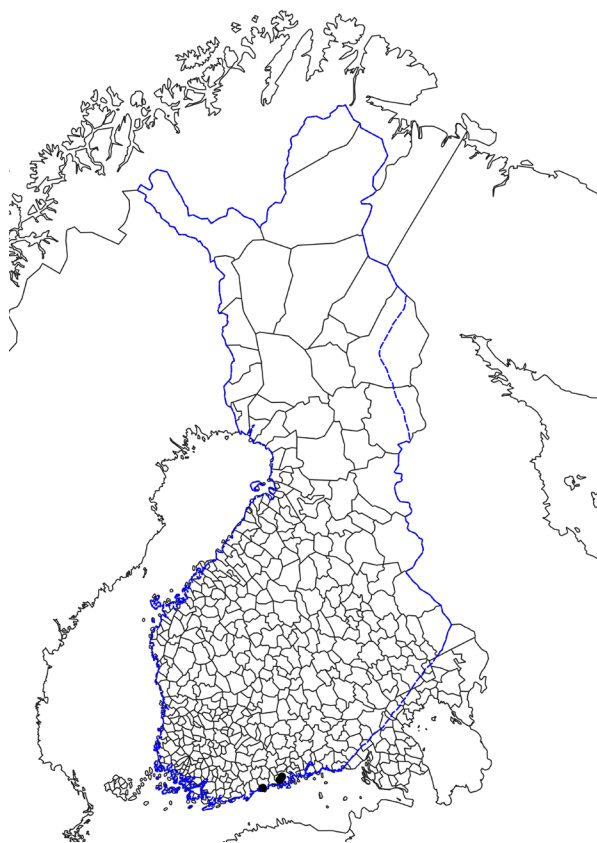
hamme alkuaan akvaarioharrastajien vapaaksi päästämien yksilöitten johdosta. Jo ainakin vuodesta 1937 saakka on Helsingin Vanhankaupunginlahdella todettu olleen elinvoimaisen mölysammakkokannan ja sieltä sitä on kulkeutunut myös ympäristöön. Olemassaolonsa se ilmaisee kurnutuksellaan, jonka sanotaan olevan niin kovaäänistä, että se häiritsee lähiseudun asukkaiden yöunta. Kurnutuksen voimakkuuteen vaikuttavat lähinnä eläimen koon ohella kurkussa kaikupohjana olevat ilmalla täyttyvät kurkkupussit. Muuten mölysammakko on arka ja varovainen. (*Maaseudun Tulevaisuus* 8.8.1967)

Vaikuttaa siltä, että lajin ajateltiin vakiintuneen osaksi Suomen lajistoa. Mölysammakko on kuitenkin sittemmin kadonnut Suomesta, joskin sen paluusta on ollut epävarmoja arveluita ihan viime vuosina.

Hakusanat

Mölysammakkoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *mölysammakko* ja *järvisammakko* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *skrattgroda*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Mölysammakkohavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1937–1951

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Gustafsson, Nina, Joonas Gustafsson ja Markus Piha. 'Mölysammakko – Pelophylax ridibundus'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.37622>. Viitattu 25.2.2025.

Kaisila, Jouko. 'Fauna Fennica 1948–1950'. *Suomen Luonto* 9/1950.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940

'Mölysammakko'. *Vieraslajit.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://vieraslajit.fi/lajit/MX.37622>. Viitattu 25.2.2025.

Suomalainen, Paavo ja Paavo Voipio. 'Suomen selkärangaiset – Vertebrata fennica'. *Luonnon Tutkija* 3/1950.

'Yhdistysten toimintaa'. *Luonnon Tutkija* 3/1951.

Kuvalähteet

Kuva 1: Skot. Skokan skřehotavý (Pelophylax ridibundus) při skřehotání – Přírodní park Smetanka, 2024. CC BY-SA 4.0. <https://tinyurl.com/4346ust7>

Kuva 2: Kaarlo Eemeli Kivirikko. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

Rantakäärme

Natrix natrix

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

rantakäärme, tarhakäärme, peltokäärme, karjakäärme, vesikäärme, snok, vanlig snok, vattensnok

Rantakäärme on myrkytön tumma matelija, jonka yleisin tuntomerkki ovat kaulalla sijaitsevat keltaisen tai oranssin väriset läiskät. Joiltain yksilöiltä nämä voivat kuitenkin puuttua kokonaan. Varhaisimpia paikka- ja aika-tiedon sisältäviä mainintoja rantakäärmeestä keräämässämme lehtiaineistossa ovat lahjoitukset tieteellisille seuroille, kuten maininta Nilsistä vuonna 1872 pyydystetystä rantakäärmeestä (*Helsingfors Dagblad* 11.4.1872). 1940-luvun kirjallisuuden mukaan rantakäärmettä tavattiin jokseenkin yleisenä Etelä- ja

Keski-Suomessa ja harvinaisena paikoin pohjoisemmassa. Heikko tuntemus matelija- ja sammakkoeläinten levinneisyydestä herätti kuitenkin huomiota luonnontutkijoiden keskuudessa. Kaarlo Eemeli Kivirikko kirjoitti vuonna 1940 rantakäärmeestä: “On seutuja, joissa ei lajia tunneta ensinkään, mutta semmoisiakin seutuja, joissa se suinkaan ole harvinainen. (Lajin levinneisyyttä sietäisi tutkia ja merkitä muistiin havaintoja!)”

Hyönteistutkija Jouko Kaisilakin hämästeli, miten huonosti matelijoittemme ja

Kuva 2. Saksalaisen taiteilija Heinrich Harderin kuvaus rantakäärmeistä Richard Sternfeldin teoksesta *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas* (1912).

sammakkoeläintemme levinneisyys tunnettiin. Käsikirjoissa toistuivat hänen mukaansa painoksesta toiseen samat ylimalkaiset sanonnat. Kaisila arveli rantakäärmeen olevan esiintymisessään paikoittainen, kuten käsikirjoissa mainittiin, mutta yksityiskohtaiset tiedot sen esiintymisestä puuttuivat täysin. Pohjoisimmat löydöt olivat 1800-luvun luonnontutkija Aukusti Juhana Melan aikaisia, ja museonäytteiden tiedot valaisivat lajin levinneisyyttä lähinnä Etelä-Suomessa. (*Luonnon Tutkija* 2/1949)

Lehtiaineistosta olemme löytäneet yksityiskohtaisia havaintoja Etelä- ja Keski-Suomen pohjoispuoleltakin. Pohjoisin havainto sijoittuu Kittilään, ja siitä raportoi Ilmari Vainio *Luonnon Tutkija* -lehdessä vuonna 1952. Hän perusti tämän tiedon metsänhoitaja Arne Blobergin kertomukseen rantakäärmeestä Kapsajoessa Kittilän pohjoispuolella vuonna 1901. (*Luonnon Tutkija* 4/1952)

Kyy ja rantakäärmeen erottaminen toisistaan on voinut olla haastavaa, joten kartois-

ta lajitekstin lopussa on jätetty pois sellaiset havainnot, joissa lajimääritys on selvästi ollut arvelun varassa. Esimerkiksi *Åbo Underrättelser* uutisoi kahdesta Turun seudulla sattuneesta käärmekohtaamisesta vuonna 1895. Toisessa kaislanippuun joutunut käärme pelästytti palvelustytön, ja toisessa lapset löysivät käärmeen maitovarastosta. Uutisessa arveltiin käärmeiden olleen rantakäärmeitä, jotka olivat vaarattomia mutta saattoivat säikäyttää ihmisiä. (*Åbo Underrättelser* 19.8.1895) Joka tapauksessa karttoihinkin valikoituneisiin käärmehavaintoihin on syytä suhtautua tietyllä varauksella, koska eron tekeminen rantakäärmeen ja kyy välillä ei ole yksinkertaista ja molempien värityksissä on vaihtelua. Esimerkiksi musta kyy saattoi sekoittua rantakäärmeeseen.

Rantakäärme on ollut lehdistössä esillä selvästi vähemmän kuin kyy, mikä näkyy sekä hakuosumien kokonaismäärässä että niiden joukosta löytyneiden havaintojen määrässä. Silloinkin, kun rantakäärme havaittiin ja siitä

kirjoitettiin, verrattiin sitä usein myrkylliseen kyyhyn. Rantakäärmettä kuvattiin ”vaarattomaksi”, ”viattomaksi” tai ”kiltiksi”. Esimerkiksi *Västra Nyland* -lehdessä raportoitiin vuonna 1933, että joukko poikia tappoi kahdeksan kunnon kyytä sekä kaupan päälle pari viaton- ta rantakäärmettä (*Västra Nyland* 1.4.1933). Lehdissä julkaistiin tietoja kyyistä ja puremien hoitamisesta läpi tarkastelemamme ajanjakson. Kirjoituksissa esiintyi välillä ohimennen myös rantakäärme, josta lähinnä kerrottiin, miten sen voi erottaa vaarallisesta kyyistä (*Vaasa* 6.7.1936). Suhtautuminen rantakäärmeeseen on ollut vuosikymmenten varrella lehdistössä suvaitsevampaa kuin kyykäärmeeseen. Tarhakäärmettä pidettiin vaarattomana ja hyödyllisenä eläimenä, joka söi haitallisia jyrsijöitä, ja näin ollen rantakäärmeitä ei kannattanut tappaa. (*Päivälehti* 11.5.1901)

Rantakäärmeen elintavat vaikuttivat siihen, että ihminen kohtasi käärmeen mahdollisesti pihapiirissään. Rantakäärme hakeutuu nimittäin munimaan lämpimiin paikkoihin. K. W. Natunen kirjoitti *Luonnon Ystävä* -lehdessä vuonna 1901 rantakäärmeestä seuraavasti:

Ihmisasuntojen läheisyyttä se rakastaa; si- tähän sen suomalaiset nimet, tarha-, pelto-, karjakäärme, ilmaisevat. Täällä ottaa se asunnokseen lanta- ja muratunkiot, tunkeutuu uskaliaasti navettoihin, talleihin, kellareihin, vieläpä itse ihmisasuntoihin. (*Luonnon Ystävä* 9/1901)

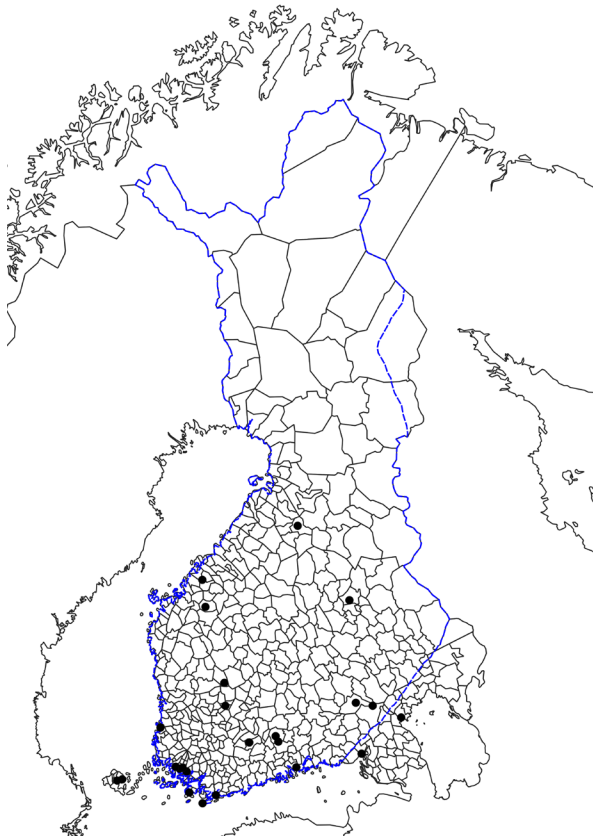
Joskus lantakasoista ja tunkioista löytyneet rantakäärmeet ja niiden munat herättivät huomiota. Loviisassa lantatunkion siirtämi- sen yhteydessä löydettiin suuri toista metriä pitkä rantakäärme, pienempiä käärmeitä sekä käärmeen munia uutisen mukaan peräti sa- doittain (*Loviisan Sanomat* 6.8.1926). Käärmeet hakeutuivat tai joutuivat välillä myös kaupunkeihin, jonne harhautuneet rantakäär-

meet saivat yleensä surmansa kyiden tavoin (*Aamulehti* 20.9.1898).

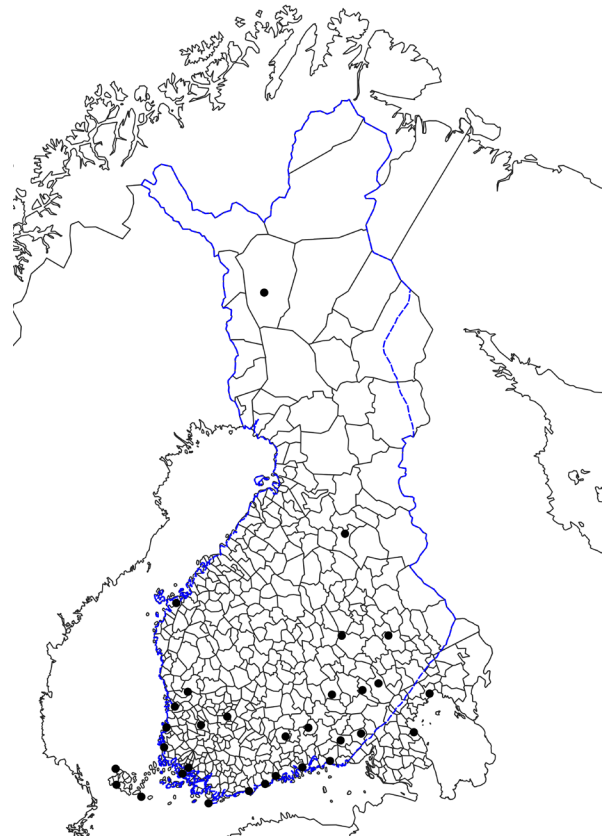
Kansankulttuurissa käärmeisiin liittyy runsaasti tapoja, uskomuksia ja tarinoita, jot- ka heijastuivat myös lehdistöön. Ihmiskasun- tojen lähellä viihtyneet rantakäärmeet elivät lehtien sivuilla esimerkiksi elättikäärmeistä kertoneissa vanhoissa tarinoissa (*Sanomia Turusta* 20.2.1878; *Vasabladet* 14.7.1920). Vanha tapa pitää käärmeitä suomalaisissa maataloissa juontaa juurensa historiallisten lähteiden perusteella ainakin 1600-luvulle asti. Elättikäärmeitä ruokittiin usein maidolla ja uskottiin, että ne suojelivat vastavuoroisesti taloa ja karjaa.

Suomen elinkeinorakenne alkoi muuttua voimakkaasti 1950- ja 1960-luvuilla. Maata- lousyhteiskunnalle tyypilliset pihapiirit koti- eläimiseen, askareineen ja rakennuksineen vähenivät, kun eläintuotanto alkoi teollistua ja ihmiset muuttivat kaupunkeihin. Näin ollen myös rantakäärmeen elinympäristöt muuttui- vat. Rantakäärme tunnettiin lehdistössä pää- asiassa nimellä tarhakäärme koko tarkastelu- jaksomme ajan. Monen muun selkärankaisten ohella nimitys ”rantakäärme” päätettiin va- kiinnuttaa työryhmässä, jonka *Suomalainen Eläin- ja Kasvitieteellinen Seura Vanamo* asetti tarkastamaan selkärankaisten suomen- kielisiä nimityksiä vuonna 1949. Lista työryh- män asettamista nimityksistä julkaistiin seu- raavana vuonna (*Luonnon Tutkija* 3/1950). Rantakäärme-nimitys vaikuttaa yleistyneen lehdistössä ja mahdollisesti näin myös suu- remman yleisön keskuudessa Kansalliskirjas- ton digiarkistoon tehtyjen hakujen perusteella vasta 1960-luvulla ja sen jälkeen. Rantakäär- me rauhoitettiin monien muiden matelijoiden ja sammakkoeläinten tavoin vuonna 1983, kun uusiin rauhoitus- ja suojelupäätöksiin otettiin mallia Euroopasta. (*Etelä-Suomen Sanomat* 27.4.1983; *Maaseudun Tulevaisuus* 27.10.1983)

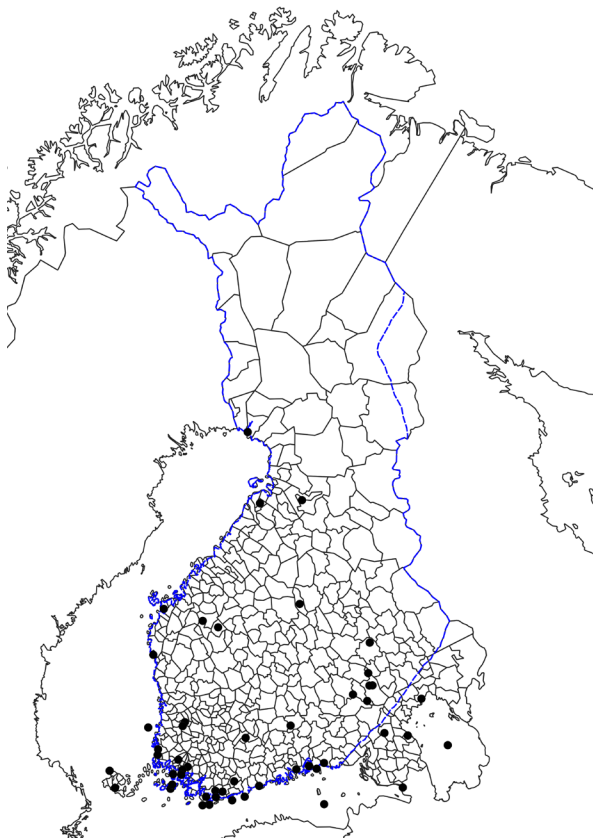
Rantakäärmehavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

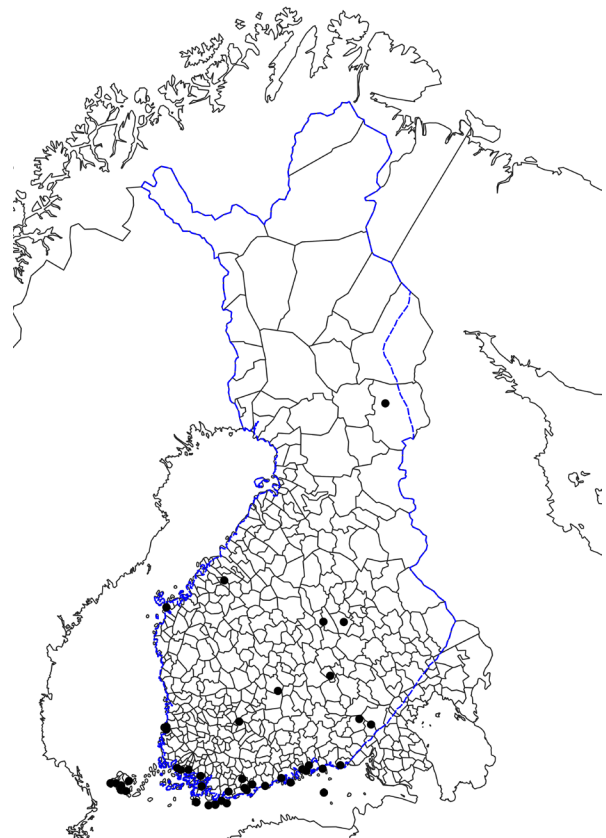
1869–1898

1900–1916

1920–1939

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Rantakäärmettä käsittelevää aineistoa on kerätty Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta sekä *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehdistä aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *rantakäärme*, *tarhakäärme* ja *vesikäärme*. Rantakäärmeen nimitys ruotsiksi on *snok*, joka merkitsee myös kytää tai nuuskijaa ja muistuttaa verbiä nuuskia tai tutkia (snoka). Näin ollen haku on tehty etsimällä snok-sanan taivutusmuodot hakutoiminnolla, joka hakee tarkasti annetulla sanamuodolla (text.raw-haku). Ruotsiksi haku on tehty myös nimityksellä *vattensnok*.

Kirjallisuus

Huhtaniemi, Emmi. 'Suomalaiset elättikäärmeet'. *Antroblogi* 5.4.2020.

<https://antroblogi.fi/2020/04/suomalaiset-elattikaarmeet/>. Viitattu 6.2.2025.

Kaarlenskaski, Taija ja Otto Latva. 'Johdanto'. Teoksessa *Tunteva tuote. Kuinka eläimistä tuli osa teollista tuotantoa?* Toim. Taija Kaarlenskaski ja Otto Latva. Vastapaino, Tampere 2022, 7–24.

Kaisila, Jouko. 'Kirjallisuus ja kokoelmatiedot maamme sammakkoeläinten ja matelijoiden levinneisyydestä'. *Luonnon Tutkija* 2/1949.

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

'Rantakäärme. Natrix natrix'. *Suomen sammakkoeläimet ja matelijat*.

<https://www.sammakkolampi.fi/rantakaarme/>. Viitattu 31.1.2025.

Vainio, Ilmari. 'Muutamia tarha- eli rantakäärme-öytöjä'. *Luonnon Tutkija* 4/1952.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hannu Salmi. Rantakäärme. © Hannu Salmi.

Kuva 2: Richard Sternfeld. *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas*. Quelle & Meyer, Leipzig 1912. Public Domain. <https://www.biodiversitylibrary.org/page/12210241>

Rupikonna

Bufo bufo

Teksti ja aineistonkeruu: Harri Uusitalo

Rupikonnan nimitys viittaa sen nystyräisestä ihosta johtuvaan rujona pidettyyn ulkomuotoon. Laji elää lähes koko maassa, joskin napapiirin pohjoispuolella harvalukuisena. Vanhassa sanoma- ja aikakauslehtien aineistossa pohjoisin esiintymä on Sodankylässä. Aukusti Juhana Melan *Suomen luurankoiset* -teoksessa (1882) esiintymien pohjoisrajaksi mainitaan Tornio. Myöhemmässä Kaarlo Eemeli Kivirikon täydentämässä ja toimittamassa laitoksessa (1909) pohjoisimmaksi esiintymäksi on puolestaan kirjattu niin ikään Sodankylä.

Lajista käytettyjä nimityksiä

rupikonna, rupisammakko, konna, korpisammakko, ojakonna, padda, vanlig padda

Vanhin paikkamaininta lehdistössä on *Satakunta*-lehdessä vuonna 1898. Jutussa kerrottiin erään torpparin ja rupikonnan kohtaamisesta näin:

Helmikuun 26 päivänä tapasi torppari Johan Mikkola, Lawian Haunian kylästä, ollessaan tukkiajossa talokas Lehmihoen metsässä Pomarkun Harholan kylässä elävän isohkon rupisammakon lumen päältä. Hän kosketi sammakkoa kirweswarrella sillä seurauksella että

Kuva 2. Rupikonna R. Sternfeldin teoksessa *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas* (1912).

eläin heti alkoi hyppimään. Awonais-ta wesipaikkaa ei M. sanonut olewan lähipaikoillakaan. (*Satakunta* 10.3.1898)

Vuonna 1900 *Pohjois-Karjala*-lehdessä puolestaan kerrottiin outokumpulaisen mäkitupalaisen vaimosta, joka yön hämärässä oli astunut rupikonnaan päälle, heittänyt säikähtäneenä tätä kivellä ja saanut sen seurauksena sammakosta roiskunutta nestettä silmäänsä. Silmä kipeytyi niin, että tilanne vaati lääkehoitoa. (*Pohjois-Karjala* 16.8.1900)

Rupikonnaa on kerätty myös ihmisen hyötykäyttöön. Vuonna 1954 *Uusimaa*-lehdessä kerrottiin, että Valtion seerumilaitos oli kiinnostunut ostamaan rupikonnaa ja että

niitä oli pyydystetty tähän tarkoitukseen paljon erityisesti Sipoosta. Rupikonnaa käytettiin raskaustesteissä, ja jutun mukaan ne olivat tässä tehtävässä hyvin luotettavia. (*Uusimaa* 9.9.1954)

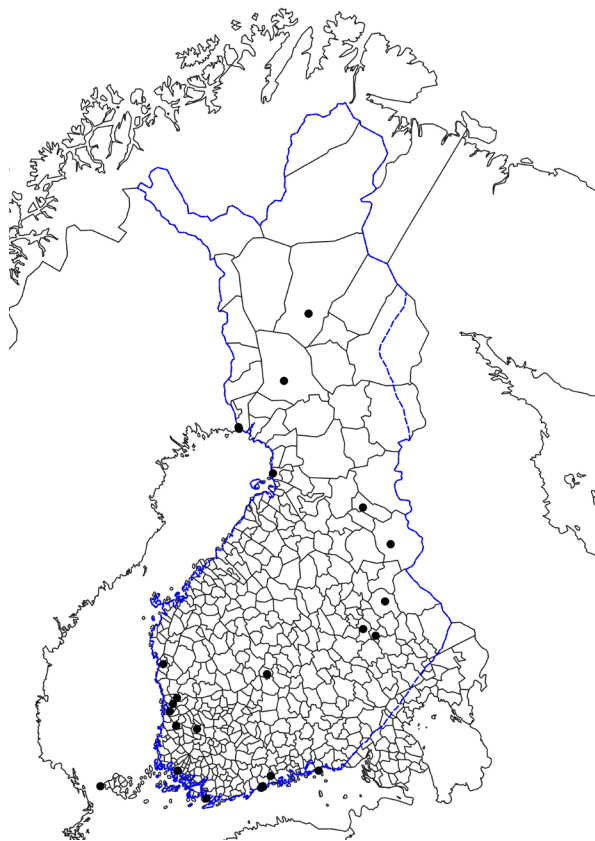
Rupikonnahavaintoja on voitu tehdä myös muiden lajien tarkkailemisen yhteydessä. Esimerkiksi vuonna 1963 Ahvenanmaan Signilskärissä vierailneiden tunturipöllöjen oksennuspalloista löytyi useita rupikonnaa. (*Uusi Suomi* 20.3.1963)

Sanoma- ja aikakauslehdissä esiintyvien rupikonna nimitysten osumamääriin nähden täsmällisiä ja luotettavia paikkamerkin-
töjä on melko vähän. Tämä johtuu siitä, että rupikonna on suosittu eläin erilaisissa kertomuksissa. Lisäksi se toistuu usein myös esimerkiksi ihmisestä käytettävänä pilkkanimenä. Ojakonna-nimityksellä tietoa etsivän on tarpeen muistaa, että sanalla on myös toinen vanha merkitys: ojien kaivamiseen käytetty oja-aura.

Hakusanat

Rupikonnaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *rupikonna*, *rupisammakko*, *konna*, *korpisammakko* ja *ojakonna* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *padda* ja *vanlig padda*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Rupikonnahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1898–1964

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Gustafsson, Niina, Joonas Gustafsson ja Markus Piha. 'Rupikonna – Bufo bufo'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.37626>. Viitattu 20.2.2025.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Mela, Aukusti Juhana ja Kaarlo Eemeli Kivirikko. *Suomen luurankoiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1909.

Kuvalähteet

Kuva 1: Diego Delso. Common toad (Bufo bufo), Hartelholz, Munich, Germany, 2013. <https://delso.photo/>. CC BY-SA 4.0. <https://tinyurl.com/9t35kar9>

Kuva 2: Richard Sternfeld. *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas*. Quelle & Meyer, Leipzig 1912. Public Domain. <https://www.biodiversitylibrary.org/page/12210241>

Rupilisko

Triturus cristatus

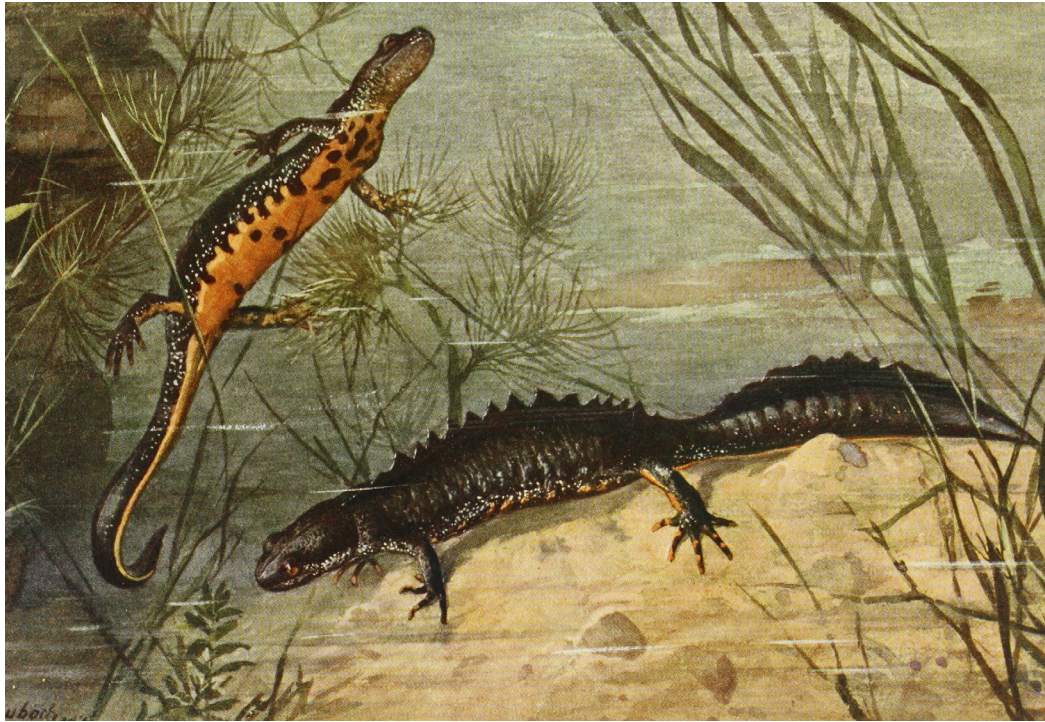
Teksti ja aineistonkeruu: Harri Uusitalo

Lajista käytettyjä nimityksiä

rupilisko, rupimanteri, isompi vesilisko, suolisko, större vattensalamander, stor vattenödlä

Rupilisko on toinen Suomen kahdesta salamanterista. Se on uudelta ehdotetulta lajiniemtään rupimanteri. Laji on Suomen alueella erittäin uhanalainen ja esiintyy pääasiassa vain muutamassa paikassa Ahvenanmaalla ja Itä-Suomessa. Lajin tulevaisuutta uhkaavat esimerkiksi vesirakentaminen, turpeenotto, ojitukset ja ilmastonmuutos. Rupilisko on Joensuun kaupungin nimikkoeläin. Ahvenanmaan populaatiot lienevät peräisin Ruotsista ja Itä-Suomen populaatiot Venäjän puolelta.

Aukusti Juhana Melan teoksessa *Suomen luurankoiset* (1882) ei oteta kantaa rupiliskon elinpaikkoihin muuten kuin toteamalla, että se elää Etelä-Suomessa ja on harvinainen. Karl Emil Ferdinand Ignatiuksen teoksessa *Suomen maantiede kansalaisille* (1880) puolestaan todetaan, että rupilisko tunnetaan ainostaan Uudeltamaalta. Hänen teoksessaan kuitenkin lajin tieteelliseksi nimeksi on kirjattu *Triton palustris*, joka on tarkoittanut vesiliskoa. On ilmiselvää, että käsitys rupiliskon

Kuva 2. Rupiliskoja R. Sternfeldin teoksessa *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas* (1912).

esiintyvyydestä ja ylipäätään lajin tunnettuus ovat tarkentuneet merkittävästi 1900-luvulla.

Tämä on nähtävissä esimerkiksi Kaarlo Eemeli Kivirikon toimittamassa uudistetussa laitoksessa Melan teoksesta (1909), joka on selvästi edeltäjäänsä informatiivisempi. Siinä lajin esiintymisalueiksi kerrotaan sekä Ahvenanmaa että Ruskeala, joka nykyisin sijaitsee luovutetun Karjalan alueella.

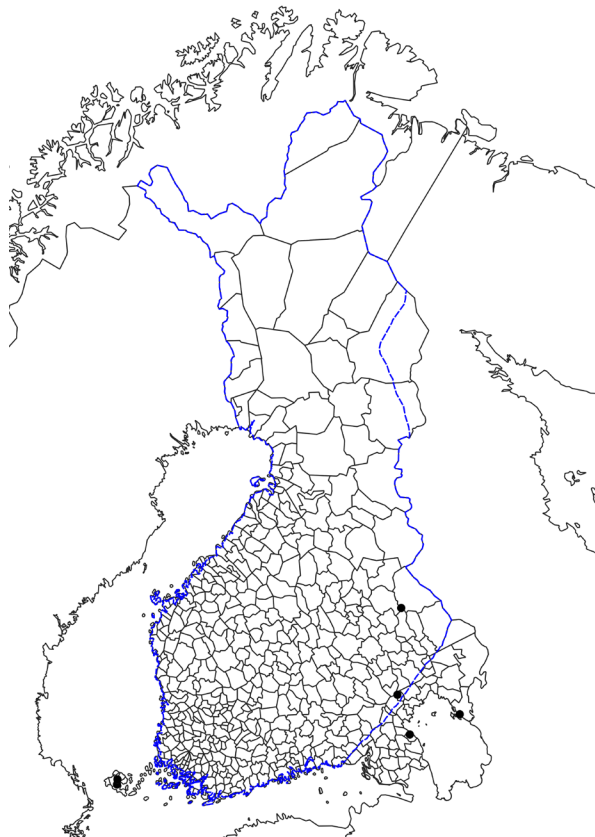
Huonosti tunnettu ja harvoin tavattu rupilisko ei ole saanut kovin usein lehdistön

huomiota aikojen saatossa. Kuitenkin esimerkiksi *Ilta-Sanomien* uutiseksi vuonna 1962 päätyi tapaus, jossa Lieksan Kolin läheisyydessä paikallinen mies sai epäonnisen rupiliskon onkisaaliikseen. Samassa jutussa arveltiin, että rupiliskoa ei ole tiettävästi ennen tavattu Pohjois-Karjalassa. (*Ilta-Sanomat* 21.6.1962) Muutoin rupiliskon yksityiskohtaisia paikkatietoja käsiteltiin lähinnä luonnontieteellisissä lehdissä *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Hakusanat

Rupiliskoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *rupilisko*, *isompi vesilisko* ja *suolisko* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *större vattensalamander* ja *stor vattenödla*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Rupiliskohavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1931–1963

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Gustafsson, Niina, Joonas Gustafsson ja Markus Piha. 'Rupilisko (rupimanteri) – Triturus cristatus'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.37628>. Viitattu 20.2.2025.

Hyvärinen, E., A. Juslén, E. Kemppainen, A. Uddström ja U. Liukko. (toim). *Suomen lajien uhanalaisuus. Punainen kirja 2019*. Ympäristöministeriö & Suomen ympäristökeskus, 2019.

Ignatius, Karl Emil Ferdinand. *Suomen maantiede kansalaisille*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1880.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Mela, Aukusti Juhana ja Kaarlo Eemeli Kivirikko. *Suomen luurankoiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1909.

Kuvalähteet

Kuva 1: Rainer Theuer. The Crested Newt, 2006. Public Domain. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kammolchmaennchen.jpg>

Kuva 2: Richard Sternfeld. *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas*. Quelle & Meyer, Leipzig 1912. Public Domain. <https://www.biodiversitylibrary.org/page/12210241>

Vaskitsa

Anguis colchica

Teksti ja aineistonkeruu: Silja Laine

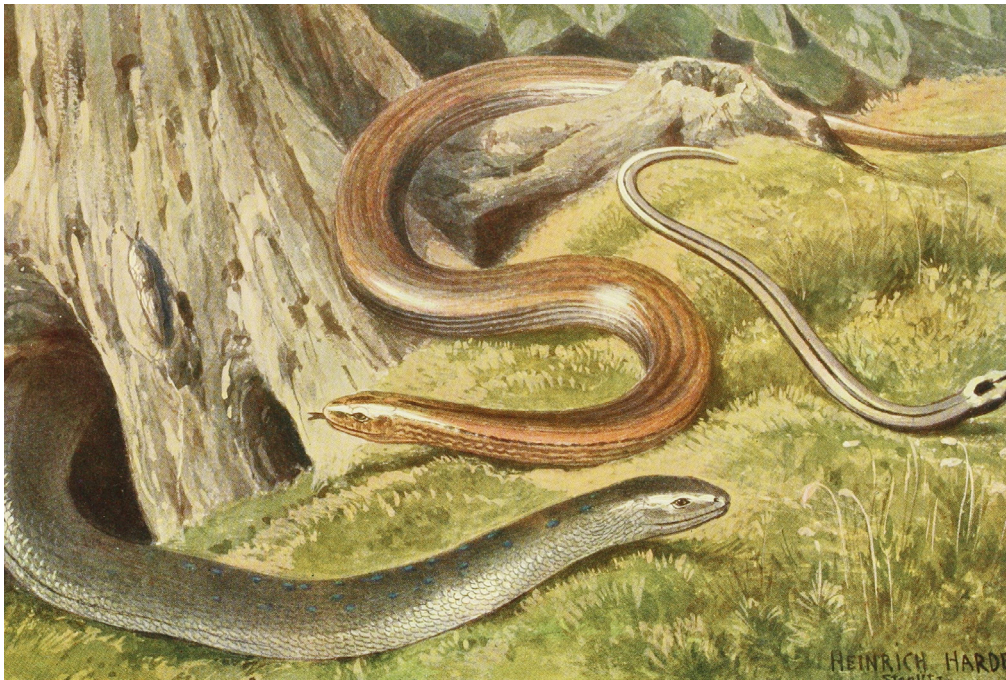
Lajista käytettyjä nimityksiä

vaskitsa, vaskikäärme, laiskiainen, ettersläare, kopparorm, ormslå

Vaskitsa on arka ja piilotteleva eläin, joka viihtyy kivenkoloissa ja liikkuu enimmäkseen hämärään aikaan. Vaskitsaa ei ole helppo havaita, minkä takia niiden määrästä ei ole varmuutta. Vaskitsoita kuitenkin elää lähes koko Euroopan alueella, ja se on kaikissa eurooppalaisissa kulttuureissa tuttu. Vaskitsa on jalaton lisko, mutta sen käärmettä muistuttava muoto on herättänyt ihmetystä, ja se on usein sekoitettu käärmeeseen. Vaskitsa on kuitenkin käärmettä hidasti liikkeisempi ja kömpelömpi. Sillä on sileä, kuparinvärinen nahka, jossa voi

olla sinisiä pilkkuja. Väri kuitenkin vaihtelee ruskeasta harmaan sävyihin. Vaskitsalla on myös liikkuvat silmäluomet.

Nykyisin sen latinankielinen nimi on *Anguis colchica*, sillä uusimmat DNA:han perustuvat tutkimukset ovat osoittaneet, että vaskitsaa on olemassa useita lajeja ja että useimmat suomalaiset vaskitsat kuuluvat itäiseen *Anguis colchica* -lajiin. Tutkimamme ajanjakson aikana siitä käytetään yleisemmin aiemmin tunnettua nimeä *Anguis fragilis*, joka on Linnauksen vuonna 1758 vaskitsalle antama nimi.

Kuva 2.
Vaskitsoja R.
Sternfeldin
teoksessa Die
Reptilien und
Amphibien
Mitteleuropas
(1912).

Fragilis tarkoittaa haurasta, mikä juontaa juurensa vaskitsan tapaan katkaista häntänsä sisiliskon tapaan. Tästä syystä luonnosta tavatut vaskitsat ovat yleensä lyhyitä, alle 35 cm:n mittaisia.

Vaskitsa on symbolieläin, joka mainitaan Mooseksen kirjassa (4. Moos. 21). Vanhatestamentillinen uskonnollinen symboliikka näkyy suomalaisessa uskonnollisessa kuvastossa, ja suomalaisesta lehdistöaineistosta löytyykin enemmän viittauksia Vanhan testamentin kuin suomalaisen luonnon vaskitsoihin. Onkin yllättävää, että vaikka vaskitsaa käsitteleviä lehtikirjoituksia on runsaasti, niin hyvin harvat kirjoitukset kertovat todellisista vaskitsoista ja niiden elinympäristöistä. Vaskitsoihin kohdistunut tutkimus, jota lehdistökirjoittelu usein seuraa, vahvistaa, että vaskitsoiden liikkeistä ei tiedetä kovin paljon. Kaarlo Eemeli Kivirikon mukaan vaskitsa levinneisyys vuonna 1924 käsitti koko Etelä-Suomen, Ahvenanmaan sekä Keski-Suomen 63° leveysasteelle, mutta kaikkia tietoja ei ole voitu vahvistaa. Myös vuonna 1949 kirjoitettiin siitä, kuinka vähän sen levinneisyydestä tiedetään (*Luonnon Tutkija* 1949/2). Ahvenanmaalla ei viime

vuosikymmeniin ole ollut havaintoja kuin yksittäisistä vaskitsoista.

Vanhan testamentin mukaan vaskitsalla on parantavia vaikutuksia, ja vaskitsaan on liitetty maagisia voimia. Uskonnollisten viittausten rinnalla suomalaisessa lehdistössä oli jo 1800-luvulla myös luonnontieteeseen perustuvaa, valistushenkistä kirjoittelua. Vuosittain, aina näihin päiviin asti, on ilmestynyt sekä suomeksi että ruotsiksi lehtikirjoituksia, joissa kerrotaan, kuinka vaskitsan erottaa käärmeistä ja että ne ovat myrkyttömiä eikä niitä pidä tappaa. Vaskitsat rauhoitettiin Suomessa vuonna 1983, mutta rauhoittamista ei edeltänyt näyttävää kampanjaa, kuten monien muiden lajien kohdalla. Ehkä vaskitsan piiloteleva luonne on pitänyt sen näkymättömissä. Silloin kun vaskitsahavainnot ovat päässeet lehtien palstoille, on uutisen aiheena ollut usein ihmisen ja vaskitsan kohtaamisen aiheuttama hätkähdys. Hitaasti liikkuvat, hyvin naamioituvat vaskitsat ovat yllättäneet sen pesää lähestyvät ihmisen.

1900-luvulta lähtien vaskitsojen on oletettu vähentyneen rakentamisen ja liikenteen takia. Vaskitsa on taitava uimari, mutta tielle

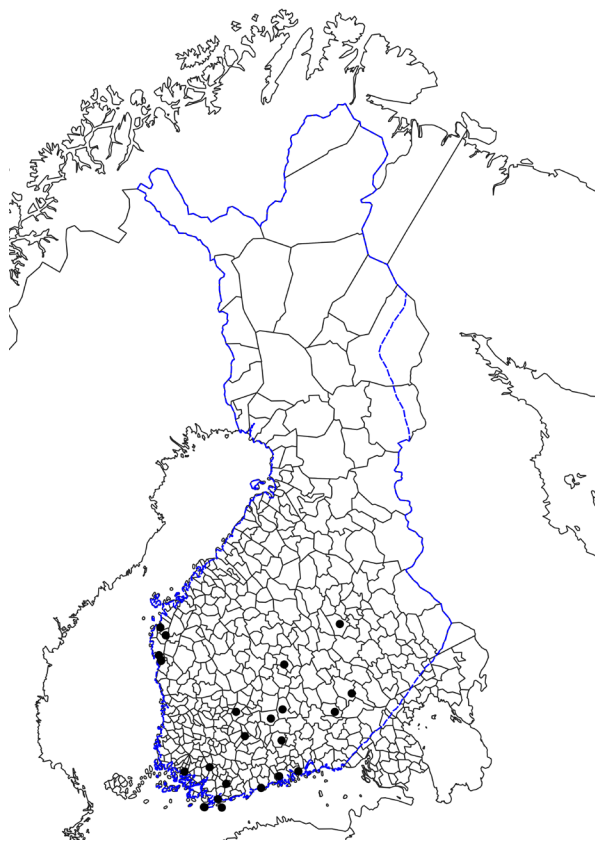
jouduttuaan se liikkuu hitaasti. Juuri tieliikenne on usein ollut vaskitsalle kuolemaksi. Vaskitsat horrostavat talvisin ja ovat saattaneet joutua yllätetyksi myös tietyömailla. Esimerkiksi Lahden seudulla tienrakentajat osuivat kaivurillaan useiden käärmeiden ja vaskitsoiden talvipesään. Tietyöläiset pelastivat käärmeet ja veivät kotiinsa hoidettavaksi:

Tie- ja vesirakennustyöläisten työskennellessä tietyömaallaan Juvan Kaskiissa löysivät he käärmeitten talvehtimispaikan, jossa noin 2 metrin alueella ja 70 sentin syvyydessä majaili 33 vaskikäärmettä ja 3 kyykäärmettä, jotka jo kaikki olivat jäätymispisteessä. Miehet nostivat käärmeet auton lämmityslaitteelle, jolloin ne heti

alkoivat osoittaa elonmerkkejä ja liikehtimiskykyään. Eräs miehistä otti kyykäärmeet haltuunsa ja hoitelee niitä kotonaan lasipurkissa ja katselee nyt iltatöikseen niitten sukkeluutta ja temppuiluja. Hyvin näyttävätkin käärmeet viihtyvän uudessa majapaikassaan. (Lahti 3.1.1951)

Vaativuudesta huolimatta vaskitsaa on pidetty kauniina eläimenä (*Hufvudstads-bladet* 22.5.1966). Sen symboliarvo on myös suuri, ja uskonnon lisäksi vaskitsa esiintyy usein runoissa, kirjallisuudessa ja uskonnollisessa kuvataiteessa. Yksittäiset havainnot vaskitsoista ovat suomalaisessa lehdistössä melko harvinaisia, mutta kulttuurisessa mielikuvituksessa niillä on merkittävä rooli.

Vaskitsahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1855–1966

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Vaskitsaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *vaskikäärme*, *vaskitsa* ja *kuparikäärme* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *kopparorm* ja *ormslå*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

‘Vaskitsa. *Anguis colchica*.’ *Suomen sammakkoeläimet ja matelijat*.

<https://www.sammakkolampi.fi/vaskitsa/>. Viitattu 27.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Thomas Brown. Slow Worm (*Anguis fragilis*), 2010. CC BY 2.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Slow_Worm_%28Anguis_fragilis%29_%286161245299%29.jpg

Kuva 2: Richard Sternfeld. *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas*. Quelle & Meyer, Leipzig 1912.

Public Domain. <https://www.biodiversitylibrary.org/page/12210241>

Vesilisko

Lissotriton vulgaris

Teksti ja aineistonkeruu: Harri Uusitalo

Nimestään huolimatta vesilisko ei ole lisko vaan sammakkoeläimiin kuuluva salamantteri. Laji onkin uudelta ehdotetulta nimeltään manteri. Vesilisko on rupiliskon ohella toinen Suomen kahdesta salamanterilajista. Se elää pääasiassa Oulua eteläisemmässä Suomessa, joskin yksittäisiä havaintoja on tehty myös pohjoisemmasta. Vesiliskoja havaitaan yleensä keväällä kutuaikaan lammissa, ojissa ja muissa pienvesissä. Se on kooltaan pienempi kuin suurempi serkkunsa rupilisko, mistä tietenkin on peräisin vanhentunut nimitys pienempi vesilisko.

Lajista käytettyjä nimityksiä

vesilisko, manteri, pienempi vesilisko, mindre vattensalamander, mindre vattenödlä

Aukusti Juhana Melan teoksessa *Suomen luurankoiset* (1882) vesiliskon levinneisyyden sanotaan olevan ”Etelä-Suomesta Venäjän Lapin rajoille (Kemiin) asti jokseenkin tavallinen.” Huomaamattomana lajina vesiliskoista ei lehtiaineistossa ole kovinkaan paljoa paikkamainintoja.

Aineistosta käy ilmi, että vesiliskot ovat kiehtoneet lapsia. *Pääskynen*-lehdessä julkaistiin vuonna 1914 aatelisen vankilaevan kelistan Mathilda Wreden lapsuutta ja nuoruutta käsittelevä kirjoitus. Jutussa kerrottiin, että ollessaan Haminassa sisäoppilaitoksessa

Kuva 2. Vesiliskoja R. Sternfeldin teoksessa *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas* (1912).

eläinrakkaalla Wredellä oli lemmikkinään joltakulta katupojalta saatuja vesiliskoja. Nämä tapahtumat ajoittuivat 1870-luvun jälkimmäiselle puoliskolle. (*Pääskynen* 3/1914)

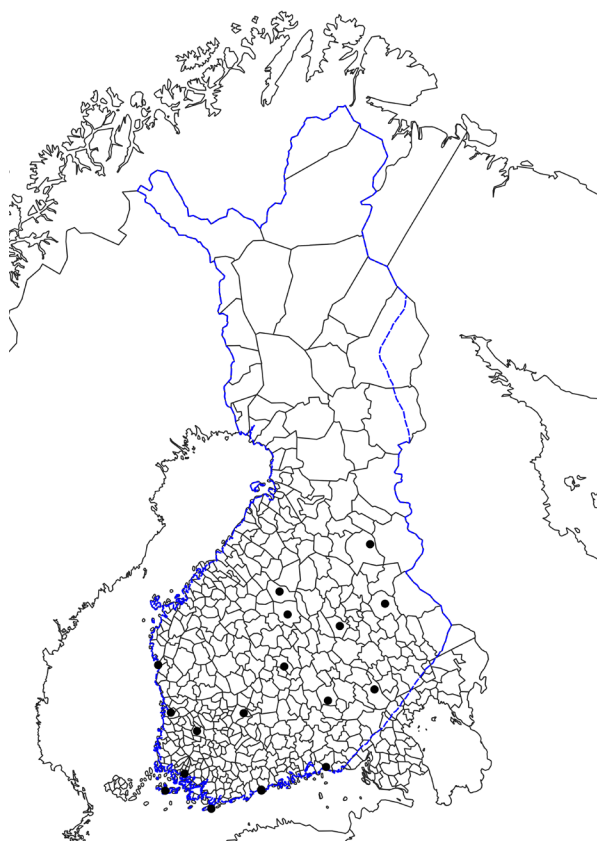
Vesiliskoja on pidetty myös koulujen kouloissa. Kouluneuvos Emil Johannes Buddén esimerkiksi kirjoitti vuonna 1919, että kouluissa tulisi olla mahdollisuuksien mukaan akvaarioita, joista voisi tarkastella pienten vesieläinten elämää. Buddénilla itsellään oli opetustyössään Savonlinnassa ollut akvaario vesiliskoja varten. Hän työskenteli Savonlinnan lyseossa 1889–1918. (*Kasvatus ja koulu* 1.2.1919)

Eräs kuopiolainen luonnon tarkkailija puolestaan piti vesiliskoa kevään merkinä. Hän päätti luontohavaintoja käsittelevän kirjoituksensa vuodelta 1960 seuraavasti:

Lopuksi saavun sorakuopalle, jossa läpi vuoden on vesi ja jonka kivikkopohjaan on alkanut kasvaa vesikasveja. Siellä kivien välissä ui sisiliskon näköinen, ehkä hiukan pienempi eläin – vesilisko; sen vatsa on näin kutuaikaan kauniin punainen.

Joka puolella on elämää ja höyrinää. Onhan nyt kevät. (*Helsingin Sanomat* 28.5.1960)

Vesiliskohavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1869–1963

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Vesiliskoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *vesilisko* ja *pienempi vesilisko* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *vattenödl* ja *mindre vattenödl*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Gustafsson, Nina, Joonas Gustafsson ja Markus Piha. 'Vesilisko (manteri) – Lissotriton vulgaris'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.37630>. Viitattu 20.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Anevrisme. *Triturus vulgaris*, 2007. CC BY-SA 3.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Triturus_vulgaris.jpg

Kuva 2: Richard Sternfeld. *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas*. Quelle & Meyer, Leipzig 1912. Public Domain. <https://www.biodiversitylibrary.org/page/12210241>

Viitasammakko

Rana arvalis

Teksti ja aineistonkeruu: Harri Uusitalo

Lajista käytettyjä nimityksiä

viitasammakko, peltosammakko,
åkergröda

Viitasammakko sekoitetaan helposti tavaliseen sammakkoon eli ruskosammakkoon. Tarkkasilmäinen ja asiantunteva luonnossa liikkuja voi kuitenkin nähdä pienet erot ulkonäössä, ja lisäksi ääntely on oiva tuntomerkki. Kutevat koiraat voivat olla väriltään sinertäviä. Vanhassa lehtiaineistossa on monia selkeästi juuri viitasammakkoon viittaavia paikkamainintoja eri puolilta Suomea 1860–1960-luvulta. Nykypäivänä laji on harvalukuisempi Lapissa, kun taas etelämmässä paikoin yleisempi. Tarkkaa ja kattavaa yleisyystietoa on kuitenkin vaikea saada, koska laji muistuttaa

niin paljon ruskosammakkoa. Vieraslajeina Suomeen tulleet vihersammakot ovat uhka kotoperäisille sammakkolajeille, kuten viitasammakolle, sillä ne voivat syödä kotoperäisten lajien nuijapäitä.

Aukusti Juhana Mela luettelee *Suomen luurankoiset* -teoksessaan (1882) viitasammakon esiintymispaikkoja Ahvenanmaalla ja Turun saaristossa, Satakunnassa, Uudellamaalla sekä Karjalassa. Lajin mainitaan olleen harvinainen. Lehdistön paikkamaininnat puolestaan esitetään lähes yksinomaan luonnontieteellisessä *Luonnon Tutkija* -lehdessä.

Kuva 2. Viitasammakko R. Sternfeldin teoksessa *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas* (1912).

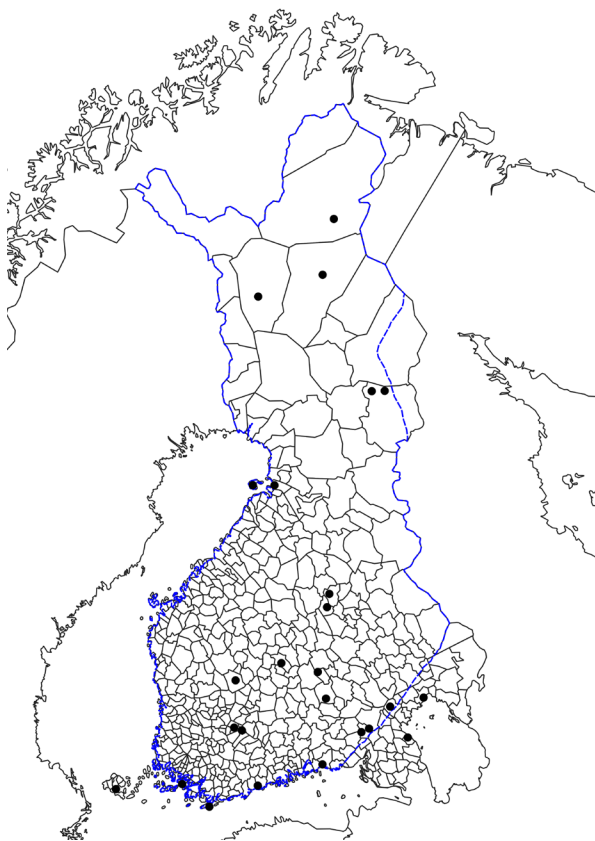
Esimerkiksi vuonna 1966 lehdessä esiteltiin karttakuvan kera joitakin uusia löytöpaikkoja (*Luonnon Tutkija* 70/1966).

Sen sijaan muussa sanoma- ja aikakauslehdistössä on pääasiassa yleisemmän tason mainintoja lajista. Usein kerrotaan, että laji

on harvinaisempi kuin samannäköinen tavallinen sammakko. *Maaseudun Tulevaisuudessa* kuitenkin mainittiin vuonna 1967, että lajia esiintyy Etelä-Suomen lisäksi Ivalossa. Samassa yhteydessä valistettiin lukijaa, että viitasammakon ”koiraiden pulputtavan äänen sanotaan muistuttavan teerien kukerrusta”. (*Maaseudun Tulevaisuus* 8.8.1967)

Viitasammakkoa kutsuttiin peltosammakoksi erityisesti ennen 1950-luvun alkua. Vuonna 1950 *Vanamo*-seuran nimistökomitea päätti ottaa lajille käyttöön nykyisen suomenkielisen virallisen lajinimensä. Kyseessä oli iso hanke, jonka yhteydessä valittiin Suomen alueella eläville selkärangkaisille yksi vaikiinnutettava nimitys. Lista julkaistiin *Luonnon Tutkija* -lehdessä vuonna 1950. (*Luonnon Tutkija* 3/1950)

Viitasammakkohavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1968–1965

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Viitasammakkoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *peltosammakko* ja *viitasammakko* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *åkergröda*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Gustafsson, Nina, Joonas Gustafsson ja Markus Piha. 'Viitasammakko – Rana arvalis'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.37621>. Viitattu 20.2.2025.

Suomalainen, Paavo ja Paavo Voipio. 'Suomen selkärangaiset – Vertebrata fennica'. *Luonnon Tutkija* 3/1950.

'Vieraat vihersammakot'. *Vieraslajit.fi-tietokanta*. Luonnonvarakeskus. <https://vieraslajit.fi/lajit/MX.201008>. Viitattu 20.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Carsten Siegel. Moorfrosch (Rana arvalis), Männchen zur Laichzeit, 2021. CC BY-SA 4.0. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:20210326-IMG_1062-b_Moorfrosch_\(Rana_arvalis\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:20210326-IMG_1062-b_Moorfrosch_(Rana_arvalis).jpg)

Kuva 2: Richard Sternfeld. *Die Reptilien und Amphibien Mitteleuropas*. Quelle & Meyer, Leipzig 1912. Public Domain. <https://www.biodiversitylibrary.org/page/12210241>

Kalat

Ankerias

Anguilla anguilla

Teksti ja aineistonkeruu: Harri Uusitalo

Ankeriaan luonnonkannat ovat voimakkaasti taantuneet Suomen lisäksi koko Euroopassa. Laji on nykyään äärimmäisen uhanalainen. Sen pahimpia uhkia ovat esimerkiksi vesirakentaminen, pyynti, kemialliset haittavai-
kutukset ja ilmastonmuutos.

Aukusti Juhana Melan *Suomen luuran-
koiset* -teoksessa (1882) on pitkälinen selos-
tus ankeriaan esiintymisestä Suomessa. Sen
mainitaan olevan ”sangen yleinen” Suomen-
lahdessa, Pohjanlahdessa, Laatokassa ja nii-
hin virtaavissa vesissä. Kauempana merestä,
koskien yläpuolella ja Saimaan vesistöissä laji

Lajista käytettyjä nimityksiä
ankerias, airokas, airokala, äl

muuttuu Melan mukaan harvinaisemmaksi.

Ankeriaista uutisoiminen on liittynyt
usein siihen, että lajia on tavattu odottamatto-
missa paikoissa. Näin kirjoitettiin esimerkiksi
Aamulehdessä:

Tänä keväänä on Höytämäs-järvestä Lem-
päälästä saatu useita ankeriaita, joita mil-
loinkaan ennen ei ole sanotussa järvessä
ollut. Kun Höytämäs-järvi on suurten
koskien yläpuolella, on ankeriaitten täyty-
nyt sinne kulkea maata pitkin. (*Aamulehti*
5.5.1921)

Kuva 2. Ankerias Gösta Sundmanin teoksessa *Finlands fiskar målade efter naturen* (1882).

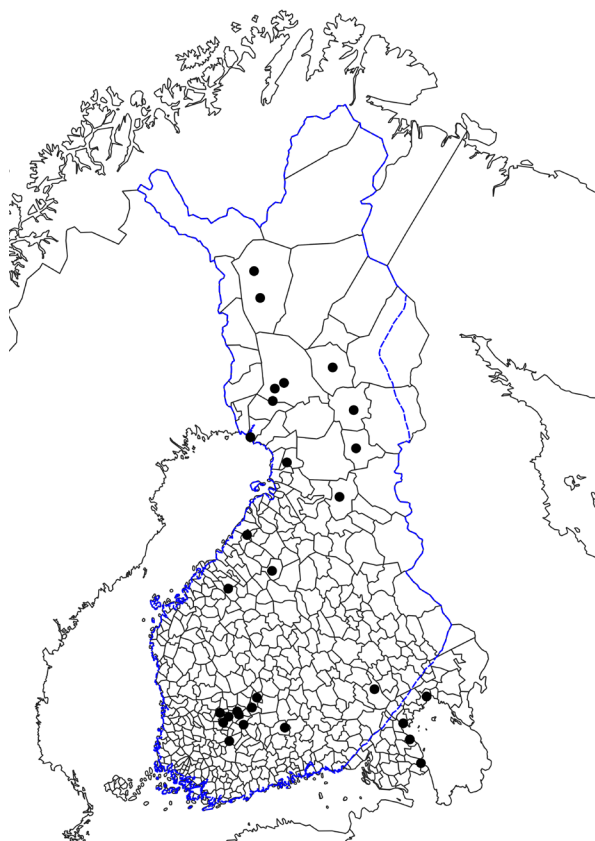
Toinen esimerkki poikkeuksellisesta ankerias-havainnosta uutisoitiin *Urjalan Sanomissa*. Jutussa lukijaa vakuuteltiin myös eräänlaisella faktantarkistuksella: “Suuren ankeriaan saivat Vihtori Kujanpää ja Väinö Arvelin Uurasjärvestä Perhon kylästä. Kalan pituus oli 88 sm ja painoi se 1,120 kg. Harvinainen kala näillä vesillä. Uutinen ei ole mätäkuun juttuja.” (*Urjalan Sanomat* 16.8.1924)

Uutisissa on käsitelty myös ankerioiden istutusta. *Kangasalan Sanomissa* kerrottiin, että Kangasalan seudun järviin oli tuotu usei-

ta satoja ankeriaan poikasia, jotka oli tilattu Ruotsin kuninkaallisen maanviljelyshallituksen suostumuksella Trollhättanin kalankasvatustaloksesta. Kalojen todettiin päässeen perille verrattain hyväkuntoisina. (*Kangasalan Sanomat* 11.9.1926)

Luonnon Tutkija -lehdessä vuonna 1955 puolestaan esiteltiin ankerioiden esiintymistä erityisesti Pohjois-Suomen vesistöissä. Tästä johtuu, että ankeriaan lajikartassa tässä teoksessa on useita paikkoja Lapissa. (*Luonnon Tutkija* 2/1955)

Ankeriashavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* 1800–1969.

1885–1955

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Ankeriasta käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *ankerias* ja ruotsinkielisillä nimityksellä *ål*, joka oli lyhytensä vuoksi pakko yhdistää sanoihin *fisk* tai *anguilla*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

‘Ankerias – Anguilla anguilla’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.53112>. Viitattu 25.2.2025.

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Hyvärinen, E., A. Juslén, E. Kemppainen, A. Uddström, ja U. Liukko (toim). *Suomen lajien uhanalaisuus. Punainen kirja 2019*. Ympäristöministeriö & Suomen ympäristökeskus, 2019.

Komonen, Aimo. ‘Ankeriaan (*Anguilla vulgaris*) esiintyminen Pohjois-Suomen vesissä’. *Luonnon Tutkija* 2/1955.

Saura, Ari ja Markku Varjo. *Kalat Suomen luonnossa*. Otava, Helsinki 2009.

Kuvalähteet

Kuva 1: Dmitriy Konstantinov. Anguilla anguilla, 2012. CC BY-SA 3.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anguilla-anguilla_1.jpg

Kuva 2: Gösta Sundman. *Finlands fiskar målade efter naturen*. Edlund, Helsingfors 1882. Public Domain. <https://www.doria.fi/handle/10024/43320>

Elaska

Lumpenus lampretaeformis

Teksti ja aineistonkeruu: Harri Uusitalo

Lajista käytettyjä nimityksiä

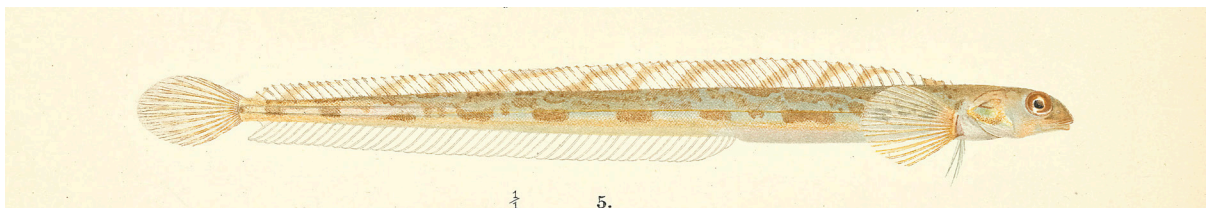
elaska, limakala, slemfisk, spetsstjärtat
längebarn

Elaska on huomaamattomana Itämeren pohjakalana todennäköisesti Suomen kaloista huonoiten tunnettu. Vain hyvin harva on nähnyt elaskan, eikä moni ole kuullutkaan lajista. Edes kannan kokoa ei tunneta tarkasti, vaan lajin uhanalaisuusluokitus Suomessa on ”puutteellisesti tunnettu”. On syytä olettaa, että Itämeren pohjan hapettomuus aiheuttaa ongelmia elaskoille.

Aukusti Juhana Melan *Suomen luuran-koiset* -teoksessa (1882) laji esitellään limakala-nimityksellä, ja sen mainitaan elävän harvinaisena Suomenlahdessa ”ainakin Suur-

saareen asti”. *Vanamo*-seura päätti vuonna 1950, mikä olisi vakiinnutettava suomenkielinen lajinimi monen muun selkärankaisen ohella *Lumpenus lampretaeformis* -kalalle, ja työryhmä päätyi elaskaan. Tätä ennen lajia kutsuttiin ruotsin mallin mukaisesti limakalaksi, ja elaska puolestaan viittasi kalalajiin, joka nykyään tunnetaan yleisesti kivinilkkana.

Koska elaska on erittäin huonosti tunnettu ja harvoin tavattu, myös siitä uutisoiminen on ollut poikkeuksellisen niukkaa erityisesti niin, että lajin yhteydessä mainittaisiin tarkka havaintopaikka. Kuitenkin vuonna 1957 Va-

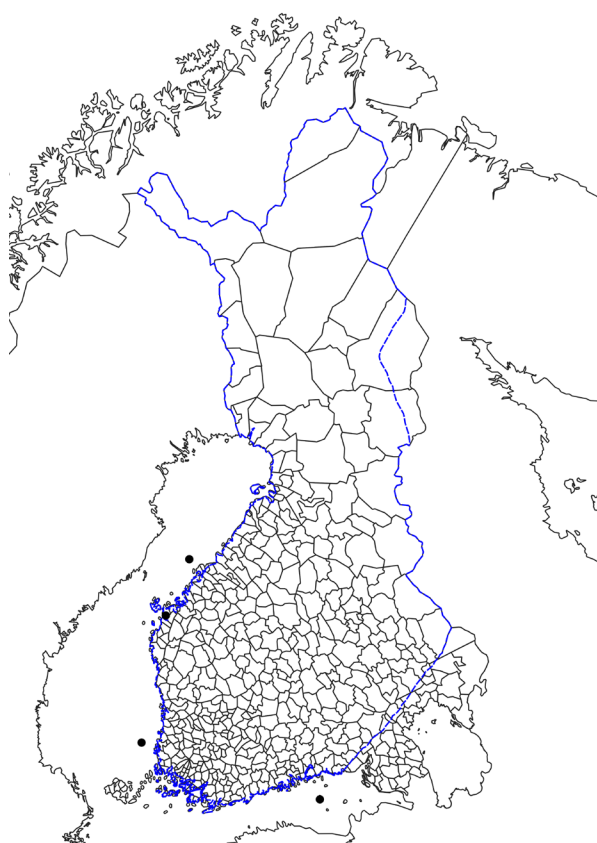
Kuva 2. Wilhelm von Wrightin piirros elaskasta teoksessa Skandnaviens fiskar (1892).

sabladetissa mainittiin lyhyesti, että elaska oli tarttunut pyydykseen Vaasan edustalla (*Vasabladet* 7.12.1957).

Lisäksi *Helsingin Sanomien* eräpalstalla oli vuonna 1964 juttu, jossa kerrottiin tietoja siitä, missä lajia oli tavattu. Elaskan sanottiin elävän ainakin Suursaaren ja Raumanmeren alueilla. Tarkempi tieto mainittiin pohjoisesta Merenkurkusta, jossa eräs troolikalastaja oli hiljattain saanut elaskan saaliikseen. Tämä olisi todennäköisesti pohjoisin havainto, joka

lajista oli Suomen alueella tehty. (*Helsingin Sanomat* 18.2.1964) Kiinnostavaa on, että jutussa lajin nimityksenä käytettiin vanhentunutta limakalaa, vaikka Vanamo-seuran päätöksellä sen käytöstä olisi pitänyt luopua jo yli 10 vuotta aiemmin. Yksi selitys tähän voi olla, että kalastaja tai lehden toimittaja on käyttänyt apunaan lajinimiltään vanhentunutta kirjallisuutta.

Elaskahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1957–1964

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Elaskaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *elaska* ja *limakala* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *slemfisk* ja *spetsstjärtat längebarn*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

Kivirikko, Kaarlo Eemeli. *Suomen selkärangaiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1940.

‘Elaska – Lumpenus lampretaeformis’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus.
<https://laji.fi/taxon/MX.53319>. Viitattu 25.2.2025.

Saura, Ari ja Markku Varjo. *Kalat Suomen luonnossa*. Otava, Helsinki 2009.

Suomalainen, Paavo ja Paavo Voipio. ‘Suomen selkärangaiset – Vertebrata fennica’. *Luonnon Tutkija* 3/1950.

Uusitalo, Harri. ‘Les appellations de la Zoarces viviparus et de la Lumpenus lampretaeformis dans les dialectes et la langue écrite du finnois’. [Kivinielkan ja elaskan nimitykset suomen murteissa ja kirjakielissä]. *Études finno-ougriennes* 54 (2022): 189–219.

Kuvalähteet

Kuva 1: Micha Baum. Snakeblenny, 2022. CC BY-SA 4.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lumpenus_lampretaeformis_228122225.jpg

Kuva 2: Wilhelm von Wright et al. *Skandinaviens fiskar*. Taflor. Förra delen. P. A. Norstedt & söner, Stockholm 1892.

Monni

Silurus glanis

Teksti ja aineistonkeruu: Harri Uusitalo

Lajista käytettyjä nimityksiä

monni, säkiä, mal

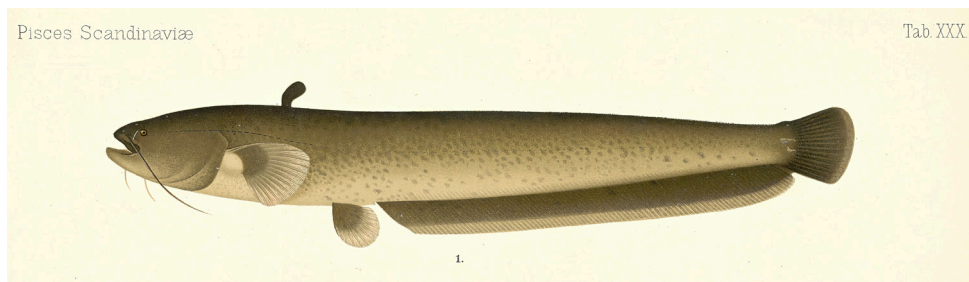
Monni ei nykyään kuulu Suomessa elävään lajistoon, ja Suomen nykyrajojen sisälle kuulualta alueelta se on pysyvänä lajina kadonnut jo 1800-luvulla. Se ei tiettävästi koskaan ollut Suomessa yleinen, vaan eli levinneisyysalueensa äärirajoilla. Vanhassa lehtiaineistossa on paikkatietoja lajin vanhoilta elinalueilta Hämeestä ja Karjalasta. Lisäksi on joitakin satunnaisia vierailijoita etelärannikolla.

Aukusti Juhana Melan *Suomen luurankoi-*set -teoksessa (1882) mainitaan, että säkiä elää harvinaisena Hämeenlinnan seudun vesissä. Toisena elinympäristönä mainitaan Suomen

alueen silloinen rajaseutu Kronstadtinlahdella. Kaarlo Eemeli Kivirikon täydentämässä laitoksessa (1909) luetellaan lähinnä vanhoja ja epävarmoja esiintymiä ainoana varteenotettavana lisäyksenä oikeastaan vain Salmin pitäjä.

1800-luvun havaintoihin viitattiin lehdistössä pääasiassa vanhoina tapahtumina, mutta *Uusi Suometar* -lehdessä vuonna 1886 oli kiinnostava aikalaismaininta. Monni oli silloin tavattu Pyhtään Ahvenkoskessa. (*Uusi Suometar* 7.9.1886) Asialla lienee ollut mereltä tullut yksittäistapaus, vaikka tätä ei jutussa mainittukaan.

Kuva 2. Wilhelm von Wrightin piirros monnista teoksessa Skandinaviens fiskar (1895).

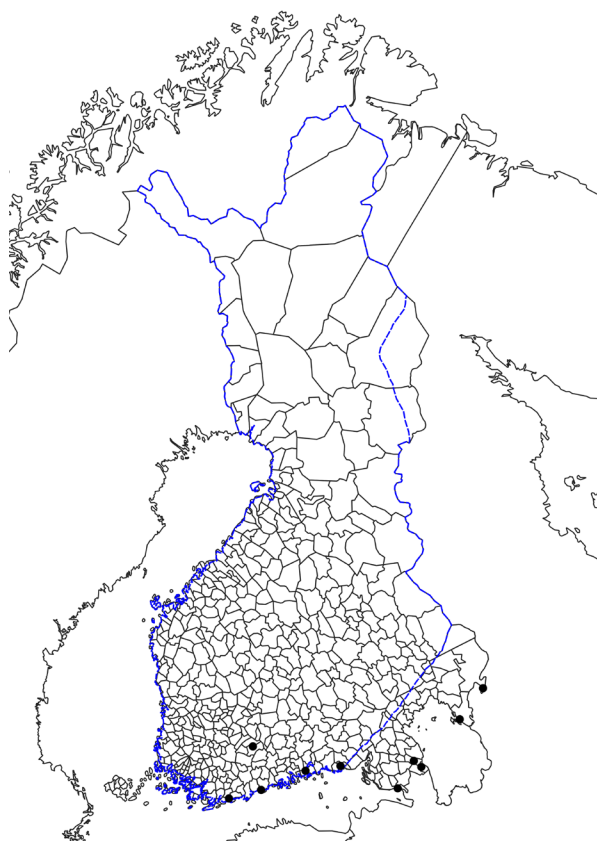

Lisäksi paikkamainintoja tunnetaan 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä. Silloin havaintoja satunnaisvierailijoista on tehty Suomenlahdella myös Inkoon Fagervikissä, Helsingissä ja Virolahdella. Näiden lisäksi muutamia esiintymiä on myös luovutetun Karjalan alueella: Karjalankannaksella, jo aiemmin mainitussa Salmissa sekä Ignoilan kylässä.

Suomen Kalastuslehdessä vedottiin kalastajiin vuonna 1933, että monnihavainnoista

tulisi aina raportoida joko *Suomen Kalastuslehden* toimitukseen tai Maataloushallituksen kalataloudelliselle tutkimustoimistolle, sillä asiantuntijoita askarrutti lajin mahdollinen paluu Suomeen (*Suomen Kalastuslehti* 1.5.1933). Pysyvää paluumuuttoa ei ole kuitenkaan nykypäivään mennessä tapahtunut, ja satunnaisvierailutkin ovat käyneet äärimmäisen harvinaisiksi.

Monnihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1864–1932

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Monnia käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *monni* ja *säkiä* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *mal*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Porvoo 1882.

Mela, Aukusti Juhana ja Kaarlo Eemeli Kivirikko. *Suomen luurankoiset – Vertebrata Fennica*. WSOY, Porvoo 1909.

‘Monni – Silurus glanis.’ *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.53178>. Viitattu 25.2.2025.

Saura, Ari ja Markku Varjo. *Kalat Suomen luonnossa*. Otava, Helsinki 2009.

Kuvalähteet

Kuva 1: Pmau. Silure glane, 2014. CC BY-SA 4.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Silurus_glanis_img_33560.jpg

Kuva 2: Wilhelm von Wright et al. *Skandnaviens fiskar*. Taflor. Senare delen. P. A. Norstedt & söner, Stockholm 1895.

Rantanuoliainen

Cobitis taenia

Teksti ja aineistonkeruu: Harri Uusitalo

Lajista käytettyjä nimityksiä

rantanuoliainen, rantaneula,
piikkiposkinen kivennuoliainen, nissöga

Rantanuoliainen on Suomen aluevesillä hyvin harvinainen ja esiintyy lähinnä Suomenlahden itäosissa. Nyky-Suomen alueella varhaisin dokumentoitu havainto on Ruotsinpyhtäällä vuonna 1956. Sen lisäksi paikkahavaintoja on lehdistössä ennen 1970-lukua ainoastaan alueluovutuksiin päätyvän Karjalan alueella. Laji kuuluu Suomessa uhanalaisuusluokituksestaan silmälläpidettäviin lajeihin, ja sen elämää uhkaavat esimerkiksi vesirakentaminen ja kemialliset haittavaikutukset.

Aukusti Juhana Melan *Suomen luuran-koiset* -teoksessa (1882) mainitaan, että laji elää Karjalassa sekä Suomenlahden että Laatokan puolella. Muualla Suomessa laji sen sijaan oli tyystin tuntematon. Mela tiesi myös kertoa, että ulkomailla lajia pidettiin lasipurkkiin vangittuna sään ennustajana.

Varhaisimmat paikkamaininnat ovat 1920-luvulta. *Suomen Kalastuslehdessä* kerrotaan Kalatalousklubin vuosikokouksesta, jossa käsiteltiin Laatokan Karjalan alueen kalastoa.

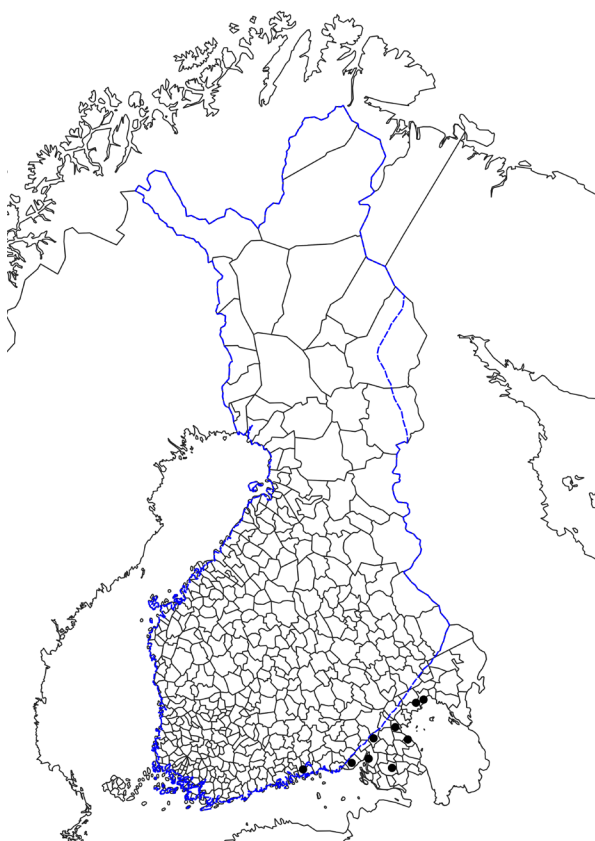
Kuva 2. Wilhelm von Wrightin piirros rantanuoliaisesta teoksessa *Skandinaviens fiskar* (1892).

Harvinaisena erikoisuutena tässä yhteydessä mainitaan Kuokkajärvestä tavattu rantanuoliainen. (*Suomen Kalastuslehti* 1.2.1922) Uudessa Suomessa vuonna 1928 puolestaan uutisoitiin Vanamo-seuran kokouksesta, jossa oli esitelty osallistujille ”varsinkin Viipurin vesissä” tavattavaa rantanuoliaista (*Uusi Suomi* 2.12.1928). Seuraavan kerran kalalajia esiteltiin 1940-luvulla *Suomen Kalastuslehdessä*, jossa mainitaan useita paikkoja Karjalasta (*Suomen Kalastuslehti* 1.10.1944).

Varhaisimmasta nyky-Suomen alueella tavatusta löydöstä eli Ruotsinpyhtään rantanuoliaisesta kerrottiin *Helsingin Sanomien* eräpalstalla vuonna 1957. Jutussa mainitaan myös, että laji on yleinen Karjalankannaksen rannikolla ja Viipurinlahdella. (*Helsingin Sanomat* 24.3.1957) Kaikissa edellä mainituissa lehtijutuissa rantanuoliaista kutsuttiin rantaneulaksi. Nykyinen lajinimi rantanuoliainen ilmestyi sanomalehtien sivuille vasta 2000-luvun alussa.

Rantanuoliaishavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1922–1957

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Rantanuoliaista käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *rantanuoliainen* ja *rantaneula* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *nissöga*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

Hyvärinen, E., A. Juslén, E. Kemppainen, A. Uddström, ja U. Liukko (toim). *Suomen lajien uhanalaisuus. Punainen kirja 2019*. Ympäristöministeriö & Suomen ympäristökeskus, 2019.

‘Rantanuoliainen – Cobitis taenia’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.53262>. Viitattu 24.2.2025.

Saura, Ari ja Markku Varjo. *Kalat Suomen luonnossa*. Otava, Helsinki 2009.

Kuvalähteet

Kuva 1: Julien Renoult. Spined Loach (Cobitis taenia), 2019. CC BY-SA 4.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cobitis_taenia_141510366.jpg

Kuva 2: Wilhelm von Wright et al. *Skandnaviens fiskar. Taflor. Förra delen*. P. A. Norstedt & söner, Stockholm 1892.

Toutain

Leuciscus aspius

Teksti ja aineistonkeruu: Harri Uusitalo

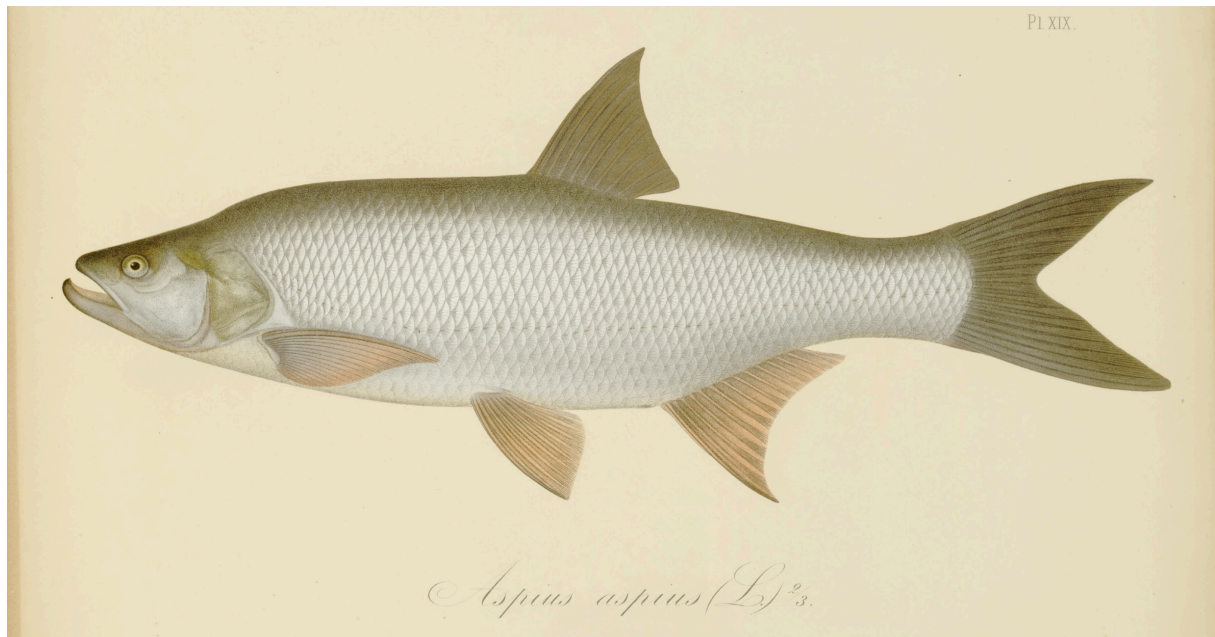
Toutain kuuluu Suomessa suppean ja pirstaleisen esiintymisalueensa vuoksi uhanalaisuusluokituksestaan silmälläpidettäviin kalalajeihin. Sen elämää ja tulevaisuutta uhkaavat ennen kaikkea pyynti, vesirakentaminen ja kemialliset haittavaikutukset.

Aukusti Juhana Melan *Suomen luurankoi-*set -teoksen (1882) mukaan lampivimpa-nimityksellä esiteltyä toutainta on tavattu Pirkanmaalta, Kokemäenjoesta, Tammisaaresta ja Kymenlaaksosta. Lisäksi Helsingin yliopiston kokoelmiin kuului Melan mukaan Kuopiosta tuotu toutain.

Lajista käytettyjä nimityksiä

toutain, lampivimpa, touta, asp

Vanhassa lehtiaineistossa paikkamaininnat painottuvat itään: Lappeenrantaan, Karjalankannakselle ja Laatokan pohjoisrannalle. Lännempänä mainintoja on Kokemäenjoen alueelta ja sen lisäksi Ruotsinpyhtäältä. Varhaisin maininta on vuonna 1901 julkaistusta *Luonnon Ystävä* -lehdestä, jossa kerrottiin Sakkolassa kerran saadun poikkeuksellisen suuri toutainyksilö (*Luonnon Ystävä* 9/1901). Samassa yhteydessä esiteltiin esiintymisalueiksi myös Melan mainitsemat paikat. *Metsästy*s ja *Kalastus* -lehdessä puolestaan uutisoitiin vuonna 1944, että eräs kalamies oli saanut yli

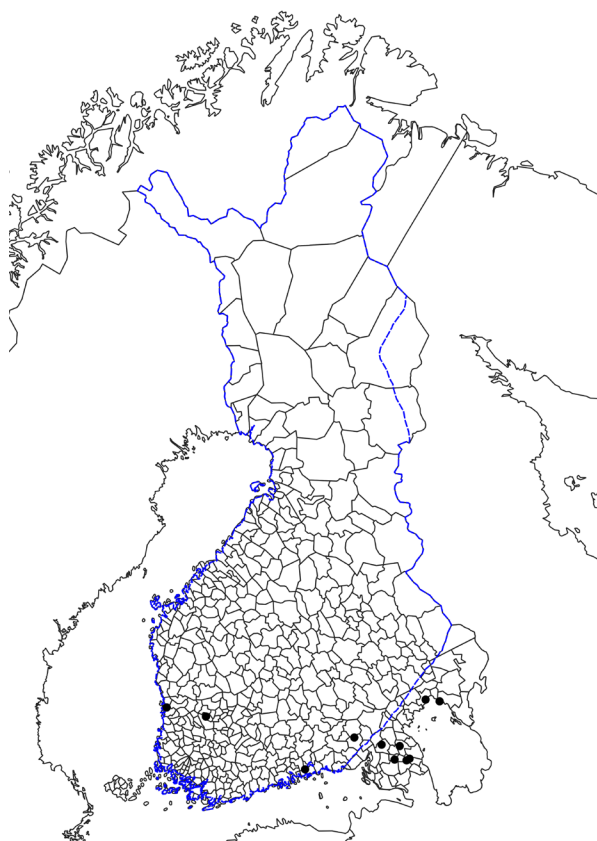
Kuva 2. Toutain Gösta Sundmanin teoksessa *Finlands fiskar målade efter naturen* (1882).

viisi kiloa painavan toutaimen Kokemäenjoen vesistöön kuuluvasta Kulovedestä Pirkanmaalta. (*Metsästys ja Kalastus* 1.10.1944)

Vuonna 1951 toutainhavainto päättyi osaksi erikoista väärinkäsitystä, sillä *Etelä-Saimaa*-lehdessä julkaistiin erään lappeenrantaalaisen koulun lehtorin oikaisu kalan lajinmäärityksestä. Tapaus sai alkunsa innokkaan pikkupojan erikoisesta onkisaaliista, jota pieni kalastaja oli esitellyt lehtorille. Lehtori oli kollegansa kanssa hätiköidysti kertonut kalan olevan ”miekkakala” eli miekkasärki, joka muistuttaa hieman toutainta. Tämä jymyuttinen päättyi lehtiin, sillä miekkasärkihavain-

to olisi ollut täysin poikkeuksellinen. Lehtori päätyi pikaisesti julkaisemaan oikaisukirjoituksen, jossa hän kertoi lajin olevan todellisuudessa toutain, sillä hän koki väärän tiedon levittämisen hyvin harmillisena. (*Etelä-Saimaa* 26.5.1951)

Toutaimen esiintymishavaintoja osoittavassa kartassa Porin kohdalla oleva merkki ei kerro minkään kalayksilön täsmällistä löytöpaikkaa. Merkin tarkoituksena on osoittaa yleisesti Porin edustalla mereen laskevaa Kokemäenjokea. Yleisesti ottaen toutaimen täsmällisiä esiintymäpaikkoja mainitaan lehdistössä vain harvoin.

Toutainhavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1901–1954

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Toutainta käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisinä nimityksinä *lampivimpa*, *touta* ja *toutain* sekä ruotsinkielisinä nimityksinä *asp*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

Mela, Aukusti Juhana. *Vertebrata fennica. Suomen luurankoiset, eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*. K. E. Holm, Helsinki 1882.

‘Toutain – *Leuciscus aspius*’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.53304>. Viitattu 20.2.2025. Saura, Ari ja Markku Varjo. *Kalat Suomen luonnossa*. Otava, Helsinki 2009.

Kuvalähteet

Kuva 1: Karelj. *Aspius aspius* Prague Vltava 1, 2011. Public Domain. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aspius_aspius_Prague_Vltava_1.jpg

Kuva 2: Gösta Sundman. *Finlands fiskar målade efter naturen*. Edlund, R. Sternfeld, Helsingfors 1882. Public Domain. <https://www.doria.fi/handle/10024/43320>

Hyönteiset ja hämähäkkieläimet

Apollo- perhonen

Parnassius apollo

Teksti: Otto Latva ja Heta Lähdesmäki

Aineistonkeruu: Johanna Latva

Lajista käytettyjä nimityksiä

apolloperhonen, apollo, isoapollo,
apollofjäril

Apolloperhonen, nykynimitykseltään isoapollo, kuuluu ritariperhosten heimoon ja on ritariperhosen kanssa Suomen kookkain päiväperhoslaji. Apolloperhonen on helppo tunnistaa. Sen valkoisissa siivissä on mustia täpliä ja takasiivessä kaksi punaista, mustareunaista silmätäplää. Nykyään laji on Suomessa erittäin uhanalainen ja rauhoitettu koko maassa lukuun ottamatta Ahvenanmaata. Sitä tavataan harvinaisena Lounais-Suomen saaristossa, Ahvenanmaalla ja Uudellamaalla. Yksittäisiä

havaintoja on tehty esimerkiksi Mäntyharjulla ja Raumalla.

Apolloperhonen on hyönteislaji, jonka esiintymisessä Suomessa on tapahtunut merkittäviä muutoksia kuluneiden vuosikymmenten aikana. Tämä on yksi keskeisiä syitä, miksi halusimme tarkastella lajin havaintotietoja historiallisesta sanoma- ja aikakauslehdistöaineistosta.

Johan Emil Aro kertoo vuonna 1900 ilmestyneessä *Suomen perhoset* -kirjassaan

Kuva 2. Johan Wilhelm Palmstruchin piirros apolloperhostesta teoksessa *Svensk Zoologi* (1809).

jolloin matkasi “Tvärminnen zoologiselle asemalle ’ukko’ Palménin oppiin” opiskelutoverinsa Heikki Järnefeltin kanssa. Sillanpää kuvaili kaihoisasti aikaansa Tvärminnessä, jossa “[s]uolaisen meren hengessä, Apolloperhosten lepatellessa ja ’Ukon’ suurenmoisia kultuurihistoriallisia pakinoita kuunnellessa kuluivat kesän viikot suloisen nuorukais-melankolian vallassa.” (*Maailma* 1.9.1921) “Ukko” Palménilla viitataan Tvärminnen aseman perustaneeseen eläintieteilijä, professori Johan Axel Palméniin.

Paikkatietoja sisältävien tarkkojen havaintojen pieni määrä lehtikirjoituksissa voi johtua lajin aiemmasta yleisyydestä tai siitä, ettei paikallisten perhoshavaintojen ole koettu ylittävän uutiskynnystä. Ylipäättään hyönteisistä julkaistiin harvoin tarkkoja

havaintotietoja. Havaintotietojen epämääräisyyden takia emme ole laatineet apolloperhostesta havaintokarttaa.

Apolloperhosista kuitenkin kirjoitettiin lehdissä. Varhaisimpia apolloperhosmainintoja on *Eläinsuojelus*-lehdessä vuonna 1916 julkaistu ranskalaisen kirjailijan Georges Ohnetin suomennettu tarina “Perhonen”. Tarinassa kuvailtiin perhosen kipua, kun sen pyydystänyt pikkutyttö “ottaa pitkän nuppi-neulan, – pistää sen perhosen ruumiin lävitse ja kiinnittää hattuunsa kauniin apolloperhosen, joka sätkii hirveissä tuskissa” (*Eläinsuojelus* 8/1916). Tarinalla otettiin kantaa tuolloin suosittuun perhosten keräilyyn.

Esimerkiksi Aron vuonna 1900 julkaisussa *Suomen perhoset* -teoksessa annetaan

apolloperhosen olevan jokseenkin yleinen Etelä- ja Keski-Suomessa ja pohjoisimmillaan lajia tavattavan Mikkelissä ja Kirjavalahdessa. Teoksen lopusta löytyy *Katsahdus perhosten levenemiseen Suomessa*, joka listaa tarkemmin apolloperhosen levinneisyyttä. Lajin kerrotaan esiintyvän Ahvenanmaalla, Varsinais-Suomessa, Uudellamaalla, Hämeessä, Savossa, Etelä-Karjalassa ja Laatokan Karjalassa.

Vuosina 1800–1969 julkaistusta lehtiaineistosta löytyi vain harvoja tarpeeksi tarkkoja tai eksakteja, tiettyihin paikkoihin tai paikkakuntiin liittyviä apolloperhoshavaintoja. Yksi tarkka havainto on Tvärminnestä kesältä 1913, ja sen on kirjoittanut kirjailija Frans Emil Sillanpää. *Maailma*-lehdessä julkaistussa kirjoituksessaan Sillanpää muisteli Helsingin yliopiston opiskeluvuositään ja kesää 1913,

yksityiskohtaisia ohjeita perhosten pyydystämiseen ja perhosekokoelman luomiseen. Johdannossa Aro kuvailee perhosten keräilyä runolliseen sävyyn:

Perhosten kaunis muoto, niiden loistavat värit ja komeat kirjailut sekä niiden suruton ja vahingoton leikki ilmassa ja kukkien välissä ovat vaikuttaneet sen, että niistä pitävät kaikki ne, joilla on vähänkään silmää ihailla luontoa. Tuskinpa löytynee lasta, joka ei olisi ajellut perhosta metsissä ja kukkakentillä, ja hän, joka ensi kerran näkee perhosen koko loistossaan, juuri kun se on tullut ulos kotelostaan, ei unohda lapsellista ihastustaan tästä melkein päihmeellisestä näystä. Usea nuorukainen, joka ensin vaan huvikseen keräili perhoseja, on vanhempana tullut todelliseksi luonnontutkijaksi.

Tekstistä välittyy perhosten ihailu, joka kuitenkin usein johti perhoseksilöiden tappamiseen hovin ja tutkimuksen vuoksi. Edellä mainitsemaamme *Eläinsuojelus*-lehden tarina kuitenkin kertoo, että perhosten pyydystys alkoi saada samoihin aikoihin osakseen myös kritiikkiä. Apolloperhosten pyydystämistä puhuttiin lehdistössä kuitenkin eri yhteyksissä vielä 1940-luvullakin. (*Helsingin Sanomat* 30.10.1943; *Etelä-Suomen Sanomat* 30.9.1944)

Apolloperhoseja käsiteltiin myös muussa yhteydessä. Esimerkiksi 1940-luvun lopulla lehdistössä ihmeteltiin sitä, että apolloperho-

set olivat vaaleampia Itä-Suomessa kuin Länsi-Suomessa. *Turun Sanomat* kertoi, kuinka “meidän tavallinen apolloperhosemme käy yhä vaaleammaksi itään päin siirryttäessä.” Vaikka tässä kirjoituksessa ei kerrota suoraan lajin levinneisyydestä paikkakuntien tarkkuudella, “meidän tavallisesta apolloperhosesta” kirjoittaminen vihjaa siitä, että laji oli tavallinen ja laajalle levinnyt. (*Turun Sanomat* 21.11.1948)

Nykykäsityksen mukaan apolloperhonen taantui voimakkaasti vuosisadan puolivälin jälkeen. Aineistomme viittaa tähän. Jo vuonna 1952 Luonnonsuojelutoimikunta esitti kyselyn yleisölle harvinaisten eläinten lajihavainnoista ja näihin lajeihin kuului myös apolloperhonen (*Forssan Lehti* 22.11.1952).

Nykyään kerrotaan, että apolloperhonen rauhoitettiin ensimmäisenä hyönteislajina Suomessa vuonna 1976. Kuitenkin *Luonnon Ystävä* -lehdessä kerrottiin jo vuonna 1920, että hyönteisistä ovat toistaiseksi rauhoitetut “komeimmat päiväperhoset” ritariperhonen ja apolloperhonen (*Luonnon Ystävä* 4–5/1920).

Apolloperhosen elinympäristöiksi kuvailaan nykyään puoliavoimet kalliot ja saariston luodot, joilla kasvaa isomaksaruohoa, mikä on perhosen toukkien ravintokasvi. Esimerkiksi kotieläinten laiduntaminen on pitänyt lajin suosimia maisemia avoimina. Laiduntamisen vähentyminen, kallioalueiden umpeenkasvu ja kallioiden tuhoutuminen esimerkiksi loma-asuntojen tieltä nähdään nykyään uhkina lajin esiintymiselle.

Hakusanat

Apolloperhosta käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *apolloperhonen* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *apollofjäril*.

Kirjallisuus

‘Apollo, Parnassius apollo’. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/1527/apollo>. Viitattu 25.2.2025.

Aro, Johan Emil. *Suomen perhoset paraiden lähteiden mukaan*. Otava, Helsinki 1900.

Kukkonen, Jonna M. ‘Apollo’. *Turun yliopiston blogi* 7.1.2025. <https://blogit.utu.fi/apollo/apollo/>. Viitattu 25.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Bene Riobó. Galego: Bolboreta apolo en Väskinde, Gotland, 2024. CC BY-SA 4.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bolboreta_apolo_03.jpg

Kuva 2: Johan Wilhelm Palmstruchin piirros Conrad Quenselin *Svensk Zoologi*-teoksessa. Tukholma 1809. Public Domain. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Svensk_zoologi_vol_II_1806_039.jpg

Puutiainen

Ixodes ricinus

Teksti ja aineistonkeruu: Otto Latva

Puutiainen on hämähäkkieläimiin kuuluva laji, jonka elinkierto jakaantuu neljään eri vaiheeseen: muna, toukka, nymfi ja aikuinen. Kasvunsa aikana puutiainen tarvitsee kaksi tai kolme veriateriaa kehittyäkseen sekä lisääntyäkseen. Veriateriat puutiainen saa kiinnittytymällä isäntäeläimeen ja imemällä tältä verta. Ateriaksi puutiainen voi hyödyntää minkä tahansa maalla elävän selkärankaisten verta. Ensimmäisen veriaterian isäntäeläimiä ovat yleensä jyrsijät ja myöhemmin muun muassa hirvieläimet. Toisinaan puutiaisia löytyy myös matelijoista ja sammakkoeläimistä.

Lajista käytettyjä nimityksiä

puutiainen, puutäi, punkki, fästing

Puutiaisten tapa pureutua ihmisiin on yksi syy näiden hämähäkkieläinten tunnetavuudelle. Kuitenkin vielä merkittävämpi seikka puutiaisten kuuluisuuden taustalla on se, että ne voivat levittää ihmisille vaarallista puutiaisaivokuumetta ja borrelioosia sekä karjalle vaarallista punatautiä. Puutiainen onkin lehdistössä huomattavasti enemmän esillä kuin moni muu hämähäkkieläin.

Ensimmäinen maininta puutiaisesta löytyy suomalaisesta lehdistöstä vuodelta 1889. Se ei käsittele kuitenkaan puutiaista lajina, vaan kyseessä on puutiaiseen liittyvä vertaus-

Kuva 2. Italialaisen hyönteistieteilijän ja kuvittajan Amenden John Engel Terzin (1872–1956) piirros puutiaisnaarasta.

kuva. Puutiaiset nimittäin paisuvat ruokaillessaan litteästä ja pienikokoisesta huomattavasti suuremmaksi ja pulleamaksi. Tämän vuoksi puutiaisia käytettiin jo 1800-luvulla vertauskuvana itsensä täyteen ahmineelle ihmiselle. Vuonna 1889 julkaistussa lehtijutussa tämä tulee esille tarinassa, jossa erälle Partalan vaarille tarjotaan heinäntekoevää:

Ruokittu oli myös Partalan vaari ja tällä kertaa meidän eväillä, sillä niin oli äiti kotoa lähteissämme määrännyt. Täysi kuin puutiainen oli ukko, kun hän istui ladon kynnyksellä, vedellen savuja katkenneesta savipiippunysästänsä.” (*Savo-Karjala* 12.7.1889)

Tämä lainaus ei ollut kuitenkaan ensimmäinen kerta, kun puutiaista verrataan ylensyöneeseen ihmiseen suomenkielisessä julkaisussa. Samankaltaisia vertauskuvia löytyy jo Aleksis Kiven 1860- ja 1870-luvuilla julkaistuissa romaaneissa ja näytelmissä. Vertauskuvat olivat myös suhteellisen yleisiä lehdistössä vielä 1960-luvullakin (*Kansan Uutiset* 13.5.1961).

Puutiaisista ei ylipäätään kerrota mitään selkeitä havaintotietoja lehdistössä 1800-luvulta 1960-luvun lopulle sijoittuvan aikajaksemme aikana. Tämä johtuu suureksi osaksi siitä, että eläin oli hyvin yleinen Suomessa jo 1800-luvulla, ja se oli ollut sitä toden-

näköisesti jo lukuisia vuosisatoja aiemmin. Puutiaisten yleisyydestä ja tunnettavuudesta kertovat edellä käsitellyn kaltaiset vertauskuvalliset tarinat, sillä toimiakseen vertauksissa käytetyn eläimen tulee olla ihmisille tuttu.

Vaikka lehdistöstä ei löytynyt eksakteja havaintotietoja puutiaisista, niiden esiintyvyyden pystyy kuitenkin päättelemään 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella siitä, missä päin Suomen aluetta uutisoitiin karjan punatautikuolemista. Punatautitapauksista uutisoitiin suomalaisessa lehdistössä jo 1800-luvun puolivälissä, mutta vasta 1880- ja 1890-lukujen vaihteessa tutkijat tunnistivat, että kyseessä oli puutiaisten kautta laiduntavaan karjaan siirtyvä tauti. Tämän vuoksi suomalaisessa lehdistössä puhuttiin paljon punataudin ja puutiaisten yhteydestä 1900-luvun alkupuolella. Esimerkiksi vuonna 1925 Etelä-Hämeessä riehunut karjan punatautiepideemia oli merkki siitä, että puutiaisia eli lähistöllä:

Mikäli meille Hämeenlinnan piirin piiriläinlääkäri tri Alf. Aschan taudin leviämistä tiedustellessamme ilmoitti, on sitä myöskin huomattavassa määrin esiintynyt Hattulan ja Tyrwännön pitäjissä, joissa niinikään on oltu pakotettuja jossain määrin karjaa teurastamaan. Hattelmalasissa esiintyneet tautitapaukset owat johtuneet seudulla löytywissä pahkinäpensaisissa olewista puutiaisista, jotta tällöin owat toimineet tautibasillien välittäjinä. Kun tarpeellisiin warowaisuustoimenpiteisiin Hämeenlinnan piirissäkin on ryhdytty taudin enemmän leviämisen ehkäisemiseksi, on todennäköistä, että tauti ei täällä tule saamaan sen suurempaa waltaa. (*Hämeen Sanomat* 28.6.1925)

Lehdistössä julkaistut uutiset karjan punatautitapauksista osoittavat, että puutiaisia eli 1900-luvun alkupuolella oikeastaan koko Etelä-Suomen alueella aina Pohjois-Pohjanmaalla sijaitsevaa Nivalaa ja Kainuussa sijaitsevaa Puolankaa myöten (*Kajaani* 4.8.1934; *Kaiku* 31.7.1935). Punkkeja siis esiintyi jo 1900-luvun alussa suhteellisen pohjoisessa, vaikka ne mielletäänkin tänä päivänä erityisesti eteläisen saariston ja yleisesti Suomen eteläosien eläimistöksi.

Puutiaisten pohjoisen esiintymisen puolesta puhuu myös puutiaisia 1950-luvulla tutkineen Christina Öhmanin puutiaiskartoitus, jonka perusteella näitä hämähäkkieläimiä esiintyi Pohjois-Pohjanmaalla Haapaveden ja Kainuussa Paltamon korkeudella. Öhmanin tutkimus osoittaa myös, että puutiainen oli suhteellisen yleinen Keski- ja Etelä-Suomessa. Näiden tietojen sekä lehdistössä olleiden vähäisten paikkakohtaisten havaintotietojen johdosta lajista ei ollut mielekästä tehdä havaintokarttaa tämän lajitekstin loppuun.

Levinneisyysrajan ohella lehdistöaineisto paljastaa kuitenkin monia muita mielenkiintoisia yksityiskohtia puutiaisten ja ihmisten jaetusta historiasta Suomessa. Kuten yllä mainittu lehtiteksti Etelä-Hämeen punatautitapauksista kertoo, puutiaisten uskottiin yleisesti elävän pähkinäpensaissa. Yleinen käsitys oli läpi 1800-luvun ja vielä 1900-luvun loppupuolellakin, että puutiaiset elävät leppäpuissa ja pensaikoissa. Tästä juontuu myös puutiaisen nimityksen alkuosa *puu*. Vasta aikarajauksemme loputtua alettiin ymmärtää, että puutiaiset elävät puiden sijaan mielellään pitkässä ruohikossa. Usko siihen, että puutiaiset elivät lepikoissa, eli vahvana kuitenkin vielä vuonna 1954:

Lehmien punatautia on esiintynyt kesäkuun aikana noin 1200 tapausta, joista Joensuun, Juankosken ja Suonenniemen piireissä kussakin on havaittu yli sata ta-

pausta. Kuten tunnettua punatauti on ns. laiduntauti. Lehmät saavat punataudin laitumilla, joiden läheisyydessä kasvaa leppiä. Lepissä on nimittäin puutiaisia, joissa elävä loinen siirtyy hyvin helposti lehmän vereen ja tuhoaa vähitellen lehmän punaiset verisolut, joiden häviäminen johtaa kuolemaan. Mikäli maanviljelijät raskisivat luopua laidunmaiden läheisyydessä olevista lepikoista, niin silloin päästäisiin punataudistakin, mainitsi tri Charpentier lopuksi. (*Ilta-Sanomat* 23.7.1954)

Puutiaiset eivät kuitenkaan herättäneet ihmisissä vielä 1960-luvunkaan lopulla sellaista kammoksuntaa ja pelkoa kuin tänä päivänä. Puutiaiset koettiin lähinnä kiusallisiksi tarttuessaan ihmisiin, ja negatiiviseen suhtautumiseen vaikutti lähinnä puutiaisten karjalle levittämä vaarallinen punatauti. Kun Kumlingen tautina vielä 1900-luvun puolivälissä tunnetusta ihmisille vaarallisesta puutiaisaivokuumeesta alettiin kirjoittaa lehdistössä 1950-luvulta lähtien, ei sekään saanut aikaiseksi sen suurempaa hysteriaa (*Etelä-Suomen Sanomat* 11.6.1956).

Niin sanottu puutiaishysteria alkoi vasta aikarajauksemme jälkeen 1990-luvulla, kun tutkijat onnistuivat 1980-luvun alussa jäljittämään puutiaiset borreliosisin levittäjiksi. Vaikka puutiaiset olivat olleet jo laajasti esillä lehdistössä 1900-luvun alkupuolella ja keskivaiheilla, oli puutiaisten tuona aikana saama palstatila kuitenkin mitätöntä verrattuna siihen mediahuomioon, jota puutiaiset ovat saaneet osakseen 1990-luvulta lähtien.

Hakusanat

Puutiaisia käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 lajin suomenkielisellä nimityksellä *puutiainen*. Osumia tuli tällä sanalla jo niin paljon, että hakuja ei ole tehty muilla suomenkielisillä sanoilla eikä ruotsinkielisellä nimityksellä *fästing*. Kaikki sanalla *puutiainen* löydetty hakuosumat eivät myöskään koskeneet kyseistä eläintä, sillä puutiainen on myös suomalaisen sukunimi. Tämän vuoksi hakuosumien joukossa oli myös useita mainintoja tämän nimisistä henkilöistä.

Kirjallisuus

Järvinen, Jani. ‘Puutiainen – *Ixodes ricinus*’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus.
<https://laji.fi/taxon/MX.202370>. Viitattu 26.2.2025.

Latva, Otto. ‘From Harmless Nuisance to Frightening Enemy. The Perceptions of Ticks in Finland before the Beginning of the Tick Hysteria in the 1990s’. Teoksessa *Human–Bug Encounters in Multispecies Networks*. Toim. Laura Hollsten, Otto Latva, Sanna Lillbroända-Annala, Suvi Rytty ja Tuomas Räsänen. Brill, Leiden 2024, 147–66.

Rytty, Suvi. ‘Social Construction of Tick-Borne Diseases from the 1950s to the Twenty-First Century. A View from the History of Medicine’. Teoksessa *Human–Bug Encounters in Multispecies Networks*. Toim. Laura Hollsten, Otto Latva, Sanna Lillbroända-Annala, Suvi Rytty ja Tuomas Räsänen. Brill, Leiden 2024, 210–31.

Sormunen, Jani J. *Questing Ticks, Hidden Causes. Tracking Changes in Ixodes Ricinus Populations and Associated Pathogens in Southwestern Finland*. Väitöskirja. Turun yliopisto, Turku 2018.

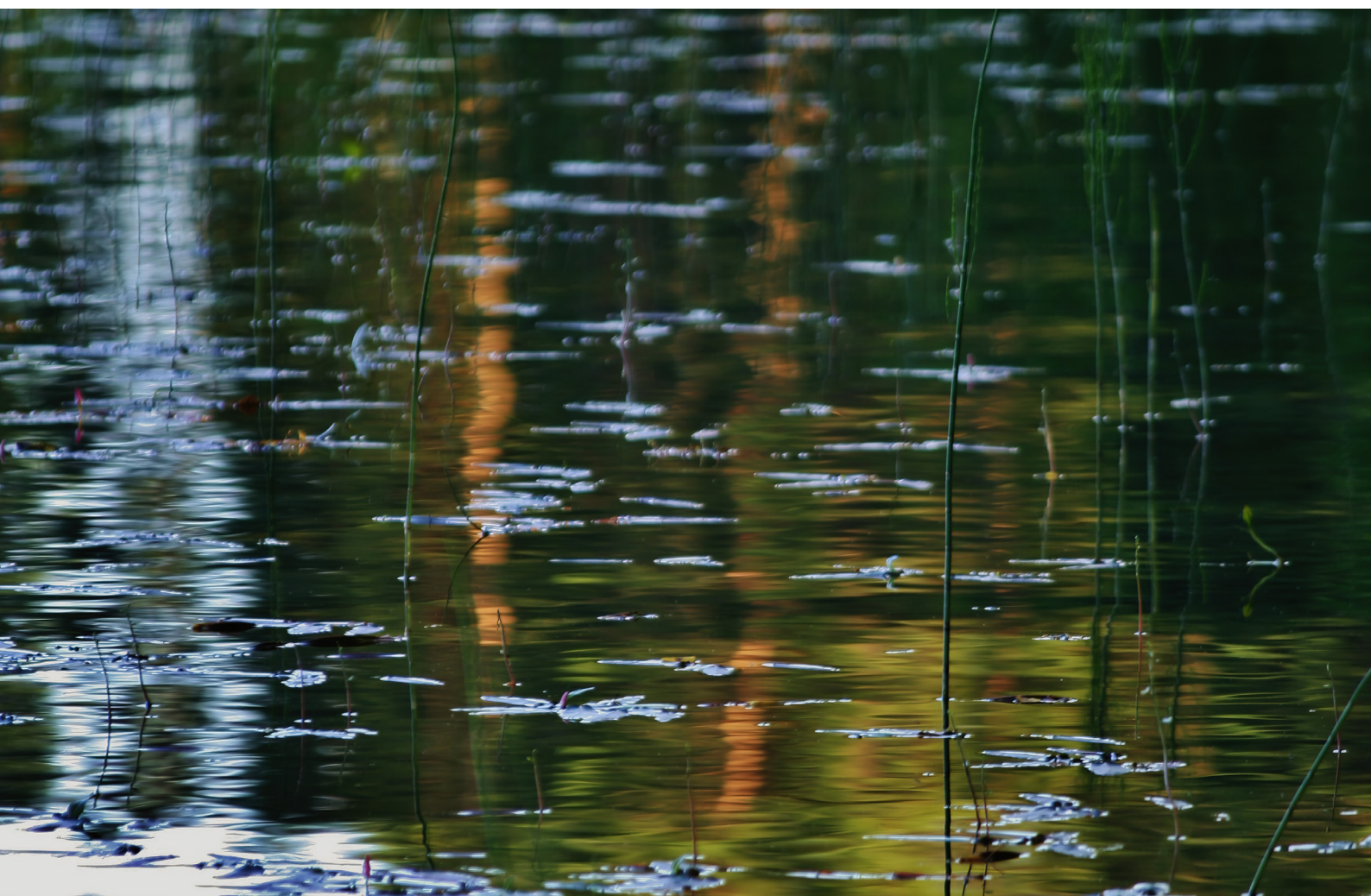
Syrjämaa, Taina. ‘Clandestine Agents in Meadows. Tick, Cattle and Redwater Fever in Finland, 1860s–1930s’. Teoksessa *Human–Bug Encounters in Multispecies Networks*. Toim. Laura Hollsten, Otto Latva, Sanna Lillbroända-Annala, Suvi Rytty ja Tuomas Räsänen. Brill, Leiden 2024, 187–208.

Öhman, Christina. ‘The geographical and topographical distribution of *Ixodes ricinus* in Finland’. *Acta Societatis pro Fauna et Flora Fennica* 76, nro 4 (1961): 1–38.

Kuvalähteet

Kuva 1: Walter. Castor bean tick (*Ixodes ricinus*) female from Hochholz-Kapellenbruch, Germany, 2021. CC BY-SA 4.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ixodes_ricinus_on_dry_grass.jpg

Kuva 2: Amenden John Engel Terz. A tick (*Ixodes reduvius*). Wellcome Collection. Public Domain. <https://wellcomecollection.org/works/pn5r7a95/images?id=a4j9fffy>

Nilviäiset, nivelmadot,
levät ja bakteerit

Jokihelmi-simpukka

Margaritifera margaritifera

Teksti ja aineistonkeruu: Otto Latva

Lajista käytettyjä nimityksiä

jokihelmisimpukka, raakku, simpukka, maskaali, komu, näkkinen, karikaukalo, pärlmussla

Jokihelmisimpukka on kirkasvetisten ja virtaavien vesistöjen pohjalla elävä nilviäinen, joka tunnetaan Suomessa ehkä paremmin nimellä raakku. Tämä nimitys juontuu todennäköisesti venäjän kielen rapua tarkoittavasta sanasta rak. Esimerkiksi karjalan kielessä sana roakku tarkoittaa rapua, kun taas kroakku helmisimpukkaa. Lajin tieteellinen nimitys taas tulee latinan helmeä tarkoittavasta sanasta *margarita*.

Tämän simpukkalajin elinkierto on riippuvainen lohikalojen esiintymisestä. Kun jo-

kihelmisimpukat ovat toukkavaiheessa, niiden täytyy löytää isäntäeläimeksi kala, jonka kiduksiin ne tarrautuvat. Kehittyttyään pieneksi simpukaksi ne irrottautuvat kalan kiduksista veden pohjaan. Vain pieni osa raakuista selviää aikuisiksi, mutta tultuaan täysi-ikäisiksi ne voivat saavuttaa miltei 300 vuoden iän.

Alun perin jokihelmisimpukka on ollut laajalti pohjoiselle pallonpuoliskolle levittäytynyt laji, mutta nykyään se on sekä Suomessa että maailmanlaajuisesti erittäin uhanalainen. Merkittävä raakkukantoihin jo satoja vuosia

sitten vaikuttanut tekijä on näiden simpukoiden ominaisuus kasvattaa sisälleen helmiä. Jos esimerkiksi hiekanjyvä sattuu pääsemään jokihelmissimpukan kuorien sisään, voi raakku alkaa erittämään sen päälle helmiäistä, ja näin hiekanjyvästä muodostuu vuosikymmenten saatossa helmi. Arvioiden mukaan kuitenkin vain yksi useammasta sadasta ellei jopa tuhannesta jokihelmissimpukasta sisältää helmen. Tämän vuoksi erityisesti helmenpyynti on ollut kohtalokasta jokihelmissimpukoille, sillä helmestäjät ovat usein pyytäneet niin paljon simpukoita kuin mahdollista maksimoidakseen mahdollisuutensa helmien löytämiseksi.

Suomen alueella harjoitettiin helmenpyyntiä tiettävästi jo 1500-luvulta. Yksi helmenpyyntiä havainnollistava lähde on ruotsalaisen Olaus Magnuksen *Pohjoisten kansojen historia* (1555), jossa hän kertoo arvokkaita helmiä sisältävien simpukoiden elävän joissain pohjoisen virroissa. Magnuksen käsialaa on myös kuuluisa Pohjoismaita kuvaava kartta *Carta Marina* (1539), jossa Närpiönjokea on piirretty koristamaan kolme helmellistä

simpukkaa. Tiedetään myös, että Suomen alueelta saatavat helmet olivat Kustaa Vaasan ja hänen poikiensa intresseissä, mutta helmiä kuitenkin kalastivat Suomen alueella lähinnä Venäjältä ja erityisesti nykyisen Itä-Karjalan alueelta tulleet helmenpyytäjät. Vaikka Ruotsin kuninkaat koettivat saada helmenpyyntiä hallintaansa, he eivät siinä onnistuneet. Uskotaankin, että juuri venäläisten helmenpyytäjien vaikutuksesta jokihelmissimpukan nimesi vakiintui suomen kielessä venäläisperäinen *raakku*.

Suomen alueella oli siis monia vesistöjä, joissa eleli jokihelmissimpukoita vielä 1500- ja 1700-lukujen välisenä aikana. Luonnontieteilijä Pehr Adrian Gadd antoi yksityiskohtaisempia tietoja helmenkalastuksesta Suomen alueella 1700-luvulla ja kehui muun muassa nykyään Tampereen läpi virtaavaa Tammerkoskea helmestyspaikkana. Useat muut aikalaiset yhtyivät Gaddin toteamukseen ja korostivat myös Satakunnan, Pohjois-Suomen sekä Karjalan kannaksen virtavesien merkitystä helmenpyynnille. Helmenpyyntiä harjoitet-

Kuva 2. Jokihelmissimpukkoja kuvattuna Alfred Edmund Brehmin alun perin 1860-luvulla julkaistussa eläinkirjassa Brehms Tierleben.

tiin esimerkiksi vielä 1700-luvulla erityisesti Länsi-Suomessa Lapväärtissä, Merikarvialla ja Eurajoessa sekä Pirkanmaan vesistöissä Hämeenkyrössä, Lempäälässä ja Nokialla. Jokihelmisimpukoita kalastettiin myös Uudellamaalla Vihdissä, Kirkkonummella ja Mäntsälässä sekä Karjalan kannaksella ja Laatokan itäpuolen kylissä. Pohjoisempana raakkuja pyydettiin muun muassa Pyhäjoen vesistöstä sekä itäisempien paikkakuntien virtavesistä Paltamosta, Ristijärveltä, Hyrynsalmesta, Suomussalmelta ja Kuusamosta. Koska lehdistössä on mainittu tarkkoja tietoja jokihelmisimpukoiden esiintymistä Suomen alueella 1700-luvulla, on kirjamme muista lajeista poiketen tämän vuosisadan havainnoista tehty kartta lajiluvun yhteyteen.

Helmenpyynti oli mitä ilmeisemmin ollut jo 1500- ja 1700-lukujen välisenä aikana niin intensiivistä, että useat jokihelmisimpukoista ja niiden pyynnistä 1700-luvulla kirjoittaneet toteavat niiden määrien vähentyneen sekä helmien koon pienentyneen. Tästä huolimatta jokihelmisimpukoiden pyyntiä harjoitettiin Suomen alueella vielä läpi 1800-luvun ja 1900-luvun alkupuoliskon.

Tarkastelemassamme sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800-luvun alusta vuoteen 1969 yksittäisiä havaintoja jokihelmisimpukoista mainitaan vähän yli 100 kappaletta, ja ne liittyvät lähes poikkeuksetta helmenpyyntiin. 1800-luvun osalta paras raakkuhavaintoja kartoittava lähde on arkeologi Johannes Reinhold Aspelinin helmenpyynnin historiaa Suomessa käsittelevä kirjoitus *Turistföreningens i Finland Årsbok* -julkaisussa vuodelta 1892. Aspelin mainitsee muutamien 1700-luvun raakkupaikkojen kuten Merikarvian jokien, Puolangan Suolijärven, Kerälän Aittokosken ja Lempäälän Kuokkalankosken lisäksi useita vesistöjä, joista on pyydetty jokihelmisimpukoita 1800-luvulla. Monet näistä paikoista sijaitsivat joko Pohjois-Suomessa Kemijärven, Kuusamon, Sallan, Rovaniemen

tai Utsjoen vesistöissä tai Karjalankannaksella Impilahden, Jaakkiman, Kivennavan ja Valkjärven puroissa. Toki Aspelin mainitsee myös Satakunnan virrat, joista edelleen koe-tettiin kalastaa helmisimpukoita. Lisäksi hän kertoo, miten helmenpyytäjät olivat löytäneet tiensä jo 1880-luvulla asumattomissa Pohjoisen erämaissa sijaitsevien Lutto- ja Luirojokien varsille. Helmenpyynnin siirtyminen näihin erämaavesistöihin johtui ennen kaikkea siitä, että jokihelmisimpukoiden määrät olivat aiemmista raakkuvesistöistä laskeneet niin dramaattisesti, että oli mielekkäämpää matkata vielä koskemattomien vesistöjen varsille, joilla helmestystä ei ollut välttämättä edes harjoitettu. (*Turistföreningens i Finland Årsbok* 1892)

Aspelinin kirjoittaman yksityiskohtaisen selonteon lisäksi muutamista sanomalehdistä löytyy tietoa jokihelmisimpukkahavainnoista Suomessa 1800-luvulla. Näitä on tosin julkaistu huomattavan vähän. Yksi esimerkki löytyy Turussa vuonna 1883 julkaistusta lehdestä, jossa Aleksanteri ensimmäisen vierailua Pernossa käsittelevän kappaleen yhteydessä kerrotaan ohimennen raakuista:

Wastapäätä Helgon taloa on vanha her-rastalo, Latokartano, jossa keisari Aleksanteri I on ollut yötä, matkustaessaan Turusta Pietariin. Joesta, joka juoksee Latokartanon ohitse, pyydettiin tämän vuosisadan alkupuolella helmisimpukoita, joista helmistä muutamat oliivat jotensakin kallisarvoisia. (*Turun Lehti* 3.10.1883)

Lehtijuttu osoittaa, että Pernon läpi virtaavassa joessa oli jokihelmisimpukoita vielä 1800-luvun alussa. Tämän lisäksi 1800-luvun lopulla julkaistiin kaksi lehtijuttua, joiden mukaan helmisimpukoita pyydettiin Karviassa ja Hyrynsalmella 1870-luvulla. Karvianjoessa harjoitettua helmenpyyntiä kuvailtiin lehdistössä näin:

Helmisimpukoita on tämän suven ajalla pyydetty utterasti Karwian joesta. Pie-nillä rautakaarilla varustetuilla werkoilla wetää niitä maalle yksi wenekunta monia satoja päivässä. Arkangelin miehet owat tässä toimessa olleet hywin utteroit. Wiime wiikolla oli eräs wenekunta, jossa oli kolme miestä, saanut wiisi helmeä, jotka kuuluvat olewan 20 à 30 markan arwoisia kappale. — Mutta pian taitaa tulla koko simpukoista loppu, sillä niissä kun on helmi kuoren sisällä, täytyy ne kaikki rikkoo ja tappaa, vaikka niistä löydetäänkin ainoastaan muutama helmi tuhannesta. (*Satakunta* 10.8.1878)

Karvialta kirjoitettu teksti paljastaa, että helmenpyynti oli Suomen alueella edelleenkin pitkälti Vienan Karjalasta tulleiden helmenpyytäjien käsissä. Myös Aspelin toteaa kirjoituksessaan, että helmenpyyntiä harjoitettiin Suomen alueella vielä 1800-luvullakin lähinnä venäläisten ja vienankarjalaisten kuten arkan-gelilaisten toimesta.

Kuvaus Karvianjoessa harjoitetusta helmenpyynnistä paljastaa kuitenkin myös sen, että helmenpyynnin tiedostettiin ennen pitkää hävittävän jokihelmisimpukat vesistöistä. Helmenpyynnin yhteys jokihelmisimpukoiden määrän nopeaan vähenemiseen oli itse asiassa huomioitu jo useissa 1700-luvulla kirjoitetuissa teksteissä, joissa myös väläytettiin mahdollisuutta helmenpyynnin säännöstelyyn. Tällaisia toimia ehdotti 1800-luvun lopulla myös Aspelin sekä kansanperinteen kerääjä Oskar Lönnbohm. Aspelin esimerkiksi ehdotti, että lakiin tulisi kirjata jokihelmisimpukan osittainen rauhoittaminen (*Turistföreningens i Finland Årsbok* 1892). Suojelupäätöstä saatiin kuitenkin odottaa vielä muutamia vuosikymmeniä.

Jokihelmisimpukoiden havainnoista kirjoitettiin muutamia tekstejä 1890-luvulta Karjalasta Impilahdelta sekä Ounastunturin

alueelta Lapista. Näiden jälkeen seuraavat havainnot ajoittuvat 1910-luvulle, jolloin muun muassa porilaiselle kultasepälle kerrottiin myydyin useampia Ahlaistenjoesta, Eurajoesta, Honkajoesta ja Kokemäenjoesta löytyneitä helmiä. Samassa jutussa ihmisiä myös kannustettiin helmenpyyntiin kertomalla, että ”Wiime kesänä esim. ansaitsi eräs köyhä waimo Kankaanpäästä simpukanpyynnillä yli 400 mk.” (*Satakunta* 2.8.1912).

Vaikka jokihelmisimpukoiden suojelu oli noussut jo useasti esille julkisessa keskustelussa, lajin rauhoittamisen ja suojelun puolesta puhujat edustivat kuitenkin selvää vähemmistöä Suomessa. Yleinen ajatus 1900-luvun alussa tuntui nimittäin olevan se, että helmet ovat rahanarvoista tavaraa, joiden rinnalla jokihelmisimpukoiden olemassaolo oli toissijainen seikka. Tämä tuli erityisen hyvin esille 1920- ja 1940-luvuilla, jollain varsinainen helmenpyyntibuumi vasta alkoi Suomessa.

Vaikka 1800-luvulla ja sitä edeltäneinä vuosisatoina harjoitettu helmenpyynti oli jo tuhonnut useiden virtavesien raakkukannat Suomessa, kyseessä oli monille ihmisille tuntematon elinkeino. Tämä asetelma muuttui kuitenkin 1920-luvulla, kun Lapin erämaissa harjoitettu helmenpyynti tuli osaksi julkista keskustelua tuolloin esille nousseen Lapin romantiikan sekä samoihin aikoihin alkaneen Lapin kultakuumeen myötä. Esimerkiksi Lappia käsittelevää kaunokirjallisuutta alkoi vyöryä ihmisten saataville ja näissä teoksissa kuvailtiin koskemattomia erämaita koluavien kullankaivajien ohella myös tuntemattomista virtavesistä onneaan etsivien helmenpyytäjien elämää.

On vaikea sanoa, miten moni lopulta matkasi pohjoiseen 1920- ja 1940-lukujen aikaan toiveenaan rikastua jokihelmisimpukoiden helmillä. Lehdistöaineiston perusteella on kuitenkin selvää, että helmestystä todella harjoitettiin tuolloin Lapin vesistöissä, sillä lähes kaikki sanoma- ja aikakauslehdissä tuona

aikana mainitut jokihelmissimpukkahavainnot rajoittuvat Hyrynsalmea, Kuusamo ja Taivalkoskea lukuunottamatta Sodankylän, Inarin ja tuolloin vielä Suomen alueeseen kuuluneen Petsamon vesistöihin. Toki poikkeuksiakin oli, sillä lehdistössä mainitaan myös Etelä-Pohjanmaalla Isojoen Vanhastakylästä vuonna 1921 löytynyt isokokoinen raakun kuori (*Uusi Suomi* 3.9.1966).

Pohjois-Suomeen kohdistunut helmenpyynti ja sen saama huomio lehdistössä olivat lopulta hyvin tuhoisia alueen jokihelmissimpukoille. Helmenpyytäjiä oli useita, minkä lisäksi monet käyttivät täysin kestäättömiä menetelmiä raakunpyyntiin kuten purojen kuivaksipatoamista ja sukellusvarusteita. Itse asiassa ensimmäiset uutiset jokihelmissimpukoiden kannan tyrehtymisestä Pohjois-Suomessa ilmestyivät jo 1920-luvun lopulla:

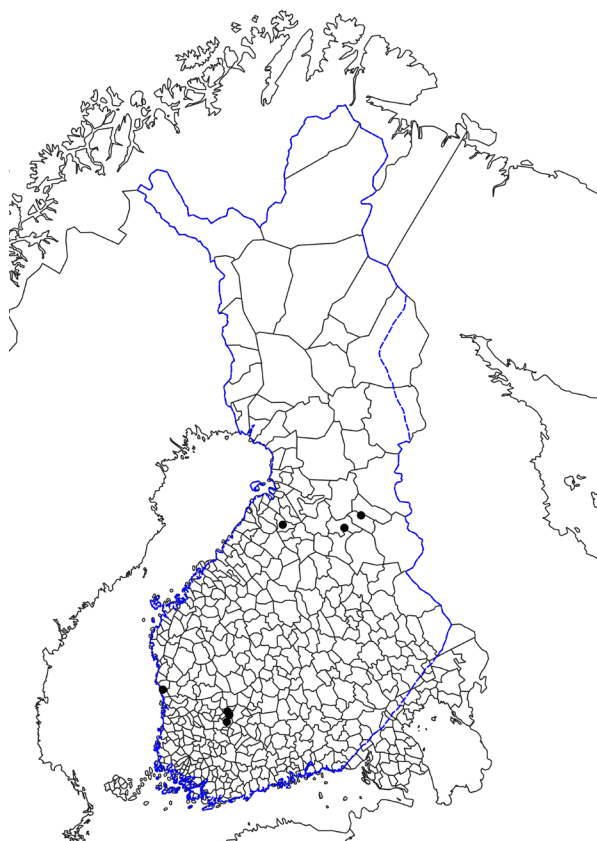
Tavanmukainen kesäisin suoritettu helmissimpukan pyynti Lapissa ja Kuusamon puolella on kuluvana pyyntikautena tuottanut huonosti eikä pyytäjiäkään ole ollut niin paljon kuin aikaisempina vuosina. Helmet ovat olleet enimmäkseen epämuodostuneita, harmaita ja likaisia sekä jokseenkin arvottomia. Simpukoita etsitään koskista ja niiden alta, matalista paikoista kahlailemalla ja käsin, mutta syvemmistä ja tynemmistä paikoista lautalta ja atraimella. Kaikesta päättäen on tämä "elinkeino" kuitenkin aivan onnen-

kauppaa ja kysyy harjoittajaltaan suurta kärsivällisyyttä kuten tämänkesäisenkin saalis osoittaa. (*Perä-Pohja* 17.8.1929)

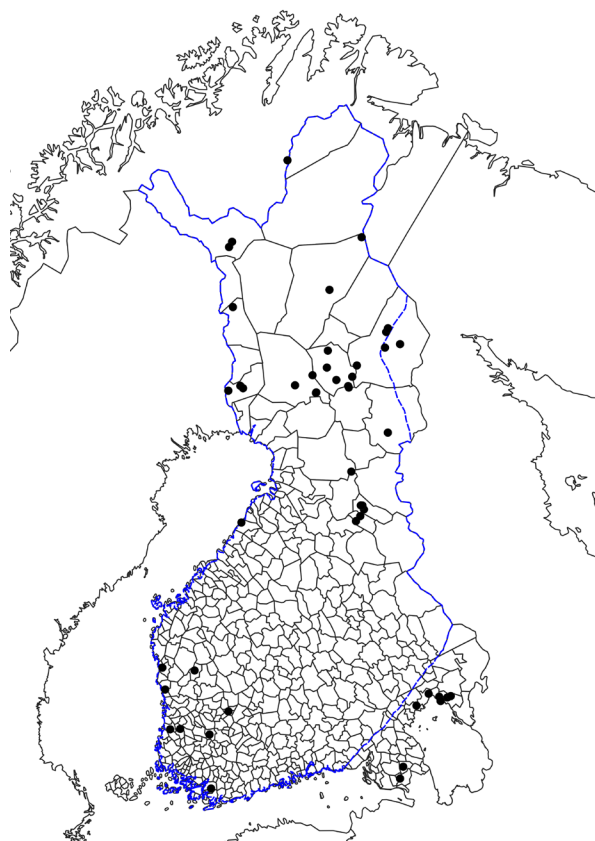
Huonoista uutisista huolimatta helmenpyynnin yhteyttä Pohjois-Suomeen pidettiin yllä lehdistössä melkein 1950-luvulle saakka. Tästä kertoo myös se, että helmenpyyntiä koetettiin lanseerata osaksi Lapin matkailua niin, että turisteille tarjottaisiin helmenpyyntiä elämyksenä (*Kaleva* 12.11.1950). Nämä suunnitelmat kuitenkin kaatuivat, sillä jokihelmissimpukan levinneisyyttä alettiin tutkia laajamittaisesti 1950-luvun alussa, ja tuolloin huomattiin, että laji oli ajautunut Suomessa sukupuuton partaalle (*Maaseudun Tulevaisuus* 28.6.1955). Presidentti J. K. Paasikivi antoikin 4. marraskuuta 1955 asetuksen, jonka mukaan "helmissimpukka (Margaritana margaritifera) on toistaiseksi rauhoitettu ja sen pyynti kielletty koko maassa" (*Helsingin Sanomat* 5.11.1955).

Jokihelmissimpukasta tuli ensimmäinen Suomessa rauhoitettu selkärangaton ja nilviäinen, ja se on edelleen rauhoitettu laji. Kuten yllä on mainittu, helmenpyynti oli koitua raakkujen kohtaloksi Suomessa. Tätä lajia ovat uhanneet ja uhkaavat edelleen monet muutkin tekijät kuten jokien vesivoiman rakentaminen, maa- ja metsätalous, vesistöjen happamoituminen sekä ilmastonmuutos. Tutkijat ovat todenneet, että raakut pärjäävät parhaiten vesistöissä, joissa on mahdollisimman vähän ihmistoimintaa.

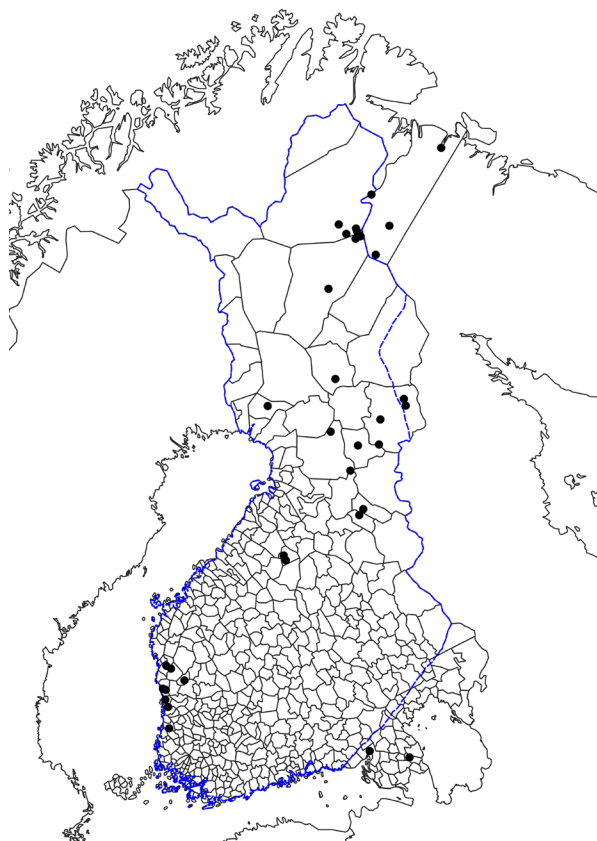
Jokihelminsimpukkahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1700–1969.

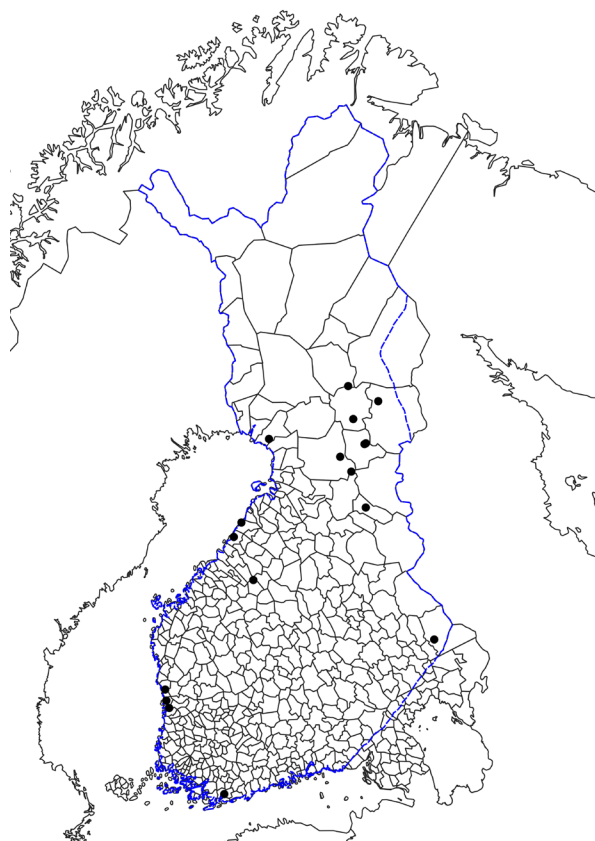
1700-luku

1800–1894

1907–1954

1956–1968

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Jokihelmisimpukoita käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *jokihelmisimpukka* ja *raakku* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *pärhmussla*.

Kirjallisuus

Heikkinen, Reijo. *Jokihelmien lumoissa. Helmestystä salomailla*. Hyrynsalmen kunta, Hyrynsalmi 2023.

Huhtamies, Mikko. 'Raakut, Suomen talous ja Helsinki (1500–1800)'. *Historia Helsinki* 2024.
<https://historia.hel.fi/fi/ilmiot/kaupunki-on-kauppapaikka/raakut-suomen-talous-ja-helsinki-1500-1800>. Viitattu 21.2.2025.

Jokihelmisimpukan eli raakun suojelun strategia ja toimenpidesuunnitelma 2020–2030. Ympäristöministeriö, Helsinki 2021.

Magnus, Olaus. *A Description of the Northern Peoples*. Toim. P. G. Foote. Vol. III. Hakluyt Society, London 1998 [1555].

Pohjoisten virtojen raakut. Interreg-kartoitushanke Itä-Inarissa, Norjassa ja Venäjällä. Metsähallitus, Helsinki 2006.

Suomen etymologinen sanakirja. Hakusana *raakku*.
https://kaino.kotus.fi/ses/?p=article&etym_id=ETYM_f17044e192d7f18367dabfbc1a46f9cf&word=raakku. Viitattu 20.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Joel Berglund. *Elvemusling eller elveperlemusling*, 2017. CC BY-SA 3.0.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Margaritifera_margaritifera_Berglund.jpg

Kuva 2: Brehm, Alfred. *Brehms Tierleben*. *Niedere Tiere*. Bibliographisches Institut, Leipzig und Wien 1893.

Verijuotikas

Hirudo medicinalis

Teksti ja aineistonkeruu: Harri Uusitalo

Verijuotikas, jota puhekielessä usein kutsutaan iilimadoksi, on Suomen juotikkaista kaikkein suurikokoisin ja ainoa, joka imee verta nisäkkäistä. Verijuotikkaalla on kulttuurista merkitystä erityisesti siksi, että sitä on käytetty ja käytetään edelleen kansanomaisissa hyvinvointihoidoissa antamalla niiden imeä verta ihmisestä. Tällaista hoitoa kutsutaan *hirudoterapiaksi*. Verijuotikas luokitellaan Suomessa vaarantuneeksi lajiksi, jota uhkaavat esimerkiksi ojitukset, turpeenotto ja eläinten pyydystys luonnosta. Nykyiset harvat esiintymät painottuvat lähinnä Ahvenanmaalle ja Lounais-Suomeen.

Lajista käytettyjä nimityksiä
verijuotikas, iilimato, blodigel

Vanhastaan lajin esiintymisalue on ollut Suomessa merkittävästi laajempi. Verijuotikkaiden paikkahavaintoja ei juurikaan mainita vanhassa sanoma- ja aikakauslehtien aineistossa. Lehtijutut käsittelevät usein laajaa yleisemmällä tasolla, ja monesti kyse on hirudoterapiaan liittyvistä artikkeleista, joissa puhutaan ulkomaisista eläimistä. Erittäin tärkeä lähde on kuitenkin K. M. Levanderin *Luonnon Ystävä* -lehdessä vuonna 1907 ilmestynyt artikkeli 'Verijuotikkaan levenemisestä Suomessa'. Artikkelin perustuu sekä kirjallisuuskatsaukseen että uusiin havaintoihin, ja siitä käy poikkeuksellisen hyvin ilmi verijuo-

Kuva 2. Eläintieteellinen tutkielma verijuotikkaasta 1800-luvulta.

tikkaan vanhaa esiintymisaluetta. (Luonnon Ystävä 10/1907) Lajin esiintymispaikoista tähän teokseen laadittu karttakuva perustuu kyseiseen artikkeliin.

Havainnot painottuivat Ahvenanmaalle, Lounais-Suomeen, Pirkanmaalle ja Keski-Suomeen. Itä-Suomessa havaintoja tehtiin Rautalammillä, Kuopiossa, Leppävirralla, Mikkeliissä ja Käkisalmissa. On selvää, että verijuotikasta pidettiin hyötyeläimenä, mikä käy ilmi seuraavista esimerkeistä.

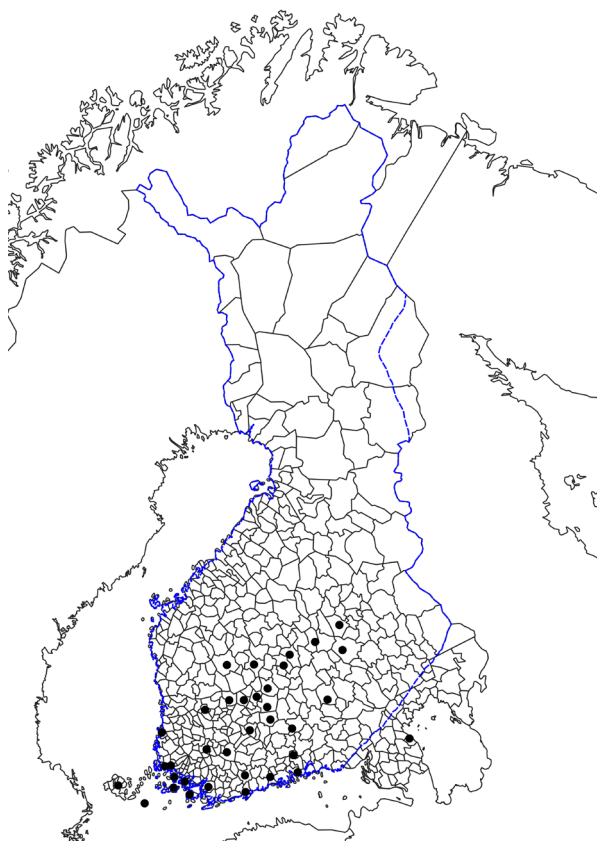
Levanderin mukaan esimerkiksi Rymättylästä, Paraisilta ja Nauvosta vietiin verijuotikkaita Turun apteekkeihin. Nykypäivän viestintätyyliin nähden hieman tahdittoman oloisesti hän myös kertoi pyyntitavasta Dragsfjärdissä:

Vanhat akat kuuluvat pyydystävän niitä mennen veteen paljain jaloin antaen juotikkaiden imeytyä kiinni.

Mäntsälässä eräässä kartanossa puolestaan tehtiin koe verijuotikkaiden lampiviljelystä, ja helsinkiläisessä ”parturituvassa” taasen käytettiin hauholaisia iilimatoja. Teiskolainen nainen, jota kutsuttiin Mato-Pirjoksi, elätti kuuleman mukaan itsensä iilimatopyynnillä 40 vuotta. Hän teki ilmeisesti työtään niin tehokkaasti, että verijuotikkaat katosivat alueelta.

Kaiken kaikkiaan ei ole yllätys, että verijuotikkaiden kanta on Suomessa pienentynyt dramaattisesti. Niiden pyydystäminen ja myyminen oli monille tärkeä elinkeino.

Verijuotikashavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1848–1907

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Verijuotikasta käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *verijuotikas* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *blodigel*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin. Kansankielessä monia eri juotikkaita kutsutaan iilimadoiksi, eivätkä ihmiset erota luonnossa eri lajeja toisistaan. Siksi *iilimato*-nimitys on jätetty hakusanoista pois.

Kirjallisuus

Hyvärinen, E., Juslén, A., Kemppainen, E., Uddström, A., ja Liukko, U. (toim). *Suomen lajien uhanalaisuus. Punainen kirja* 2019. Ympäristöministeriö & Suomen ympäristökeskus, 2019.

Könönen, Katriina. 'Verijuotikas – *Hirudo medicinalis*'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.232488>. Viitattu 20.2.2025.

Levander K. M. 'Verijuotikkaan levenemisestä Suomessa'. *Luonnon Ystävä* 10/1907.

Vuorisalo, Timo ja Hannu Salmi. 'Suoneniskentää ja iilimatoja 1800-luvun Turussa'. Puheenvuoro. *Turun Sanomat* 1.9.2024.

Kuvalähteet

Kuva 1: Holger Krisp. *Hirudo medicinalis*. European medicinal leech, 2010. CC BY 3.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hirudo_medicinalis.jpg

Kuva 2: *Hirudo medicinalis*. Iconographia Zoologica, Special Collections of the University of Amsterdam. Public Domain. <https://tinyurl.com/45jphtyr>

Rakkolevä

Fucus vesiculosus

Teksti: Otto Latva

Aineistonkeruu: Otto Latva

ja Kirsi Sonck-Rautio

Lajista käytettyjä nimityksiä

rakkolevä, rakkohauru, blåstång

Rakkolevä, jota kutsutaan myös nimellä rakkohauru, on ruskoleviin kuuluva levälaji. Lajin nimi juontaa juurensa sen pinnalla näkyvistä rakkuloista. Nämä rakkulat tekevät rakkolevästä kelluvamman ja tuovat levän lähemmäksi auringonvaloa. Rakkolevä on yksi Itämeren avainlajeista. Termi avainlaji tarkoittaa lajia, joka on eliöympäristönsä kannalta keskeisemmässä roolissa kuin muut lajit. Rakkolevästä tekee avainlajin muun muassa se, että se tarjoaa elintärkeän suojan ja elinympäristön useille muille Itämeren lajeille. Jos rakkolevän esiintymisessä tapahtuu muutoksia,

se vaikuttaa koko Itämeren eliöympäristöön ja sitä kautta myös merilajien monimuotoisuuteen. Rakkolevää luonnehditaan myös yhtenä meren hyvinvoinnin mittarina. Biologit ovat todenneet, että mitä syvemmällä rakkolevä kasvaa, sitä parempi on meriveden laatu.

Löysimme lehdistöaineistosta yhteensä vain 37 havaintoa rakkolevästä 1800-luvulta 1960-luvun lopulle ulottuvalta ajanjaksolta, mikä johtuu pitkälti siitä, että rakkolevä oli vielä ennen 1970-lukua hyvin yleinen laji Suomen merialueilla. Esimerkiksi ensimmäinen maininta rakkolevästä lehdistöaineistossa on

vuodelta 1895, ja se käsittelee jään muodostumista merellä syysaikaan. Kyseessä on Saaris-tomerellä sijaitsevalta Houtskarín saarelta *Åbo Underrättelser* -lehteen lähetetty kirje, jossa kirjoittaja kertoo, miten pieniä jäänpalasia on ilmaantunut meren kiviin ja laitureihin ja jopa rakkolevän pinnalle. (*Åbo Underrättelser* 29.8.1895) Kyseinen kirje ei siis keskity rakkolevähavainnon kuvailuun, vaan levälaji on siinä sivuroolissa.

Rakkolevästä puhuttiin erityisesti tiedellisessä asiayhteydessä läpi 1900-luvun alkupuolen. Joko se mainittiin uutisissa, joissa kerrottiin tutkimusseurojen esitelmistä, tai lehdistössä julkaistuissa tutkimusretkien kuvauksissa. Usein rakkolevähavaintojen yhteydessä mainittiin myös kasvitieteilijä Ernst Häyrén, joka oli itse asiassa merkittävä vesikasvien tutkija Suomessa 1900-luvun alkupuolella. Lehdistössä hänen mainitaan tutkineen rakkoleviä esimerkiksi Porin edustalla vuonna 1901 (*Björneborgs Tidning* 10.12.1901). Hän oli myös mukana Petsamoon vuonna 1925 suuntautuneella tutkimusretkellä, jonka pohjalta hän kirjoitti mietteitään *Uusi Suomi* -lehteen:

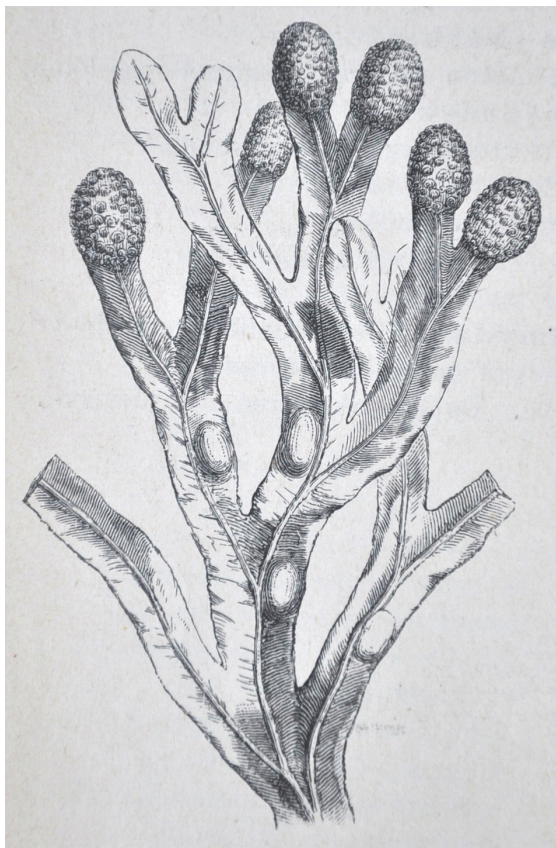
Maallikolle on mielenkiintoista kuljeskella paljastetulla rannikolla katselemassa tuota omituista kasvi- ja eläinkuntaa, joka on päässyt täällä kehittymään olosuhteissa, jotka ovat aivan vieraat sisämaasta saapuneelle matkailijalle. [...] levälajien joukossa tapaa myöskin Etelä-Suomen rannikoilla esiintyvän rakkolevän, jota siellä löytyy suuret määrät. (*Uusi Suomi* 8.9.1925)

Petsamon vuonot ja Jäämeren ranta antoivat varmasti elämyksen lähinnä Itämeren kasvillisuutta tutkineelle Häyrénille. Hänen kirjoituksensa tuo kuitenkin esiin myös sen, että rakkolevää kasvoi runsaasti Suomen rannikkoalueilla. Tätä tukevat myös monet muut

tekstit 1920- ja 30-luvuilta, joissa rakkolevää kiskottiin vedestä Tvärminnen edustalla Hangossa ja sitä kerrottiin kasvavan niin Houtskarissa kuin Maarianhaminan edustalla sekä Porvoon, Raaseporin ja Vaasan saaristossa (*Karjala* 4.10.1925; *Vasabladet* 2.10.1931; *Uusi Aura* 6.12.1931; *Laatokka* 3.6.1937). 1930-luvulla julkaistiin myös jo ensimmäisiä erikseen rakkolevään keskittyneitä tekstejä luonnontieteellisissä lehdissä. Opettaja ja kirjailija Inkeri Taube esimerkiksi kirjoitti omista rakkolevähavainnoistaan *Luonnon Ystävä* -lehdessä vuonna 1932:

Rakkolevän kuten muittenkin levien esiintyminen Suomenlahden itäosissa on hyvin vaillinaisesti tunnettu. Koska itäisin rakkolevän näyte Helsingin yliopiston kasvimuseossa on Kymistä, lienee paikallaan kertoa lajin levinneisyydestä idempänä. Haminan edustalla löysin levää irtonaaisena Hilloniemestä ja Suurniemen ulkorannalta. Näiden niemiä ulkopuolella olevien saarien rannoilla havaitsin sen kasvavan yleisesti kiinnittyneenä. Virolahdella ensimmäiset *Fucus*-ajokkaat löytyivät Hailiniemestä ja Tunholmasta. Siitä ulospäin olevien saarien ulkorannalla näyttää kasvi viihtyvän hyvin. Myrskyt ovat ajaneet maihin jopa n. 2 m levyisiä ja 0,5 m korkuisia leväkasautumia. (*Luonnon Ystävä* 2/1932)

Useissa lehdistöaineistoissa tulevat esiin rannoille ajautuneet suunnattomat rakkoleväröykkiöt. Näitä esiintyi paljon Suomen rannikkoalueilla vielä 1900-luvun alussa, ja tuolloin rannalle ajautunut rakkolevä myös otettiin usein hyötykäyttöön. Sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta löytyy 1900-luvun alusta lukuisia mainintoja siitä, miten rakkolevää käytettiin maanparannusaineena. Esimerkiksi *Maamies*-lehdessä kirjoitettiin vuonna 1907 näin:

Kun oleskelee kesän saaristossamme aavan meren partaalla, ei voi olla kiinnittämättä huomiota niihin joskus suurenmoisen laajoihin ruskolevämääriin, joita aallot heittelevät rannoille. Monilla seuduilla käyttää väestö tätä levää (*Fucus vesiculosus*) lannoitukseen; sitä kootaan, levitetään pelloille ja potaattimaalle ja kynnetään tai kaivetaan sisään. Varsinkin uloimpana saaristossa, jossa viljelyskelpoista maata on vähän, nähdään vuorten välissä pieniä perunamaatilkkuja, jotka on aikaansaatu ruskolevän avulla. (*Maa-mies* 20/1907)

Rakkolevän käyttöä peltujen ja kasvimaiden lannoitteina puitiin lehtien palstoilla pitkin 1900-luvun alkupuolta (*Kotipuutarha* 15–16/1930; *Kotiliesi* 18/1936). Se oli osa saaristolaisten arkea ja näkyy myös 1900-luvun alkupuolella ja puolivälissä kirjoitetussa kirjallisuudessa. Esimerkiksi Tove Janssonin romaaneissa ja novelleissa sekä muumikirjoissa on tilanteita, joissa rakkolevää kerätään

Kuva 2. Rakkolevää esittävä piirros hollantilaisessa lääketieteen teoksessa vuodelta 1903.

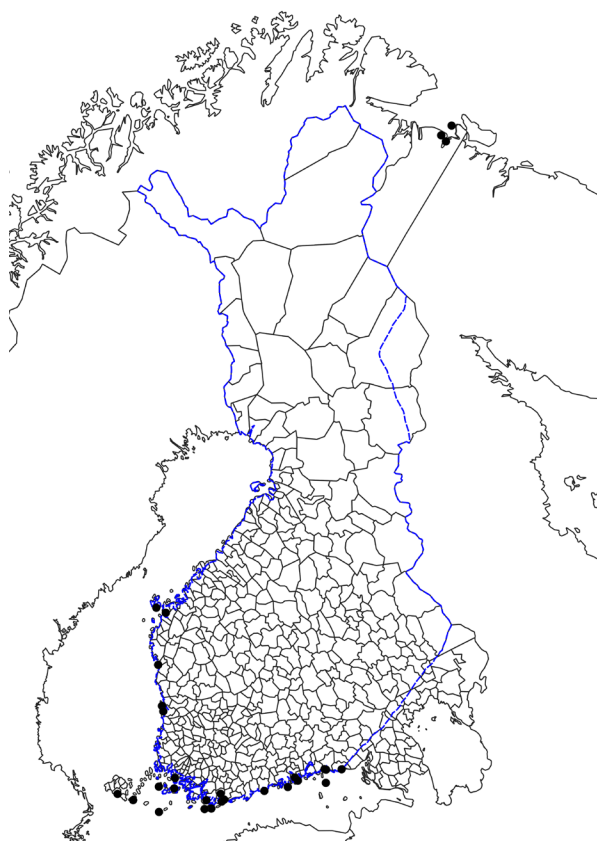
ja levitetään kasvimaalle. Sen lisäksi, että rakkolevää käytettiin maanparannusaineena, sitä hyötykäytettiin myös rohtona sen suuren jodipitoisuuden vuoksi (*Sampo* 2/1939).

Aallokoiden rannalle keräämistä rakkolevistä kirjoitettiin lehdistössä vielä pitkälle 1960-lukua ja Häyréninkin rakkolevätutkimuksista Vaasan ja Kristiinankaupungin alueella kirjoitettiin vähän ennen hänen kuolemaansa 1950-luvulla (*Vasabladet* 7.9.1954; *Hufvudstadsbladet* 8.11.1957; *Uusi Suomi* 14.7.1965). Rakkolevä pysyi siis lehdistöaineiston perusteella hyvin yleisenä levälajina Suomen merialueella aina aikarajauksemme loppuun vuonna 1969.

Tutkimuskirjallisuus osoittaa kuitenkin, että rakkolevä alkoi kadota monin paikoin Suomen rannikolta 1970-luvun lopulla. Tutkijat esittivät rakkolevän katoamisen syyksi meren voimakasta rehevöitymistä sekä merialueelle saapunutta suolapulssia, joka myös osaltaan nosti Itämeren ravinnepitoisuutta. Tämän jälkeen puhuttiin pitkään jopa rakkolevän katoamisesta kokonaan Suomen merialueelta.

Nykyään rakkolevien määrät ovat hie-man kasvaneet siitä, mikä tilanne oli 1900-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa. Kuten tutkijat ovat korostaneet, rakkolevän tilanne ei ole kuitenkaan mitenkään vakaa Itämerellä. Huomionarvoista on myös se, että rakkolevä elää nykyään vain noin 3–4 metrin syvyydessä, kun näiden levien elinpiiri ulottui aiemmin jopa yli kymmenen metriä syviin vesiin. Tämä johtuu Itämeren rehevöitymisen myötä samentuneesta vedestä, joka ei päästä valoa tarpeeksi syvälle veteen. Rakkolevällä oli-kin huomattavasti paremmat elinolosuhteet 1900-luvun alkupuolen ja sitä edeltäneen ajan Itämeressä, jonka vesi oli kirkas ja läpinäkyvä huomattavasti nykyistä syvemmälle.

Rakkolevähavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1895–1965

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Rakkolevää käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 lajin suomenkielisellä nimityksellä *rakkolevä* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *blåstång*.

Kirjallisuus

Bergström, L., ja L. Kautsky. 'Itämerenhauru – *Fucus radicans*.' *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <http://tun.fi/MX.213359>. Viitattu 24.2.2025.

Latva, Otto, ja Maarit Leskelä-Kärki. *Meri Ja Tove. Elämää Saaristossa*. John Nurmisen Säätiö, Helsinki 2022.

Laurila, Sari. 'Itämeren ympäristötutkimus Suomessa ennen 1960-lukua.' *Historiallinen Aikakauskirja* 105, no. 1 (2007): 9–21.

'Rakkolevä.' *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/2762/rakkoleva>. Viitattu 24.2.2025.

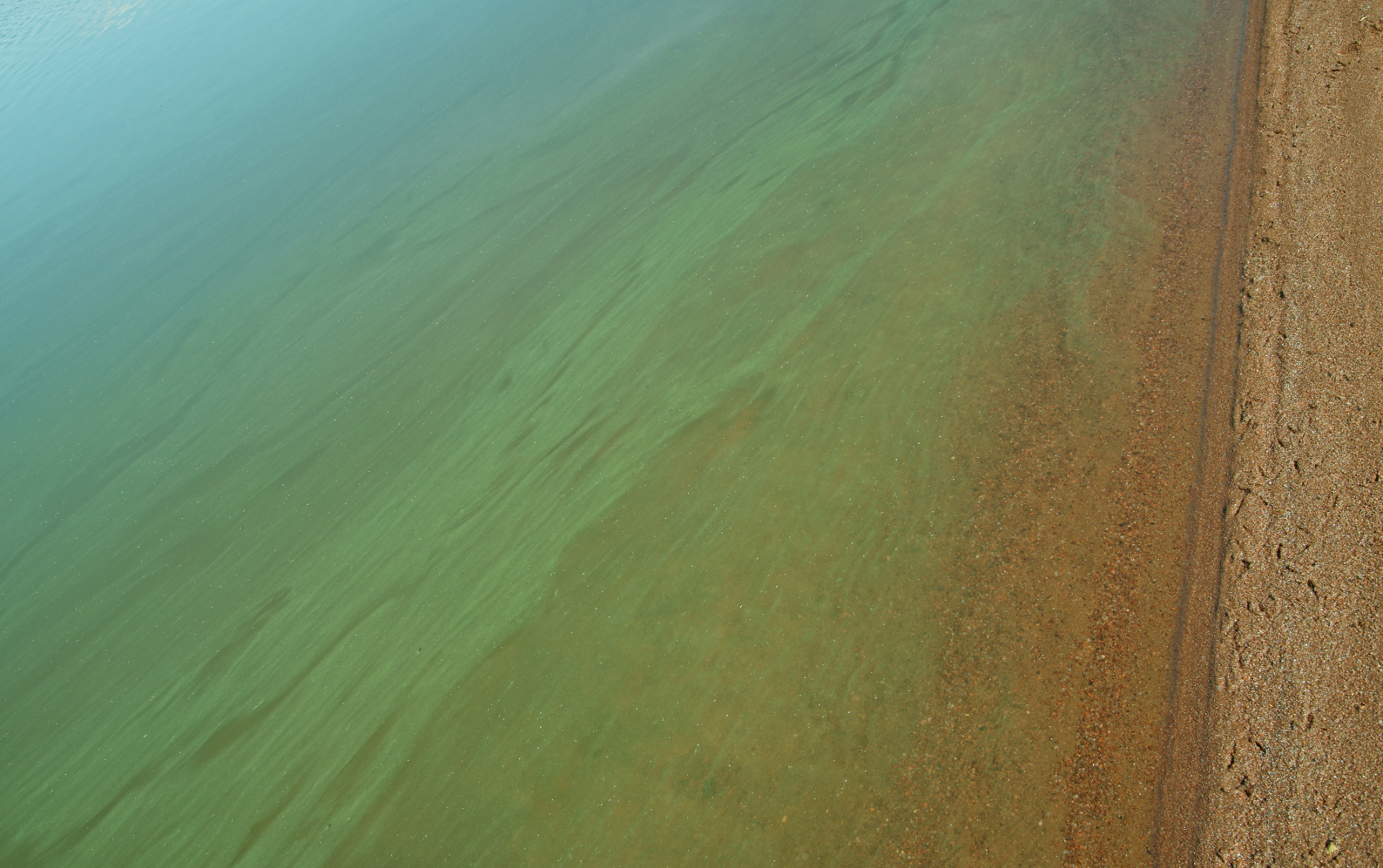
Rönneberg, Olof, Juhani Lehto, ja Ilpo Haahtela. 'Recent changes in the occurrence of *Fucus vesiculosus* in the Archipelago Sea, SW Finland.' *Annales Botanici Fennici* 22, nro 3 (1985): 231–44.

Snickars, Martin, Henna Rinne, Sonja Salovius-Laurén, Heidi Arponen, ja Kevin O'Brien. 'Disparity in the Occurrence of *Fucus Vesiculosus* in Two Adjacent Areas of the Baltic Sea — Current Status and Outlook for the Future.' *Boreal Environment Research* 19 (2014): 441–51.

Kuvalähteet

Kuva 1: Wbartoszy. Fucus vesiculosus - Baltic sea: Frederikso (Ertholmene), 2007. Public Domain.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fucus_vesiculosus_in_sea.jpg

Kuva 2: Schröder, M. J. & H. G. de Zaaijer. *Handleiding bij het onderwijs in receptuur*.
J. B. Wolters, Groningen 1903. Public Domain.
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fucus_vesiculosus_\(bladder_wrack,_blaaswier\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fucus_vesiculosus_(bladder_wrack,_blaaswier).JPG)

Sinilevät

Cyanobacteria

Teksti: Otto Latva ja Kirsi Sonck-Rautio
Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä
sinilevä, blågrönalger

Sinilevä ei kutsumanimestään huolimatta ole levä, vaan bakteeri. Siksi sinilevä tunnetaan nimellä syanobakteeri, ja sen tieteellinen nimi on *Cyanobacteria*. Nimen alkuosa pohjautuu kreikan kielen sinistä tarkoittavaan sanaan *ky-anós* ja loppuosa bakteeria tarkoittaa sanaan *bacteria*.

Sinilevät ovat nykyään tiuhaan esillä julkisessa keskustelussa. Keskustelu on keskittynyt etenkin siihen, että joidenkin sinilevien tiedostetaan olevan myrkyllisiä. Sinilevät voivat sisältää esimerkiksi ihmisten maksalle tai her-

mostolle vaarallisia myrkkyjä. Nämä ovat vaarallisia myös muille eläimille. Sinilevän myrkyjen tiedetään tappaneen esimerkiksi karjaa ja koiria, mutta ihmisten kokemia vakavia myrkytyksiä ei Suomesta tunneta yhtäkään. Julkisen keskustelun toinen painopiste on ympäristöongelmissa – lähinnä rehevöitymisessä ja ilmastomuutoksessa – jotka kiihdyttävät Itämeren sinilevän tuotantoa.

Sinilevien myrkyllisyys sekä lajin vesistöissä aiheuttamat esteettiset haitat ovat tehneet siitä vieroksutun ja paikoin jopa pelätyn

sekä vihatun lajin. Harva kuitenkaan tiedostaa, että sinilevät ovat myrkyllisyytensä lisäksi myös äärimmäisen hyödyllisiä maapallon elämän kannalta. Niillä on kyky yhteyttää ja tuottaa näin happea. Sinilevät ovat yksi maapallon vanhimmista lajeista, ja tutkijat uskovat maapallon ilmakehän syntyneen juuri sinilevien yhteyttämisen sivutuotteena miljardeja vuosia sitten. Näin ollen nykyisen kaltaista elämää ei olisi maapallolla ilman sinileviä. Koska sinilevät ovat esiintyneet maapallon vesissä jo miljardeja vuosia, eivät ne ole Suomenkaan aluevesillä niin uusi tuttavuus kuin viime vuosikymmenten uutisoinnin perusteella voisi olettaa.

Ensimmäinen uutinen sinilevästä julkaistiin suomen kielellä *Päivälehti*-lehdessä huhdikuussa 1891. Kyseessä oli uutinen *Pro Fauna et Flora Fennica* -yhdistyksen kokouksesta, jossa kasvitieteilijä Fredrik Elfving esitteli kuivattua sinilevää kokouksen osallistujille. Samaisessa artikkelissa todettiin joidenkin sinilevälajien esiintyvän Suomen vesistöissä siinä määrin runsaslukuisina, että aiheuttivat ”veden kukkimista” (*Päivälehti* 5.4.1891). ”Veden kukasta” kirjoitti muun muassa vuonna 1911 biologi Valio Korvenkontio, joka huomautti ilmiön olleen tuttu jo Aristoteleelle ja Pliniukselle. Korvenkontion mukaan ”veden kukka” voi olla myös siitepölystä johtuvaa, mutta hän totesi siitepölyjen olevan täysin toisarvoisia sinilevien aiheuttaman veden kukan rinnalla. Korvenkontio kirjoitti:

Etenkin pienissä järvissä ja lammikoissa esiintyy tällainen pikku levien aikaansaama veden kukka aika ajoittain kaikessa loistossaan; mutta myös näyttäytyy se suurissa vesistöissä, samoin kuin meressäkin. Tyyninä, lämpiminä kesäpäivinä voi se ohuena kalvona kauttaaltaan kattaa veden pinnan ja erittäin silmään pistäväksi käy se esiintyessään sakeina katteina rantavyöhykkeessä. (*Luonnon Ystävä* 5/1911)

Varhaisimmat luonnontieteilijöiden havainnot koskivat Töölönlahtea, Lohjanjärveä, Tuusulanjärveä ja Pikkujärveä Varsinais-Suomessa. Uutiset kuvailivat tutkijoiden löytöjä vesistöissä ja niihin liittyviä esitelmiä. Näiden ohella lehdistössä ja muissa julkaisuissa sinilevää kerrottiin esiintyvän myös sisämaan kalankasvattamoilla. Vuonna 1924 pohdittiin esimerkiksi, miksi Laukaan Simunakoskella sijaitsevan kalankasvattamon kasvulammikosta otetusta näytteestä löytyi erilaisten pieneliöiden lisäksi sinilevää. (*Suomen Kalastuslehti* 5/1924). Sinilevää kerrottiin löytyneen jopa hautausmaan lammikoista Porin uudella hautausmaalla (*Satakunta: Kotiseutututkimuksia* 9/1931).

Sinilevä ei siis ollut mikään vieras asia suomalaisille 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa, mutta sen aiheuttama julkinen keskustelu oli varsin vähäistä. Sinilevästä puhuttiin lähestulkoon yksinomaan luonnontieteellisessä asiayhteydessä 1940-luvulle asti niin, että lehtijutut käsittelivät lähinnä luonnontieteen löydöksiä tai uusia tutkimustuloksia. Poikkeuksen uutisvirran luonnontieteelliseen näkökulmaan teki kuitenkin vuonna 1933 julkaistu biologi Kaarlo Levanderin tutkimustulos siitä, että Vesijärvellä Hollolassa vuonna 1928 tapahtuneet lehmäkuolemat saattoivat hyvinkin johtua sinilevän saastuttamasta vedestä (*Suomen Eläinlääkärilehti* 8–9/1933). Lehdistö kuitenkin unohti lehmäkuolemat varsin pian, eikä eläimiin tai ihmisiin liittyvää terveysuhkaa käsitelty sen enempää.

Sinilevä nousi uudella tavalla lehtien palstoille 1950-luvulla, kun helsinkiläisiä piinasi huomattavan pahanmakuinen vesijohdovesi. Pahan maun syyksi paljastui juomavesilähteiden sinileväkukinnot, ja aihe pysyi pinnalla useita päiviä (*Suomen sosialidemokraatti* 1.9.1959; *Perjantapäivävyri* 4.9.1959). Bodom-järven sinilevätilanne taas puhutti espoolaisten juomaveden maku- ja hajuhaittojen yhteydessä syksyllä 1963 (*Etelä-Suomen*

Sanomat 6.9.1963) ja jälleen kolme vuotta myöhemmin, kun espooalaisten uutisoitiin juovan “kuollutta sinilevää” (*Kansan Uutiset* 9.8.1966).

Merkittävä sinilevään liittyvä uutinen 1960-luvulla oli Tuusulanjärven saastuminen. Tuusulanjärvi oli vaarassa muuttua elottomaksi altaaksi, ja sinilevää esiintyi pahimmillaan 100 tonnia hehtaarilla (*Uusi Suomi* 15.8.1965). Tilanne Tuusulanjärvessä kehittyi lopulta niin pahaksi, että aikalaiskuvauksien mukaan sinilevämassa saattoi olla jopa 30 cm paksua. Tilannetta yritettiin ratkaista suihkuttamalla kuparisulfaattiä lentokoneesta käsin vesistöön:

Tuuheakaislaisten Tuusulanjärven yläpuolella tehtiin maanantaina mielenkiintoinen koe: lentokoneesta yritettiin laskea järveen kuparisulfaattia 26 sumuttimesta ja parin metrin korkeudesta. Pahanhajuisella aineella oli tarkoitus tuhota järveen pesiytynyttä sinilevää, joka muuttaa veden sekä maultaan että hajultaan kuvottavaksi. (*Uusi Suomi* 14.7.1964)

Kuparisulfaatin levittäminen järveen ei kuitenkaan tuottanut odotettuja tuloksia, sillä Tuusulanjärven sinilevätilanne oli otsikoissa vielä 1960-luvun lopulla (*Helsingin Sanomat* 28.6.1968).

Huomionarvoista sinileväuutisoinnissa 1960-luvulle saakka on se, ettei sen esiintymistä merialueilla käsitelty lähes lainkaan. Itämeren sinilevätilanteen historiallista kehitystä selvittävän tutkimuksen mukaan Itämeren sinileväpitoisuudet olisivat olleet viime vuosisadan alkupuolella selkeästi pienemmät kuin

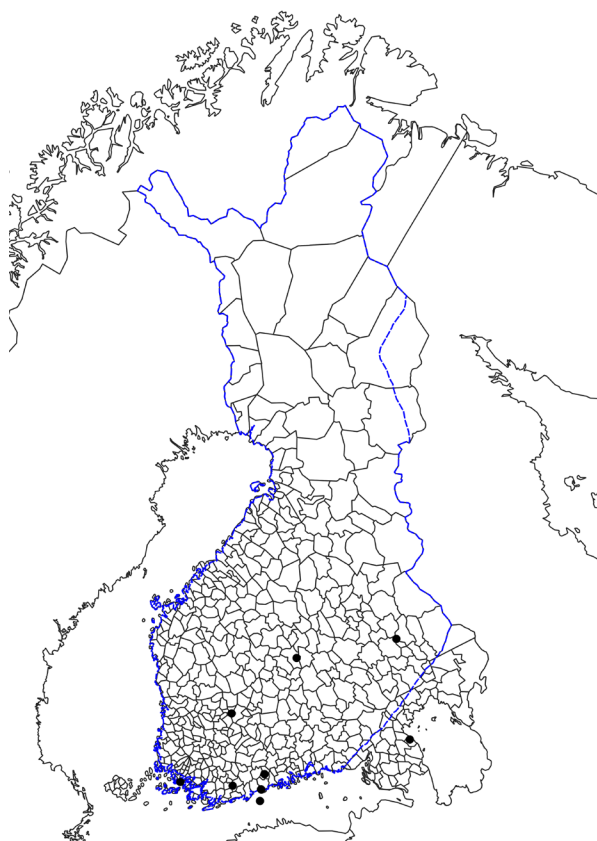
sen loppupuolella. Meren sinilevätilanteen uutisointi ei ollut kuitenkaan täysin olematonta. Erkki Halme esimerkiksi totesi vuonna 1945 Pohjanlahden olevan lähes fosforiton, toisin kuin Suomenlahti, minkä vuoksi Pohjanlahden sinileväpitoisuudet olivat Suomenlahteen verrattuna vähäiset (*Luonnon Ystävä* 2/1945). Kaksikymmentä vuotta myöhemmin tilanne oli jo muuttunut, sillä vuonna 1966 uutisoitiin, kuinka sinilevä on lisääntynyt räjähdyksmäisesti Rauman edustalla (*Helsingin Sanomat* 2.8.1966). On mahdollista, että sinilevätilanne Suomen makean veden vesistöissä on ollut merkittävästi helpompi havainnoida. Toisaalta on myös mahdollista, ettei Itämeren alueella esiintynyt sinilevää vielä niin huomattavia määriä kuin nykyään, joten uutiskynnys ei ylittynyt.

Kun astumme ajallisen tarkastelujaksomme ulkopuolelle 1970-luvun jälkeiseen aikaan, merelliset sinileväkukinnot ovat vallanneet tilaa lehtien palstoilta huomattavasti aiempaa enemmän. Tämä on johtunut etenkin Itämeren jatkuvasti huonontuneesta sinilevätilanteesta. Viime vuosikymmenten aikaan sinilevästä onkin tullut jokavuotinen vieras Itämerelle, ja sitä varten on perustettu jopa oma seuranta 1990-luvulla. Sinilevän haitallisuudesta ihmisille ja eläimille uutisoitiin myös tarkastelujaksomme ulkopuolella paljon enemmän, etenkin sen jälkeen, kun kaksi koiraa kuoli sinilevän vuoksi Porvoossa vuonna 1984 (*Etelä-Suomen Sanomat* 10.8.1984). Tämä tapaus pisti liikkeelle keskusteluvyöryn sinilevien vaaroista, ja vasta tämän jälkeen julkisessa keskustelussa on alettua puhua laajemmin sinilevän vaarallisuudesta ihmisille.

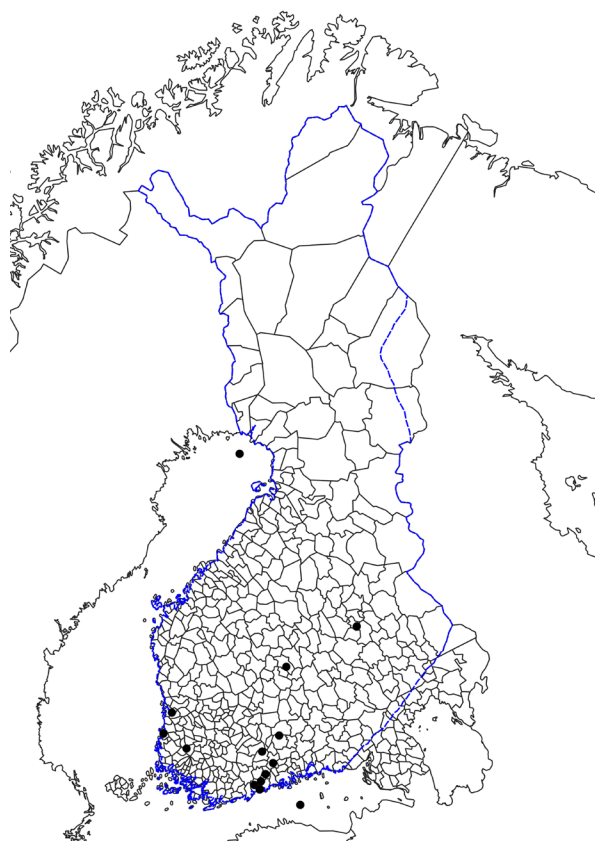
Hakusanat

Sinilevää käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimista sanoma- ja aikakauslehdistä aikaväliltä 1800–1969 pelkästään suomenkielisellä nimityksellä *sinilevä*. Koska suomenkielisistä lehdistä kertyi niin paljon havaintoja, emme pystyneet käymään läpi ruotsinkielistä aineistoa hankkeen puitteissa. Suomenkieliseen lehdistöön keskittymällä varmistimme kuitenkin aineiston maantieteellisen kattavuuden.

Sinilevähavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1897–1924

1931–1968

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Finni, Terttu, Kaisa Kononen, Riitta Olsonen ja Kerstin Wallström. ‘The History of Cyanobacterial Blooms in the Baltic Sea’. *AMBIO: A Journal of the Human Environment* 30 no. 4 (2001): 172–178.

Latva, Otto, Kirsi Sonck-Rautio, ja Aino Jämsä. “‘It Is Like Diving in a Pea Soup’: The Development of the Relationship between Humans and Blue-Green Algae in Finland in the Twentieth and Twenty-First Centuries”. Teoksessa *Arrivals and Departures: The Human Relationship with Changing Biodiversity*. Toim. Otto Latva, Heta Lähdesmäki, Kirsi Sonck-Rautio ja Harri Uusitalo. De Gruyter, Berliini 2024, 19–42.

Sánchez-Baracaldo, Patricia, Giorgio Bianchini, Jamie D. Wilson ja Andrew H. Knoll. ‘Cyanobacteria and Biogeochemical Cycles through Earth History’. *Trends in Microbiology* 30, no. 2 (2022): 143–157.

Rantamäki, Susanne. *Biophysical Modeling of Photosynthetic Electron Transfer and Practical Applications to Cyanobacteria*. Väitöskirja. Turun yliopisto, Turku 2013.

Kuvalähteet

Kuva 1: Kallerna. Sinilevää Köyliönjärvessä, 2011. CC BY-SA 3.0. <https://tinyurl.com/yc6zds3p>

Puuvartistet kasvit

Hevoskastanja

Aesculus hippocastanum

Teksti ja aineistonkeruu: Silja Laine

Lajista käytettyjä nimityksiä

hevoskastanja, balkaninhevoskastanja, hästkastanj

Hevoskastanjoita on useampia lajeja, mutta Suomessa kasvavat yleisimmin balkaninhevoskastanjat. Hevoskastanja on kasvupaikalla korkeaksi kasvava, tuuhea ja leveälatvuksinen puu, jolla on kauniit valkoiset kukat ja isot lehtiarvet, jotka muistuttavat hevoskenkiä. Hevoskastanja on alun perin kotoisin Kaakkois-Euroopasta, mutta sitä on istutettu pohjoisen Euroopan kaupunkeihin ja vuoristo-alueille. Sen luontaiset kasvupaikat Balkanilla ovat nykyään uhanalaisia.

Hevoskastanjaa on kasvatettu tai yritetty kasvattaa Suomessa jo usean vuosisadan ajan,

ja vaikka se ei ole kotoperäinen, vaan viljelykasvi, se kuuluu monen suomalaisen kaupungin ja kartanon historialliseen maisemaan. Hevoskastanjoita on istutettu Vaasaa, Mänttää ja Kuopiota myöten, mutta ne eivät ole selvinneet siellä kovin pitkiä aikoja, vaan ovat lopulta vakiintuneet Etelä-Suomen puiksi. *Åbo Tidningarissa* oli vuonna 1836 kolmiosainen artikkelisarja suomalaisesta puutarhaviljelystä ja kasvikokeiluista. Kirjoittaja, turkulainen Carl Christian Böcker, kertoi Piikkiön Harvaluodon Storgårdin tilan istutuksista, joihin kuului myös neljä hevoskastanjaa. Hevoskas-

Kuva 2. Hevoskastanjoita ja muita lehtipuita Turun Luostarinmäen käsityöläismuseon portin edustalla 1950-luvulla valokuvattuna.

tanjoilla onkin ollut arvokas asema siellä, minne ne on saatu juurtumaan. Storgårdin tilan puiston hevoskastanjat eivät kuitenkaan olleet ensimmäisiä laatuaan. Suomalainen lehdistö on usein nostanut esiin hevoskastanjoiden varhaisvaiheita 1700-luvun lopulla Pehr Kalmiin puutarhassa. Kalm istutti Turun hevoskastanjoita Turun Sipsaloon, jossa ne, toisin kuin monet muut lajit, selvisivät 1760-luvun ankarista talvista (*Puutarha* 12/1916). Hevoskastanjoista kerrottiin sanomalehdissä myös ilmoitusosastolla ja myynti-ilmoituksissa. Ilmoitukset eivät kerro vielä siitä, minne hevoskastanjoita istutettiin, mutta antavat kuitenkin osviittaa siitä, minne niitä ajateltiin istuttaa, ja ne kertovat myös puutarhakaupan kehityksestä.

Hevoskastanjoita on istutettu kartanoihin ja kaupunkeihin, niin julkisiin tiloihin kuin yksityisiin pihoihin. Esimerkiksi Louhisaaren, Vanantakan ja Hatanpään kartanoiden ihailua herättävissä puistoissa on hevoskastanjoita, mutta kaupunkien puut ovat saaneet enemmän lehdistön huomiota. Helsingille tunnusomaisia ovat olleet Esplanadin puiston puut,

joiden kukinnasta uutisoitiin useina eri vuosina: ”Muhkeat hevoskastanjat ovat parhaillaan täydessä kukassaan” (*Ilta-Sanomat* 21.6.1935). Yksityisilläkin pihoilla hevoskastanjat ovat olleet niin näyttäviä, että kaupunkilaiset ovat ottaneet ne omakseen. Esimerkiksi Helsingin Keskuskadun niin kutsutulta Litoniuksen tontilta hakattiin vuonna 1952 hevoskastanjoita uudisrakentamisen tieltä. Seuraavana päivänä uutisoitiin, että ”eilen kaadettiin siellä olevat, keskikaupungin harvoihin idylleihin kuuluvat, yli 70-vuotiaat lehtipuut” (*Uusi Suomi* 26.9.1952). Uutinen kerrottiin valokuvan kera, ja hakattuihin puihin palattiin useaan otteeseen vielä vuosien päästä (*Helsingin Sanomat* 30.10.1960). Näin lehdistöllä oli merkittävä rooli kaupungin puihin kohdistuneiden muistojen välittäjänä.

Helsingin lisäksi hevoskastanjoista on uutisoitu esimerkiksi Porin raatihuoneen puistikosta, Helsingin Hesperian Esplanadilta, Maarianhaminasta, Tammisaaresta, Tampereelta, Uudestakaupungista, Viipurista, Raumalta ja Lahdesta. Pohjoisin maininta on Oulusta (*Kaleva* 19.4.1905). Hevoskastanjat ovat va-

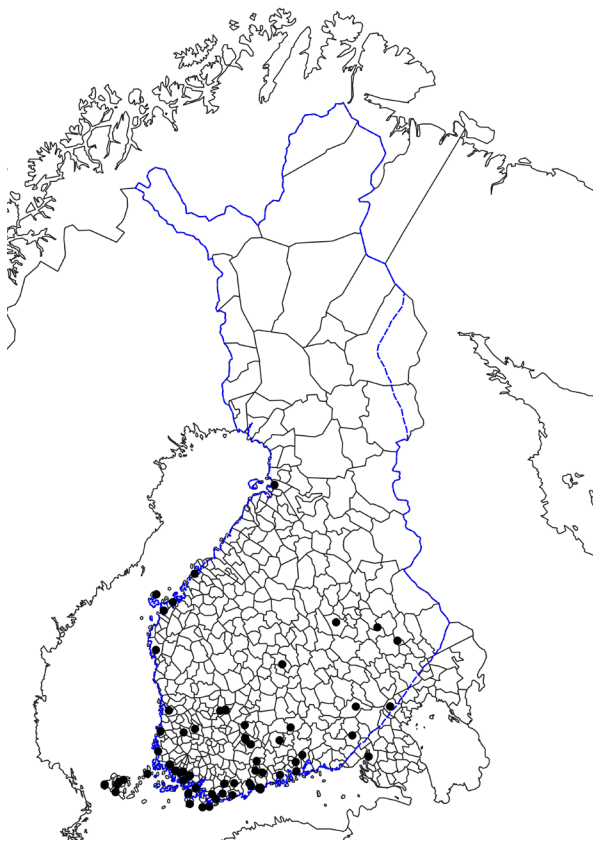
kiintuneet joidenkin kaupunkien maisemaan, ja esimerkiksi 1930-luvulla kirjoitettiin, että ne vaikuttavat viihtyvät erityisen hyvin Tammissaaren ilmastossa (*Skogsbruket* 12/1935). Turunkin hevoskastanjat oli omaksuttu osaksi kaupunkikuvaa:

Unohtaa ei sovi myöskään hevoskastanjaa, joka on turkulaisten tuttu koristeellinen puu. Sen lehdet ovat dekoratiivisen kauniit rytmikkäine, valahtavan pehmeine muotoineen. Varsinkin sen kukkien koristeelliset tertut, jotka ovat kuin valkoisia, suippoja kartioita, herättävät ihastusta. Runsaskukkainen hevoskastanja on täyden kukintansa aikana loistava ja uljas näky. (*Turun Sanomat* 28.5.1939)

Paljon julkista huomiota ovat saaneet osakseen yksittäiset puut, kuten Islannin presidentin Ásgeir Ásgeirssonin Espoon Nuuksioon, pääkonsuli Erik Juurannon Heinäsin tilalle vuonna 1954 istuttama lahjoituspuu (*Helsingin Sanomat* 27.4.1954).

Kauniiksi, arvokkaaksi ja eurooppalaiseksi ymmärretty hevoskastanja on saanut enimmäkseen hyväksyvää ihailua. Pula-aikoina sille on kuitenkin ollut vaikea löytää hyötykäyttöä, vaikka siitä on yritetty valmistaa saippuaa ja eläinten ruokaa (*Puutarha* 11/1916). Hevoskastanjoita onkin istutettu lähinnä niiden kauneusarvojen vuoksi.

Hevoskastanjahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1836–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Hevoskastanjaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *hevoskastanja* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *hästkastanj*.

Kirjallisuus

Alanko, Pentti. 'Hevoskastanja – vieras Balkanilta.' Teoksessa *Elämän puu*. Toim. Osmo Pekonen. WSOY, Porvoo Helsinki Juva 1997, 34–39.

Nummi, Aimo. 'Puita ja istutuksia autonomian ajalta.' Teoksessa *Puiden jäljillä. 400 vuotta dendrologiaa*. Toim. Henry Väre, Aune Koponen, Leena Hämet-Ahti, Max Hagman ja Juha Raisio. Dendrologian seura, Helsinki, 2008, 71–110.

Kuvalähteet

Kuva 1: Wendy Cutler. *Aesculus hippocastanum*, 2008. CC BY 2.0.
<https://www.flickr.com/photos/20664893@N00/2557914632/>

Kuva 2: Näkymä käsityöläismuseon portilta. Valokuva, kuvausaika 1950-luku. Turun museokeskus. Public Domain. <https://www.finna.fi/Record/tmk.161012928191800>

Hopeasalava

Salix alba 'Sibirica'

Teksti ja aineistonkeruu: Silja Laine

Hopeasalava, jota usein kutsutaan vanhalla hopeapaju-nimityksellä, on saanut nimensä hopeanhohtavista lehdistään. Suomessa se menestyy koristepuuna pohjoisessa asti. Lehtiaineiston pohjoisin maininta hopeapajusta on Kemistä (*Puutarha* 12/1903). Hopeapaju ei ole Suomessa luontaisesti kasvava laji, mutta sitä on viljelty täällä koristekasvina niin pitkään, että sen voi jo ajatella kuuluvan suomalaiseseen kulttuurimaisemaan. Pajut risteytyvät helposti keskenään eikä niiden tunnistaminen ole aivan helppoa, mutta Suomessa viljellyt hopeapajut ovat keskenään hyvin yhtenäisiä.

Lajista käytettyjä nimityksiä

hopeapaju, hopeasalava, silverpil

Hopeapaju on kaunis, riippaoktainen puu, jonka kukinnot vetävät puoleensa mehiläisiä. Suomessa viljeltävistä isoista pajupuista hopeapajua pidetään myös kestäväenä ja terveenä.

Hopeapajua on Suomessa istutettu sekä kaupunkeihin että maaseudulle. Hopeapaju on nopeakasvuinen, ja se sopii hyvin veden äärelle ja erilaisten julkisten rakennusten läheisyyteen. 1900-luvun alussa sitä suositeltiin istutettavaksi esimerkiksi koulujen pihoille (*Opettajain lehti* 2.4.1915).

Ensimmäiset maininnat suomalaisessa lehdistössä löytyvät 1900-luvun vaihteen

Kuva 2. Puutarhuri Yrjö Pihlaja leikkaa Jokikadun hopeapajuja Porvoossa huhtikuussa 1970.

molemmiin puolin. Vuonna 1898 ilmoitettiin myytävistä taimista, ja vuonna 1900 *Puutarha*-lehden toimittaja raportoi Jyväskylän seminaarin puutarhasta ja siinä yhteydessä puutarhaan istutetuista hopeapajuista (*Puutarha* 9/1900). Tiedetään myös, että jo sitä ennen hopeapajua oli istutettu kartanopuutarhoihin, esimerkiksi Mustion puutarhaan, jossa huomattiin, että hopeapaju oli selviytynyt ankarasta talvesta.

Hopeapaju sopii erityisen hyvin vesistöjen äärelle. Lehtien hopeanvihreät sävyt heijastuvat veteen, mutta hopeapajuja on käytetty veden äärellä sitomaan maa-ainesta. Sitä istutettiin esimerkiksi vuonna 1856 rakennetun Saimaan kanavan varrelle. Kanavamiljööt olivatkin 1800-luvulla maisemallisesti tärkeitä. Kanavan reunoja, sulkuja ja kanavanvarren huviloita istutettiin ja ylläpidettiin tiukan valvonnan alla, ja kanavamaisemat erosivat monin tavoin ympäröivästä maaseudusta. Kanavan ympäristöstä kasvit kuitenkin levisivät

myös läheisiin pihoihin. Saimaan kanavan Venäjän-puoleinen raja suljettiin jatkosodan jälkeen, mutta se avattiin uudelleen vuonna 1968. Paikka oli tällöin käytön puutteessa ränssistynyt, mutta vanhat puut olivat jääneet jäljelle. Nyt surtiin puiden kohtaloa, sillä uutta kanavaa varten tehtiin laajennuksia.

Hopeapajulla on myös runollisia merkityksiä, ja niinpä suomalaisessa lehdistössä on eri vuosikymmeninä kerrottu, että hopeapaju oli 1800-luvulla eläneen ranskalaisen romantiikan ajan runoilijan Alfred de Musset'n ihailema puu, joka oli istutettu hänen haudalleen Pariisiin Père Lachaisen hautausmaalle, missä se "levittää kevyttä ja leppoisaa varjoaan juuriensa alla nukkuvalle runoilijalle" (*Karjalan Ääni* 8.9.1931). De Musset'ta kertovat tarinat lienevät osaltaan vaikuttaneet hopeapajun maineeseen.

Suomen kaikkein kuuluisimmat hopeapajut sijaitsevat Aulangolla. Muiden paikkakuntien hopeapajuista mainitaan silloin tällöin,

mutta Aulangon hopeapajuista kirjoitettiin erilaisissa yhteyksissä vuodesta toiseen. Aulangon Vanajaveden rantaan istutettiin yli kolmen kilometrin matkalle hopeapajuja rantakäytävää reunustamaan. Maisema ilahdutti matkailijoita, jotka saapuivat paikalle junalla, tai vuonna 1928 lentokoneella:

Lähtekäämme pienelle kiertomatkalle Hämeeseen. Istuudumme junaan Helsingissä ja suuntaamme kulkumme Hämeenlinnaan, matka kestää kaksi tuntia. Tahi jos tahdomme vielä nopeampaa kulkuneuvoa, niin suoritamme matkan parissakymmenessä minuutissa Aero-yhtiön määrävuoeroisissa lentokoneissa, jotka laskeutuvat Aulangon lentosatamaan, Katajiston lahteen. Astelemme hopeapajujen reunustamaa kivettyä rantakäytävää satakunta metriä ja edessämme on tänä kesänä kokonaan uusittu Aulangon matkailijahotelli. (*Uusi Suomi* 11.8.1928)

Hopeapajuja löytyy paljon myös kaupungeista. Jyväskylän lisäksi myös Tamperetta ja Turku on kutsuttu hopeapajujen kaupungiksi. Ruissalon huviloiden (*Uusi Aura* 29.8.1915), Turun linnan puiston sekä Tampereen ja Sortavalan hopeapajuista kirjoitettiin 1920- ja 1930-luvulla. Tampereella varsinkin Koskipuiston puita kuvattiin yksityiskohtaisesti:

Koskipuistossa on näkemisen arwoista erikoisesti pihtakuusi ja Ruotsin pihlaja sekä eräät mänty- ja kuusilajit joita tapasimme Mustanlahden kalliollakin. Musta poppeli kasvaa myös koskipuiston pohjoisosassa. Uhkeat pelagoonit ovat täällä kukkaspenkkien koristeina. — Kosken toisella puolella näemme teatterin edessä komeita hopeapajuja ja vanhan kirkon puistossa saarneja. (*Tampereen Sanomat* 18.9.1914)

Helsingissä hopeapajuista tuli niin pidettyjä, että kaupunki päätyi suojelemaan Lasipalatsin edessä olevan puun. Sen lisäksi kaupungissa oli vain yksi toinen lain voimalla rauhoitettu puu, Seurasaarella kasvava mänty (*Ilta-Sanomat* 21.2.1953). Myöhemmät ajat ovat tosin osoittaneet, ettei kyseessä ollut hopeapaju vaan mahdollisesti eri pajulajien risteytys.

Lehdistä ei saa vaikutelmaa, että hopeapajut liittyisivät erityisesti karjalaisuuteen, mutta karjalan evakoiden tarinoissa puilla on usein tärkeä rooli. Esimerkiksi Sortavalan evakkojen paluumuutossa kirjoitettiin vuonna 1941:

Silmäilen edelleen ympärilleni. Tuossa kasvavat yhä vieläkin omin käsin istutamani hopeapajut, sireenit, pihakoivut, marjapensaat y.m., jotka tuntuvat aivan kuin valittavan ja pyytävän anteeksi sitä, että ovat joutuneet olemaan hoitamatta ja ovat nyt isännän kotiin saapuessa kurjassa kunnossa. (*Poliisimies* 1.9.1941)

Valamosta puolestaan otettiin taimia mukaan evakkoon ja istutettiin Uuteen Valamoon (*Suomen Sosialidemokraatti* 2.8.1961) Heinävedelle.

Ensimmäiset hopeapajut istutettiin näyttäviin kartanomaisemiin, kaupunkipuistoihin ja jokien varsille, mutta sotien jälkeen tilanne muuttui. 1950- ja 1960-luvulla hopeapajuja alettiin istuttaa nousevan hyvinvointivaltion maisemiin, ja monet lehtijutut mainitsevat hopeapajun kunnalliskodin, sairaalan tai terveystalon yhteydessä, kuten esimerkiksi Mäntsälässä vuonna 1950:

Mäntsälän terveydenhoitolautakunta totesi pitämässään kokouksessa kirkonkylän vaikuttavan epäsiistiltä ja hoitamattomalta ja määräsi asukkaat toimittamaan kevätsiivouksen pihamaillaan ja tien varrella toukokuun 15. päivään mennessä. Terveydenhoitolautakunta päätti myös

huolehtia kylän kaunistamisesta istuttamalla koivuja ja hopeapajuja vasta valmistuneen terveystalon lähetyville. (*Uusi Suomi* 22.4.1950)

Toinen, samana vuonna julkaistu kunnalliskojeja käsittelevä artikkeli otsikoitiin ”Elämän iltaa hopeapajujen varjossa. Vaikutelmia Mynämäen kunnalliskodista”. (*Sosialisti* 27.9.1950)

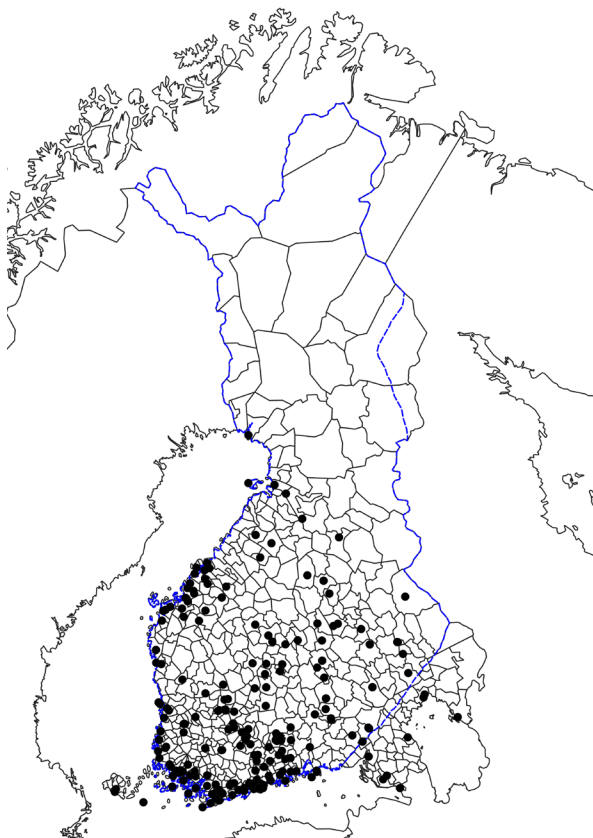
Lehtikirjoituksista saa vaikutelman, että hopeapaju on ollut rakastettu ja pidetty puu, josta ei pitkään löytynyt juuri muuta kuin ihastelevaa ja hyvää sanottavaa. 1950-luvulle tultaessa hopeapaju oli kuitenkin ilmeisesti siinä määrin arkistunut, että sitä alettiin arvioida uusin silmin. Hopeapajua alettiin pitää suomalaisiin pihoihin jopa sopimattomana:

Mikäpä koristaisi suomalaisen maalais-talon pihamaata paremmin kuin koivu,

vaikka sijoituskysymystä on tietenkin tarkasti harkittava. Sellaiset muukalaiset kuin hopeapaju, sembramänty ja hopeakuusi ovat tosin koristeellisia katsella, mutta eroavat kuitenkin suomalaisesta maisemaluonteesta siksi paljon, että niiden vieroittamisen aika on jo tullut. (*Satakunnan Kansa* 26.08.1954)

Vuonna 1962 hopeapajuja vastaan kohdistunut kritiikki sai uusia sävyjä, kun arkeologi Knut Drake tuli yllättäen keskeyttämään Snappertunan maatalouskerhon poikien istutustoiminnan Raaseporin linnan raunioilla, jonne hopeapajut eivät Draken mukaan olleet soveliaita (*Västra Nyland* 2.5.1962). Paljon julkisuutta saanut tapahtuma muutti sitä, miten hopeapajusta Suomessa ajateltiin.

Hopeasalavahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1900–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Hopeapajua käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *hopeapaju* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *silverpil*.

Kirjallisuus

Simojoki, Aukusti. *Aulanko. Matkailukeskuksen historiaa ja selostusta*. Karisto, Hämeenlinna 1947.

Suominen, Timo. 'Vanha Saimaan kanava. Kanavan maiseman sekä sen kanavapuutarhojen lumous 1800–1900-lukujen vaihteen tietämissä'. Teoksessa *Hortus Fennicus – Suomen puutarhataide*. Toim. Maunu Häyrynen, Taneli Eskola, Satu Frondelius ja Pekka Leskinen. Viherympäristöliitto ry & Puutarhataiteen seura ry, Helsinki 2001, 130–135.

Kuvalähteet

Kuva 1: Tappinen. *Salix alba* var. *sericea* 'Sibirica', 2009. CC BY-SA 3.0.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Salix_alba_sericea_Sibirica.JPG

Kuva 2: Hopeapajujen leikkaus. Valokuva Porvoosta huhtikuulta 1970. Museovirasto.
JOKA Journalistinen kuva-arkisto. CC BY 4.0.
<https://www.finna.fi/Record/museovirasto.e893e40f-f291-4016-a8eb-5fd6c57a4112>

Kurtturuusu

Rosa Rugosa

Teksti ja aineistonkeruu: Silja Laine

Lajista käytettyjä nimityksiä

kurtturuusu, äkäruusu, kurtttulehtinen ruusu, kiulukkaruusu, jaappaninruusu, vresros

Kurtturuusut tuotiin Eurooppaan jo 1700-luvun lopulla, mutta ensimmäiset suomalaisessa lehdistössä olevat maininnat kurtturuusuisista ovat Svartån (suom. Mustio) taimitarhan myynti-ilmoituksia vuodelta 1884 (*Helsingfors Dagblad* 16.4.1884). Ensimmäiset paikatietoja sisältävät maininnat istutetuista kurtturuusuista löytyvät kymmenen vuotta myöhemmin, kun *Societas pro Fauna et Fennican* kokouksessa kerrottiin Siltasaarella Helsingissä kasvavasta pensaasta (*Uusi Suometar* 6.11.1894).

Kurtturuusu osoittautui nopeasti kestäväksi lajiksi, joka vaikutti sopeutuvan hyvin Suomen ilmastoon ja joka menestyi aina Kemissä ja Torniossa asti. Siitä kirjoitettiin paljon erilaisissa puutarhanhoito-oppaissa ja puutarhalehdissä ja sitä suositeltiin kotipihojen lisäksi julkisiin tiloihin ja puistoihin. Esimerkiksi Porin Raatihuoneen puistoon tuotiin kurtturuusuja, joiden ajateltiin olevan sitkeitä, tautivapaita ja maaperän suhteen kaikista ruusuista vähiten vaativia, vaikka kovin kauniina niitä ei pidettykään. (*Björne-*

Kuva 2. Kurtturuusu kuvattuna Kristiinan-kaupungissa kesällä 2020.

borgs Tidning 10.9.1915) Kurtturuusu selvisi myös talvisodan pakkasista Kuopiossa saakka (*Luonnon Ystävä* 5–6 /1940). Puistojen lisäksi kurtturuusuja on istutettu koulujen pihoiden ja hautausmailla.

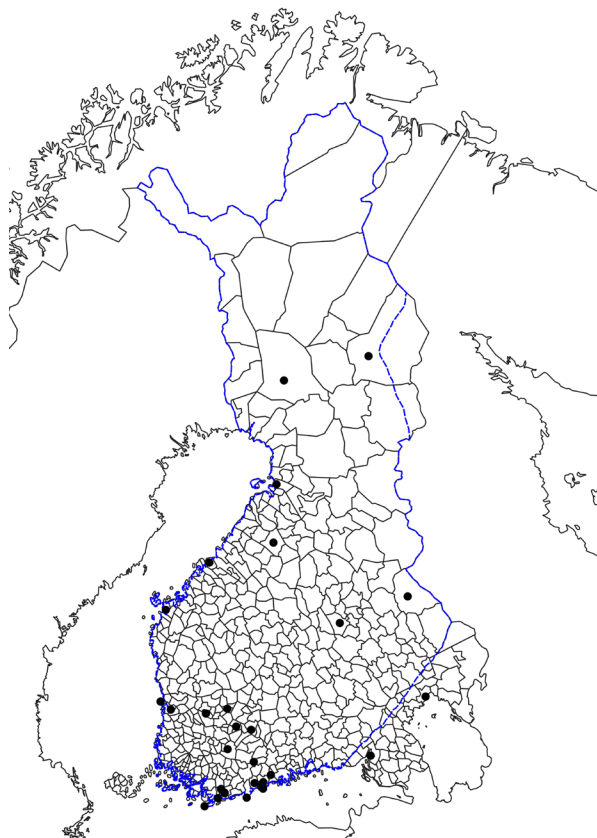
Kaiken kaikkiaan ruusuja pidettiin pitkään vain varakkaimpiin pihoihin kuuluvana, mutta kurtturuusujen eduksi katsottiin, että koska ne leviävät niin helposti, voivat vähävaraisemmat lapsetkin viedä pistokkaita koteihinsa ja siten kaunistaa ympäristöään. Vuonna 1942 Helsingin kaupunginpuutarha lahjoitti kotiseuduilleen palaaville karjalaisille koristepensaita ja perennoja Karjalan, Aunuksen ja Vienan kotien ympärille istutettaviksi. Kurtturuusu oli yksi Karjalaan lahjoitetuista kasveista (*Puutarha* 12/1942).

Vaikka kurtturuusua on kasvatettu lähinnä koristekasviksi, on sitä käytetty ajoittain myös hyötykasvina. Kurtturuusun kiulukoissa on runsaasti C-vitamiinia, mikä pantiin näky-

västi merkille erityisesti 1940-luvulla sodan aikana ja sen jälkeen, jolloin kasvia kutsuttiin C-vitamiinipommiksi. 1940-luvulla kurtturuusuista kirjoitettiin eniten kodinhoitoon ja kotirintaman selviytymiseen keskittyvissä julkaisuissa (*Kotiliesi* 7.4.1941 ja *Lotta Svärd* 31.8.1939).

Suomalainen lehdistö suhtautui kurtturuusuun pitkään käytännöllisenä ja suomalaisiin pihoihin hyvin sopivana kasvina. Vasta 1960-luvulta löytyy puheenvuoroja, joista käy ilmi, että kurtturuusun ei ole hyvä antaa levitä liikaa ympäristöönsä (*Landsbygdens Folk* 14.8.1964), mutta 1970-luvulle tultaessa mikään ei vielä viitannut siihen, että kurtturuususta olisi tulossa haitallinen vieraslaji, jollaiseksi se luokiteltiin vuonna 2012. Tällä hetkellä kurtturuusua pidetään vahingollisena erityisesti merenrantojen herkissä ekosysteemeissä.

Kurtturuusuhavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1894–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Kurtturuusua käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta sekä *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehdistä aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *kurtturuusu* ja *äkärusuusu* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *vresros*. Kurtturuusua on kutsuttu toisinaan myös Japanin tai Jaappanin ruusuksi, mutta koska muitakin lajeja, esimerkiksi kameliia, on kutsuttu Japaninruusuksi, ei sitä voi yksin käyttää hakusanana.

Kirjallisuus

Kunttu, Panu ja Sanna-Mari Kunttu. 'Occurrence of the invasive Japanese rose (*Rosa rugosa*) in the Åland Islands'. *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 100 (2024): 30–39.

Uusitalo, Harri, Heta Lähdesmäki, Kirsi Sonck-Rautio, Otto Latva, Hannu Salmi ja Teija Alenius. 'Alien Plants Between Practices and Representations: The Cases of European Spruce and Beach Rose in Finland'. *Plant Perspectives* 2, no. 1 (2025): 37–60.

Kuvalähteet

Kuva 1: Agnieszka Kwiecień, Nova. *Rugosa rose* (*Rosa rugosa*), flowering plant, dunes at the Baltic Sea, between Łazy and Unieście, Poland, 2022. CC BY-SA 4.0. <https://tinyurl.com/56jp7hww>

Kuva 2: Silja Laine. Kurtturuusukasvustoa Kristiinankaupungissa heinäkuussa 2020. © Silja Laine.

Kynäjalava

Ulmus laevis

Teksti ja aineistonkeruu: Silja Laine

Lajista käytettyjä nimityksiä

kynäjalava, kynneppä, kynnepää, vresalm

Kynäjalava on Suomessa kasvava harvinainen jalo lehtipuu, joka on ensimmäisiä Suomeen levinneitä lehtipuita. Keväällä kukkiva kynäjalava kasvaa 10–20 metriä korkeaksi. Sen kukka on pieni ja säteittäinen, ja lehdet kierteisiä ja usein sahalaitaisia. Lehdet ovat päältä sileitä ja kiiltäviä, alta pehmeänkarvaisia. Hedelmät ovat vaaleanruskeita ja pyöreänomaisia, ja ne varisevat kesäkuun lopulla.

Kynäjalava eroaa toisesta Suomessa kasvavasta jalavasta eli vuorijalavasta kukinnon perusteella, sillä sen kukat ovat pienempiä ja muodoltaan sarjamaisia. Kynäjalavan oksat

ovat lisäksi hennompia, ja kaarna on vuorijalavaa ohuempi ja vaaleampi. Lehdet ovat vuorijalavaa pienempiä eivätkä aivan yhtä karheita. Kynäjalava ja vuorijalava ovat eri puita, mutta ne on helppo sekoittaa keskenään, mikä näkyy lehdistöaineistossakin.

Suomessa kynäjalava ei menesty kovin korkealla ja sen pohjoisimmat löytöpaikat ovat Pirkkalassa, Karkussa, Pälkäneellä ja Viipurin tienoilla. Se on sopeutunut erityisen hyvin rantametsiin ja tulvaniityille, ja suurin osa kynäjalavista kasvaakin järven, joen tai meren rannoilla. Istutettuna se saattaa elää

pohjoisempanakin. Vuonna 1898 kerrottiin, että Oulussa oli paleltunut kynäjalava, joka kuitenkin tekee uusia juuriversoja (*Finska forstföreningens meddelanden* 1.1.1898).

Kynäjalava on Vanajaveden rannoille tyyppinen ja voi sopivissa olosuhteissa kasvaa vuosisatojen aikana jopa yli metrin läpimitaan. Sen elinympäristö on kuitenkin kaventunut modernin elämäntavan myötä. Vuonna 1944 sen olosuhteita Tampereella kiteytettiin seuraavasti:

Kynäjalava on haluttua tarvepuuta. Luokiksi taivutettuna ja rattaan pyörän kehriksi valmistettuna sitä on paljon näilläkin seuduilla käytetty. Aikoinaan on kokonainen metsikkö tullut kaadetuksi huonekalupuuksikin. Myös rantojen raivaus, laitmien perkaus ja ymmärtämättömyydestä johtunut hävitys ovat sen yksilömäärää pienentäneet niin, että rantoja aikaisemmin seuranneesta yhtenäisemmästä jalavavyöhykkeestä on enää vain rippeitä ja katkelmia jäljellä. Sitkeähenkisenä, runko-, kanto- ja juurivesoja kasvattavana puuna se on näillä viljelykseen kelpaamattomilla kasvupaikoillaan sittenkin kestänyt tätä ankaraa kohtelua niinkin hyvin, kuin mitä sen nykyisistä lukumääräsuhteista vielä voidaan päätellä. (*Suomen Luonto* 4/1944)

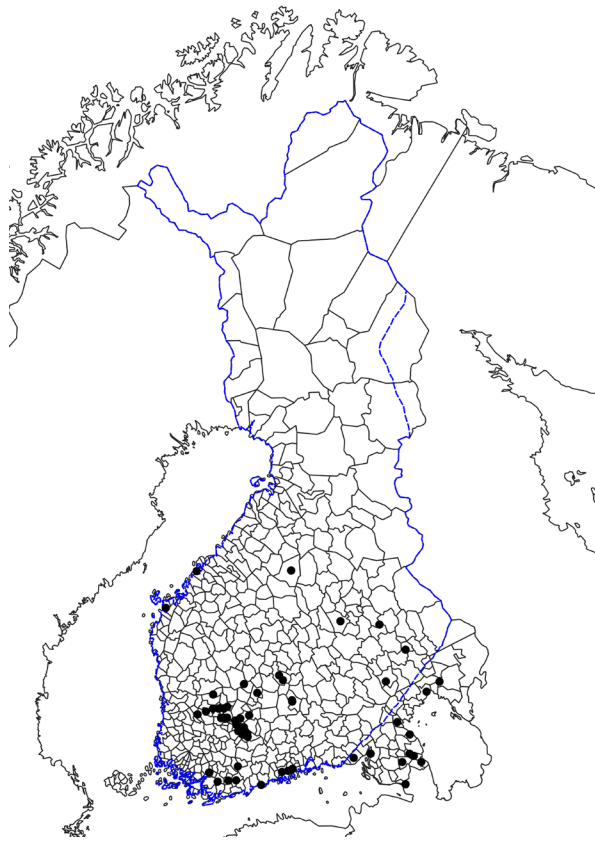
Kynäjalava on harvinaistunut jo pitkään, mutta sen väheneminen ei ole ollut yhtäkkistä, vaan sitä on seurattu jo kauan. Lehdistöaineisto osoittaaakin kynäjalavaan kohdistuneen pitkäkestoisen kiinnostuksen. Jo varhaisimmat maininnat kynäjalavasta kertovat, että sen levinneisyyttä ja kasvupaikkoja on seurattu pit-

käjänteisesti, mutta myös sen historia on ollut kiinnostuksen kohteena. Ensimmäinen ruotsinkielinen maininta löytyy metsäalan julkaisusta vuodelta 1888 (*Finska forstföreningens meddelanden* 1.1.1888). Ensimmäinen suomenkielinen Hämeen puita ja pensaita kartoittava teksti puolestaan löytyy vuodelta 1908 (*Kaikuja Hämeestä* 1.1.1908). Kattavan tutkimuksen kynäjalavan levinneisyydestä Vanajaveden vesistöalueella julkaisi Kaarlo Linkola vuonna 1934. Linkola kartoitti 1930-luvulla Vanajaveden kynäjalavia tutkimuksessa, jota on jälkeen päin siteerattu usein. Hän kartoitti kynäjalavien levinneisyyttä, mutta havaitsi että siihen vaikuttaa ennen kaikkea maaperän laatu. Kynäjalavan ”pohjoisraja ei voi olla ilmastollinen, vaan on suureksi osaksi maaperällinen” (*Acta forestalia Fennica* 1.1.1934).

Talvisodan jälkeen Sakari Saarnijoki puolestaan julkaisi tutkimuksen jalavista Pyhäjärven rannoilla. Kynäjalaviin kohdistunut julkinen huomio osoittautuikin tärkeäksi sen suojelun kannalta. Kynäjalavan suojelua esitettiin jo keskellä sota-aikaa Tampereen seudulla (*Aamulehti* 22.1.1941). Yksittäisen kynäjalavan suojelua haki esimerkiksi Valkeakosken Yhtyneet paperitehtaat Oy vuonna 1947 (*Hämeen Sanomat* 3.6.1947).

Kynäjalava on vuorijalavan lailla myös puistopuu, jota on istutettu erityisesti kujanepuiksi. Suomessa kynäjalavat ovat säilyneet muualla Euroopassa jalavia uhkaavalta hollanninjalavataudilta. Silti kynäjalavakin on Suomessakin uhanalainen ja vaarantunut. Sitä uhkaavat elinympäristöjen muutokset ovat hyvin samanlaisia kuin ne ovat olleet koko sen ajan, kun niiden selviytymistä ja suojelua on tutkittu: metsien uudistamis- ja hoitotoimet, vesirakentaminen ja pellonraivaus.

Kynäjalavahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1898–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Kynäjalavaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *kynäjalava* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *vresalm*.

Kirjallisuus

‘Hollanninjalavatauti’. *Ruokavirasto*. <https://tinyurl.com/4c2aa9pf>. Viitattu 1.3.2025.

Kalela, Aarno, ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit II*. WSOY, Helsinki 1959.

‘Kynäjalava – *Ulmus laevis*’. *Punainen kirja 2019 -verkkopalvelu*.

<https://punainenkirja.laji.fi/results/MX.37976?checklist=MR.424>. Viitattu 1.3.2025

Kuvalähteet

Kuva 1: Agnieszka Kwiecień, Nova. European White Elm (*Ulmus laevis*) cultivated in Wrocław University Botanical Garden, Wrocław, Poland, 2021. CC BY-SA 4.0. <https://tinyurl.com/mv8rxby6>

Kuva 2: Agnieszka Kwiecień, NovaJanusz Krzyżek. European White Elm (*Ulmus laevis*) cultivated in Wrocław University Botanical Garden, Wrocław, Poland, 2023. CC BY-SA 4.0 <https://tinyurl.com/8ufh55fc>

Metsälehmus

Tilia cordata

Teksti ja aineistonkeruu: Silja Laine

Metsälehmus kuuluu, kuten *Pohjolan luonnonkasvit* -suurteoksessa (1960) sanotaan, Suomen suurpuihin. Se on pitkäikäinen puu, joka kasvaa sekä leveyttä että pituutta ja saattaa kasvaa jopa 30-metriseksi. Metsälehmuksen vanhat oksat ovat vankkoja, mutta alimmat oksat kaartuvat alas. Metsälehmus kukkii keskikesällä, usein vasta heinäkuussa. Sen ominaispiirre ovat suuret kukat. Suomessa metsälehmukset eivät aina lyhyen kesän vuoksi ehdi itää, minkä takia ne leviävät itseltään verrattain harvoin. Metsälehmus kasvaa useimmin yksin tai pienissä ryhmissä, eikä juuri muodosta metsikköjä.

Lajista käytettyjä nimityksiä

metsälehmus, niinipuu, vennäniini,
Venäjän niinipuu, skogslind

Metsälehmus on jalo lehtipuu, joka ilmestyi Suomeen noin 6 000 vuotta sitten, vähän myöhemmin kuin kynäjalava ja pähkinäpen-sas, ja on siis lämpöisen kauden relikti. Suomessa oli tuolloin jalojen lehtipuiden muodostamia metsiä, joita on nykyään enää maan eteläosissa. Metsälehmuksen pohjoisraja kulkee Kokkola-Iisalmi-Nurmes-akselilla, mutta se menestyy viljeltynä myös pohjoisemmassa. Muista Suomen jaloista lehtipuista poiketen metsälehmus viihtyy kuitenkin paremmin sisämaassa kuin rannikkoseudulla.

Metsälehmuksen historia on Suomessa pitkä ja monipolvinen. Lehmuksen kuoresta

Kuva 2. Metsälehmus Puolassa.

saadaan sitkeitä kuituja, mitä hyödynnettiin jo kivikaudella. Joissakin osissa Suomea maksettiin keskiajalla ja uuden ajan alussa niiniveroa, mikä johti niinipuiden vähenemiseen ja paikoitellen jopa katoamiseen. 1500-luvulla niiniverotusta vähennettiin ja 1600-luvulla siitä luovuttiin kokonaan, mutta kauppatavarana niini säilyi vielä pitkään. Myös keskiajan puissa pyhimysveistoksissa käytettiin lehmusta. Niini oli myös uudemmalla ajalla tärkeä raaka-aine, josta tehtiin niin köysiä, mattoja, säkkejä kuin seulanpohjia. Suomalaisen lehdistön ajalta yleisin hyötykäyttö liittyy hevostalouteen ja erityisesti valjaissa käytettyihin luokkeihin. Luokkivaljastusta käytettiin hevosilla erityisesti raskaissa töissä sekä epätasaisessa maastossa. Ehkä luokkivaljastukseen liittyen

metsälehmusta onkin kutsuttu myös vennäniiniksi ja Venäjän niinipuuksi.

Säilyneet metsälehmukset ovat usein lähellä asutusta, jolloin niistä on tullut kulttuurisesti tärkeitä ja arvokkaita. 1920-luvulla kiersi uutinen Hirvensalmen pitäjän Kuitulassa sijainneessa niinipuusta, jonka kerrottiin toimineen uhripuuna (*Suursavolainen* 25.8.1926). Anttolasta, Mikkelin läheltä taas löytyi arkisempi kertomus:

Maanwilj. Jalkasen ryytimaassa Anttolassa on vanha niinipuu, joka on juurelta hieman päälle 2 sylvä ympärimitaten. Sen sisälle mahtuu hywin pari henkeä kahwia juomaan, ja ahkeraan sitä siihen tarkoitukseen käytetäänkin. Toinen puu tämän wieressä on myös aika jättiläinen mutta vähän tätä edellistä hoikempi. (*Hämeen Sanomat* 27.6.1890)

Suomalainen lehdistö on kirjoittanut metsälehmuksista paljon. Metsälehmuksen suojelusta ja vaalimisesta kiinnostuneet luonnontutkijat ovat olleet näkyvästi esillä, erityisesti 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Esimerkiksi Martti Hertzin vuonna 1925 julkaisema tutkimus ”Niinipuun uudistumisesta Suomessa” (*Acta forestalia fennica* 1925) sai runsaasti huomiota, ja siihen viitattiin sekä metsäalan lehdissä että suuremmalle lukijakunnalle suunnatuissa julkaisuissa. Tutkimukseen viitattiin muussakin lehdistössä pitkään, ja sitä käytettiin myös luonnonsuojelukeskustelun perusteluna. Tutkijoiden huomioiden rinnalle pääsi myös muunlaisia havaintoja, joskin asiantuntijoiden ja maallikojen havainnot saattoivat olla yllättävän samankaltaisia:

Ajattelemattomuuden ja lyhytnäköisyyden laskuun lienee myöskin merkittävä lehmuksien, ”niinipuiden” häviäminen täältä E. Pohjanmaalta. Muutamain paikoin Ilmajoella ja Jurwassa tawataan tosin vielä nytkin tuuheita, aina 15 m. korkuisia lehmuksia, joita voitaneen pitää yksityisinä jätteinä täälläpäin ennen wallinneista lämpimämmistä ajoista, mutta paljon on talonpojan kirwes niitäkin ehtinyt kaataa. Tämä häwitystyö on sitä paheksuttawampi, kun puita ei ole käytetty mihinkään sellaiseen tarkoitukseen, johon aineksia ei olisi ollut muulla tawoin saatavissa. (*Pohjan Poika* 5.7.1905)

Reisjärvellä paikallislehdessä kerrottiin, että ”[p]uut ei wät pääse lisääntymään sen wuoksi että karja syö nuoret taimet” (*Kaleva* 19.4.1900).

Metsälehmus sekoitetaan usein puistolehmuksiin, jota on tavallisimmin istutettu puistoihin. Kuitenkin metsälehmustakin on istutettu pihoihin ja puutarhoihin. Sanomalehdissä julkaistuista tiedoista ei voikaan aina tietää, kummasta lajista on ollut kyse. Kasvutietojen lisäksi osumia tulee runsaasti myynti-ilmoituksiin, joista ei voi varmasti päätellä, onko kyseessä metsälehmus vaiko puistolehmus, kun myyntinimike on niinipuu. Puistoon istutetusta lehmuksesta kertoo esimerkiksi Tampereen uudesta seurahuoneesta julkaistu uutinen: ”Täysikäiset niinipuut eli lehmukset, koiwut, hedelmäpuut y. m. siimestävät tonttialaa kauttaaltaan ja pitkin kiertävien käytävien wieriä asetetuille penkeille woipi istahda tässä siimeksessä luonnon raitista tuoksua nauttimaan” (*Tampereen Sanomat* 22.6.1899).

Hakusanat

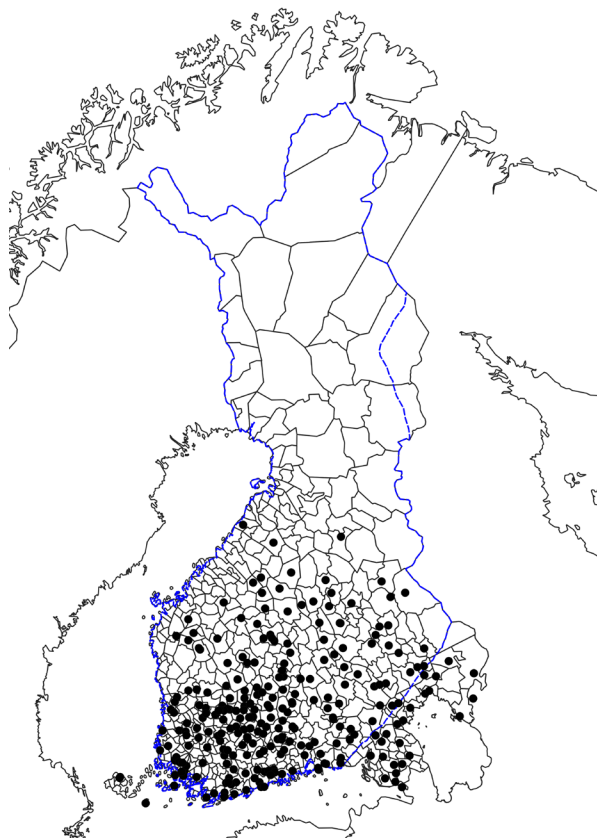
Metsälehmusta käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *metsälehmus* ja *niinipuu* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *skogslind*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

1950-luvulla havahduttiin siihen, että metsälehmukset, nekin jotka vielä 1920–1930-luvulla olivat hengissä, olivat käyneet yhä harvinaisemmiksi:

Vieläkö löytyisi Niinijärveltä niinipuita? Noin kolmekymmentä vuotta sitten oli sanomalehdessä kirjoitus, jossa kerrottiin Niinistönjärven seuduilla kasvavia lehmuksia eli niinipuita hakatun haloiksi, sekä toivottiin, että näitä täällä luonnonvaraisena kasvavia harvinaisia metsänpuita ei kokonaan hävitettäisi. Oppikirjoissa on lehmuksen pohjoinen kasvuraja merkitty kulkevaksi juuri Kurikan tienoilta ja täällä lienevätkin kasvaneet maakunnan pohjoisimmat lehmukset. Niitä lienee tavattu täällä päin vain jossain harvassa paikassa, koskapa Niinistönjärven lisäksi niinipuusta johtuvia vanhoja paikannimiä tunnetaan vain muutamia. (*Kurikan ja Jalasjärven Kunnallislehti* 23.12.1952)

Metsälehmuksen pitkästä historiasta kertoo sekin, että Suomessa on runsaasti niini-alkuisia paikannimiä sekä niistä juonnettuja sukunimiä kuten Niinimäki, Niinijärvi ja Niinisaalo. Niinipuu esiintyy usein myös suomalaisen taiteen ja musiikin historiassa. 1800-luvulla esitettiin usein Emil Genetsin naiskuorolle säveltämää kappaletta *Niinipuun kukkiessa*. Lehmukset, tai niinipuut, myös liittyvät suomalaisen puukulttuurin saksalaiseen ja itämerelliseen kulttuuripiiriin, jossa lehmuksella on aivan keskeinen osa niin maalla kuin kaupungissa.

Metsälehmushavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa ja Suomen Luonnossa 1800–1969.

1886–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1960.

Klinge, Matti. 'Lehmusten alla'. Teoksessa *Elämän puu*. Toim. Osmo Pekonen 2008, 98–109.

Nummi, Aimo. 'Puita ja istutuksia autonomian ajalta'. Teoksessa *Puiden jäljillä. 400 vuotta dendrologiaa*. Toim. Henry Väre, Aune Koponen, Leena Hämet-Ahti, Max Hagman ja Juha Raisio. Dendrologian seura, Helsinki, 2008, 71–110.

Vuola, Katri. 'Wood Species and the Question of Origin: Reassessing the Sculpture production in the Diocese of Turku (Åbo) during the 14th Century'. *Baltic Journal of Art History*. 18 (2019): 75–104.

Kuvalähteet

Kuva 1: Jckowal. Metsälehmuksen kukinto, 2012. CC BY-SA 3.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tilia_cordata_-_inflorescence.jpg

Kuva 2: ImreKiss. *Tilia cordata*, Poland, 2008. CC BY 3.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tilia_cordata,_Lipa2009.jpg

Metsä- omenapuu

Malus sylvestris

Teksti ja aineistonkeruu: Silja Laine

Lajista käytettyjä nimityksiä

metsäomenapuu, villiomenapuu, vildapel

Metsäomenapuu on Suomessa nykyään harvinainen, uhanalainen puu, joka kasvaa yleensä 3–8 metrin korkuiseksi. Sen runko on tumman harmaanruskea ja nuorena sileä, vanhemmiten kookkaiksi suomuiksi liuskoittuva. Hyönteispölytteinen metsäomenapuu kukkii valkoisin ja vaaleanpunaisin kukin alkukesälä touko-kesäkuussa. Pölyttyneestä kukasta kehittyy pallomainen hedelmä, omena, joka on maultaan kitkerä.

Metsäomenapuu on Suomen ainoa villiomena. Sitä esiintyy lähinnä Ahvenanmaalla ja

Etelä-Suomessa, mutta sitä on kasvanut myös rajantakaisessa Karjalassa, jonka luonnosta kirjoitettiin sotienvälisenä aikana paljon. Metsäomenapuita ja villiintyneitä tarhaomenapuita ei ole helppo erottaa toisistaan. Tunnistaminen on vaikeaa, eikä lehtiin kirjoitetuista havainnoista voida olla aivan varmoja. Metsäomenapuut voivat myös elää rinnakkain tarhaomenapuiden kanssa, ja luonnontutkijatkin ovat saattaneet olla epävarmoja (*Luonnon Ystävä* 4/1918). Lisäksi kotoperäisiä metsäomenapuita on yritetty hyödyntää omenapuiden

Kuva 2. Ludwig Pfliegerin vesiväriyö metsäomenasta vuodelta 1788.

Metsäomenapuun väitetty rumuus ei sekään ole ollut mitenkään kiistatonta, sillä kukkivia ja tuoksuvia metsäomenapuita on enimmäkseen haluttu säästää ja varjella. Metsäomenapuu kuului ilmeisesti jo vuonna 1664 annetun metsäasetuksen piiriin, joka säänteli ja rajoitti tiettyjen puiden kuten tammien, pyökkien, ruotsinpihlajien, tuomien ja omenapuiden käyttöä. Metsäomenapuut olivat myös 1700-luvun luonnontutkijoiden Pehr Adrian Gaddin ja Pehr Kalmin kiinnostuksen kohteena, ja he molemmat kartoittivat niiden levinneisyyttä Turunmaan saaristossa. Heidän työnsä oli tärkeää omana aikanaan, mutta se oli myös hyvin esillä suomalaisessa lehdistössä koko ajan 1800-luvun alusta 1960-luvun loppuun.

1800-luvulla alkaneen puutarha- ja kasvitarhoihin liittyvän valistuksen ja opetuksen lisäksi vahvistui ja kehittyi luonnonsuojelualue, ja metsäomenapuun arvo ja erikoisuus tulee monissa lehtikirjoituksissa hyvin esiin. Etelä-Suomen lehdistä löytyykin runsaasti erilaisia kirjoituksia, joissa pyydetään yleisöä sekä etsimään metsäomenapuita että vaalimaan niitä. Lukijoita puhutteleva kirjoitus *Hämeen Sanomissa* tiivistää hyvin tätä uteliasta ja arvostavaa asennetta:

Metsäomenapuuta tarkkaamaan! Metsäomenapuu on Suomen harvinaisimpia lehtipuita. Se esiintyy runsaammin ainoastaan Ahvenanmaalla ja Etelä-Suomen saariston länsiosissa. On kuitenkin olemassa kirjallisuudessa tietoja, vaikka hywin vanhoja, että sitä olisi tawattu myös Etelä-Hämeessä. Löytöpaikoiksi mainitaan: 1) Korpilahden pitäjä, eräs saari lähellä Puolakkaa (Orawi), 2) Asikkalan pitäjän Keltaniemi, 3) Luopioisten pitäjän Wekunansaari Kukkian järwessä ja

viljelyssä ja niiden runkoja on käytetty ympäräpäämiseen ja varttamiseen (*Puutarha ja koti* 11/1935).

Metsäomenapuuta on usein pidetty kauniina, mutta sen kitkerä maku on tehnyt siitä toisinaan myös väheksytyn. 1900-luvun alkupuolella julkaistiin kasvitarhoihin liittyviä kirjoituksia, joissa metsäomenapuuta pidettiin arvottomana: ”kasweina tapaat siellä noita wanhoja, jalostamattomia metsäomenapuita, kuuluisia rumuudestaan ja hedelmäinsä kehnoudesta” (*Aamulehti* 11.5.1910). Tiedot metsäomenapuun hyötykäytöstä ovat kuitenkin ristiriitaisia, sillä lähteet kertovat myös metsäomenapuun hyödyntämisestä. Esimerkiksi Elias Lönnrot mainitsi *Flora Fennicassa* jo vuonna 1860, että ”Metsäomenain puserretusta mehusta saadaan siiteriä ja etikkaa. Puuaine lujaa, hyvää sorvareille, puusepille j. n.e.”. Lehdistä löytyy myös mainintoja siitä, että metsäomenapuita istutettiin eläinten houkuttelemiseksi metsästystä varten. (*Hufvudstadsbladet* 28.5.1905)

4) Mallasweden ranta Pälkäneen ja Sääksmäen pitäjien rajalla. Mahdollistahan on, että metsäomenapuu jo on sukupuuttoon hävitetty maakunnastamme, mutta olisi nyt kuitenkin ryhdyttävä sitä uudelleen hakemaan ja tarkkaamaan, sillä se on joka tapauksessa luonnon muistomerkeistämme kaikkein kauniimpia ja merkillisimpiä jo pelkästään kotiseutuharrastuksen kannalta. Jo tältäkin kannalta se siis ansaitsee suojelusta, mutta ehkä vielä enemmän eräästä toisesta syystä. Sen siemenestä voidaan ehkä kasvattaa mitä parhaimpia ja kestävimpiä perusrunkoja jaloille omenalaaduille. (*Hämeen Sanomat* 5.11.1914)

Etelä-Hämeen mahdolliset metsäomenapuut olivat usean muunkin kirjoituksen aiheena 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, jolloin kiinnostus puiden ja metsien historiaan eli vahvana. Tuolloin myös Laatokan Karjalan luonto sai paljon huomiota, ja Karjalankin metsäomenapuita etsittiin ja kartoitettiin näkyvästi (*Maakansa* 13.6.1937).

Luonnontieteisiin ja kotiseutuun kohdistuneen kiinnostuksen lisäksi metsäomenapuihin liittyviä mainintoja löytyy runsaasti

erilaisten matkakirjeiden ja erityisesti Ahvenanmaalle suuntautuneiden matkakertomusten yhteydessä. Esimerkiksi Eckeröhön suuntautuneen matkan vaikutelmista kertoo hyvin vuonna 1926 julkaistu tunnelmakuvaus:

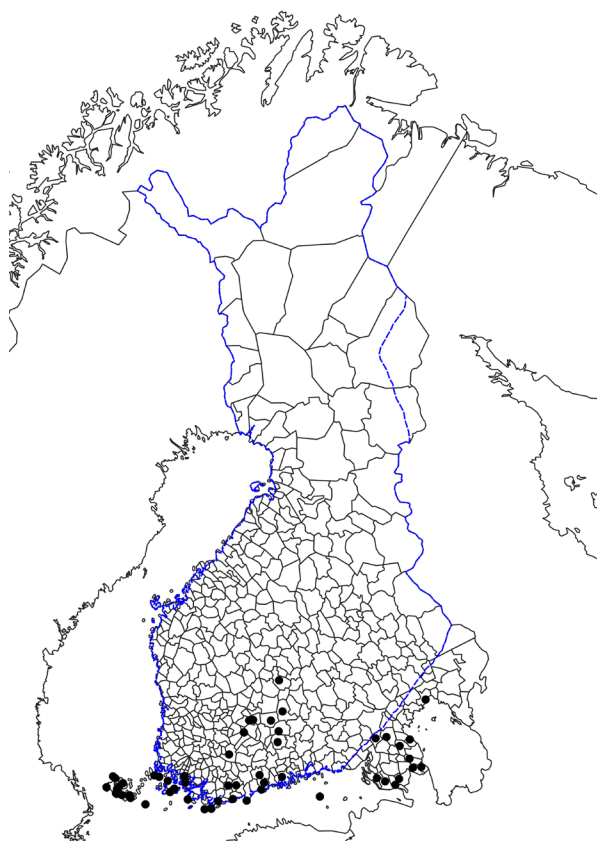
Stugorna med deras underliga gamla glasverandor med avfasade hörn och små rutor i egendomliga mönster och en viss karaktär av kajuta eller ångbåtssalong ligger fridsamt inbäddade mellan de gamla heliga träden ask och ek och snår av vildapel och al och dungar av Topeliussusande björkar. (*Hufvudstadsbladet* 29.8.1926)

Sodan jälkeenkin metsäomenapuista kirjoitettiin usein retkeilyn ja turismin kontekstissa, mutta luonnonsuojelun merkitys nousi entistä vahvemmin esiin, ja suuri osa esimerkiksi sodanjälkeisistä sanomalehtikirjoituksista käsittelee tavalla tai toisella metsäomenapuun uhanalaisuutta ja rauhoittamista. Vuonna 2019 metsäomenapuu arvioitiin uhanalaiseksi, vaarantuneeksi lajiksi. Uhkatekijöitä ovat rakentamisesta ja umpeenkasvamisesta johtuvat elinympäristön muutokset sekä risteytyminen.

Hakusanat

Metsäomenapuuta käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *metsäomenapuu* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *vildapel*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Metsäomenahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1888–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Hinneri, Sakari. 'Metsäomenapuu (*Malus sylvestris*) Turun saaristossa.' *Sorbifolia* 16 no. 1 (1985): 39–47.

Lönnrot, Elias. *Flora Fennica. Suomen kasvisto. Koelma*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1860.

Oja, Seppo. 'Puista kirjoitettua keskiajalta 1700-luvulle.' Teoksessa *Puiden jäljillä. 400 vuotta dendrologian historiaa*. Toim. Henry Väre, Aune Koponen, Leena Hämet-Ahti, Max Hagman ja Juha Raisio. Dendrologian seura, Helsinki 2008, 21–52.

'Metsäomenapuu – *Malus sylvestris*.' *Punainen kirja 2019 -verkkopalvelu*.

<https://punainenkirja.laji.fi/results/MX.38906?checklist=MR.424>. Viitattu 28.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Kk. *Malus sylvestris* - crabapple tree on the west coast of Estonia (Puhtu), 2019. CC0 1.0.

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Metsounapuu1103.JPG>

Kuva 2: Ludwig Pfleger. *Studies of the trunk, blossoms and fruit of a wild apple tree (*Malus sylvestris*)*. 1788.

Metropolitan Museum of Art. CC0 1.0. <https://tinyurl.com/yvp58yub>

Euroopan- pähkinäpensas

Corylus avellana

Teksti ja aineistonkeruu: Silja Laine

Lajista käytettyjä nimityksiä

euroopanpähkinäpensas, pähkinäpensas,
pähkinäpuu, hasselbusk

Euroopanpähkinäpensas eli pähkinäpensas *Corylus avellana* on keväällä kukkiva, usein puuksi kutsuttu pensas, joka kasvaa Suomessa sekä luonnonvaraisena että istutettuna. Se on noin viisimetriseksi kasvava monirunkoinen pensas, jolla on laajat juuristot. Pähkinäpensasta tavataan Suomessa jääkauden jälkeisen lämpimän kauden jäänteinä. Kivikautisia pähkinöiden ja vesipähkinöiden jäänteitä on löytynyt Pohjois-Hämeessä Petäjävedeltä asti, mutta vesipähkinöitä ei Suomessa enää kasva. Pähkinän tiedetään kuuluneen Suomessa asu-

neiden ihmisten ruokavalioon jo kivikaudella, ja sitä on yritetty siirtää ja kasvattaa jo ennen varsinaisen maanviljelyn alkua. Pähkinöitä on löydetty myös merovingiajan polttokalmistoista Ahvenanmaalla sekä myöhäisrautakauden ruumiskalmistoista Euran Luistarista ja Köyliön Vanhakartanosta.

1800- ja 1900-luvulla luonnonvaraisia pähkinälehtoja kasvoi erityisesti Ahvenanmaalla, Uudellamaalla ja Varsinais-Suomessa sekä Kannaksen Karjalassa, mutta istutettuja pensaita löytyi Vaasasta ja Kuopiosta asti. Yk-

Kuva 2. Pierre-Joseph Redoutén piirros pähkinäpensaasta 1800-luvun alusta.

sittäisiä pähkinäpensaita on istutettu kartanoiden ja pappiloiden pihoille, kaupunkipihoihin sekä esimerkiksi teitä reunustamaan. Suomalaisessa lehdistössä niin yksittäisistä pähkinäpensaista kuin pähkinälehdöistä on kirjoitettu paljon. Myös kaunokirjallisuudessa pähkinäpensas esiintyi usein. Varsinkin 1800-luvulla sanomalehtien viihteellisissä följetongeissa eli jatkokertomuksissa tapahtumat sijoittuvat usein pähkinäpensaiden katveeseen.

1920- ja 1930-luvulla kirjoitettiin paljon Ahvenanmaan ja Karjalan pähkinäpensaista. Niin ikään sotien aikana Karjalan luonto sai paljon huomiota. Havaintoja tekivät paikallisten asukkaiden lisäksi tutkijat, matkailijat ja sotilaat, joista monille Karjala tarjosi uudenlaista nähtävää. Esimerkiksi TK-kirjeenvaihtaja Matti Kurjensaari kirjoitti Itä-Karjalasta:

Satakunnan ja Savon miehillä ollut syksyn mittaan vieläkin merkillisempää katseltavaa. Metsää täälläkin on, mutta lempeän näköistä metsää. Halavat, raidat ja pähkinäpensaat antavat näkymille pehmeän, lehtomaisen sävyn. (*Helsingin Sanomat* 8.12.1941)

Pähkinäpensas kukkii varhain, usein vielä, kun lunta on maassa. Nykyään seurataan tarkasti siitepölyallergiaa aiheuttavien kasvien kuten pähkinäpensaana, pujan, lepän, koivun ja heinien kukintaa, ja esimerkiksi Turun yliopisto on laatinut siitepölytiedotteita vuodesta 1976. Tieteellinen kiinnostus allergioihin yleistyi vasta toisen maailmansodan jälkeen. Sitä ennen pähkinäpensaista uutisoitiin esimerkiksi matkakertomusten, puutarhauutisten tai luonnontieteellisten havaintojen yhteydessä.

Pähkinäpensasta on käytetty myös hyötykasvina. Pähkinöitä on syöty, ja toisinaan niitä

on kerätty myyntiin. Erityisesti pula-aikoina pähkinällä on ollut merkitystä ravintona. Vuonna 1888 astui voimaan uusi metsälaki, joka kuitenkin rajoitti pähkinöiden käyttöä:

Täällä Hämeenlinnassa on koulupoikain syksyhuwina ammoisista ajoista ollut käynti Hattelmassa pähkinöitä poimimassa. Mutta viimeksi mainittu metsälaki kieltää pähkinäin poimimisen. (*Hämäläinen* 17.10.1888)

Toisaalta pähkinäpensaita on istutettu paikkoihin, joista pähkinöitä on ollut helppoa poimia. Esimerkiksi Turussa rakennettiin vuonna 1915 Sikaojan Kaupunkilähetysten poikakoti, jonka yhteyteen istutettiin pähkinäpensaita “sen tähden, että niistä on pojilla jotakin nautittawaksi” (*Turun Sanomat* 29.8.1915).

Pähkinäpensaana puuta on käytetty erilaisen tarvekalujen valmistamiseen, ja oksia on käytetty esimerkiksi haravan piikeiksi ja kaironkatsomiseen. Pähkinäpensaslehtoja rai-vattiin 1900-luvulla peltojen ja uusien asuinalueiden tieltä, mutta niiden harvinaisuus

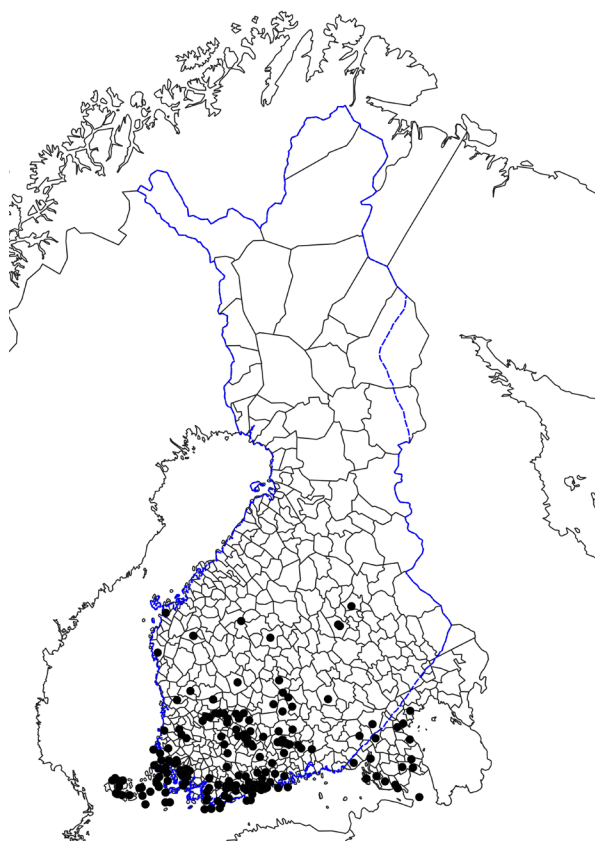
tiedostettiin varhain, ja pähkinälehtoja rauhoitettiin Ahvenanmaalla jo 1920-luvulla (*Suomen poliisilehti* 31.3.1931). Nykyään pähkinäpensaslehdot ovat luonnonsuojelulaissa määriteltyjä suojeltuja luontotyyppisiä, jotka ovat uhanalaisuusluokaltaan vaarantuneita. Vuonna 2016 *Maatiainen - Det lantliga kulturarvet ry*, joka pyrkii säilyttämään luonnon ja kulttuurimaisemien monimuotoisuutta ja vanhoja viljelykasveja, julisti pähkinäpensaun vuoden kasviksi.

Tämän lajitekstin yhteydessä olevan kartan havainnot perustuvat suomen- ja ruotsinkieliseen sanomalehtiaineistoon. Pähkinäpensaasta kerrotaan paljon ruotsinkielisessä lehdistössä, sillä sitä on esiintynyt paljon ruotsinkielisillä alueilla Ahvenanmaalla ja länsirannikolla. Suomen kielessä ja historiassa on useita pähkinään viittaavia paikannimiä, jois-

ta tunnetuin lienee Pähkinäsaari, jossa tehty rauhansopimus vuonna 1323 sai nimensä Nevajoen suulla sijaitsevasta Pähkinäsaaren linnasta. Myös Vuoksen Pähkinäsaari (alkujaan Päihäsaari) sijaitsee nykyisellä Venäjällä, lähellä Käkisalmen kaupunkia. Antti Komonen kirjoitti siitä Käkisalmen historiaa käsittelevässä lehtiartikkelissaan näin:

Päihä- 1. Pähkinäsaari; Virtaniemen tyvessä oleva pähkinäpensasta kasvava kukkula, joka ennen Vuoksen laskua on ollut saarena. Päihäsaari oli vielä viime vuosisadalla yleisessä käytössä, mutta nimi mukautui myöhemmin kirjakielen mukaiseksi. Paikka lienee maamme vanhimpia kirjallisuudesta tunnettuja pähkinäpensaun kasvupaikkoja. (*Käkisalmen Sanomat* 19.11.1925)

Pähkinäpensashavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1860–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkarta vuodelta 1938.

Hakusanat

Pähkinäpensasta käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *pähkinäpensas* ja *pähkinäpuu* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *hasselbusk*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

Alanko, Teija. *Malva ja Mulperi. Poimintoja entisajan puutarhoista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2018

Halinen, Petri. 'Kivikausi'. Teoksessa *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Toim. Georg Haggrén, Petri Halinen, Mika

Lavento, Sami Raninen ja Anna Wessman. Gaudeamus, Helsinki 2015, 19–20.

Kalela, Aarno, ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit II*. WSOY, Helsinki 1959.

Raninen, Sami ja Anna Wessman. 'Rautakausi'. *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Toim. Georg Haggrén, Petri Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen ja Anna Wessman. Gaudeamus, Helsinki 2015, 215–364.

Kuvalähteet

Kuva 1: Juhsta. Untulanharjun lehtometsää ja luontopolku Hämeenlinnan Lammilla.

Pähkinäpensas mm. etuvasemmalla, 2015. CC BY 4.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Untulanharjun_p%C3%A4hkin%C3%A4lehtoa.jpg

Kuva 2: Pierre-Joseph Redouté. *Corylus avellana*, 1801-1819. CC BY 4.0. Rawpixel.com.

https://www.flickr.com/photos/vintage_illustration/46310366195

Sembramänty

Pinus cembra sibirica

Teksti: Silja Laine

Aineistonkeruu: Silja Laine ja Verna Laine

Lajista käytettyjä nimityksiä

sebramänty, siperiansebra, cembratall

Sembramänty on viljelyperäinen tulokas, jota tuotiin Siperiasta Suomeen 1860-luvulla. Suomalainen lehdistö antaa puun leviämisen tarkasteluun hyvän pohjan, sillä sen viljelyn alkuvaiheet on verrattain hyvin dokumentoitu. Ensimmäiset kokeilut ajoittuivat 1860-luvun nälkävuosiin, ja olivat suoraa seurausta nälänhädästä. Sembramännillä on suuret, syötävät siemenet, ja sitä istutettiin Suomeen ravinnon lähteeksi. Tämän vuoksi sitä on kutsuttu myös nimellä leipäpuu ja surumänty (*Helsingin Sanomat* 17.9.1939).

Sembramäntyjä istutettiin 1880-luvulla eri puolilla Suomea kruununpuistoihin, joista taimia myytiin edelleen eteenpäin. Sembramäntyjä kasvaa Siperiassa, ja niiden toivottiin menestyvän myös pohjoisessa Suomessa. Istutuksia seurattiin tarkasti ja niistä raportoitiiin julkisesti:

Metsänhoitaja Ericsson ilmoitti, että Kitilässä löytyy osittain jotensakin kauneita sembramäntyjä. Myöskin Kemissä on puhuja kuullut noiden joku kymmenkunta

vuotta takaperin toimitettujen kylvöjen ja istutusten osittain jotensakin hyvin menestyneen, erittäinkin metsävarhijatorp-pain läheisyydessä. (*Suomen metsänhoi-tolehti* 1/1889)

Sembramäntyjen istutushistorian alkuvaiheet liittyivätkin vahvasti valtiolliseen toimintaan ja metsätalouteen. 1890-luku oli taimitarhojen liiketoiminnan kehittymisen kulta-aikaa, ja sembramänty oli yksi keskeisistä myynti-artikkeleista. Siemenet tilattiin Venäjän metsäministeriöltä. Eniten kirjoitettiin Evon, Puhkarin ja Pietarsaaren puista, mutta lehdistä löytyy myös runsaasti sembramäntyjen myynti-ilmoituksia ja siemenhinnastoja.

Lammilla sijaitsevan Evon metsäopiston Mustajärven toimipisteelle perustettiin jo vuonna 1865 taimitarha, jossa kasvatettiin yksinomaan ulkomaisia puulajeja, aluksi erityisesti siperiansembraa. Oulun lähellä Pukissa oli perustettu vuonna 1863 arboretum, jossa niin ikään viljeltiin sembramäntyä. Senaatti oli antanut virallisen määräyksen ryhtyä kasvattamaan sembramännyn taimia rautatieasemilla sekä metsävarhijoiden torppien pihilla. Näistä siemenistä toivottiin tulevaisuudessa hätäravintoa. Kokeilujen edetessä opittiin, että sembramänty kestää varsin hyvin Suomen kylmiä talvia ja selviytyy aina pohjoisimmassa Suomessa, jos maaperä oli riittävän kostea. Enontekiöllä se ei kuitenkaan menestynyt (*Finlands Allmänna Tidning* 14.6.1873). Nopeaksi ravinnonlähteeksi siitä ei silti ollut, sillä siemeniä alkoi muodostua vasta vuosien päästä.

Myös yksityiset kartanonomistajat istuttivat sembramäntyä. Yksi esimerkki oli Aurora Karamzinin omistama Träskändan kartano ja kartanon puutarha, jonne tuotiin sembramäntyjen, lehtikuusen ja pihtakuusen siemeniä Karamzinin edesmenneen puolison Paul Demidovin perintötilalta Siperiasta. Nälkävuosina kartanossa toimi sairastupa hädänalaisia

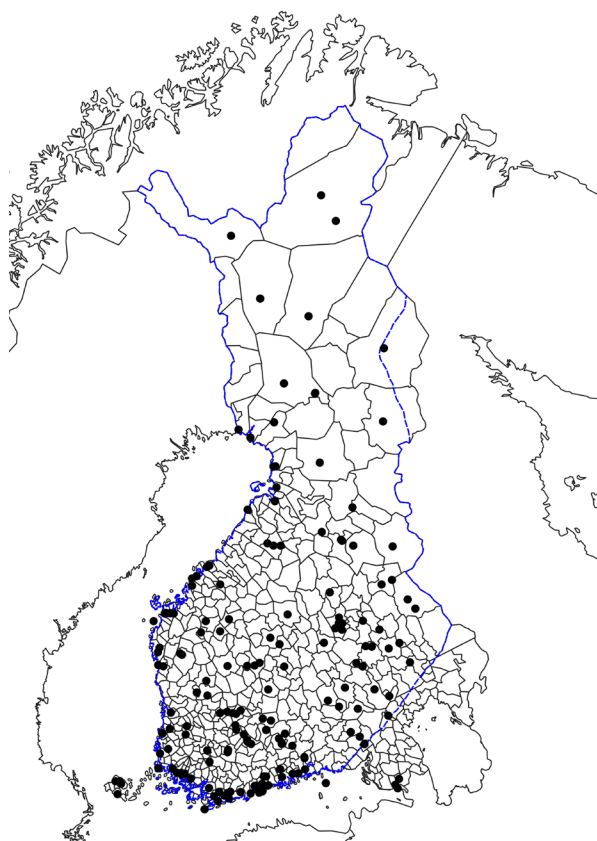
varten. Sata vuotta myöhemmin Träskändan kartano toimi kunnalliskotina, jonka sembramännystä edelleen kirjoitettiin (*Suomen Sosialidemokraatti* 16.2.1958 ja 23.6.1958).

Sembramännyn laajamittaisesta kasvatuksesta luovuttiin jo 1890-luvulla. 1900-luvun alussa alettiin julkaista metsänhoitokirjallisuutta, joissa pohdittiin ulkomaisten puulajien menestymisen mahdollisuuksia Suomessa. Metsänhoitaja ja Tuomarniemen metsäopiston johtaja Arvid Borg julkaisi vuonna 1904 metsänhoitoa käsittelevän kirjan, jossa hän totesi, ettei sembramänty ole metsäpuuna kovin arvokas. Sembramännystä ei näin koskaan tullut metsissä yleistä viljelykasvia, mutta sen sijaan siitä tuli suosittu koristepuu.

Puunjalostusteollisuuden kehittyessä huomattiin, että energialähteenä sembramänty ei ole kovin tehokas, ja vuosien saatossa sen kasvatusta siirtyi metsistä pihille ja puutarhoihin. 1920-luvulla sitä alettiin suosia erityisesti hautausmailla. Esimerkiksi Askolan hautausmaan uudistukseen kuului sembramäntyjen istutus (*Uusimaa* 14.5.1936). Elimäen hautausmaalla sembramäntyjen istutus liittyi erityisesti hautausmaan modernisointiin, jota myös arvosteltiin, sillä sembramäntyjen tieltä kaadettiin vanhoja puita (*Kouvolan Sanomat* 29.10.1940). Myös Malmin hautausmaa Helsingissä sai kujanteen sembramännystä (*Trädgårdsodlaren* 8/1922).

Sodan jälkeen sembramäntyjä istutettiin edelleen hautausmailla sekä julkisten rakennusten läheisyyteen, esimerkiksi kunnalliskotien, koulujen ja urheilukenttien ympärille. Sembramännyn siemenet vetävät puoleensa erityisesti niistä pitäviä pähkinähakkeja. Vaikkei sembramännystä tullut metsissä laajasti viljeltyä puuta, se on säilynyt muistona yrityksestä lievittää nälkähätää. Pähkinähakkeja puoleensa vetävä sembramänty on puolestaan ilahduttanut lintujen ystäviä vielä kauan sen jälkeen, kun muisto nälkävuosista oli haalistunut (*Helsingin Sanomat* 13.10.1950).

Sembramäntyhavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1868–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Sembramäntyä käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *sebramänty* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *cembratall*. Lisäksi aineistoa etsittiin niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

Alanko, Pentti. 'Venäjän vallan aikaisesta puutarhakasvillisuudesta.' Teoksessa *Hortus Fennicus. Suomen puutarhataide*. Toim. Maunu Häyrynen ja Taneli Eskola. Viherympäristöliitto, Helsinki 2001, 60–67.

Hagman, Max ja Juha Raisio. 'Metsänviljelyä ulkomaisilla siemenillä.' Teoksessa *Puiden jäljillä. 400 vuotta dendrologiaa*. Toim. Henry Väre, Aune Koponen, Leena Hämet-Ahti, Max Hagman ja Juha Raisio. Dendrologian seura, Helsinki 2008, 257–262.

Kuvalähteet

Kuva 1. Agnieszka Kwiecień, Nova. Swiss stone pine (*Pinus cembra* L.), cultivated in Wrocław University Botanical Garden, Poland, 2013. CC BY-SA 4.0.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pinus_cembra_Sosna_limba_2013-08-11_03.jpg

Vuorijalava

Ulmus glabra

Teksti ja aineistonkeruu: Silja Laine

Lajista käytettyjä nimityksiä
vuorijalava, bergalm, skogsalm

Vuorijalava on Suomessa harvinainen jalo lehtipuu. Se kasvaa aluksi hitaasti, mutta saat-
taa lopulta kasvaa jopa 30–40 metriä kor-
keaksi. Vuonna 1959 ilmestyneen *Pohjolan*
luonnonkasvit -teoksen kirjoittamisaikaan
Suomen suurin vuorijalava, jonka läpimitta
oli 153 cm, sijaitsi Lohjan Mailassa. Nykyään
Suomen korkein vuorijalava kasvaa Tam-
misaaren Ramsholmenin puistometsäalueella.
Vuorijalava muistuttaa monin tavoin kynäja-
lavaa sekä lehtojalavaa, mutta sen lehdet ovat
kynäjalavaa karheammat ja kukat suuremmat.

Lisäksi vuorijalava kasvaa kynäjalavaa kui-
vemmilla paikoilla.

Vuorijalava kukkii aikaisin keväällä ja
viihtyy parhaiten lehtoniityillä ja lehtonot-
koissa. Suomessa se kasvoi vuoden 1959 kas-
vion tietojen mukaan Ahvenanmaalla, lounai-
sessa saaristossa, Lohjan ja Vihdin tienoilla
sekä Nilsiässä ja Enossa. Istutettuna vuorija-
lava menestyy Oulussa asti. Istutetut vuori-
jalavat eivät kuitenkaan ole aina suomalaista
alkuperää. Lehdistössä julkaistujen tietojen
perusteella on vaikea arvioida vuorijalavan

Kuva 2. Vuorijalava Bilder ur Nordens Flora-teoksessa (1917–1926).

levinneisyyttä, koska se on niin helposti sekoitettu puutarhakarkulaisiin. Yksittäisetkin puut ovat tosin saattaneet saada huomiota osakseen. Esimerkiksi kasvitieteen professori Kaarlo Linkola, julkaistuaan Vanajaveden kynäjalavia koskevan tutkimuksen, selvitti Hattulan vuorijalavan kohtaloa:

Tutkiessani äskettäin jalavan levinneisyyttä Vanajaveden seudulla kävi ilmi, että valtava pääosa seudun lukuisista jalavaesiintymistä kuuluu kynäjalavalle (*Ulmus laevis*). Tätä puulajia kasvaa monin paikoin pitkin Vanajaveden rantamaita ja sitäpaitsi myös läheisen Lehijärven rannoilla. Vuorijalavasta (*U. scabra*), joka useimmissa maamme seuduissa, mis-

sä jalavaa tavataan, on ainoa jalavalaji, sain tietooni vain yhden ainoan varmasti luonnonvaraisen, nykyisen esiintymän. (*Luonnon Ystävä* 5/1934)

Kannaksen Karjalaa ja sen luontoa kohtaan kohdistui 1920- ja 1930-luvulla suurta kiinnostusta. Luonnontieteilijöille Kannaksen luonto oli mielenkiintoinen tutkimuskohde, jossa muualla Suomessa harvinaiseksi käyneitä lajeja, kuten vuorijalavia, löytyi runsaammin. Alueen kasvillisuudesta kerrottiin ja kirjoitettiin niin luonnontieteellisissä julkaisuissa kuin matkakertomuksissakin. Vuonna 1930 Kannaksen Raivolaan suuntautuneesta retkestä kerrottiin näin:

Perillä saa tulijan heti juhlamielelle vakaata tervetuloitovotustaan humiseva, mahtava metsämuuri, jonka suoravartiset rungot nelikymmenmetrisinä näyttävät taivasta tapailevan. Tuntuu kuin saapuisi jättien valtasaliin, jonka kunniakatos-ta nuo tasasuhtaiset pilarit kannattavat. Polku kaartelee puiden katveessa toisinaan kunnaalle kohoten, välillä notkoon painautuen. Jättien metrin paksuisten tyvien lomissa levittäytyvä kasvullisuus saa sekin rehevyydellään kulkijan ihmetykseen. — Korkeata ruohoa, vehmasta saniaista, mehevää käenkaalia, pensaikkoa ja marjavarvukkoa. Joissakin syvänteissä punoutuu oksien ja lehtien verkko suorastaan läpipääsemättömäksi tiheiköksi. Ja paitsi valtapuitaan, tavataan tällä merkillisellä alueella monia muitakin harvinaisia metsän asukkaita. Siellä viihtyvät erinomaisesti tammet, vaahterat, vuorijalavat, niinipuu ja pähkinäpensaat. (*Kansan Kuvalehti* 29.8.1930)

Matkakertomusten rinnalla luonnontutkijat saivat erityisesti 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä paljon näkyvyyttä ja palsta-

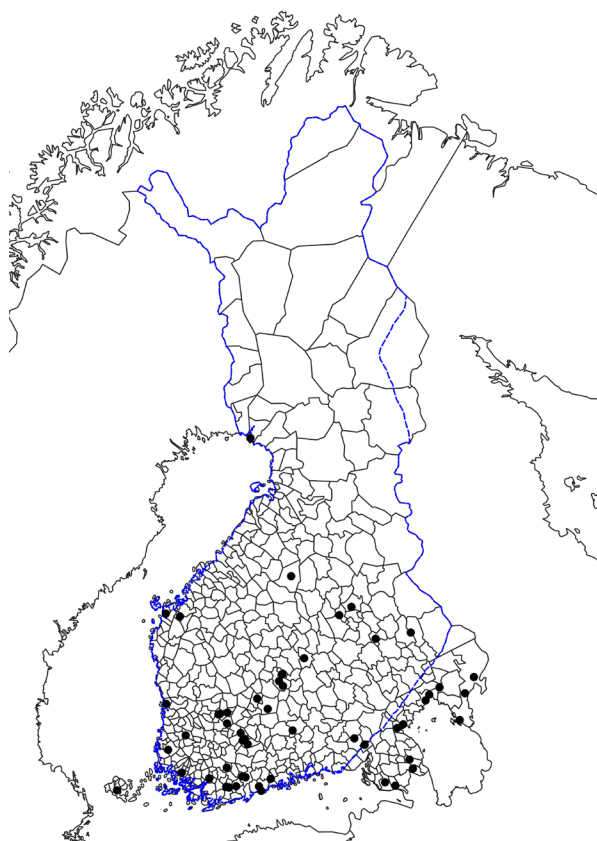
tilaa suomalaisessa lehdistössä. Kotiseutuaate nivoutui luonnontuntemukseen ja luonnon-suojeluun kasvitietelijöiden, esimerkiksi luon-tokirjailijana ja luonnonsuojelijana tunnetun Reino Kalliolan ja Kaarlo Linkolan elämän-työssä. Molemmat kirjoittivat ja esitelmöivät väsymättä jalojen lehtipuiden suojelun tärke-ydestä sekä sotaa edeltävinä vuosikymmeninä että sodan aikana. Monet lehdissä julkaistut tekstit perustuivat yleisölle pidettyihin esitel-miin. Vuodesta 1939 Kalliola toimi valtion luonnonsuojeluvalvojana.

Puiden historia sai 1900-luvun ensim-mäisinä vuosikymmeninä paljon huomioita. Luontoharrastus ei ollut vain luonnontieteili-jöiden käsissä, vaan liittyi kiinteästi myös esi-merkiksi kotiseutuharrastukseen. Vuorijalava

on kynäjalavaa paljon yleisempi, mutta kynä-jalavan lailla se kasvaa useimmiten yksittäises-ti. Yksittäisetkin puut ovat saaneet huomiota osakseen. Esimerkiksi Kaarlo Linkola kirjoitti vuonna 1941 seitsemän sivua pitkän artikke-lin Nilsin vuorijalavasta (*Luonnon Ystävä* 1.1.1941).

Vuorijalavan harvinaisuus on ollut tiedos-sa pitkään. Tällä hetkellä se luokiteltu uhan-alaiseksi ja vaarantuneeksi. Sitä uhkaavat eri-tyisesti rakentaminen, keräily, pellonraivaus ja metsien puulajisuhteiden muutokset, tule-vaaisuudessa myös vieraslajit ja ilmastomuutos. Monessa Euroopan maassa jalavat ovat kärsi-neet jalavataudista, joka toistaiseksi ei ole le-vinnyt Suomeen.

Vuorijalavahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa 1800–1969.

1916–1967

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Vuorijalavaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta sekä *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehdistä aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *vuorijalava* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *bergalm*.

Kirjallisuus

Kolbe, Laura. 'Jalava. Puiden katoavaa aatelia.' Teoksessa *Elämän puu*. Toim. Osmo Pekonen. WSOY, Helsinki 1997, 42–49.

Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit II*. WSOY, Helsinki 1959.

'Vuorijalava – *Ulmus glabra*.' *Punainen kirja 2019 -verkkopalvelu*.

<https://punainenkirja.laji.fi/results/MX.37975?checklist=MR.424>. Viitattu 2.3.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Pavel Niakhayeu. A 180 year old Scotch elm (*Ulmus glabra*) in the Horki Arboretum (Dendrarium) which is a part of the Botanical garden of the Belarusian State Agriculture Academy in Horki, Belarus, 2020. CC BY-SA 4.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ulmus_glabra._Arboretum._Horki,_Belarus.png

Kuva 2: Carl Axel Magnus Lindman. Bilder ur Nordens Flora. Stockholm 1917–1926. Public Domain

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:366_Ulmus_scabra.jpg

Ruohovartiset kasvit

Horkkakatkero

Gentianella amarella

Teksti ja aineistonkeruu: Noora Kallioniemi

Monien ruohovartisten kasvien tutkiminen sanomalehtiaineiston avulla poikkeaa nisäkkäiden ja lintujen tutkimisesta. Kasvilajiston muutokset huomioidaan lehdistössä usein vasta, kun lajit ovat tulleet uhanalaisiksi. Esimerkiksi niittykasvi horkkakatkero ei anna yhtään osumaa *Fauna et Flora Fennica* -hankkeen tutkimusvuosilta 1800–1969. Elias Lönnroten käyttämällä nimellä arokatkero kasvista löytyy yksi maininta vuodelta 1917, joka sekin käsittelee kasvin katoamista Käkisalmen luonnosta:

Lajista käytettyjä nimityksiä

horkkakatkero, arokatkero,
horkkaheinä, katkeraheinä,
niittykatkero, pässinkellukka,
ängsgentiana

Toinen mainittu laji oli ennen edustettuna muutamalla nurmikolla lähellä sitä tietä, joka on kaupungin ja turvalaitoksen välillä. Aikainen ruohon niittäminen lehmien rehuksi ennen kuin kasvi kukkii lienee aiheuttanut sen häviämisen tältä kasvupaikalta, joka oli ainoa tunnettu kohta, missä se kaupungin välittömässä läheisyydessä esiintyi. (*Luonnon Ystävä* 4/1917)

Horkkakatkero oli yleinen kasvi perinteisen maatalouden aikana, mutta elinkeinoraken-

Kuva 2. *Horkkakatker*o Plantarum indigenarum et exoticarum icones ad vivum coloratae -teoksessa (1788).

teen muutokset näkyvät sen levinneisyydessä. Samalla horkkakatkeron puuttuminen lehtiaineistosta kertoo myös lehdistön ja kenties ihmisenkin toimintatavoista, sillä pieniin arkisiin asioihin ei välttämättä kiinnitetä huomioita, ennen kuin ne ovat vaarassa kadota. Myöhemmästä aineistosta kasvista on havaintoja viideltä paikkakunnalta: Heinola, Lohja, Kuusamo, Kiiminki ja Puolanka.

Horkkakatkero ilmestyi sanomalehtiaineistoon varsinaisesti vasta vuonna 1982, kun Pirkanmaalla saatiin valmiiksi selvitys alueen uhanalaisista kasveista. Tampereen kasvitieteellinen yhdistys oli aloittanut alueen uhanalaisten kasvien luetteloinnin vuonna 1977 ja Tampereen seutukaavaliiton myötävaikutuksella valmistui käytännön suojelutoimia palveleva loppuraportti. Selvityksen mukaan alueelta oli hävinnyt kokonaan ainakin seitsemän kasvilajia, erittäin uhanalaisiksi luokiteltavia kasveja oli yhdeksän ja uhanalaisiin kasveihin luokiteltiin 17 lajia. Pirkanmaalla erittäin uhanalaisiksi kasveiksi selvityksessä todettiin mähkä, ketopiippo, lettosarja, viitasara, kaitakämmekkä, rantalitukka, luhtaorvokki, horkkakatkero ja pikkukihokki. (*Etelä-Suomen Sanomat* 10.3.1982)

Tähän selvitykseen palattiin lehdistössä 20 vuotta myöhemmin, kun 2000-luvun alussa kirjoitettiin biologi Marko Vauhkonen kymmenen vuotta kestäneestä tutkimustyöstä, jota verrattiin aiempaan tutkimukseen. Hänen mukaansa Päijät-Hämeessä oli yli 50 kasvilajia, joista oli syytä olla huolissaan. Vauhkonen nosti luonnonsuojelun peruskysymyksen: mikä on ihmisen vastuu muista lajeista, ja mitkä lajit on oikeus hävittää? Jos katkerot kaatoavat Hämeestä ja Pirkanmaalta ei maailma siihen kaadu, mutta ei voi olla hyväksyttävää,

että ihminen vauhdittaa kehitystä moninkertaisesti. Kasvien uhanalaisuuden vauhdittajana on usein ihmisen toiminta, kuten rakentaminen ja metsähakkuut. Vauhkonen mukaan salakavalampia syitä lajien häviämiseen ovat myös yhteiskunnan rakenteelliset muutokset, kun maatilat jäävät tyhjiilleen ja autioituvat. (*Etelä-Suomen Sanomat* 14.7.2001)

Vuonna 2001 *Suomen Kuvalehdessä* kirjoitettiin, että voimajohtoaukeilla oli myönteinen vaikutus monien niittylajien esiintymiseen. Tutkitulta 77 johtoaukealta löytyi kymmeniä tuoreiden ja kuivien niittyjen kasvi- ja perhoslajeja, joista osa oli taantuneita lajeja. Muutamilta johtoaukeilta löytyi myös valtakunnallisesti uhanalaisia niittykasveja, kuten hirvenkello ja horkkakatkero. Lajien voimakkaan vähentymisen syyksi mainittiin maatalouden tehostuminen. Fingridin kunnossapitopäällikkö Ari Levulan mukaan joh-

toaukeat peittivät Suomen metsämaista noin 50 000 hehtaaria, eli kymmentä Nuuksion kansallispuiston tavoiterajausta vastaavan alueen. Levolan mukaan: ”Olisi hyvä, jos johtoukeille löytyisi kelkkareittien ja joulukuu-sien kasvatuksen lisäksi muutakin käyttöä.” (*Suomen Kuvalehti* 3.8.2001)

Kesällä 2003 Suomen ympäristökeskus (SYKE) toivoi luonnossa liikkujilta havain-toja uhanalaisista katkerokasveista. Perinteiset maatalouden maankäytön muodot, kuten laidunnus ja niitto ovat vähentyneet, mikä on näkynyt kasvien levinneisyydessä ja niistä teh-tyen havaintojen määrässä. Lisäksi keinolan-noitteet rehevöittävät kasvupaikkoja. SYKE:n perinnemaisemien inventoinnin yhteydessä tarkistettiin katkeroiden kasvupaikkoja eri puolilla maata vuosina 1992–1998. (*Hangö-tidningen* 18.7.2003)

Horkkakatkerokasvi mainittiin 2020-luvulle tultaessa usein esimerkkinä ”vieraslajitai-stelussa”, jonka elintilaa komealupiini valtasi (*Uutisuutiset* 1.7.2021). Lupiini yksipuolistaa luontoa ja uhkaa erityisesti niitty- ja ketola-jistoa. Sen kerrottiin lehtijutuissa uhkaavan suurta joukkoa yksittäisiä kasvilajeja, kuten hirvenkelloa ja uhanalaisia ketolajeja kuten horkkakatkerokasvi, ketokatkerokasvi, idänkurho, län-nenkurho, suikeanoidanlukko, saunionoi-danlukko, ketonukki ja laukkaneilikka. (*Län-si-Suomi* 25.07.2017)

Vuonna 2018 ympäristön muutoksiin oli havahduttu ja käytännön suojelutoimiin ryh-dytty. Esimerkiksi Lohjalla perinnebiotoop-peja hoidettiin luonnon monimuotoisuuden turvaamiseksi järjestämällä niittotalkoita. Pai-kallisella kedolla pyrittiin säilyttämään koko maassa uhanalainen horkkakatkerokasvi, jolla oli tiettävästi vain kaksi kasvupaikkaa Uudella-maalla. (*Ykköslöyly* 18.7.2018)

Perinnebiotooppien hoidolla suojellaan katoavia luontotyyppisiä. Perinnebiotoopit ovat perinteisen maatalouden muovaamia niittyjä ja laitumia, joille on vuosisatojen aika-

na kehittynyt omakeimainen ja rikas eliölajisto. Niityt, kedot ja hakamaat ovat laidunnuksen ja niiton loputtua kasvamassa umpeen. Myös muut maankäytön muutokset, kuten pelto-maan raivaus ja rehevöityminen, ovat syynä perinnebiotooppien uhanalaistumiseen. Noin 90 % perinnebiotooppien luontotyypeistä on jo luokiteltu joko äärimmäisen tai erittäin uhanalaisiksi. Perinnebiotooppien lajisto on poikkeuksetta hyvin monipuolinen. Esimer-kiksi niityillä ja kedoilla on paljon erilaisia pienruohoja ja näyttäviä kukkakasveja, jotka taas houkuttelevat paikalle myös runsaasti monenlaisia hyönteisiä, kuten perhosia. Maan ja kasvillisuuden kulutus on mahdollistanut perinnebiotooppien syntymisen. (*Ykköslöyly*, 18.7.2018; *Länsi-Uusimaa*, 19.7.2019)

Kuusamossa Oulangan kansallispuistoon johtavan Liikasenvaaran tien uudistamisen yhteydessä perustettiin horkkakatkerolle väli-aikaiset ekohotellit, eli siirtoistutukset. Kasvit siirrettiin pois työmaan alta ja ne palautettiin kasvupaikoilleen, kun työt saatiin valmiiksi. Kunnostuksessa pyrittiin huomioimaan luon-toarvot. (*Koillissanomat* 24.10.2019) Rahoi-tuspäätös tien kunnostukselle tuli lopulta niin nopeasti, että uhanalaiselle kasville oli käydä huonosti:

Horkkakatkerokasvi on uhanalainen ja erityi-sen suojeltava laji, joka on löytänyt uuden kasvupaikan kalkkiseutujen tienpien-tareilta sen jälkeen, kun vanhat laidunniityt ovat kasvaneet umpeen. Se on kansallis-puiston ulkopuolella merkittävin Liika-senvaaran tien kunnostushanketta koske-neista lajeista. Valitettavasti oli selvää, että tien kunnostuksessa sille kävisi huonosti. (*Koillissanomat* 21.9.2020)

Ely-keskuksen uutiskirjeen mukaan asuk-kaat viihtyivät hotelleissa ja lisääntyivät hyvin kahden vuoden ajan. Paakut asukkaineen ja irtomaa siemenineen siirrettiin takaisin uu-

situlle tienpientareelle. Siirrot onnistuivat hyvin, mutta uusien tienpientareiden olosuhteet eivät kaikilta osin vastanneet horkkakatkeroiden vaatimuksia. (*Koillissanomat* 21.9.2020) Tällaiset suojelutoimet ovat viimeinen keino silloin, kun asia on yhteiskunnan kannalta tärkeä, mutta muita keinoja ei ole näköpiirissä. (*Koillismaan Uutiset* 1.10.2020)

Vuonna 2021 perustettu Helmi-suojeluohjelma auttoi Kainuussa esimerkiksi metsäisellä kalkkikalliokielekkeellä kasvavaa horkkakatkeroa, jonka esiintymä oli jo liki kasvanut umpeen. (*Kainuun Sanomat* 10.3.2021)

Hakusanat

Horkkakatkeroa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–2022 suomenkielisillä nimityksillä *horkkakatker* ja *arokatker* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *ängsgentiana*.

Kirjallisuus

‘Horkkakatker – Gentianella amarella’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.39321>. Viitattu 25.2.2025.

Lampinen, R. ja T. Lahti. ‘Havaintokartat (Gentianella amarella – horkkakatker)’. *Kasviatlas 2023*. Helsingin Yliopisto, Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki 2024. <https://kasviatlas.fi/lajit/?key=horkkakatker&year=2023>. Viitattu 25.2.2025.

‘Horkkakatker’. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/2304/horkkakatker>. Viitattu 25.2.2025.

Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura, Helsinki 1936.

Kuvalähteet

Kuva 1: Andrey Zharkikh. Autumn dwarf gentian (Gentianella heterosepala syn. Gentianella amarella ssp. heterosepala), Gentian family (Gentianaceae). Slopes of Mount Wolverine, Alta, Little Cottonwood Canyon, Utah, 2015. CC BY 2.0. <https://flickr.com/photos/33497841@N02/20591881791>

Kuva 2: Lukas Hochenleitter und Kompagnie. *Plantarum indigenarum et exoticarum icones ad vivum coloratae, oder, Sammlung nach der Natur gemalter Abbildungen inn- und ausländischer Pflanzen, für Liebhaber und Beflissene der Botanik*, 1788. Biodiversity Heritage Library. Harvard University Botany Libraries. Public Domain. <https://www.flickr.com/photos/biodivlibrary/15902484500>

Hämeen- kylmänkukka

Pulsatilla patens

Teksti: Noora Kallioniemi ja Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Hämeenkylmänkukka on mannerjään väistettyä Suomeen levinnyt arokasvi. Kasvi on Suomessa rauhoitettu ja erittäin uhanalainen. Myös hämeenkylmänkukan ja kangasvuokon risteymä, lilakylmänkukka, on rauhoitettu.

Hämeenkylmänkukka esiintyy Suomessa pääasiassa Kanta-Hämeessä ja onkin alueen maakuntakasvi. Kuten *Hämeen Sanomissa* vuonna 1934 kirjoitettiin:

Isovuokko on täydellä syyllä oikea kanta-hämäläisten »kansalliskukka». Sillä

Lajista käytettyjä nimityksiä

hämeenkylmänkukka, kylmänkukka, sormilehtinen kylmänkukka, isovuokko, sininen kangasvuokko, karvajalka, karvatassu, kevätlemmikki, Hämeen vuokko, nipsippa

lukuunottamatta pientä erillistä esiintymäaluetta Karjalan Kannaksella sitä ei tavata missään muualla maassamme kuin juuri Hämeenlinnan ympäristössä. Mutta täällä sitä sen sijaan kasvaa useissa paikoissa, hajallaan siellä täällä, tuskin missään runsaasti. Ja mikä hauskinda: on kuin luonto olisi pitänyt itse kaupungin paikkaa jonkinlaisena lähtökohtana kylväessään tätä ihmeellistä kasvia. Sillä sitä tavataan joka ilmansuunnalla jokseenkin yhtä kauas kaupungista, tähänastisten

tietojen mukaan kaikkiaan 12:ssa eri pitäjässä: H:linnan maalaiskunnassa, Hattulassa, Tyrvännössä, Sääksmäellä (epävarma?), Pälkäneellä, Hauholla, Tuuloksessa, Lammilla, Vanajassa, Janakkalassa, Ren-gossa ja Kalvolassa. (*Hämeen Sanomat* 25.9.1934)

Katkelmasta voi huomata, että kasvilla oli Kanta-Hämeessä useita nimityksiä. Tämän myös lehdistö huomioi: ”Sormilehtistä kylmänkukkaa (*Pulsatilla patens*) sanotaan Hämeenlinnan tienoilla yleisesti isovuokoksi, joskus myöskin kangasvuokoksi. Oikea kangasvuokko (*Pulsatilla vernalis*) on muuten vallan toinen, joskin hyvin läheinen laji.” (*Hämeen Sanomat* 25.9.1934) Hämeenlinnan seudulla kasville olikin useita eri nimityksiä:

Sitä osoittavat myöskin lajin monet kansanomaiset nimet: isovuokko (yleisin nimi koko alueella), kangasvuokko (myöskin yleisesti käytetty), karvajalka ja karvatassu (Hattulassa), Hämeen vuokko (Tyrvännössä), kevätlemmikki (Kalvolassa); sen sijaan ei missään kansan parissa tunneta nimeä kylmänkukka. (*Luonnon Ystävä* 1/1935)

Alueella kasvia kutsuttiin yleisimmin kangasvuokoksi (*Suomen Luonto* 4/1968). Ruotsinkielinen termi mosippa puolestaan voi tarkoittaa sekä hämenkylmänkukkaa että kangasvuokkoa.

Kanta-Hämeen alueella kasvin leviämistä on havainnoitu paljon. Vuonna 1934 Helsingin yliopiston kasvitieteellinen laitos professori Kaarlo Linkolan johdolla vetosi kansakoulunopettajiin, jotta sormilehtisen kylmänkukan levinneisyys Hämeenlinnan ympäristössä saataisiin mahdollisimman tarkasti selville:

Olemme saaneet kuulla, että Helsingin Yliopiston kasvitieteellinen laitos on

päättänyt ottaa tarkan selon tämän hämeenlinnalaisen »nurkkapatriootin» levinneisyydestä. Tarkoituksena on m.m. laatia kartta Hämeenlinnan seudusta, jolle mahdollisimman monet kasvupaikat saataisiin kohdalleen merkittyä. Saadakseen selville kaikki ne paikat, joissa kylmänkukkaa kullakin paikkakunnalla tiedetään kasvavan, on mainittu laitos päättänyt kääntyä seudun kansakoulunopettajien puoleen toivoen, että he hyväntahtoisesti keräisivät oppilailtaan kasvupaikkatietoja ja lähettäisivät ne liittäen mukaan omat havaintonsa laitoksen käytettäväksi. (*Hämeen Sanomat* 25.9.1934)

Kansakoulunopettajilta saatujen havaintojen perustella lajin kasvualue oli melko suppea ja sen keskuksena oli jokseenkin tarkasti Hämeenlinnan kaupunki, jossa se kasvoi esimerkiksi pitkin Hattelmalan- ja Ahvenistonharjuja. Hämenkylmänkukan kasvualueeseen kuuluivat Hämeenlinna ja sen maalaiskunta, Hattula, Vanaja, Renko, Kalvola, Tyrvääntö, Hauho, Pälkäne, Tuulos, Lammi, Janakkala ja Loppi. Pohjoisimman (Pälkäne, Rönni) ja eteläisimmän (Loppi, Launonen) kasvupaikan väli oli noin 57 km, ja alueen leveys länsi-itäsuunnassa (Kalvola—Lammi) oli 48 km. Kaiken kaikkiaan tiedossa oli 133 esiintymää. Lajia oli siis merkittävän runsaasti tällä pienellä alueellaan, mutta yleiseksi sitä ei voitu sanoa missään. (*Luonnon Ystävä* 1/1935)

Samassa yhteydessä tutkijat pyysivät havaintoja myös hämenkylmänkukan kanssa helposti sekoittuvan kangasvuokon eli pulsatilla vernaliksen esiintymistä alueella. Yhteisiä kasvualueita havaittiin kyselyn ja aiemman tutkimuksen perusteella ainakin seitsemän ja kasvien kasvualueet kulkivat paikoin rinnakkain: ”Siitä missä määrin tätä kylmänkukkala-jien raja-aluetta kenties voi pitää taisteluvyöhykkeenä, ei toistaiseksi voida esittää mitään todennäköisiä päätelmiä, kun tutkimukset

lajien mahdollisesti erilaisesta kilpailukyvyystä puuttuvat.” Osalla alueista, kuten Tuuloksessa ja Lammilla oli havaittu myös sekamuoto, jossa ”suojuslehdillä on karvoissaan sama pronsinhohde kuin kangasvuokolla, päätöpariset lehdet periytyvät myöskin tältä lajilta, kukan väri taas kylmänkukan puolelta”. (*Luonnon Ystävä* 1/1935)

Hämeenkylmänkukka rauhoitettiin vuonna 1952 luonnonsuojelulain nojalla. *Suomen kuvalehti* esitteli jutussaan osaa rauhoitetusta yhteensä 108 kasvilajista. Huomio kiinnitettiin myös koulussa kerättäviin kasvioihin ja siihen, että koululaiset tunnistavat kasvit yleensä vasta kotona: ”Koululaiset ja yleisö eivät juuri tunne nyt rauhoitettuja kasveja, heille ne ovat samantekevät, ’ruoho kuin ruoho’”. Jutussa kehoitettiin jakamaan luetteloa rauhoitetuista kasveista kouluissa hyvissä ajoin. Hämeenkylmänkukka eli sormilehtinen kylmänkukka oli suojeltujen kasvien listalla mukana yhdessä pääasiassa Salpausselällä kasvavan kangasvuokon kanssa. (*Suomen Kuvalehti* 17.5.1952)

Kasvitieteilijä Pertti Uotila kertoi *Suomen Luonto* -lehdessä, että Hämeenlinnan Lyseon luonnontieteellinen kerho *Calypso* oli kartoittanut hämeenkylmänkukan kasvu- paikkoja 1950-luvulla. Uotila jatkoi tätä työtä ja vuoden 1967 kevääseen mennessä oli selvitetty 174 paikkaa, joissa kasvi kasvoi 1950- ja 1960-luvuilla. Uotila vertaili kahta 30 vuoden välein tehtyä kartoitusta ja havaitsi, että vaik-

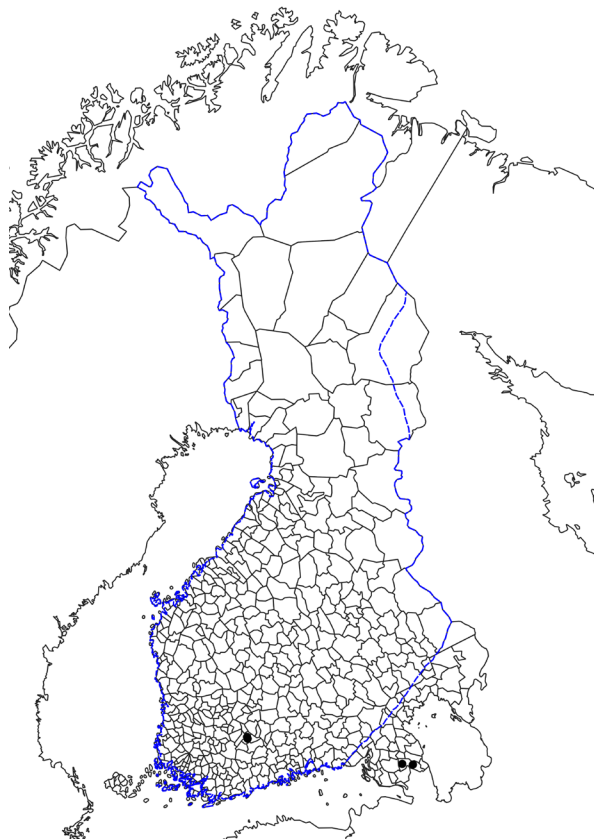
ka esiintymien lukumäärä oli kasvanut, oli kasvu itseasiassa näennäistä. Todellisuudessa kylmänkukkaesiintymien lukumäärä oli vähentynyt kolmenkymmenen vuoden aikana ja voimakkaimmin juuri Hämeenlinnansa ja muilla tiehään asutuilla alueilla. (*Suomen Luonto* 4/1968)

Uotilan mukaan kasvia kyllä suojeltiin Hämeessä alueellisesti, mutta suojelutoimet eivät välttämättä ulottuneet omaa pihapiiriä kauemmas:

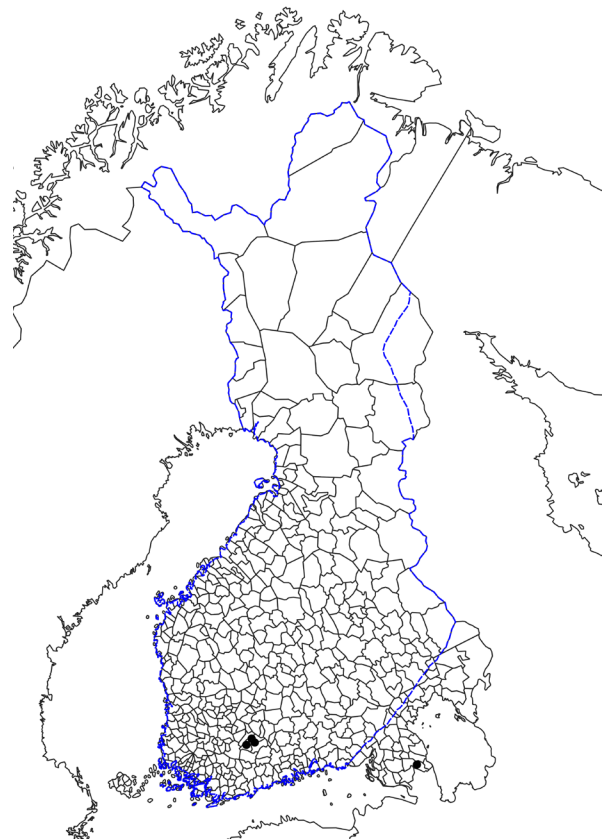
Vaikka lajin hyväksi suoritettulla jatkuvala propagandalla onkin ollut suuri merkitys poimintaa vähentävänä tekijänä, silti löytyy aina ihmisiä, jotka eivät tiedä rauhoituksesta tai eivät piittaa siitä. Niinpä keväällä 1967 erään vanhuksen mökin nurkalta poimittiin yhtenä lauantaityönä kaikki pari sataa kukkaa, ja Rengossa isännän silmän välttäessä kaivettiin harjun kupeessa kasvaneet karvajalat ylös johonkin pihaan istutettavaksi. (*Suomen Luonto* 4/1968)

Suoraan kasviin kohdistuvan vandalismin lisäksi kasvia uhkasi Uotilan mukaan myös rakentaminen. Yhtäältä harjumaastot katosivat, kun soraa käytettiin rakennusmateriaalina, toisaalta levittyvä asutus hävitti kasvupaikkoja. (*Suomen Luonto* 4/1968)

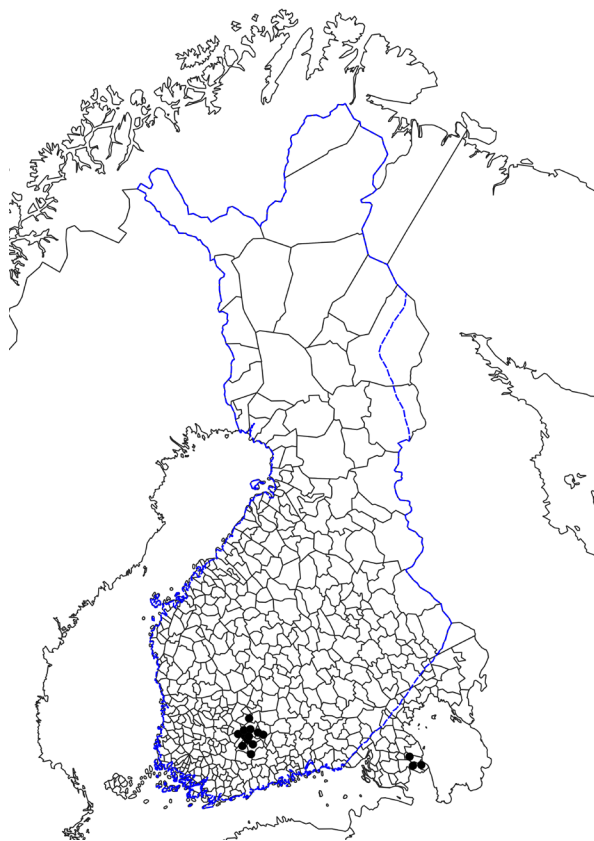
Hämeenkylmänkukkahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

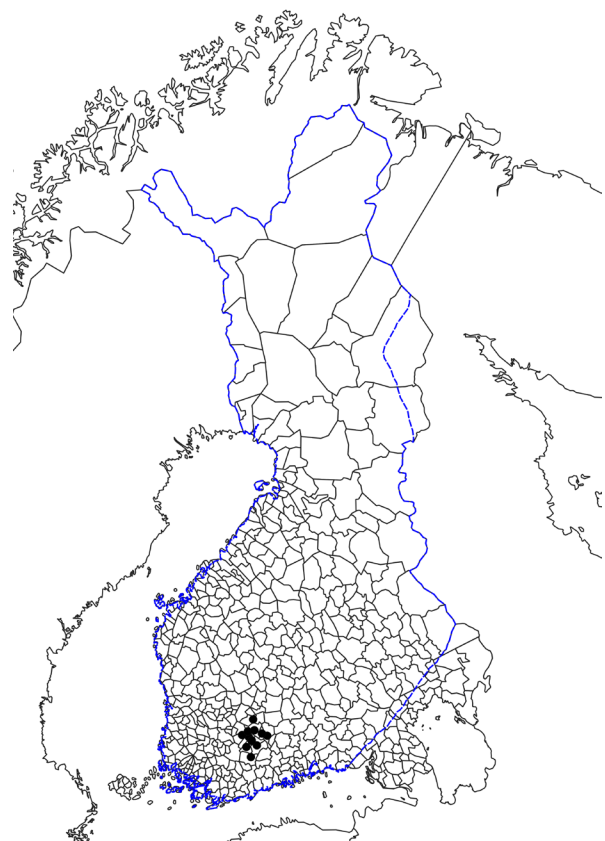
1852–1896

1900–1928

1934–1946

1950–1967

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Hämeen kylmänkukkaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *hämeen kylmänkukka* ja *kylmänkukka* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *nipsippa*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

‘Hämeen kylmänkukka’. *Pinkka, lajintuntemuksen oppimisympäristö*.

<https://pinkka.laji.fi/pinkat/#/speciescards/52183>. Viitattu 25.2.2025.

‘Hämeen kylmänkukka’. *LuontoPortti-verkkosivusto*.

<https://luontoportti.com/t/1361/hameenkylmankukka>. Viitattu 25.2.2025.

Kurtto, A., R. Lampinen, M. Piirainen ja P. Uotila. *Checklist of the vascular plants of Finland*.

Suomen putkilokasvien luettelo. Luonnontieteellinen keskusmuseo, 2019.

Lampinen, R. ja T. Lahti. ‘Pulsatilla vulgaris. Ketokylmänkukka’. *Kasviatlas 2020*. Helsingin Yliopisto,

Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki 2021. <https://kasviatlas.fi/kartat/?year=2020&taxon=MX.37887>.

Viitattu 25.2.2025.

Uotila, Pentti. ‘Miten käy kylmänkukan?’ *Suomen Luonto* 4/1968.

Kuvalähteet

Kuva 1: Funkervogt. *Pulsatilla patens* in natural monument Krásná Lípa near Křimov, Chomutov District, Czech Republic, 2005. CC BY-SA 3.0. <https://tinyurl.com/2dpf27eh>

Isosorsimo

Glyceria maxima

Teksti: Noora Kallioniemi ja Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

isosorsimo, komea sorsimo, jätTEGRÖE

Isosorsimo on monivuotinen heinäkasvi, joka voi kasvaa 1–2,5 metriä korkeaksi. Se leviää laajoina ja puolikelluvina kasvustoina vesistöjen rannoilla. Isosorsimo kasvaa yleisenä Etelä-Suomessa järvien ja jokien rannoilla sekä ojissa. Sitä tavataan yksittäisinä esiintyminä Oulun korkeudella saakka. Isosorsimo leviää nopeasti ja korvaa rantaniittyjen alkuperäisiä korte- ja sarakasvustoja. Se on luokiteltu Suomessa haitalliseksi vieraslajiksi, mutta ei kuitenkaan kuulu EU:n haitallisten vieraslajien luetteloon.

Kasvitieteen professori Kaarlo Linkola esitteli isosorsimon leviämishistoriaa vuon-

na 1941 *Suomalaisen Eläin- ja Kasvitieteellisen Seuran Vanamon* kokouksessa. Linkolan mukaan isosorsimon leviäminen Suomessa alkoi vuonna 1786, kun sotamarsalkka Augustin Ehrensvärd sai kasvin Carl von Linnél-tä ja istutti sen Mynämäen Saaren kartanoon. Kasvi levisi Turun akatemian talousprofessorien kautta ja myöhemmin koristekasvina kartanopuistojen lammikoihin. 1800-luvun lopulla isosorsimoa istutettiin rehukasviksi, mutta sen viljely rajoittui pääasiassa aatelisten kartanoihin. Neljä merkittävää istutusta Hattulassa, Vihdissä, Tampereen seudulla ja Joenkiosissa johtivat kasvin nopeaan leviämiseen

Kuva 2. *Isosorsimo* Nikolaus Thomas Hostin jäljittelemänä *Icones et descriptiones graminum austriacorum* -teoksessa (1802).

Mustasaaren maatalouskoulu suunnitteli istuttavansa satoja juurakoita seuraavana keväänä (*Wasa Tidning* 8.4.1892), ja ruotsalaiselta tilanomistaja Paykullilta ostettua isosorsimoa viljeltiin menestyksekkäästi Östersundomin kartanossa nykyisessä Helsingissä (*Folkwännen* 22.6.1892). Istutettu isosorsimo viihtyi jo vuonna 1900 oikein hyvin Loviisanlahdella (*Östra Nyland* 15.9.1900).

Kymmenen vuotta myöhemmin riistanhoitajien raportti Janakkalan Turengista avasi ristiriitaista suhtautumista kasviin. 1900-luvun alussa Puujoelle istutettu isosorsimo levisi hyvin ja täytti aiemmin paljaat rannat. Vaikka kasvi tarjosi suojaa vesilinnuille ja kahlaajille, pohdittiin myös, oliko sen muodostama ruohopohja sopiva laidunmaa linnuille. Huolissaan oltiin myös siitä, että isosorsimo vei tilaa muilta kasveilta. (*Finsk jakttidning* 1/1910) Toisaalta kasvia istutettiin alueelle lisää sekä sorsien suojaksi (*Finsk jakttidning* 4/1911) että rehukasviksi (*Jordbrukaren* 9/1911), ja vuoteen 1915 mennessä se oli kulkeutunut Vanajavettä pitkin jo 15 kilometrin matkan Hämeenlinnaan asti (*Pellervo* 1.9.1915).

Puujoen huonoon tilaan havahduttiin 1970-luvulla, kun Hausjärven Ryttylään ja Janakkalan Leppäkoskelle rakennettujen maui-maloiden vesi todettiin uimakelvottomaksi. Fosforipitoisuudet olivat nousseet koko Puujoen alueella ja syyksi nostettiin isosorsimon hallitsematon leviäminen, joka rehevöitti vesistöä:

Koko Puujoen kokonaisfosforin määrät ylittävät yleiset normaaliarvot. Hap-pitilanne etenkin loppupalven aikoihin on hyvin huono. Tämä on vaikuttanut jonkin verran kalastoon. Rehevöitymisilmiö on kaikkein pistävintä Puujoessa.

vesistöjen yläjuoksulta alavirtaan esimerkiksi tukinuiton yhteydessä. Isosorsimo levisi laajasti Hämeenlinnasta Tampereelle, Kokemäelle, Loimijoelle ja Vihdin-Lohjan vesistöön, jopa nopeammin kuin kanadalainen vesirutto. Linkola arvioi, että kasvin arvo karjanruokana vaatisi vielä lisätutkimuksia. (*Uusi Suomi* 13.12.1941) Sen rehukäyttö ei yleistynyt Suomessa, mutta kasvi levisi muutamassa vuosikymmenessä ongelmaksi asti (*Etelä-Suomen Sanomat* 24.9.1970). Myöhemmin on todettu, että se on eläimille varsin huonoa ravintoa. Esimerkiksi lampaat laiduntavat isosorsimoa vasta, kun muuta kasvisravintoa ei ole tarjolla.

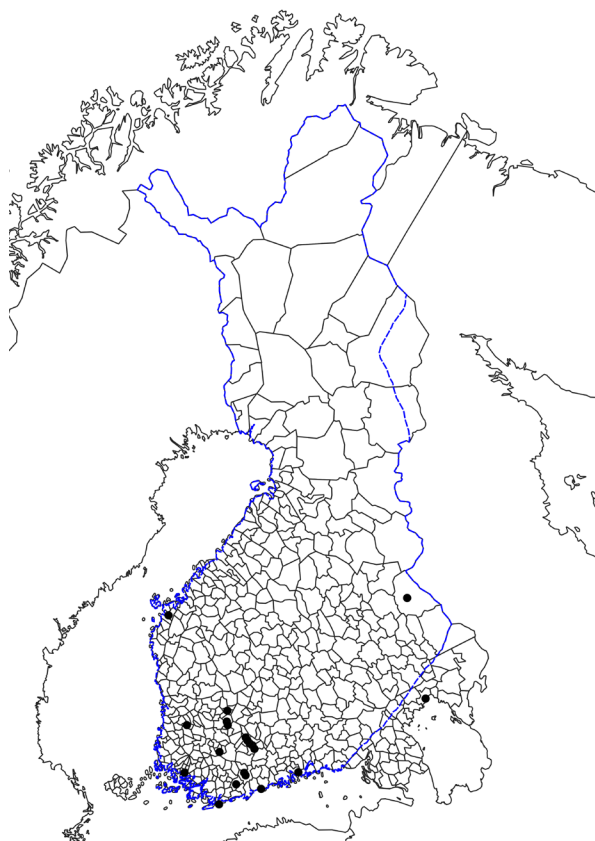
Ensimmäiset sanomalehtimaininnat isosorsimosta ovat Laatokalta vuodelta 1887. Muualla se arviottiin vielä harvinaiseksi, kalliiksi ja usein heikkolaatuiseksi. (*Biet. Tidskrift för Finlands Landthushållning* 1/1887) Vuosikymmen myöhemmin esimerkiksi tilallinen E. A. Biström istutti isosorsimon juurakoita savipitoisen lahden rantaan, ja ne kasvoivat nopeasti (*Folkwännen* 18.7.1891).

Etenkin isosorsimo-niminen vuosisadan vaihteessa Puujokeen istutettu kasvilaji on muodostanut suuria ja korkeakasvuisia viidakoita. Tästä kasvista lähtee kevättulvien aikaan suuria juurakkomääriä, jotka vuosien niittaan ovat kasaantuneet Puujoen laskupaikalle Kernaalanjärven lähistölle suistoon Ilmusjärven nimiseen aukeamaan saareen, joka on suuruudeltaan noin hehtaarin. Saari on peltävä ja liejuinen sekä loppukesällä isosorsimo-

kasvuston täyttämä. Puujoen kasvillisuuden rehevöitymisessä ilmenee myöskin limaskoiden määrässä. Nämä kasvit ovat hyvin pieniä ja kelluvat pinnassa ilman kiinnikettä mihinkään mutaan tai pohjaan. Myöskin leväkasvillisuus on lisääntynyt viime vuosina. (*Etelä-Suomen Sanomat* 19.6.1970)

Kasvi olikin levinnyt koko Kokemäenjoen vesistöön (*Etelä-Suomen Sanomat* 24.9.1970).

Isosorsimohavainnot Kansalliskirjaston digitoimissa sanoma- ja aikakauslehdissä sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1887–1962

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Isosorsimoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta ja *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehdistä aikaväliltä 1800–1970 suomenkielisellä nimityksellä *isosorsimo* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *jättegröe*.

Kirjallisuus

‘Isosorsimo – *Glyceria maxima*’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.40510>. Viitattu 25.2.2025.

‘Isosorsimo’. *Vieraslajit.fi-tietokanta*. Luonnonvarakeskus. <https://vieraslajit.fi/lajit/MX.40510>. Viitattu 25.2.2025.

Lampinen, R. ja T. Lahti. ‘Havaintokartat (*Glyceria maxima* isosorsimo)’. *Kasviatlas 2023*. Helsingin Yliopisto, Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki 2024. <https://kasviatlas.fi/lajit/?key=isosorsimo&year=2023>. Viitattu 25.2.2025.

Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura, Helsinki 1936.

Kuvalähteet

Kuva 1: Industrees. A basal community with reed mannagrass (BC *Glyceria maxima*-[*Phragmitetalia*]), 2022. CC0 1.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rompgemeenschap_met_liesgras.jpg

Kuva 2: Nikolaus Thomas Host. *Icones et descriptiones graminum austriacorum*. Vindobonae, A. Schmidt, 1802. Missouri Botanical Garden, Peter H. Raven Library. Biodiversity Heritage Library. Public Domain. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Glyceria_maxima_illustration_\(01\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Glyceria_maxima_illustration_(01).jpg)

Järviruoko

Phragmites australis

Teksti ja aineistonkeruu: Silja Laine

Järviruoko on ainoa Suomessa kasvava ruokolaji. Sillä on ontto korsi ja pitkä haarova juurakko. Tavallisesti se on yhdestä kolmeen metriä korkea, mutta voi kasvaa jopa nelimetriseksi. Järviruokoa kasvaa nykyään koko Itämeren alueella, mutta rehevöityminen on parantanut sen elinmahdollisuuksia niin, että se on monin paikoin vallannut meren- ja järvenrannat. Suomessa se on harvinainen ainoastaan Pohjois-Lapin alueella. Järviruoko lisääntyy sekä siemenistä että kasvullisesti juurakosta, joten sen leviäminen on tehokasta.

Lajista käytettyjä nimityksiä

järviruoko, rörvass, meriruoko, ryti, rimpi

Ruovikot muodostavat tärkeän elinympäristön monelle lintulajille muun muassa pesintäpaikkana. Muuttoaikoina suurin osa selkärangattomia ravinnokseen käyttävistä linnuista ruokailee ruovikoissa, missä hyönteisten kuten kirvojen määrä on suuri. Myös monet nisäkkäät kuten hirvi, piisami ja supikoirat viihtyvät ruovikoissa. Aiemmin ruovikkoja pidettiin monin paikoin laitumina ja ruokoa kerättiin karjanruoaksi.

Järviruokoa kasvaa Suomessa lähes joka puolella. Nykyisten järven- ja merenrantojen

Kuva 2. Järviruoko- eli kaislakuhilaita Sipoon Simsalossa 1910-luvulla Gösta Grotenfeltin valokuvaamana.

lisäksi sitä kasvaa myös niillä alueilla, joilla on joskus ollut vettä. Järviruoko on yksi Itämeren rehevöitymisen indikaattoreista ja myös aiheuttajista. Historiallinen lehtiaineisto ei ehkä pysty laventamaan kuvaa järviruo'on levinneisyydestä, mutta se antaa hyvän kuvan siitä, millä alueilla siitä on keskusteltu ja ennen kaikkea miten sen kanssa on eletty. Järviruoko on monilla Suomen alueilla ollut pitkään arkiseen ympäristöön kuuluvaa kasvillisuutta, mutta sen merkitykset ovat muuttuneet viimeisen kahden sadan vuoden aikana.

1800-luvulla järviruo'osta kirjoitettiin määrällisesti eniten Vaasassa ja Vaasan seudulla, jossa järviruokoa ja oikeutta sen leikkaamiseen huutokaupattiin vuosittain. 1800-luvulla ja vielä pitkään 1900-luvulla ruovikkoa pidettiin arvokkaana, ja sanomalehdistä löytyy myös paljon kiinteistöjen myynti-ilmoituksia, joissa kerrotaan tarkkaan kiinteistöön kuuluvan ruovikon arvo ja tuotto. Esimerkiksi nykyään Turun kaupunkiin kuuluvan Kaistariniemen rusthollitilaa myytäessä vuonna 1839 mainittiin, että tilalla on erityisen hyvät kalavedet ja runsaasti ruovikkoa, ”en öfver eget

behof ymnig till gång på rörvass” (*Finlands Allmänna Tidning* 10.12.1839).

Ruovikkoa käytettiin karjan ruokana, ja sitä onkin kutsuttu ”köyhän miehen apilaniityksi”, mutta 1800-luvun lehtiaineiston perusteella voi ajatella, että ruovikosta oli taloudellista etua kaikille, jotka pääsivät siitä hyötymään. Järviruokoa myös istutettiin. Esimerkiksi Elias Lönnroten *Flora Fennica*-ssa (1860) kerrotaan, että järviruokoa voidaan istuttaa ”siemenillä savisotkoon sekoitetuilla, tai myös juurilla järviin ja jokiin heitetyillä”. Järviruokoa käytettiin ennen kaikkea karjan rehuna, mutta maatalouden modernisoituessa sen käyttö alkoi pikkuhiljaa vähetä, sillä sen korjaaminen oli työlästä ja vaati paljon työvoimaa. Pula-aikoina, kun elintarvikkeet olivat vähissä, opastettiin lehdissä ruovikonkorjuuseen. Ensimmäisen maailmansodan aikana kehoitettiin muistelemaan vanhoja tapoja. Toisaalta saatettiin vedota Saksassa tehtyihin kokeiluihin, ja lukijoita muistutettiin siitä, että vain järviruokoa käyttämällä voitaisiin karjalle saada riittävästi ruokaa. (*Maatalouden karjanhoitolehti* 1.5.1918)

Talvisodan jälkeen Suomen elintarviketilanne oli jälleen huono, ja ratkaisua haettiin taas kerran järviruo'on käytöstä. 1940-luvun lehdistöstä löytyykin valtavat määrät sen rehukäyttöön liittyvää ohjeistusta ja valistusta. Ennen kaikkea painotettiin keräämisen oikeaa ajoitusta ja sitä, että kaikki rehuksi kelpaava oli otettava kesällä talteen. Vuonna 1941 pelättiin, että kaikki valtamerentakainen tuonti loppuu, joten hyväkään sato ei riittäisi turvaamaan karjanrehua (*Hämeen Sanomat* 16.4.1941).

Elintarvikkeiden lisäksi järviruokoa on hyödynnetty rakentamisessa ja asuntojen lämmittämisessä. Ruokoa on käytetty kattomateriaalina, seinien eristeenä ja lattian lämmikkeenä. Järviruo'on käyttöön on kuitenkin liittynyt joitakin riskejä. Esimerkiksi lattian lämmikkeenä se syttyy herkästi palamaan. Ruovikon korjaaminen on raskasta työtä, jossa on tapahtunut onnettomuuksia. Esimerkiksi Turussa Hirvensalosta tullut mies hukkuu kuljettaessaan raskasta ruokolastia (*Åbo Underrättelser* 24.8.1900).

Järviruokoa kutsutaan monilla nimillä, ja lehdistä löytyykin paljon keskustelua eri nimistä ja niiden merkityksistä. Suomessa on myös paikannimiä, kuten Rytilaakso ja Ryti-

suo, jotka viittaavat rytiin tai ruokoihin. Ruokolahden kunnassa järviruoko on jopa kunnan vaakunassa.

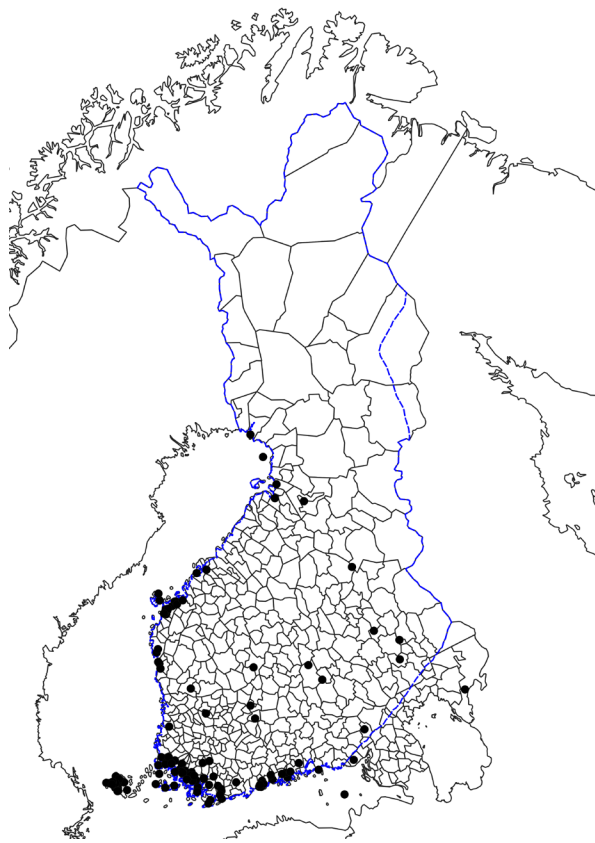
Sodan aikana ja vielä pitkään sen jälkeen ruovikoista puhuttiin lähinnä hyödyntämisen näkökulmasta. Vuonna 1946 nostettiin kuitenkin esille myös se, että ruovikot ovat linnuille tärkeitä alueita. Erityisesti tässä yhteydessä nousi esille Krunnien saarten suojelu (*Kaiku* 13.8.1946). Kun tarve hätärehun korjaamiseen väheni, nousi julkisuuteen muunlaisia järviruokoon liittyviä ajatuksia. Esimerkiksi kalastajat saattoivat harmitella kalojen kutupaikkojen vähenemistä (*Helsingin Sanomat* 28.4.1956). Julkista keskustelua merenrantojen rehevöitymisestä ei Kansalliskirjaston digitoidusta aineistosta löydy vielä 1960-luvulla, mutta hajuhaitat ja likainen vesi olivat ruovikkoon liittyviä aiheita, jotka nousivat lehtikeskusteluissa esiin (*Nya Pressen* 15.5.1956).

1960-luvulla näkyvyyttä sai ruovikkojen myrkytys, ja erityisesti myrkkujen mainostaminen. Mainoksia julkaisi esimerkiksi Berner, joka mainosti *Fragulania*, joka ”tehoaa kaislaan, järviruokoon, osmankäämiin, saroihin, vihvilöihin, ym. ja hävittää ne juurineen useaksi vuodeksi!” (*Uusi Suomi* 26.7.1961)

Hakusanat

Järviruokoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *järviruoko* ja *meriruoko* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *rörvass*. Haut eivät ole täysin kattavia, sillä järviruo'olla on monia murteellisia nimityksiä, ja lisäksi ruotsin kielen vass-sanalla on muita merkityksiä, mikä tekee hausta epäluotettavan. Suomeksi järviruokoa on usein kutsuttu virheellisesti kaislaksi tai meriruo'oksi, mikä on pyritty huomioimaan tässä haussa, mutta järviruo'on monet nimitykset tekevät joistakin havainnoista epävarmoja. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Järviruokohavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa ja Suomen Luonnossa 1800–1969.

1837–1967

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Lönnrot, Elias. *Flora Fennica. Suomen kasvisto. Koelma*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1860.

Räsänen, Tuomas, Nina Tynkkynen ja Kati Heikkinen. 'Muuttuvat Itämeren saastumiskäsitykset'. Teoksessa *Muutoksen tyrskyt ja kotirannan mainingit. Kulttuurisia näkökulmia merentutkimukseen*. Toim. Jaana Kouri, Tuomas Räsänen ja Nina Tynkkynen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2020, 50–75.

Kuvalähteet

Kuva 1: Silja Laine. Järviruoko 6.7.2022 Särkisalossa. © Silja Laine.

Kuva 2: Gösta Grotenfelt. Järviruoko- eli kaislakuilaita Sipoon Simsalossa. 1910–1917. Museovirasto. Kansatieteen kuvakokoelma. CC BY 4.0.

<https://www.finna.fi/Record/museovirasto.717B5E11889BBC11CBDD52B6D6FA06CC>

Kangasvuokko

Pulsatilla vernalis

Teksti: Noora Kallioniemi ja Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

kangasvuokko, kylmänkukka,

kangaskäekkö, viluvuokko, mosippa

Kangasvuokko on monivuotinen, kukkimisai-
kanaan 6–20 cm korkea kasvi, jonka varsi on
pitkäkarvainen. Se on Suomessa vaarantunut
laji ja rauhoitettu koko maassa. Myös hä-
meenkylmänkukan ja kangasvuokon ristey-
mä, liilakylmänkukka, on rauhoitettu. Kas-
vien nimitykset risteävät, ja Kanta-Hämeen
alueella hämeenkylmänkukkaa *Pulsatilla pa-
tens* kutsutaan yleisesti kangasvuokoksi (*Suo-
men Luonto* 4/1968).

Kangasvuokko oli ensimmäinen Suomes-
sa luonnonsuojelulailla turvattu kasvi. Se oli
vielä 1900-luvun alussa yleinen kukkaterveh-

dys esimerkiksi äitienpäivänä, ja sitä kerättiin
toreilla myytäväksi. Kangasvuokkoja esime-
riksi kiinnitettiin äitienpäivänä oppilaiden äi-
tien rintapieliin (*Savonmaa* 20.5.1920) ja niitä
ojennettiin Mikkelin Lyseolla presidentti K. J.
Ståhlbergille (*Mikkelin Sanomat* 12.5.1920).
Kukkien keruu myyntiä varten kiellettiin
1926 ja laji rauhoitettiin kokonaan yhdessä
muun muassa sitä voimakkaasti muistuttavan
hämeenkylmänkukan kanssa. Jo 1800-luvun
lopussa ”koristuskasvien välinpitämätöntä ke-
räämistä” vastaan puhui esimerkiksi Helsingin
yliopiston kasvitieteen professori J. P. Norrlin,

jonka *Pro Fauna et Flora Fennica* -seuran kokouksessa keväällä 1898 pitämä puheenvuoro julkaistiin *Luonnon Ystävä* -lehdessä:

Meillä ansainnee tässä suhteessa kangaskäekkö, Pulsatilla vernalis, jonkinlaista huomiota. Etelä-Hämeestä on ruvettu viime vuosina lähettämään ystäville ja tutuille pääkaupungissa keväisin tukuttaen tätä kasvia ja kukkien säilyttämiseksi pitemmän aikaa tuoreina kaivetaan eksemplarit juurakkoineen maasta. Pelko että seudun karuilta kankailta siten aikaa myöten ryöstettäisiin niiden etevin koristus on juuri ensiksi aiheuttanut minua tätä kysymystä esiintuomaan. Missä määrin kankaat etelä-Hämeessä tämän suuren verottamisen kautta jo ovat kärsineet, on minulle toistaiseksi vielä tietämätöntä. Kangaskäekkö on täällä tosin yleinen, mutta yksilöitten runsaus ei ole erittäin suuri, niin että se jotenkin helposti voidaan hävittää, varsinkin jos paikkakunnan väestö huomaisi edulliseksi ruveta myymiä varten keräämään kasvia. Kohtuullisuutta olisi senvuoksi kangaskäekön suhteen koetettava noudattaa — ehkä ystävällinen huomautus siitä olisi sanomalehtien puolelta paikallaan. — Kenties myös puutarhurit voisivat ruveta sitä viljelemään myyntiä varten. (*Luonnon Ystävä* 5–6/1898)

Keräämämme lehtiaineiston perusteella vaikuttaa siltä, että kuten suomenkielistä nimitystä kangasvuokko, myös ruotsinkielistä nimitystä mosippa on voitu käyttää sekä kangasvuokosta että hämeenkylmänkukasta (*Hufvudstadsbladet* 22.2.1925). Sanomalehtiaineistossa nimityksellä mosippa löytyvät maininnat ovat esimerkiksi yleisesti kevään merkkejä käsitteleviä kirjoituksia (*Hufvudstadsbladet* 15.4.1891; *Svenska Pressen* 25.4.1935; *Wiborgs Tidning* 9.5.1868). Useammassa jutussa kerrotaan myös torilla myy-

dyistä kukista tai niistä tehdyistä kimpuista. Näissä mainitut kasvit oli poimittu Kaipiaisista, Kouvolasta ja Kangasniemestä. (*Hufvudstadsbladet* 22.5.1904, 7.5.1908 ja 10.5.1915) Helsingin Kauppatorilla myytävien kasvien runsautta kuvasi esimerkiksi *Uusi Suometar* alkukesästä 1904:

Kukkia oli metsiemme kauneita kewät-kukkia: siniwuokkoja, walkowuokkoja, etenkin runsaasti walkowuokkoja, suuria walkoisia wihkoja, koko isoja koria täynnä, kewään esikkoja, kangaswuokkoja, sammakonkukkia, gageoita sekä muutama kimppu pieniä hentoja orwokkia. Muut kaikki kukat oliwat lähitienoilta poimittuja, usein myyjäin omia poimimia; kangaswuokot wain oliwat tulleet kauempaa, aina Lahdesta asti. (*Uusi Suometar* 8.6.1904)

Vuonna 1903 Lahden Uusikylästä poimittu kimppu laskettiin Aleksanteri II:n patsaalle Helsingissä: ”En bukett af mosippor nedlades vid Alexandersstoden i går. Blommorna voro sända för ofvannämnda ändamål från Uusikylä till stadsträdgårdsmästaren.” (*Hufvudstadsbladet* 1.5.1903) Kun hämeenkylmänkukka kasvaa pääasiassa Hämeenlinnassa ja sen lähistöllä, on todennäköistä, että useat näistä kasveista todella olivat kangasvuokkoja. Kaikissa tapauksissa täysin varmaan lajitunnistukseen on kuitenkin mahdotonta yltää lehtiaineiston perusteella. Tekstin lopussa löytyviin karttoihin on merkitty keräämästämme lehtiaineistosta löytämämme havainnot, joissa havaittu kasvi on nimetty kangasvuokoksi tai ruotsinkielisellä nimityksellä mosippa. On kuitenkin mahdollista, että havainnoissa on päällekkäisyyttä hämeenkylmänkukan kanssa.

Kangasvuokon suojeluun herättiin 1920-luvun alkupuolella. Kangasvuokon kerääminen myymistä varten sekä sen myy-

Kuva 2. Christiaan Seppin tekemä piirros kangasvuokosta vuodelta 1853. Tuolloin kangasvuokon tieteellinen nimi oli vielä *Anemone pulsatilla*.

minen kiellettiin luonnonsuojelulain nojalla vuonna 1925 (*Helsingin Sanomat* 15.2.1925). Kangasvuokon keräämisestä kannettiin kuitenkin huolta laajemmassa julkisessa keskustelussa tulevinakin vuosikymmeninä. Lehdistössä toivottiin, että opettajat opastaisivat koululaisia säästämään kasvit niiden kasvu- paikoilla, ja kehoitettiin välttämään kasvien keräämistä. (*Karjala* 01.08.1923; *Hufvudstadsbladet* 19.2.1925) Syyksi kasvin katoamiselle esitettiin nimenomaan sen kaupallinen myynti: ”Salpausselän ihana kangasvuokko on kohta hävitetty sukupuuttoon, sitä kun aina keväisin suuret määrät revitään juurakkoi- neen ja myydään Helsingin torilla ”kukkain ystäville”” (*Uudistuva kasvatus- ja opetustyö* 1.4.1929) Mikkelin ympäristössä kasvit olivat rauhoituksen jälkeen lisääntyneet (*Suomen Kuvalehti* 13.5.1933), mutta varsinkin Lahden seudulla yleisöä jouduttiin muistuttamaan siitä, ettei kasveja kerättäisi (*Lahti* 22.4.1939; *Heinola* 13.5.1939).

Jatkosodan aikana kasvit nousivat lehdistöön uudella tavalla. Rautjärvellä joukko pikkupoikia oli ollut poimimassa kangasvuokkoja, jolloin yksi heistä astui miinaan kohtalokkain seurauksin (*Etelä-Saimaa* 28.5.1942). Rintamalla kangasvuokolla oli sotamiehille monia merkityksiä. Niitä kerättiin korsuihin, lähetettiin prässättynä sukulaislas- ten kasvioihin ja toimitettiin jopa kokonai- sia juurakoita kotirintamalle:

Lempealan suuren järven seutuvilla Kan- naksen taistelumaastossa ovat sotilaat pitkin kevättä saaneet ihailla kangas- vuokkojen (*Pulsatilla vernalis*) runsasta kukintaa. Koto-Suomessahan ne ovatkin harvinaisia luonnonvaraisina ja senvuok- si rauhoitettuja. Täällä hoitamattomissa metsissä niitä sensijaan vielä tapaa run- saasti, sinisiä eniten, mutta valkoisiakin jonkin verran. Ensi kertaa useat sanoivat kangasvuokon nyt nähneensä, ja kaik- ki ovat olleet ihastuneita niiden suuriin, pehmeäkarvaisen varren päässä oleviin kukkiin, jotka ensimmäisinä kukkivina kevään sanansaattajina maasta ilmestyi- vät. Usean korsun maljoissa ne ovat kuk- kineet kauniisti, ja onpa joku keksinyt toimittaa niiden juurakolta siviilinkin hu- vila- tai hautaistutuksia varten. Myöskin koululaisten kasvustoja varten ovat niitä isot veljet prässäilleet, mikä onkin ym- märrettävää, sillä eivätkös kangasvuokot ole vallan kymppin arvoisia kasvustoissa? (*Suomen Kuvalehti* 20.6.1942)

Viimeisenä sotakeväänä 1944 Lappeenran- nassa kasveja myytiin avoimesti; lieneekö syy- nä pula-aika ja vaikeus saada kasveja muualta. *Etelä-Savo* kirjoittaa:

Tällä seudulla kasvaa pulsatillalaji, kan- gasvuokko (*Pulsatilla vernalis*) on rauhoi- tettu kasvi, jonka poimiminen on kielletty

laillisen rangaistuksen uhalla. Mutta noudatettaisiinko kangasvuokon rauhoitusmääräystä. Ei lähestulkoonkaan, vaan näitä sini- ja valkovuokkojen kanssa samaan aikaan ilmestyviä kukkia myydäänkin Lappeenrannassa aivan julkisesti. Ei ole ollenkaan harvinaista, että pikku pojat ja tytöt käyvät ovelta ovelle kaupustelemassa kangasvuokkoja vieläpä kerrotaan niitä myydyin kaupungin torilla, niinkuin eilen eräs toimitukseemme soittanut kersantti kertoi. (*Etelä-Savo* 17.5.1944)

Ilmeisesti päällystö ainakin otti kasvien suojelun vakavasti, sillä lehdessä muistellaan paikallista ratsuväen upseeria, joka kielsi alaisiaan ratsastusharjoituksissa ajamasta leirikentän maastossa kangasvuokkojen yli. (*Etelä-Savo* 17.5.1944)

Vielä sota-aikana kangasvuokon poimiminen taittamalla oli sallittua, mutta juuria ei saanut poimia mukana. Jo 1940-luvun lopussa havaittiin kuitenkin kasvin harvinaistuneen (*Länsi-Savo* 8.5.1948; *Itä-Häme* 7.5.1949; *Suomen Sosialidemokraatti* 22.4.1950) ja luonnonsuojelulain muutokset suojelivat sen vuonna 1952. (*Suomen Kuvalehti* 17.5.1952) Kasvien suojeleminen tuntui suurelle yleisölle haastavalta, ja valtion luonnonsuojeluvalvoja muistuttikin lehdessä julkaistussa vetoomuksessa, että ennen herbaarioihin ja maljakoihin poimittu kasvi oli nyt täysin rauhoitettu:

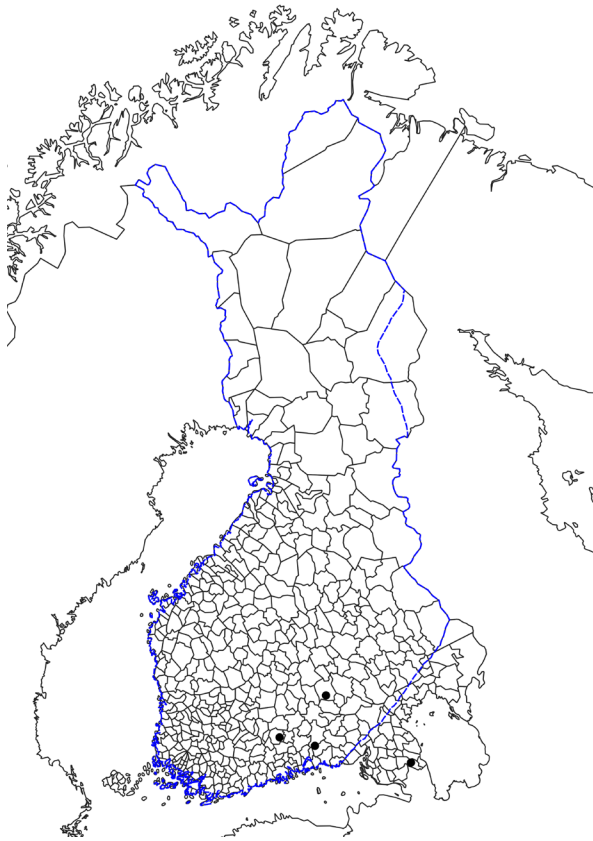
Luonnonsuojeluvalvoja vetoaa kaikkiin koulunopettajiin ja lasten vanhempiin

sekä suureen yleisöön tämän rauhoitus säännöksen tunnetuksi tekemiseksi ja noudattamiseksi. Lahden, Heinolan, Kouvolan, Lappeenrannan, Mikkelin ja Savonlinnan seutujen asukkaat tietävät hyvin, mikä ainutlaatuinen varhaiskeväisten mäntykankaiden koriste on kukkiva kangasvuokko. Monet sen kasvupaikoista ovat joutuneet ja joutuvat jatkuvasti pakkostakin tuhoutumaan uusilla rakennus ja tonttialueilla yms. Sen vuoksi on mitä tärkeintä, ettei kasvia missään enää keräämisellä turhaan vähennetä. (*Itä-Häme* 12.5.1955)

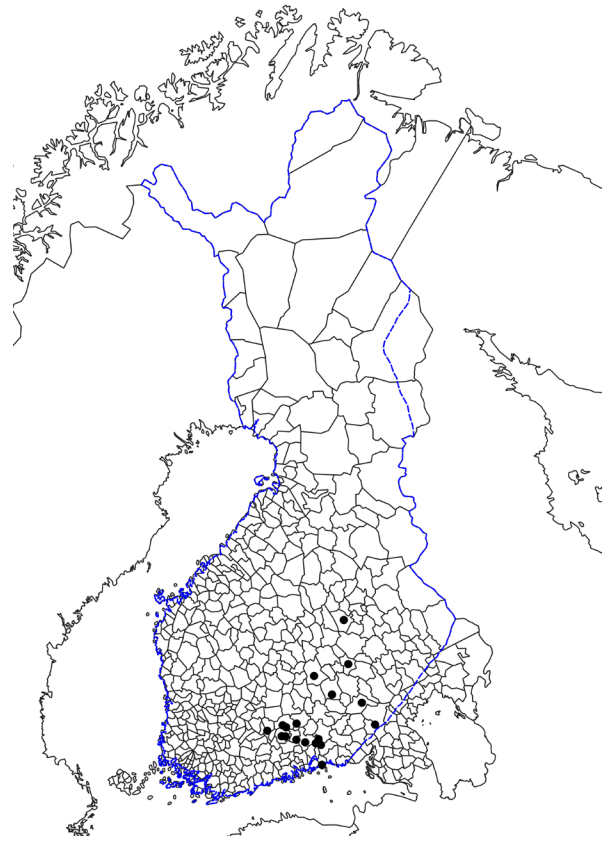
Vetoomus vakiintui, ja sitä julkaistiin keväisin sanomalehdissä vielä 1960-luvun puolessavälissä. (*Länsi-Savo* 3.5.1957; *Kansan Uutiset* 8.5.1965)

1970-luvulla muistutettiin kevätkukkien olevan suojeltuja sakkorangaistuksen uhalla: ”Kangasvuokko, jota paikoitellen kasvaa harjumaismassa runsaastikin, saattaa poimimisen takia hävitä kokonaan. Näin on vaarassa käydä mm. Mäntyharjulla, jossa tänä keväänä on tapahtunut suoranaista vuokkojen ryöstöpoimintaa.” (*Helsingin Sanomat* 14.5.1970) Alueellisesti kasvia myös suojeltiin, kuten Haminan Vehkalahdella, jossa rauhoitettiin kangasvuokon kasvupaikkoja (*Etelä-Suomen Sanomat* 8.1.1970).

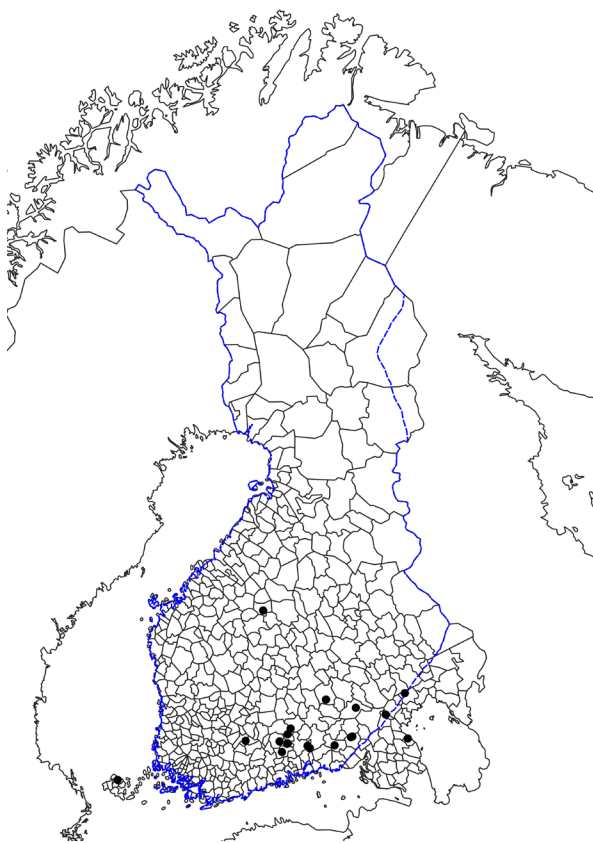
Kangasvuokkohavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa 1800–1969.

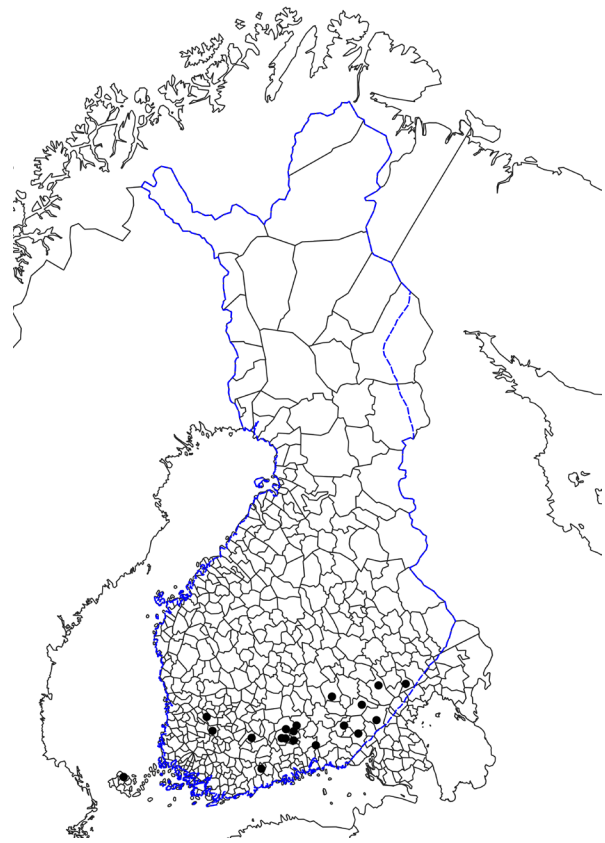
1868–1897

1900–1929

1930–1949

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Kangasvuokkoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1970 suomenkielisellä nimityksellä *kangasvuokko* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *mo-sippa*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

‘Kangasvuokko’. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/1362/kangasvuokko>. Viitattu 27.2.2025.

‘Kangasvuokko’. *Pinkka, lajintuntemuksen oppimisympäristö*. <https://pinkka.laji.fi/pinkat/#/speciescards/48016>. Viitattu 27.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Robert Flogaus-Faust. Spring pasqueflower (*Anemone vernalis*, also known as *Pulsatilla vernalis*) between Riffelberg and Rotenboden above Zermatt, Valais, Switzerland, 2009. CC BY 4.0 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anemone_vernalis_3_RF.jpg

Kuva 2: Christiaan Sepp. *Anemone pulsatilla*, 1853. Public Domain. <https://tinyurl.com/y2ds2ht5>

Kimalaisorho

Ophrys insectifera

Teksti: Noora Kallioniemi

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

kimalaisorho, orho, flugsblomster

Kimalaisorho on Suomessa erittäin uhanalainen ja rauhoitettu koko maassa. Se kasvaa 15–30 cm korkeaksi ja kukkii kesä-heinäkuussa. Kasvi viihtyy kosteilla niityillä, lettoasoilla sekä kosteissa ja valoisissa metsissä. Sitä tavataan myös kuivemmilla kasvupaikoilla, joissa maa on kalkkipitoista.

Kimalaisorholla on erikoinen pölytysstrategia. Se nimittäin houkuttelee pölyttäjiä luokseen esiintymällä hyönteisnäköisyydellään. Kasvin kukka näet muistuttaa kaskaspistiäisen muotoa, ja sen kukinta ajoittuu juuri samaan aikaan, kuin kaskaskoiraat etsivät parittelukumppania. Myös kasvin tuoksu houkuttelee pistiäisiä luokseen.

Sanomalehtiaineistossa kimalaisorho nousee esiin vain harvoin. Ensimmäinen maininta Suomessa tavatusta kasvista on vuodelta 1905.

Luonnon Ystävä -lehden kirjoitus käsittelee kasvin poikkeuksellista pölytysstrategiaa ja kuvailee sen ulkomuotoa ja lajitovereita:

Meillä kasvaa Suomessakin Ahvenanmaalla harvinaisena eräs kämmekkäinen, kimalaisorho, *Ophrys myodes*, jonka samoin kuin muidenkin *Ophrys*-lajien kuk-

ka, tai tarkemmin sanoen kehän huuli on hyönteisen näköinen, jopa niin suuresti, että Linné antoi niille yhteisesti nimen *O. insectifera*, hyönteistä kantava orho. Tämä laji on nyttemmin jaettu useammaksi, joista mainittakoon mehiläisorho, *O. apifera*, kärpäsorho, *O. muscifera* ja hämähäkkiorho, *O. aranifera*. (*Luonnon Ystävä* 8–9/1905)

Myös seuraava sanomalehtiaineistojen havainto kimalaisorhosta on Ahvenanmaalta 1920-luvulta. Ahvenanmaan maakuntahallitus päätti luonnonsuojelulain nojalla suojella alueen harvinaisia kasveja. Kimalaisorhon lisäksi 31. maaliskuuta 1925 alkaen suojeltiin muun muassa euroopanmarjakuusi, karhunkaukka, kirjopikarililja, tikankontti, miehenkämmeke, suoneidonvaippa ja miekkavalkku. (*Trädgårdsodlaren* 1.4.1925)

Jatkosodan aikana vuonna 1941 *Helsingin Sanomissa* käsiteltiin ajatusta ”luonnonhistoriallisesta Suur-Suomesta”, kun maan rajat muuttuivat. Kasvitieteilijä Ilmari Hiitonen kirjoitti Itä-Karjalan lajistosta, jossa havaittiin eroja kotimaiseen kasvistoon:

Toinen erikoispiirre, jonka havaitsemme Itä-Karjalassa, on se, että täällä moni pohjoinen laji kasvaa etelämpänä kuin valtiollisen Suomen alueella. Samoilla seuduilla voi silti kasvaa eteläisinä pidettäviä lajeja, kuten esim. Iso tupsupää (*Koeleria polonica*), kimalaisorho (*Ophrys museifera*) ym. (*Helsingin Sanomat* 13.10.1941)

Alueen luontoon tutustuminen nähtiin myös vahvasti kansallisena projektina:

Vaikka täällä Suomessa tiedämmekin yhtä ja toista Itä-Karjalan ja Kuolan luonnosta, on myönnettävä, että paljon on vielä tehtävää, jotta nämä alueet tulisivat edes siinä määrässä tutkituiksi kuin niiden länsipuolella sijaitsevat alueet. Onhan sentään nyt jo yli 40 v. siitä, kuin suomalaiset luonnontutkijat ovat siellä viimeksi liik-

Kuva 2. Kimalaisorho Abbildungen der in Deutschland -teoksessa (1904).

kuneet varsinaisissa tutkimustehtävissä. Sen jälkeen ovat tietenkin eri tieteenalat ja tutkimusmetodit edistyneet huomattavasti, mutta koko tämä laaja Venäjän hallussa ollut alue on jäänyt tästä edistyksestä miltei osattomaksi, sillä venäläiset eivät tietenkään ole tämän alueen luontoa kohtaan tunteneet erikoisempaa kiinnostusta. (*Helsingin Sanomat* 13.10.1941)

Tämän jälkeen kasvi nousi esiin vain Ahvenanmaan rauhoitettuja kasveja koskevassa uutisessa 1950-luvulla (*Uusi Suomi* 27.5.1953), kunnes kimalaisorhosta löytyi uusi runsas esiintymä 1970-luvun lopulla Paraisilta (*Pargas Kungörelser* 30.3.1989). Kalkkikivikavoksen lannoittama kuiva mäntykangas oli sille ihanteellinen elinympäristö ja edelleen 2020-luvulla Suomen elinvoimaisin kimalaisorhoesiintymä löytyy Paraisilta. (*Turun Sanomat* 30.8.2020)

Hakusanat

Kimalaisorhoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–2024 suomenkielisellä nimityksellä *kimalaisorho* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *flugsblomster*.

Kirjallisuus

'Kimalaisorho – Ophrys insectifera'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus.

<https://laji.fi/taxon/MX.40079>. Viitattu 1.3.2025.

'Kimalaisorho'. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/3088/kimalaisorho>. Viitattu 1.3.2025.

Ranta, Pertti. 'Kimalaisorho'. Teoksessa *Uhanalaiset kasvimme*. Toim. Terhi Ryttyäri ja Taina Kettunen. Suomen ympäristökeskus, Helsinki 1997.

Ryttyäri, Terhi, Mika Kalliovirta ja Raino Lampinen. *Suomen uhanalaiset kasvit*. Tammi, Helsinki 2012.

Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura, Helsinki 1936.

Kuvalähteet

Kuva 1: Holger Krisp. Fly Orchid, Ophrys insectifera, Family: Orchidaceae, Location: Germany, Blaubeuren, Pappelau. Rare species therefore only area geotagging, 2013. CC BY 3.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fliegen-Ragwurz_Ophrys_insectifera.jpg

Kuva 2: Walter Müller ja Fritz Kraenzlin. *Abbildungen der in Deutschland und den angrenzenden gebieten vorkommenden grundformen der orchideenarten*. R. Friedländer & sohn, Berlin, 1904. New York Botanical Garden, LuEsther T. Mertz Library. Biodiversity Heritage Library. CC BY 2.0.

<https://www.flickr.com/photos/biodivlibrary/6022114414>

Maarian- kämme

Dactylorhiza maculata

Teksti ja aineistonkeruu: Noora Kallioniemi

Maariankämme on yleisin Suomen kämmeälajeista ja yleinen lähes koko maassa käsivarren Lappia lukuun ottamatta. Tätä ei kuitenkaan voisi päätellä sen saamien lehdistösumien perusteella.

Monien kasvien tutkiminen sanomalehtiaineiston perusteella on vaikeaa, sillä niistä on harvoin mainintoja lehdistössä, ellei kasvi tule uhanalaiseksi. Toisinaan kasvin yleinen esiintyminen liittyy sen esiintymiseen kirjallisuudessa. Usein kasveista ei lehdistössä mainita tarkkoja paikkatietoja tai sitten niitä on vain

Lajista käytettyjä nimityksiä

maariankämme, hiidenkammen, jeesuksenkammen, lehmänutarheinä, mulkkujuuri, fläcknycklar

rajallisesti (1–2 osumaa). Ammatti- tai harrastelehdet mainitsevat joitain kasveja, mutta maallikoille tarkoitetuista lehdistä näitä löytyy harvoin. Kasvilajit eivät kenties ole samalla tavalla yleistietämyksen piirissä kuin nisäkkäät tai linnut. Toisaalta kun niistä puhutaan, etukäteistietämys oletetaan jo melko suureksi, eli tietyn kasvin näkemisellä on näiden lehtien lukijoille yleensä jokin merkitys.

Projektin aikana olemme tehneet hakuja muun muassa perinnebiotooppikasveilla, kuten helpitähkiö, hirvenkello, kalliorikko ja

Kuva 2. Maariankämme British Entomology (1824–1840) -teoksessa.

karvamansikka. Kämmekekäkasvit on runsaslajisin yksisirkkaisten kasvien heimo ja yksi laajimmista putkilokasvien heimoista. Siihen kuuluu yli 800 sukua ja 15 000–35 000 lajia. Joka kymmenes kasvilaji kuuluu siten kämmeköihin. Lajirunsaus näkyy myös tässä kirjassa. Kasvien kohdalla Kansalliskirjaston digitoimaan lehtiaineistoon tehdyt perushaut, joissa hakusana on kasvin nimi, tuottavat vain muutamia osumia.

Esimerkiksi Suomessa yleinen maariankämme antaa 550 hakutulosta, mutta varsinaisia havaintoja lajista on näiden tulosten joukossa kuitenkin vain kaksi. Nimimerkki A.O. kirjoitti *Heinolainen*-lehdelle havaintojaan kasvikunnasta heinäkuussa 1923. Hän kertoi orkideoista, joita kutsui ”aristokraa-

teiksi kukkien joukossa”. Niiden kotimaisena vastineena hän esitteli kämmekäkasvit, jotka tosin Suomessa ovat vaatimattomampi kuin kasvainväliset serkkunsa. Yleisimmäksi kirjoittaja mainitsi juuri maariankämmeän, joka:

on saanut nimensä kämmenen muotoisista juuristaan. Kasvilla on kaksi kämmenen muotoista juurakkoa, joista toisessa juurakossa on vararavinto, jonka voimalla se kukkii. Toinen juurakko on nuorempi, johon kerääntyy tämän kesän aikana vararavintoa tulevan kesän kukintaa varten. Kukkinut juurakko mätänee tarpeettomana pois. (*Heinolainen* 11.7.1923)

Kirjoittaja muistutti, että *Vanilla planifolia*-kämmekekäkasvin kypsymättömiä hedelmiä käytetään mausteena. (*Heinolainen* 11.7.1923) Maariankämme-*maaria*-osa puolestaan viittaa Neitsyt Mariaan. Hänen nimensä esiintyy vanhassa kansankielessä useissa kasvilajeissa. Monilla sellaisilla nimityksillä on myös ruotsinkielinen vastine, ja ne lienevät pääosin keskiaikaista perua.

Toinen havaintotieto kasvista löytyy *Luonnon Ystävä* -lehdestä otsikolla ‘Kasviteratologisia tiedonantoja’. Olavi Sotavalta kertoi löytäneensä Lempäälästä maariankämmeän, jonka siirsi puutarhaansa kasvamaan. (*Luonnon Ystävä* 1/1934).

Näiden vähäisten havaintotietojen lisäksi lehdissä kuitenkin kirjoitettiin muuten maariankämmeestä. Kämmekeitä pidettiin Suomessa hyvinä puutarhakasveina ainakin 1930-luvulla: *Aamulehden* mukaan ”erikoinen arvo on annettava kämmekäille, joista maariankämme (Orchis maculata), kirkiheinä (*Gymnadenia conopsea*) ja tikankontti (*Cypripedium*) helposti kotiutuvat puutarhaan.” (*Aamulehti* 23.7.1939)

Suuri osa 500 hakutuloksesta, lähes 300, on mainintoja Annikki Sankarin esikoisro-

maanista *Punaiset Maariankämmevät*. (*Aamulehti* 15.6.1948; *Uudenkaupungin Sanomat* 4.9.1948) Sen teemoja analysoitiin 1960-luvulla näin:

Annikki Sankari, keskipolveen kuuluva kirjailija, oli määrättyssä vaiheessa 1950-luvun alussa kirjallisella alalla päivän nimi sijoituttuaan eräässä romaani-kilpailussa kärkitiloille, muistaaksemme voittajaksi, teoksellaan ”Punaiset maariankämmevät”. Tämä romaani, kuten useat lukijat muistanevat, oli elämännäkemykseltään lähempänä ajanvieteroo-

maanin lajia, paikoittain kieltämättä hiukan poroporvarillinen. Jollain tavalla se kuitenkin oli kirjoitettu erittäin mukaan-satempaavasti, eloisasti, ja sai laajan me-
nekin, kuusi painosta. (*Suomen Sosialidemokraatti* 9.10.1966)

Lehtijutussa ei pohdittu syytä romaanin nimelle. Lisäksi 1960-luvulla Lasten radion *Sunnuntain satu* -ohjelmassa luettu Kerttu-Kaarina Suosalmen kertomus *Maariankämmevä* nousi esiin useina osumina. (*Etelä-Suomen Sanomat* 10.7.1964)

Hakusanat

Maariankämmevää käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehti-aineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *maariankämmevä* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *fläcknycklar*.

Kirjallisuus

Lampinen, R. ja T. Lahti. ‘Levinneisyyskartat (Orchidaceae-heimon lajit Suomessa)’. *Kasviatlas 2023*. Helsingin Yliopisto, Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki 2004.

<https://kasviatlas.fi/lajit/?key=Orchidaceae&year=2022>. Viitattu 27.2.2025.

‘Maariankämmeväryhmä. *Pinkka*, Lajintuntemuksen oppimisympäristö.

<https://pinkka.laji.fi/pinkat/#/speciescards/39902>. Viitattu 27.2.2025.

Piirainen, M., P. Piirainen, H. Vainio, M. Nieminen ja M. Nieminen. *Kotimaan luonnonkasvit*. WSOY, Porvoo & Helsinki 1999.

Ruoppila, Veikko. *Sanoissa piilevä Neitsyt Maria*. Kalevalaseuran vuosikirja 35. WSOY, Porvoo & Helsinki 1955.

Kuvalähteet

Kuva 1: Industrees. Een close-up van de bloeiwijze van gevlekte orchis (*Dactylorhiza maculata*). CC0 1.0. <https://tinyurl.com/u3zws2zp>

Kuva 2: John Curtis. *British Entomology* (1824–1840). Folio 285 Diptera: *Sphaeromias albomarginatus* = *Sphaeromias fasciatus* (White-bordered Sphaeromias). The plant is *Dactylorhiza maculata* (Spotted Orchis), 1836. Biodiversity Heritage Library. Public Domain. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Britishentomologyvolume8Plate285.jpg>

Mesikämmekä

Herminium monorchis

Teksti: Noora Kallioniemi

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

mesikämmekä, mesikukka,
lettomesikämmekä, yksimukulainen
mesikukka, honungsblomster

Mesikämmekä on pienikokoinen kämmekälaji, joka on hävinnyt Suomesta sukupuuttoon. Mesikämmekä kasvoi rehevillä ja kosteilla laidunmailla Ahvenanmaalla ja Hämeessä, mutta on kadonnut kasvupaikoiltaan 1970-luvulla. (*Maaseudun Tulevaisuus* 21.11.1987; *Etelä-Suomen Sanomat* 16.7.1990)

Ensimmäinen maininta mesikämmekästä keräämässämme sanomalehtiaineistoissa on keväältä 1925, kun Ahvenanmaan maakuntalautakunta päätti rauhoittaa mesikämmekän maakunnassa 31.3.1925 alkaen luonnon-suojelulain nojalla. Muutama vuosikymmen

myöhemmin, vuonna 1944 sillä arvioitiin olevan vain yksi kasvupaikka Ahvenanmaalla (*Svensk-Finland* 1.10.1944) ja lehtiaineistossa se esiintyy lähinnä vain osana Ahvenanmaan rauhoitettujen kasvien luetteloita (*Hufvudstadsbladet* 28.5.1953). Toisin kuin *Svensk-Finland*-lehdessä, *Pohjolan luonnonkasvit* -teoksessa arvioitiin vielä vuonna 1958, että mesikämmekä esiintyi Ahvenanmaan lisäksi Etelä-Hämeessä, vaikka vielä Ahvenanmaatakin harvinaisempaan. Keräämästämme lehtiaineistosta ei löytynyt tarkempia havain-
toja mesikämmekästä.

Kuva 2. Mesikämmekä tanskalaisessa Billeder af nordens flora -teoksessa (1917).

1970-luvulla mesikämmekä oli niiden lajien joukossa, joilla perusteltiin tarvetta luonnonsuojelualueelle, joka turvaisi herkkää saaristoluontoa. Sitä uhkasivat avohakkuut, linjalouhinnat ja kesämökkien rakentaminen. *Hufvudstadsbladetin* mukaan:

Också flera växt- och djurarter är nu direkt utrotningshotade och kräver omedelbart markskydd Och biotopvård. Utifrån åländsk synvinkel kan nämnas värdefulla växtarter såsom flugblomster, honungsblomster och kungsängslilja men för övrigt påverkas hela florans negativt av igenväxningen. (*Hufvudstadsbladet* 5.6.1974)

Suojelun tarpeeseen oli herätty 1970-luvun lopussa ja esimerkiksi Yleisradio käsitteli ohjelmissaan Ahvenanmaan luontoa ja luonnonsuojelua. Maakunnan ympäristövastaava Håkan Kulves puhui metsästyksestä, hyljekannasta ja merikotkista. Lisäksi kuultiin hank-

keesta, jonka tarkoituksena oli löytää ja säilyttää Ahvenanmaalla harvinaisia kasveja, kuten mesiangervoa ja tikankonttia. (*Hangötidningen* 18.10.1979) Suojeluntarve oli todellinen, sillä muutama vuosi myöhemmin uutisoitiin, että viimeinen tunnettu mesikämmekän esiintymä Eckerössä tuhoutui tien leventämisen yhteydessä. (*Åland* 2.7.1981; *Åland* 10.7.1982) Lopulta kasvin todettiin kuolleen Suomessa sukupuuttoon ennen 1980-luvun puoliväliä (*Etelä-Suomen Sanomat* 7.10.1983; *Maaseudun Tulevaisuus* 15.10.1983; *Hufvudstadsbladet* 21.11.1983).

Muutama vuosi myöhemmin *Apu*-lehti tiivistä mesikämmekän kohtalon:

Vielä 1930-luvulla mesikämmekä kasvoi Hämeessä. Kasvi katosi, kun rehevä niitty raivattiin pelloksi ja osin metsitettiin. Ahvenanmaalla mesikämmekän kasvupaikkoja oli useita, mutta yhtä lukuunottamatta sielläkin sen kasvinsijat saivat saman kohtalon kuin Hämeessä. Viimeinen kasvupaikka tuhoutui vahingossa tienoikaisuissa. Kämmevät hautautuivat metrisen sorapatjan alle. Tapaus oli luonnollisesti skandaali, jota ei olisi tapahtunut mikäli tieviranomaiset olisivat olleet asiasta perillä. (*Apu* 16.5.1986)

Hakusanat

Mesikämmekkää käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1989 suomenkielisillä nimityksillä *mesikämmekkä* ja *mesikukka* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *honungsblomster*. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960-luvuilla julkaistuista aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Kirjallisuus

Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1958.

Korhonen, Mauri ja Seppo Vuokko. *Kämmekät, Suomen orkideat*. Forssan kustannus Oy, Forssa. 1987.

‘Mesikämmekkä (lettomesikämmekkä) – *Herminium monorchis*’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.40047>. Viitattu 27.2.2025.

Ryttäri, Terhi, Mika Kalliovirta ja Raino Lampinen. *Suomen uhanalaiset kasvit*. Tammi, Helsinki 2012.

Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura. 1936

Kuvalähteet

Kuva 1: Hans Hillewaert. *Herminium monorchis*, 2008. CC BY-SA 3.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Herminium_monorchis_%28plants%29.jpg

Kuva 2: August Mentz ja Carl Hansen Ostenfeld. *Billeder af nordens flora*. G.E.C. Gad's forlag, København 1917. New York Botanical Garden, LuEsther T. Mertz Library. Biodiversity Heritage Library. Public Domain. <https://www.flickr.com/photos/biodivlibrary/8147656364>

Metsänemä

Epipogium aphyllum

Teksti: Noora Kallioniemi ja Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

metsänemä, skogsfru

Metsänemä on lehtivihreätön kämmekkälaji, joka elää sienijuuren varassa. Se saa tarvitsemansa ravinnon rihmaston kautta, eikä sen tarvitse yhteyttää. Kasvi näkyy maan pinnalla vain kukinta-aikana elo-syyskuussa, eikä kasvi kuki joka vuosi. Sen havaitseminen muille kuin harrastajille voi siis olla vaikeaa. Kasvi on Suomessa vaarantunut.

Kirjallisuuden mukaan lajista tehtiin Suomen alueella ensimmäisiä havaintoja jo 1700-luvulla, mutta varhaisimmat keräämäsämme lehtiaineistossa julkaistut havainnot

ajoituvat 1900-luvun alkuun. Suuri osa lehtiaineiston havainnoista oli kasviharrastajien tekemiä. Esimerkiksi Otto Vallenius kirjoitti vuonna 1905 *Luonnon Ystävä* -lehdessä tekemistään havainnoista: ”*Epipogium aphyllumi* löysin keväällä 1904 Pimeästä korvesta, Mätäsojan luota; ennen olen tavannut sen Tuhkamaassa”. (*Luonnon Ystävä* 3/1905)

Vuoden 1923 *Luonnon Ystävä* -lehdessä kansakoulunopettaja, pappi ja kasvien tutkija Olli Kyyhkynen kertoi kiinnostuksestaan metsänemään seuraavaa:

Kuva 2. Walter Hood Fitchin kuvaus metsänemästä Curtis's Botanical Magazine:ssä vuonna 1854.

Kyyhkysen esittelemät, vuosina 1904–1915 tehdyt havainnot metsänemästä sijoittuivat eri puolille Savon ja Pohjois-Savon metsäalueita. Hän teki kasvista havaintoja esimerkiksi Marttilan hovin perämetsistä, ketunpesän läheisyydessä ja Savosta ”erään sydänmaapuron kuivemmalla töyräällä”. Alueen kasvillisuus koostui havumetsästä, johon sekoittui haapaa, koivua ja raitaa. Marttilan Kolmisopin Pyssypuron korven synkässä metsässä metsänemä kasvoi Kyyhkysen mukaan puron törmällä.

Kyyhkynen havaitsi metsänemän Siilinjärven takamaastossa Taipaleen torpan lehtomaisesta ympäristöstä. Maaningalla hän teki havainnon Uuhimäen rinteeltä ja Nilsiässä Huutavan holoman yläpäässä Tahkomäen rinteeltä. Näiden esimerkkien perusteella metsänemä esiintyi monenlaisissa ympäristöissä, kuten havu- ja sekametsissä, lehtomaisissa metsissä, puronvarsilla sekä rinteillä. Sen kasvupaikat vaikuttivat liittyvän varjosiin ja kosteisiin ympäristöihin sekä vaihtelevaan maastonmuotoon. (*Luonnon Ystävä* 1/1923) Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran joulujulkaisussa vuonna 1935 retkeiltiin Äijänpellossa. Siellä kasvavaa metsänemää Niilo Salo kuvaa näin:

On myös sellaisia kasveja, jotka eivät ole ihania nähdä eivätkä hyviä syödä, mutta kuitenkin ovat huomion arvoisia. Harvinaisin on lehdetön metsänemä, mitättömän näköinen kämmekkä, joka kukkii vain muutaman päivän ja sitten sen maanpäälliset osat kuolevat. Se suosii kaikkein varjoisimpia paikkoja. (*Eteläpohjalaisten jouluku* 1.12.1935)

Urpolan luonnonpuiston perustamisen yhteydessä Virolahdelle vuonna 1943 muistutettiin

Jo kerran aikaisemmin (L. Y. 1916 N:o 3, siv. 97) olen tullut esittäneeksi eräitä havainnottani tästä omituisesta kasvista, joka, kuten jo silloin mainitsin, on aina aivan erikoisesti keräilyhaluani kiihoittanut. Mutta sitä se tuskin on tehnyt pelkän harvinaisuutensa vuoksi, sillä onhan maassamme muitakin, harvinaisempia-kin kasveja, vaan ehken yhtä paljon sen takia, että sen harvinaisuudessa on jotakin omituista, toisellaista kuin muilla kasveilla. Syynä sen harvinaisuuteen on nimittäin enemmän sen omituiset elämäntavat kuin itse niukka leveneminen. (--) Kasvi on siis levinnyt meilläkin yli maan, — ja kuitenkin on se harvinainen, jopa siihen määrään, että muutamat paljokin liikkuneet keräilijät eivät sano tavanneensa sitä koskaan luonnossa kasvavana.” (*Luonnon Ystävä* 1/1923)

sodan merkityksestä luonnon tuhoutumiselle, mutta myös säästymiselle. Salo-Urpalan kruununpuiston ympäröivät alueet paloivat laajalti sodassa kesällä 1941, mutta ”kuin ihmeen kautta” suojeltava alue säästy. Kuuden hehtaarin alueen kasvustoa kuvailtiin näin:

Osa luonnonpuistosta on lähdepuron varteen syntynyttä saniaislehtoa ja lehtokorpea, osa käenkaali-oravanmarja-lehtoa ja eteläistä käenkaali-sinivuokkotyyppiä; lisäksi tavataan lehtomaista kangasmetsää ja pienillä aloilla karumpaakin kasvillisuutta (maist. Lauri Toivarin tutkimusten mukaan). Jalojen lehtipuiden, lehmuksen, saarnen ja vaahteran, runsaus herättää huomiota. Muusta kasvistosta mainittakoon kotkansiipi (*Struthiopteris*), lehtisara (*Carex pseudocyperus*), metsänemä (*Epipogium*), keltavuokko (*Anemone ranunculoides*), konnanmarja, (*Actaea spicata*), lehto-orvokki (*Viola mirabilis*), linnunsilmä (*Chrysosplenium*), velho-lehti (*Circaea*), häpykannus (*Impatiens nolitangere*), imikkä (*Pulmonaria*), metsäpähkämö (*Stachys silvaticus*), kolmikkainen matara (*Galium triflorum*), tuoksumaratti (*Asperula odorata*), vuohenkaali (*Lactuca*). Monilla näistä lajeista on täällä ainoa tunnettu kasvupaikka koko seutukunnalla. (*Suomen Luonto* 3/1943)

1950-luvulla metsänemästä kirjoitettiin havaintoja Kristiinankaupungista, jossa se oli

nähty Pyhävuorella kasvamassa kahtena kesänä 1953 ja 1954. (*Hufvudstadsbladet* 16.9.1956) Alueen esiintymä mainittiin myös muutama vuosi myöhemmin: ”Pyhävuoren alueella viihtyy myöskin harvinainen lehdetön metsänemä” (*Helsingin Sanomat* 25.9.1959).

1960-luvun alussa puuhattiin luonnon-suojelualuetta Lohjan Karkalinniemen, joka pyrittiin säästämään huvila- ja vapaa-ajanrakentamiselta. Alueen puusto oli huomattavaa:

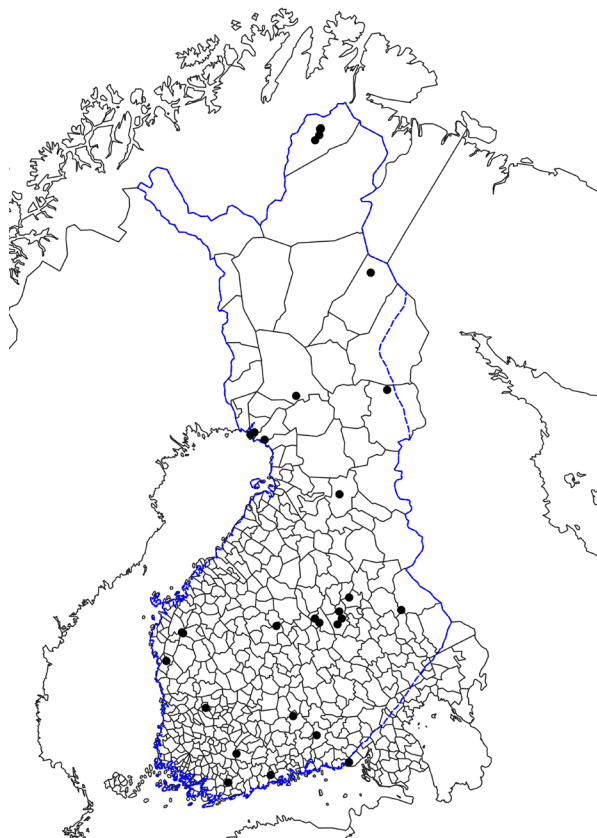
Paitsi pähkinäpensasta kohtaa Karkalinniemenessä runsaasti muitakin jalopuita. Erityisesti niinipuu eli metsälehmus, jallava, vaahtera, tammi ja metsäomenapuu viihtyvät täällä. Puiden ja uhkean pensaskasvillisuuden varjossa kukoistaa rikas aluskasvillisuus. Harvinaisina tavataan täällä myös lehtokielo ja hammasjuuri. (*Uusi Suomi* 25.8.1963)

Perusteena käytettiin myös alueen harvinaista kasvilajistoa: ”Mainittakoon erityisesti harvinaiset orkideat: punavalkku (*Cephalanthera rubra*), jolla täällä on ainoa jälkellä oleva kasvupaikka Suomessa, pesäjuuri (*Neottia nidusavis*) ja metsänemä (*Epipogium aphyllum*).” (*Nya Pressen* 17.3.1961; *Suomen Sosialidemokraatti* 18.3.1961) 1960-luvun alkuun sijoittuvat myös keräämämme aineiston pohjoisimmat metsänemähavainnot, jotka *Turun Eläin- ja Kasvitieteellisen Seuran* jäsenet tekivät retkellä Utsjoella vuonna 1961. (*Luonnon Tutkija* 4/1962)

Hakusanat

Metsänemää käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *metsänemä* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *skogsfru*. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960-luvuilla julkaistuista aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Metsänemähavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa ja Suomen Luonnossa 1800–1969.

1904–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Kankainen, Ester. 'Epipogium aphyllum Sw. Utsjoella'. *Luonnon Tutkija* 4/1962.

Korhonen, Mauri ja Seppo Vuokko. *Kämmekät, Suomen orkideat*. Forssan kustannus Oy, Forssa 1987.

Lampinen, R. ja T. Lahti. 'Havaintokartat (Epipogium aphyllum (koralli)metsänemä)'. *Kasviatlas 2023*. Helsingin Yliopisto, Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki 2024.
<https://kasviatlas.fi/lajit/?key=mets%C3%A4nem%C3%A4&year=2023>.

'Metsänemä'. *Metsälajiesittely*. Suomen ympäristökeskus.
<https://www.ymparisto.fi/sites/default/files/documents/Mets%C3%A4nem%C3%A4.pdf>. Viitattu 27.2.2025.

Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1958.

Kuvalähteet

Kuva 1: Ivar Leidus. *Epipogium aphyllum*, 2020. CC BY 4.0.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Epipogium_aphyllum_-_Alutaguse.jpg

Kuva 2: Walter Hood Fitch. Illustration of *Epipogium aphyllum* (as syn. *Epipogium gmelinii*, spelled *Epipogon gmelini*). *Curtis's Botanical Magazine* (vol. 80, ser. 3 no. 10 1854). Public Domain.
<https://tinyurl.com/mr3xwesz>

Neidonkenkä

Calypso bulbosa

Teksti: Noora Kallioniemi ja Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

neidonkenkä, neidenkenkä, Pohjan
neidenkenkä, Pohjan neidonkenkä,
Pohjolan neidonkenkä, tohtorinkukka,
norna

Neidonkenkä on pohjoisen havumetsävyöhykkeen kämmekkälaji. Se kasvattaa yhden, näyttävän kukan 10–20 cm pitkän varren päähän. Suomessa neidonkenkä on luokiteltu vaarantuneeksi ja rauhoitettu koko maassa.

Lajin suurimpina uhkina ovat metsien avohakkuut ja lumenauraus. Kasveja tuhoutuu myös yrityksissä siirtää niitä puutarhoihin. Kasvi ei nimittäin elä ilman sienikumpaniaan, joka korvaa sen juurakon.

Suomessa lajia tavataan Kemi-Rovaniemen seudulta ja Kuusamosta. Oulun ja Lapin lääneistä tunnetaan parisataa kasvupaikkaan.

Neidonkengällä on Pohjoismaissa varsin pitkä historia. Sitä kasvatettiin Uppsalan kasvitieteellisessä puutarhassa jo 1600-luvun loppupuolella. Kirjallisuuden mukaan neidonkenkä mainittiin Suomen alueella ensimmäisen kerran vuonna 1786. Keräämässämme lehtiaineistossa varhaisin maininta neidonkengästä on kesältä 1878, kun lämpötila kohosi lähelle kolmeakymmentä astetta ja luonto puhkesi kukkaan:

Rukiit alkaavat jo terää tehdä, tuomen ja pihlajan kukat tuoksuwat, merenranta

niittyjemme kaunistus, tuo muussa Suomessa tuntematon Pohjan esikko (*Primula sibirica*) on jo pari viikkoa kukkinut ja kaikkien kasvitutkijain ihastus, kaunisteräinen Neidonkenkä eli „Tohtorinkukka” (*Calypso borealis*) kukkii Kemin ja Kalkkimaan korwissa. (*Kaiku* 22.6.1878)

Havainnot katosivat lehdistöstä vuosikymmeniksi, mutta 1910-luvulla kasvia havaittiin esimerkiksi Salmin pitäjässä Laatokan rannalla. (*Luonnon Ystävä* 3/1916). Se kuuluu myös lapinkävijöiden havainnoimiin lajeihin, kuten Pohjois-Suomen kuruja tutkinut K. Airaksinen kirjoitti *Luonnon Ystävä* -lehdessä lokakuussa 1919:

Harvinaiset lapinvuokko, kivirikkolajit, lapinkynsimö, Lapin, pitkäpalko, alppihärkki, lumihanhikki y. m. ovat kelta- tai valkokukkaisia. Lopuksi vielä, huomattuamme kiviyrtejä ja raunioisia kallion raoissa, löydämme ujonnäköisen orkideein, Pohjan neidonkengän, syrjemmällä kasvavien kuusten varjosta. Lehtosammatkaan eivät puutu. Koivu, haapa ja joku kuusikin tavataan. (*Luonnon Ystävä* 4/1919)

Äänisen Karjalan esiintymästä kirjoitettiin jälleen jatkosodan yhteydessä. Hyönteistutkija Jouko Kaisila kuvasi kesän 1944 kokemuksiin:

Kesäkuun alkupuoliskolla näki siellä myöskin runsaanlaisesti neidonkenkää, *Calypso bulbosaa*. Sen sirot kukkavanat kohosivat monin paikoin säännöllisessä rivissä, ikään kuin istutettuina, pitkin jonkin pitkälle lahonneen puun sammaloitunutta pintaa. Kirjallisuudessa neidonkenkää ei mainita mädänsyöjäksi, mutta tämän havainnon perusteella voi otaksua lajilla kuitenkin olevan taipumusta siihen suuntaan. (*Luonnon Ystävä* 2/1945)

Mauno J. Kotilaisen *Luonnon Tutkijassa* julkaistujen havaintojen mukaan kasvia oli tavattu myös esimerkiksi Tervolassa Vähäjokivar-

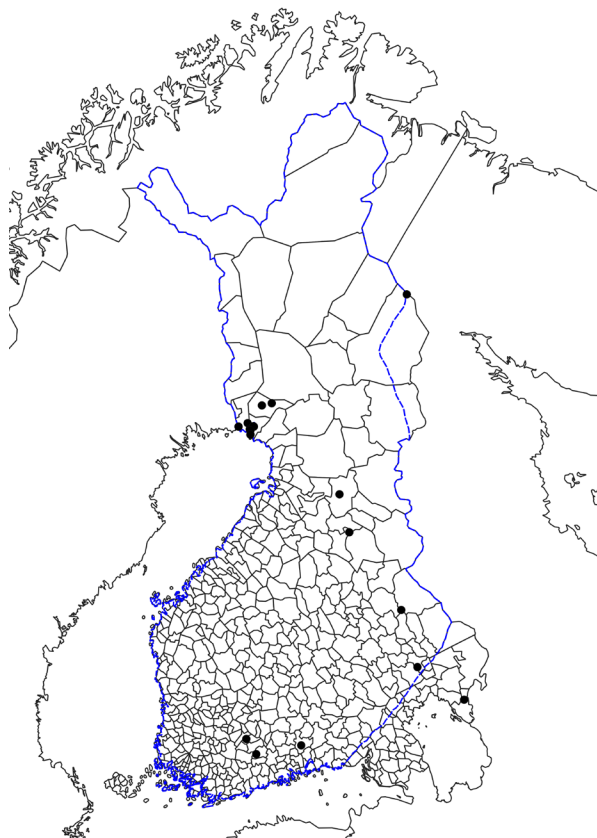

Kuva 2. Neidonkenkä Walter Müllerin ja Fritz Kraenzlinin Abbildungen der in Deutschland und den angrenzenden gebieten vorkommenden grundformen der orchideenarten -teoksessa (1904).

ren alueella 1920-luvulla sekä Louelpalossa vuonna 1927. Paltamossa Jormuan Lehmi-mäellä laji havaittiin vuonna 1932. Lisäksi neidonkenkää kasvoi Iitin Kurkijoella, Hämeenlinnan Ahvenistonharjulla, ja tehtiinpä siitä havaintoja myös Riihimäeltä sotavuosina. (*Luonnon Tutkija* 2/1949) Neidonkenkä rauhoitettiin vuoden 1952 luonnonsuojelulaissa useiden muiden kasvien kanssa. (*Suomen Kuvalehti* 17.5.1952)

Neidonkenkää tavattiin 1960-luvun lopussa Pohjois-Suomessa ainakin Kolilla (*Suomen Luonto* 1/1969) ja Tohmajärvellä, jossa ”luonnonkasvillisuus on poikkeuksellisen rehevä ja lajirikas; keväisin kukkivat näsiäpen-sas ja neidonkenkä sekä tikankontti. Myös kookas ja komea ukonhattu mainitaan, samoin Salpausselän alueelle tyypilliset kasvit, keulankärki, linnunherne ja tyräkki.” (*Rajamme vartijat* 1.2.1970)

Neidonkenkähavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1878–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Neidonkenkää käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1970 suomenkielisellä nimityksellä *neidonkenkä* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *norna*, joka kuitenkin antaa poikkeuksellisen paljon vääriä tuloksia muun muassa siksi, että se on myös nimi. Näin ollen norna piti jättää hauista pois. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960 -luvuilla julkaistuista aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Kirjallisuus

- Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1958.
- Korhonen, Mauri ja Seppo Vuokko. *Kämmekät, Suomen orkideat*. Forssan kustannus Oy, Forssa 1987.
- Kotilainen, Mauno J. 'Pientä pakinaa eräistä silmälläpidettävistä kasveista'. *Luonnon Tutkija* 2/1949.
- Lappi, Esko. 'C. E. Sonck - Pielisjärven kasviston tutkija'. *Suomen Luonto* 1/1969.
- 'Neidonkenkä – *Calypso bulbosa*'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.40083>. Viitattu 27.2.2025.
- 'Neidonkenkä'. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/3274/neidonkenka>. Viitattu 27.2.2025.
- Ryttäri, Terhi, Mika Kalliovirta ja Raino Lampinen. *Suomen uhanalaiset kasvit*. Tammi, Helsinki 2012.
- Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura. 1936.

Kuvalähteet

Kuva 1: Thomas Goldberg. Macro photo of *Calypso bulbosa* growing in the Colorado foothills west of Denver, 2018. CC BY 4.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fairy_Slipper_Orchid.jpg

Kuva 2: Walter Müller ja Fritz Kraenzlin. *Abbildungen der in Deutschland und den angrenzenden gebieten vorkommenden grundformen der orchideenarten*. R. Friedländer & sohn, Berlin 1904. New York Botanical Garden, LuEsther T. Mertz Library. Biodiversity Heritage Library. Public Domain.
<https://www.flickr.com/photos/biodivlibrary/6022132370>

Noidanlukot

Botrychium

Teksti: Aino Jämsä ja Otto Latva

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä
noidanlukko, lāsbrāken

Noidanlukot ovat pienikokoisia saniais kasveja, joita on tunnistettu useita eri lajeja. Suomessa lajeja tavataan vain muutamia. Tällaisia ovat esimerkiksi ketonoidanlukko, lehtonoidanlukko, pikkunoidanlukko, pohjannoidanlukko, saunionoidanlukko ja suikeanoidanlukko. Suurin osa näistä lajeista on äärimmäisen uhanalaisia. Ainoastaan ketonoidanlukko on luokiteltu silmälläpidettäväksi lajiksi.

Kuten näiden kasvien nimikin antaa ymmärtää, niillä oli muinoin monia erilaisia merkityksiä. Noidanlukkoa on käytetty esimerkiksi kansanlääkinnässä, ja sillä on hoidettu

muun muassa verenvuotoa. Näihin kasveihin liittyi kuitenkin myös uskomus, että niiden avulla voidaan avata kaikki lukot. Tämä uskomus liittyy todennäköisesti kasvin lehden muotoon, joka muistuttaa vanhan avaimen koristelua.

Pohjolan luonnonkasvit -teoksen vuoden 1958 painoksessa käsitellään *botrychium*-suvusta tarkemmin vain ketonoidanlukkoa (*Botrychium lunaria*). Tämä laji on noidanluokoista ainoa, jonka teoksen kirjoittajat arvioivat jossain määrin yleiseksi. He nostavat esiin ketonoidanlukon vaatimattoman ulkonäön ja

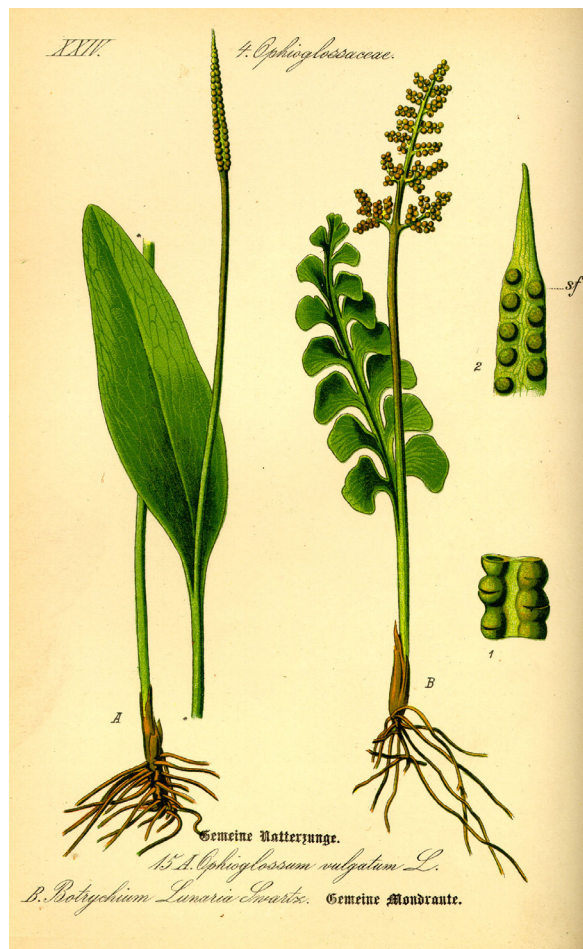
Kuva 2. Kuvassa oikealla ketonoidanlukko ja vasemmalla isokäärmeenkieli. Kuva on Otto Wilhelm Thomén teoksesta *Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz* (1885).

arvelevat, että senkin vuoksi kasvi voi jäädä havaitsematta.

Noidanlukot osaavat piiloutua hyvin. Nämä pienet sanikkaiset voivat jättää maanpinnalle ulottuvan version kasvattamatta ja elää maan alla jopa vuosia. Tässä noidanlukkoja auttavat niiden sienijuurikumppanit, joiden avulla ne saavat ravinteita. Noidanlukot elävät maan alla esimerkiksi silloin, jos kasvupaikka ei ole niille otollinen. Kesä voi olla esimerkiksi niille liian kuiva, tai muut ympärillä kasvavat kasvit voivat viedä paljon tilaa ja ravinteita.

Keräämässämme lehtiaineistossa on vain muutamia, hajanaisia havaintoja noidanluukoista. Varhaisin havainto julkaistiin *Luonnon Ystävä* -lehdessä vuonna 1907. Opettaja Anna Hagelin oli lähettänyt ilmeisesti lehden toimitukselle nähtäväksi erikoisen ”kuutavan noidanlukon” (*Botrychium lunaria*). Erikoiden tästä saniaisyksilöstä teki se, että sillä oli itiöpesäkkeitä myös varressa, mikä oli lehden mukaan epätavallista lajille. Latinankielisestä nimestä voi päätellä, että ”kuutavan noidanlukko” tunnetaan nykyään enemmän nimityksellä ketonoidanlukko. Tämän erikoisen noidanlukon oli poiminut Siilinjärven aseman vierestä oppilas Lauri Korhonen. (*Luonnon Ystävä* 10/1907)

Vuonna 1916 lehtori A. Rantaniemi esiteli *Societas Pro Fauna et Flora Fennica* -seuran kokouksessa harvinaista noidanlukkoa, latinankieliseltä nimeltään *Botrychium virginanum*. Rantaniemi oli poiminut kasvin Alatorniosta, mikä merkitsi lehden mukaan lajin pohjoisinta löytöpaikkaa. Kyseessä oli latinankielisestä nimestä päätellen lehtonoidanlukko. (*Helsingin Sanomat* 7.6.1916) *Forssan* lehden mukaan harvinaista noidanlukkoa tapasi mui-

den harvinaisuuksien ohella Somerossa Raute-
lan kosken varsilla (*Forssan lehti* 6.12.1921).

Selim Klockars kirjoitti vuonna 1956 suikeanoidanlukon (*Botrychium lanceolatum*) kuuluneen Pyhävuoren kasvillisuuteen, ja Börje Olson nimesi ketonoidanlukon vuonna 1959 kirjoittaessaan kesäkuun päivästä Pornaisissa (*Hufvudstadsbladet* 19.6.1959). Launeen lyseon koululaisista ”tarkkasilmäisimmät” olivat löytäneet Ahvenanmaalle suuntautuneella kasvi- ja perhosretkellä noidanlukkoja. (*Etelä-Suomen Sanomat* 16.6.1967). Unto Laine kirjoitti *Luonnon Tutkija* -lehdessä 1964, että noidanlukkolaji (*Botrychium boreale*) kasvoi runsaslukuisena Vekaran saarella Uudenkaupungin ulkosaaristossa (*Luonnon Tutkija* 2/1964).

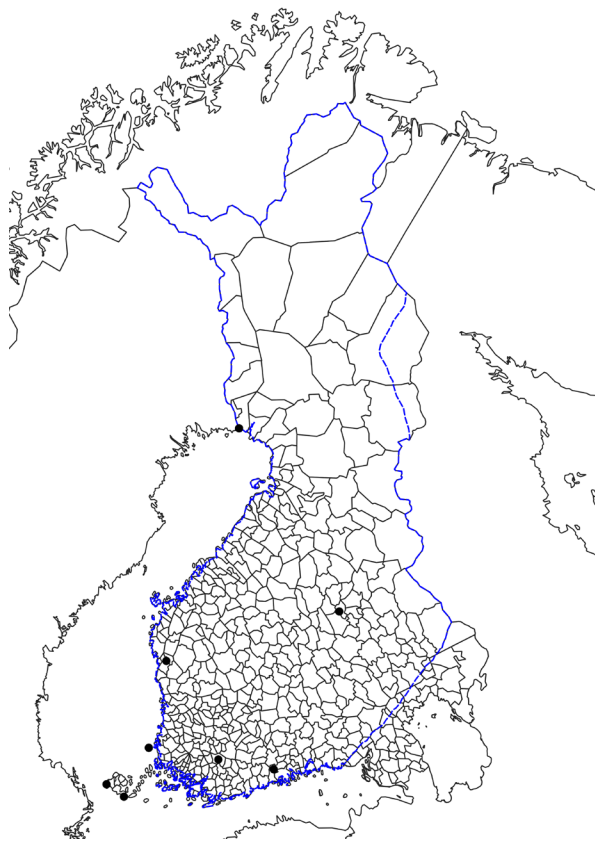
Vaikka noidanlukoista on keräämässämme aineistossa vain hajanaisia havaintoja, siitä kirjoitettiin lehdissä varsin paljon vuonna 1959. Tämä ei johtunut kuitenkaan siitä, että

kasvia olisi havaittu runsaasti Suomen alueella. Syy noidanlukkoa käsittelevien lehdistöaineiston määrään johtui samana vuonna julkaistun Eeva Kilven esikoisteoksen nimestä *Noidanlukko*.

Noidanlukot ovat käyneet yhä harvinaisemmiksi viime vuosikymmeninä, mikä

koskee myös lajeista yleisintä eli ketonoidanlukkoa. Noidanlukot viihtyvät perinteisillä keidoilla ja niityillä, joita niitetään säännöllisesti ja joilla eläimet laiduntavat pitäen muun kasvillisuuden kurissa.

Noidanlukkohavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* 1800–1969.

1907–1967

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Noidanlukkoja käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimista sanoma- ja aikakauslehdistä sekä *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehdistä aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *noidanlukko* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *läsbräken*. Lisäksi aineistoa on haettu noidanlukkojen lajikohtaisilla suomen- ja ruotsinkielisillä nimityksillä, mutta digitoidusta lehtiaineistosta ei löytynyt tarkastelemaltamme ajanjaksolta hakuosumia näillä nimityksillä paria poikkeusta lukuun ottamatta.

Kirjallisuus

Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1958.

Kurtto, Arto ja Leena Helynranta. *Helsingin kasvit*. Helsingin kaupungin ympäristökeskus, Helsinki 1998.

Raatikainen, Katja. *Rakkaudesta lajiin – Noidanlukot*. Metsähallitus, Vantaa 2014.

Kuvatiedot

Kuva 1. Benjamin Zwittnig. *Botrychium lunaria*, 2010. CC BY 2.5.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Botrychium_lunaria_PID1643-1.jpg

Kuva 2. Otto Wilhelm Thomé. 15. A. *Ophioglossum vulgatum*, B. *Botrychium lunaria*. Public Domain.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/15/Illustration_Ophioglossum_vulgatum0.jpg

Punavalkku

Cephalanthera rubra

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

punavalkku, röd skogslilja, rödsysla

Punavalkku on monivuotinen kämmekkä, joka voi kasvaa jopa yli puolimetriseksi. Sen kukat ovat kasvin nimen mukaisesti punertavat tai sinipunaiset.

Keräämässämme lehtiaineistossa punavalkusta on julkaistu vain muutamia mainintoja. Laji mainittiin Suomessa rauhoitettuna vuonna 1939 (*Kaleva* 7.2.1939) ja *Suomen Luonto* -lehdessä rauhoitettujen kasvien luettelossa vuonna 1941 (*Suomen Luonto* 1/1941).

Vuonna 1952 *Västra Nyland* -lehdessä kerrottiin, että punakukkaista, kaunista punavalkkua tavattiin Lohjan alueella sekä Kirk-

konummen pohjoisosassa. (*Västra Nyland* 22.5.1952) *Uuden Suomen* mukaan kasvi esiintyi Lohjalla, Karjalohjalla ja Kirkkonummella (*Uusi Suomi* 19.6.1959). Paria vuotta myöhemmin *Ilta Sanomat* uutisoi, että luonnontieteilijät ajoivat ainutlaatuisen Karkalinniemen muuttamista luonnonsuojelualueeksi. Lehden mukaan Karkalinniemen kasvistoon kuului harvinaisia kämmeköitä, muun muassa punavalkku, jonka ainoa jäljellä oleva kasvupaikka Karkalinniemi uutisen mukaan oli. (*Ilta-Sanomat* 17.3.1961)

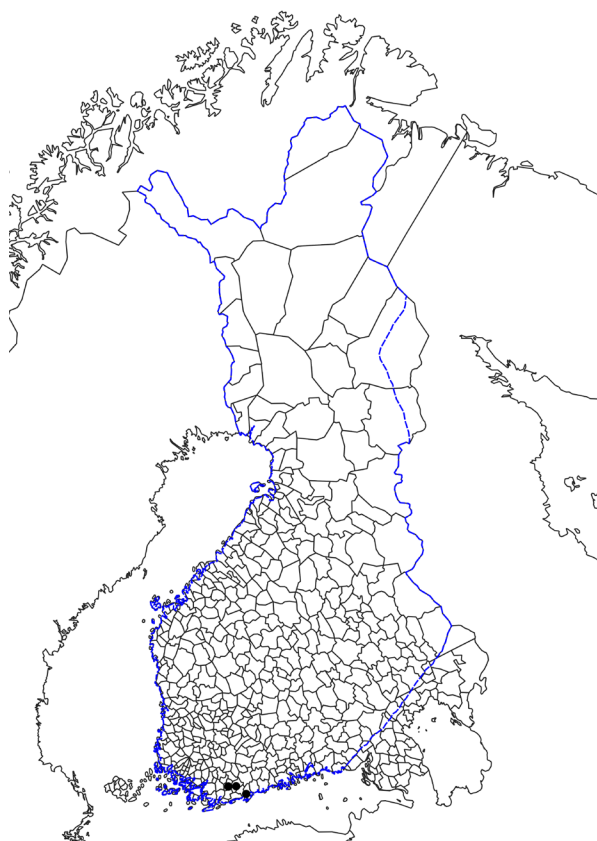

Kuva 2. Punavalkku Abbildungen der in Deutschland -teoksessa vuodelta 1904.

Pohjolan luonnonkasvit -teos (1958) toteaa punavalkusta, että se on “pohjoismaiden kasviston komeimpia, mutta samalla harvinaisimpia kämmeköitä”. Teoksen mukaan se kasvoi hyvin harvinaisena Varsinais-Suomen itäosassa sekä Länsi-Uudellamaalla.

Punavalkun luultiin hävinneen Suomesta 1980-luvulla, mutta uusia havaintoja tehtiinkin 1990-luvun alussa. Eniten lajia on tavattu Lohjalta ja toiseksi eniten nykyisen Salon alueelta. Punavalkku luokitellaan Suomessa nykyään äärimmäisen uhanalaiseksi. Sitä uhkaavat muutokset kuten rakentaminen sen kasvualueilla sekä kerääminen ja poiminta.

Punavalkkuhavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1952–1965

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Punavalkkua käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *punavalkku* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *röd skogslilja* ja *rödsysla*. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960-luvuilla julkaistuista aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Kirjallisuus

Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1958.

‘Cephalanthera rubra – punavalkku’. *Pohjolan kasvien pauloissa -blogi*.

<https://pohjolankasvienpauloissa.com/cephalanthera-rubra-punavalkku/>. Viitattu 27.2.2025.

‘Rauhoitetut kasvilajit’. *Suomen Luonto* 1/1941.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hüseyin Cahid Doğan. *Cephalanthera rubra* labellum, 2019. CC BY-SA 4.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cephalanthera_rubra_labellum.jpg

Kuva 2: Walter Müller ja Fritz Kraenzlin. *Abbildungen der in Deutschland und den angrenzenden gebieten vorkommenden grundformen der orchideenarten*. R. Friedländer & sohn, Berlin 1904. New York Botanical Garden, LuEsther T. Mertz Library. Biodiversity Heritage Library. Public Domain.

<https://www.flickr.com/photos/biodivlibrary/6022130488>

Tikankontti

Cypripedium calceolus

Teksti: Noora Kallioniemi ja Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

tikankontti, lehtotikankontti,
isokukkainen tikankontti, käenvirsu,
tossukukka, guckusko

Tikankontti on kenties Suomen näyttävin orkidea. Se on isokukkainen, ruohovartinen kasvi, joka elää taimena ensin sopivan sienirihmaston varassa, kunnes kasvattaa ensimmäisen vihreän lehtensä. Monivuotinen kasvi leviää siementen avulla, ja sen pääasiallisia pölyttäjiä ovat maamehiläiset. Se on Suomessa rauhoitettu ja luokiteltu silmälläpidettäväksi.

Komea tikankontti tunnettiin Suomessa koristekasvina jo 1900-luvun alussa. *Puutarha*-lehti kuvaili kämmekkäkasvia näin:

Cypripedium calceolus (Tikankontti). Tämä etelä- ja länsisuomessa metsistyneenä kasvava Orchidaceae heimon kuuluvu kummallinen kasvi on varsin huomattava eriskummallista kenkämäisistä vihreänkeltaisista kukkaisistaan, jonka verhot ja ylemmät terät ovat mustan ruskeita. (*Puutarha* 10/1903)

Samalla lehdessä pyydettiin huomioimaan, että kämmekkäkasvit ovat varsin herkkiä mui-

den kasvien vaikutukselle ja että niiden kasvu-
paikka on valittava huolella:

Taimia myydään jo useimmista puutaimistoista, mutta voidaan myös istuttaa metsätaimista, jolloinka on varsinkin huomioon otettava, että kaikki vieraiden kasvien juuret ovat tarkkaan poistettavat. Nämät kuin tulisivat tällaiseen hyvään maahan, ottaisivat pian ylivallan, jolloinka kämmenkkäis taimet pian häviäisivät. Tämä seikka on aina huomattava kaikkien metsätaimien istutuksessa. (*Puutarha* 10/1903)

Nelisenkymmentä vuotta myöhemmin *Maatalousnainen*-lehti ohjeisti Peräpohjolan naisia kauniin kukkapenkin kokoamisessa jatkosodan aikana seuraavasti:

Sitäpaitsi täällä on joukko kauniita luonnonvaraisia kukkia, joita voi siirtää monivuotiseen penkkiin, esim. kullero *Trollius europaeus*, tikankontti *Cypripedium calceolus*, rantakukka *Lythrum salicaria*, kielo *Convallaria majalis*ym., jotka viljeltyyn maahan siirrettyinä kehittyvät komeiksi yksilöiksi. (*Maatalousnainen* 4/1944)

Keräämässämme lehtiaineistossa varhaisimpia havaintoja luonnonvaraisesta tikankontista on julkaistu *Luonnon ystävä* -lehdessä vuonna 1905. Oopperalaulaja ja taidemaalari Otto Vallenius havaitsi kasvin Kemissä kesällä 1904 ja kertoi, että ”*Cypripedium calceolus* kukki myöskin hyvin runsaasti viime kesänä. Mukavin löytöpaikka sille on eräs lähde Puukokummun talon ja Jukan torpan välisen tien eteläpuolella.” (*Luonnon Ystävä* 3/1905) Kymmenisen vuotta myöhemmin kasvi havaittiin esimerkiksi kotiseutumatkalla Juuassa (*Karjalatar* 3.7.1915).

Seuraavalla vuosikymmenellä kasvitieteilijä Ilmari Paasio käsitteli *Luonnon Ystävä*

-lehdessä tikankontin ilmeisesti ainoaa esiintymispaikkaa Etelä-Savossa:

Ympäröiviltä korkeammilta paikoilta tulevat vedet pääsevät kulkeutumaan eteläänpäin jonkun sadan metrin päässä olevaan metsälampeen. Kosteus ei paikalla näinollen ole erikoisen suuri, eikä vesilätäköitä ja hitaasti virtaavia säännötömiä vesijuotteja, jommoiset tyypillisissä vesikorvissa ovat niin silmiinpistävät, ole ollenkaan. Kasvillisuustyyppi on lähinnä lehtokorpea, ollen turpeen paksuus tikankontin kasvupaikalla noin 75 cm. Tikankontti kasvaa noin 30x50 metrin suuruisella suorakaiteella, mutta ei tasaisesti levinneenä, vaan kuudessa pienemmässä ryhmässä, jotka ovat 5—20 metrin päässä toisistaan. Kussakin ryhmässä on muutamia kymmeniä maanpäällisiä varsia. (*Luonnon Ystävä* 5/1928)

Hän kertoo laskeneensa edellisenä kesänä yhteensä 200 vartta ja neljä vuotta aikaisemmin miltei saman määrän varsia. Laiduntava karja oli jonkin verran katkonut ja tallannut tikankonttia, mutta sen laaja juuriverkosto suojelisi Paasion mukaan kasvia katoamiselta. (*Luonnon Ystävä* 5/1928)

Tikankontti kasvoi Raja-Karjalassa esimerkiksi Leppäsyriässä (*Maatalous* 1/1930) ja Sortavalassa (*Suomen Sosialidemokraatti* 25.6.1932). Lisäksi sitä tavattiin Hiisjärven luonnonpuistossa, Aunuksen ja Vienan alueella (*Suomen Luonto* 2/1942) sekä Oulankajoen alajuoksulla (*Uusi Suomi* 6.11.1942). Kainuun tikankonttiesiintymille järjestettiin retki *Suomen Suotutkimusyhdistyksen* kesäkurssin yhteydessä: ”Lisäksi käydään Lautalahden eräällä suolla katsomassa maamme komeinta kämmeikkäistä Tikankonttia” (*Kaajaani* 13.6.1936). Kasvi kiinnosti myös koulu-laisia, ja kasvistoihin kerääminen joudutti sen katoamista (*Jouko* 1.1.1937).

Tikankonttia tavattiin lukuisilla paikkakunnilla Pohjoisessa Suomessa 1940-luvulla ja muistutettiin samalla kasvin rauhoituksesta:

Kansanomainen nimitys tossukukka ilmaisee nimikään hyvin kukan muotoa. Pohjois-Suomessa tavataan tikankonttia ainakin Alatornion, Tervolan, Rovaniemen ja Kuusamon kalkkiperäisillä seuduilla ja rehevillä lettoniityillä ja korvissa, joissa se muodostaa usein laajojakin mitä ihastuttavimpia keltaisen ja kupariruskean kirjavoimia värimattoja. Koristekasvina on tikankontti harvinaisen kaunis ja kukkain ystävät hyvin mielellään somistavat sillä huoneensa. On kuitenkin huomattava, että tikankontti on harvinaisuutensa vuoksi koko maassa rauhoitettu, joten sen kauneutta voimme ihailla ainoastaan luonnossa. Tätä kasvia on mm. Rovaniemellä tänä vuonna myyty kimpuittain. Niin myyjät kuin ostajatkin ovat tietenkin olleet kasvin rauhoituksesta tietämättömiä, joten on syytä asiasta vastaisen varalle huomauttaa. (*Ilta-Sanomat* 14.7.1944)

Myös teoksessa *Pohjolan luonnonkasvit* (1958) kirjoitetaan, että paikoin runsaana kukkivaa tikankonttia kerättiin alkukesäisin suurina kimppuina. Kasvin arveltiin olevan häviämässä keräämisen takia, ja teoksessa todettiin painokkaasti, että tikankontin kerääminen koristeeksi tulisi lopettaa.

Tikankonttia havaittiin Laatokan Karjalassa kesällä 1944, jossa *Luonnon Ystävään* retkistään kirjoittanut hyönteistukija Jouko Kaisila liikkui varmaankin jatkosotaan liittyvissä toimissa:

On kuvaavaa Itä-Karjalalle, että vajaan viiden kilometrin päässä vanhasta asutuskeskuksesta, jota kunnioitetaan kaupungin nimellä, tapaa näin luonnontilassa

Kuva 2. Tikankontti Bilder ur Nordens Flora -teoksessa (1917–1926).

olevia seutuja. Meillä se ei olisi mahdollista, mutta Itä-Karjalassa sellaista esiintyy muuallakin. — Noissa varjoisissa kuusikoissa tapasi siellä täällä suorastaan valtavia tikankonttikasvustoja, joista eräästä suurimmista laskin kokonaista 170 kukkavartta! (*Luonnon Ystävä* 2/1945)

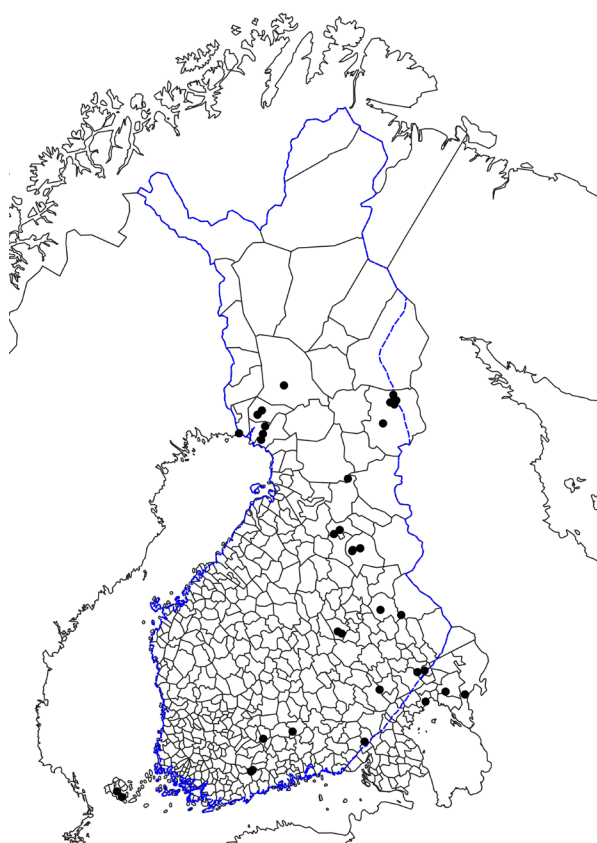
Tikankontti rauhoitettiin 1950-luvulla Ahvenanmaan maakuntahallituksen päätöksellä alueella kokonaan (*Uusi Suomi* 27.5.1953). Tämä ei kuitenkaan suojellut kasvia, vaan rakennustyöt uhkasivat sitä edelleen esimerkiksi Lammilla: ”Ennenkuin harjujono Matalamäkeä lukuunottamatta Lintulasta Lovonjärveen saakka julistettiin luonnonsuojelualueeksi, ehti mm. tietyö tuhota kasviharvinaisuuksia,

kuten tikankontin.” (*Suomen Sosialidemokraatti* 27.8.1961)

1960-luvun jälkeen tikankontti nousi esiin lähinnä sen vaarantuneisiin elinympäristöihin liittyvissä kirjoituksissa. Rakennushankkeet kavensivat kasvien elintilaa Ahvenanmaalla, jossa myös tikankontin elinympäristöjä uh-

kasivat jatkuvasti teiden ja rakennusten läheisyys (*Åland* 10.7.1982). 1980-luvulla tikan-
kontti kasvoi harvinaisena Ahvenanmaalla ja muutamissa paikoissa Etelä- ja Itä-Suomessa. Eniten sitä esiintyi pohjoisessa: Kainuussa, Kuusamossa ja Tervolan-Rovaniemen seuduilla. (*Apu* 16.05.1986)

Tikankonttihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1880- tai 1890-luku–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Tikankonttia käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *tikankontti* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *guckusko*. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960-luvuilla julkaistuista aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Kirjallisuus

‘Cypripedium calceolus – tikankontti, lehtotikankontti’. *Pohjolan kasvien pauloissa -blogi*.
<https://pohjolankasvienpauloissa.com/cypripedium-calceolus-tikankontti-lehtotikankontti/>.
Viitattu 27.2.2025.

Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1958.

Korhonen, Mauri ja Seppo Vuokko. *Kämmekät, Suomen orkideat*. Forssan kustannus Oy, Forssa 1987.

Lampinen, R. ja T. Lahti. ‘Havaintokartat (Cypripedium calceolus (lehto)tikankontti)’. *Kasviatlas 2023*.
Helsingin Yliopisto, Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki 2024.
<https://kasviatlas.fi/lajit/?key=tikankontti&year=2023>. Viitattu 27.2.2025.

Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura. 1936.

‘Tikankontti (lehtotikankontti) – Cypripedium calceolus’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus.
<https://laji.fi/taxon/MX.40028>. Viitattu 27.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Spialia. Frauenschuh nach Regen im Naturschutzgebiet Riedholz und Grettstädter Wiesen, 2019.
CC BY-SA 4.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frauenschuh_%28Cypripedium_calceolus%29.jpg

Kuva 2: Carl Axel Magnus Lindman. Bilder ur Nordens Flora. Stockholm 1917–1926. Public domain.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:419_Cypripedium_calceolus.jpg

Fauna et Flora Fennica -hankkeen työryhmä ja kirjan kirjoittajat

FM **Aino Jämsä** on monilajiseen historiaan perehtynyt kulttuurihistorian väitöskirja-tutkija. Hän tarkastelee väitöskirjassaan ihmisen ja käärmeen suhdetta Suomen alueella 1800-luvulta 1900-luvun alkuun.

FT **Noora Kallioniemi** on mediaan erikoistunut kulttuurihistorioitsija. Hän on tutkinut nisäkkäiden ja kasvien historiaa mediassa sekä suomalaisen elokuvan ekohistoriaa.

FT, YTM **Jere Kyyrö** on kulttuurien tutkimuksen yliopisto-opettaja. Hän on tutkinut uskonnon ja kansallisuuden suhdetta ja hyödyntää tutkimuksessaan digitaalisen humanismin menetelmiä.

FT **Silja Laine** on kaupunkikulttuurin historian dosentti. Hän on erikoistunut kaupunkihistoriaan ja humanistiseen ympäristötutkimukseen.

FT **Otto Latva** on monilajisen historian dosentti. Hän on erikoistunut ympäristöhistoriaan, ihmisten ja eläinten sekä ihmisten ja kasvien jaetun menneisyyden tutkimukseen.

FT **Heta Lähdesmäki** on ympäristöhistoriaan sekä ihmisten, kasvien ja eläinten välisiin suhteisiin erikoistunut historioitsija. Hän on tutkinut esimerkiksi konfliktilajien historiaa.

FT **Heli Rantala** on kulttuurihistorian dosentti, jonka on erikoistunut 1800-luvun kulttuuri- ja aatehistoriaan.

Prof. **Hannu Salmi** on Turun yliopiston kulttuurihistorian professori. Hän on kirjoittanut laajasti 1800- ja 1900-lukujen historiasta.

FT **Kirsi Sonck-Rautio** on ympäristöetnologi. Sonck-Rautio on erityisesti kiinnostunut ihmisen ja merellisen luonnon ja lajien välisen suhteista.

FT **Harri Uusitalo** on suomen kielen filologisen tutkimuksen dosentti. Hän on erikoistunut suomen kirjakielen ja sanaston tutkimukseen sekä ekolinguistiikkaan.